

พระสุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย มหาวรรค

เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๖. มหาโควินทสูตร

เรื่องปัญจสิขะ คนธรรพบุตร

[๒๐๕] ข้าพเจ้าฟังมาแล้ว อย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่เขาคิชฌกูฏใกล้กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ปัญจสิขคนธรรพบุตร เมื่อราตรีก้าวล่วงแล้ว มีรัศมีงดงามยิ่ง ส่องเขาคิชฌกูฏให้สว่างไสว แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาท พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่ ที่ส่วนข้างหนึ่ง. ปัญจสิขคนธรรพบุตรยืนแล้วแลที่ส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลคำนึงะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ถ้าใดที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังมาแล้วต่อหน้า ได้รับมาแล้วต่อหน้าพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลคำนึงั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ปัญจสิขะเธอจงบอกแก่เราเถิด พระพุทธเจ้าข้า วันก่อน หลายวันมาแล้วในวันอุโบสถที่ ๑๕ นั้น ในราตรีวันเพ็ญแห่งปวารณา เทพชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้นเป็นผู้นั่งประชุมพร้อมกัน ที่สุทธรรมาสภาและทิพยบริษัทใหญ่เป็นผู้นั่งล้อมรอบ และมหाराชทั้ง ๔ องค์ ต่างเป็นผู้นั่งประจำทิศทั้ง ๔

คือในทิศตะวันออก มหาราชครุฑ อันพวกเทวดาแวดล้อมแล้ว นั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ในทิศใต้ มหาราชวิรุฬหก อันพวกเทวดาแวดล้อมแล้ว นั่งหันหน้าไปทิศเหนือ ในทิศตะวันตก มหาราชวิรูปักษะ อันพวกเทวดาแวดล้อมแล้ว นั่งหันหน้าไปทิศตะวันออก ในทิศเหนือ มหาราชเวสวัณ อันเทวดาแวดล้อมแล้ว นั่งหันหน้าไปทิศใต้ พระพุทธเจ้าข้า ก็แหละในเวลาทีเทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งหมดด้วยกันเป็นผู้นั่งประชุมกันที่สุธรรมาสภา ทิพยบริษัทยใหญ่เป็นผู้นั่งแล้วล้อมรอบ และมหาราชทั้ง ๔ องค์ก็เป็นผู้นั่งประจำทิศทั้ง ๔ แล้ว อาสนะนี้เป็นของพวกท่าน เหล่านั้น และอาสนะหลังเป็นของพวกเรา พระพุทธเจ้าข้า พวกเทพเหล่าใด ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าถึงชั้นดาวดึงส์เมื่อไม่นาน เทพเหล่านั้น ย่อมรุ่งเรืองยิ่งเทพเหล่าอื่น ทั้งด้วยรัศมีที่เดียว ทั้งด้วยยศ เพราะเหตุนั้น จึงเล่ากันมาว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์ จึงชื่นใจ บันเทิง เกิดปิติโสมนัสว่า โอหนอ ผู้เจริญ กายทิพย์ย่อมบริบูรณ์ กายอสุรย่อมเสื่อม

กาลานุโมทนา

พระพุทธเจ้าข้า ครั้งนั้น แล ท้าวสักกะจอมทวยเทพ ทรงทราบความเสื่อมใส ของพวกเทพชั้นดาวดึงส์แล้ว ก็ทรงอนุโมทนาด้วยกาลาเหล่านี้ว่า

[๒๑๐] โอหนอผู้เจริญ พวกเทพชั้นดาวดึงส์

พร้อมกับพระอินทร์ ย่อมบันเทิงใจไว้พระ

ตถาคตและความเป็นธรรมเป็นธรรมดี.

เห็นอยู่ซึ่งพวกเทพใหม่เที่ยว ผู้มีรัศมี

มียศ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสุต

และมาในที่นี้.

พวกเทพเหล่านั้นรู้งเรื่องลวงเทพเหล่า

อื่น โดยรัศมี โดยยศ โดยอายุ เป็น

สาวกของพระผู้มีปัญญา เหมือนแผ่นดิน

บรรลुकุณวิเศษแล้วในสวรรค์ชั้นนี้.

พวกเทพชั้นดาวดึงส์พร้อมทั้งพระ-

อินทร์เห็นข้อนี้แล้วจึงต่างยินดี ใหว้อยู่ซึ่ง

พระตถาคต และความที่ธรรมเป็นธรรมดี.

[๒๑๑] พระพุทธเจ้าข้า เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวกันว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์จึงชื่นใจ บันเทิง เกิดปีติโสมนัสโดยประมาณยิ่งว่า โอรหณผู้เจริญ ภายทิพย์ย่อมบริบูรณ์ ภายอสุระย่อมเสื่อม. ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงทราบความเลื่อมใสพร้อมของทวยเทพชั้นดาวดึงส์แล้ว ก็ทรงเรียกทวยเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ พวกท่านอยากจะฟังพระคุณตามความเป็นจริง แปลดอย่างของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นหรือไม่. พวกข้าพเจ้าอยากจะฟังพระคุณตามความเป็นจริงแปลดอย่างของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น. ที่นั่นท้าวสักกะจอมเทพจึงตรัสพระคุณตามความเป็นจริงแปลดอย่างของพระผู้มีพระภาคเจ้าแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเทพชั้นดาวดึงส์จะสำคัญข้อความนั้นเป็นไฉน

ว่าด้วยพระคุณ ๘ ประการ

[๑] ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ทรงปฏิบัติเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาที่ปฏิบัติ เพื่อความเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อ

ความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความ
เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์
แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าในปัจจุบันนี้ นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น.

[๒] พระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระองค์ตรัสไว้
ดีแล้ว เป็นธรรมที่พึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เรียกให้มาคู่ได้ น้อมมา.
ในตน พวกผู้รู้พึงทราบเฉพาะตน. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาผู้แสดงธรรมที่
น้อมเอามาใช้ได้อย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต
และไม่ว่าในปัจจุบันนี้ นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงบัญญัติไว้แล้วอย่างดีว่า นี้
เป็นกุศล นี้เป็นอกุศล นี้เป็นโทษ นี้ไม่มีโทษ นี้พึงเสพ นี้ไม่พึงเสพ นี้เลว
นี้ประณีต นี้ดำ ขาว มีส่วนคล้ายกัน. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาที่บัญญัติ
ธรรมที่เป็นกุศลอกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ พึงเสพ พึงไม่เสพ เลวประณีต
ดำ ขาว มีส่วนคล้ายกันอย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วน
ส่วนอดีต และไม่ว่าในปัจจุบันนี้ นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติสำหรับ
ไปถึงพระนิพพานแก่สาวกทั้งหลาย ทั้งพระนิพพาน ทั้งข้อปฏิบัติ ก็กลมกลืน
กันไว้เป็นอย่างดีแล้ว น้ำจากแม่น้ำคงคา กับน้ำจากแม่น้ำยมุนา ย่อมกลมกลืน
กัน เข้ากันได้อย่างเรียบร้อย แม้นั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ก็ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติสำหรับไปถึงพระนิพพาน แก่พระสาวกทั้งหลาย ทั้ง
พระนิพพาน ทั้งข้อปฏิบัติก็กลมกลืนกัน เป็นอย่างดีแล้ว ฉะนั้นนั้นนันทิว.
เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาเป็นผู้บัญญัติข้อปฏิบัติสำหรับไปถึงพระนิพพานได้

อย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าในปัจจุบันนี้ นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น .

[๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงได้พระสหายแห่งข้อปฏิบัติของพระผู้ยังต้องศึกษาอีกเที่ยว และพระผู้สิ้นอาสวะ อยู่จบวัตรแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงติดด้วยข้อปฏิบัติและวัตรนั้น ทรงตามประกอบความเป็นผู้เดียว เป็นที่มาแห่งความยินดีอยู่. เราไม่พิจารณาเห็นศาสนาที่ตามประกอบความเป็นผู้ยินดีในความเป็นผู้เดียวอย่างนี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าในปัจจุบันนี้ นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

[๖] ลากสำเร็จอย่างยิ่ง ชื่อเสียงก็สำเร็จอย่างยิ่ง แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ปานกับพวกกษัตริย์ทรงพระศิริโฉม สง่า น่ารักอยู่ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล ทรงปราศจากความเมา เสวยพระอาหาร เราไม่พิจารณาเห็นศาสนาที่ปราศจากความเมาบริโภคอาหารอยู่อย่างนี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าในปัจจุบันนี้ นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้มีปกติตรัสอย่างไร ก็ทรงมีปกติทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างไร ก็ทรงมีปกติตรัสอย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้ ก็เป็นอันว่าทรงเป็นผู้มีปกติตรัสอย่างไร ก็ทรงมีปกติทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างไร ก็ทรงมีปกติตรัสอย่างนั้น. เราไม่พิจารณาเห็นศาสนาที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมอย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าในปัจจุบัน ยกเว้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความเคลือบแคลง สิ้นสุดความดำริ เกี่ยวกับอหมาสัย เกี่ยวกับข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์. เราไม่พิจารณาเห็นศาสนาที่ข้าม

ความสงสัยได้ ปราศจากความเคลือบแคลง ลึกลับความดำริ เกี่ยวกับอชฌาสัย เกี่ยวกับ ข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต ไม่ว่าจะในปัจจุบันนี้ ยกเว้นแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระพุทธเจ้าข้า ท้าวสักกะจอมเทพได้ตรัสถึงพระคุณตามที่เป็นจริง ๘ ประการ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านี้แลแก่ ทวยเทพชั้นดาวดึงส์.

[๒๑๒] เพราะเหตุนี้ พระเจ้าข้า จึงเล่ากันว่า ทวยเทพชั้นดาวดึงส์จึงชื่นใจ บันเทิง เกิดปีติโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง ฟังพระคุณตามที่เป็นจริงทั้งแปดประการของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ครั้งนั้น เทพบางพวก กล่าวอย่างนี้ว่า น้าอัสจรรย์จริง ๆ หนอ ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ฟังทรงเกิดขึ้นในโลก และฟังทรงแสดงพระธรรม เช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อนั้นฟังเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย. เทพบางพวกก็กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ยกไว้ก่อน น้าอัสจรรย์จริงหนอ เพื่อนทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ฟังทรงเกิดขึ้นในโลก และฟังทรงแสดงธรรม เช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อนั้น ฟังเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย. เทพบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า เพื่อนทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ยกไว้ก่อน น้าอัสจรรย์จริงหนอ เพื่อนทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ ฟังทรงเกิดขึ้นในโลก และฟังทรงแสดงธรรม เช่นเดียวกับ พระผู้มีพระภาคเจ้า

ข้อนั้น ฟังเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย. เมื่อพวกเขากล่าวอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะจอมเทพจึงได้ตรัสคำนี้ กะพวกเทพชั้นดาวดึงส์ว่า เพื่อนทั้งหลาย ข้อนั้น เป็นไปไม่ได้จริงๆ ไม่ใช่โอกาสที่ในโลกธาตุหนึ่ง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ ฟังเกิดขึ้นไม่ก่อนไม่หลังกัน ฐานะนี้มีไม่ได้ โอ้หนอ เพื่อนทั้งหลาย ขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแหละ ทรงมีพระอาพาธน้อย ทรงมีพระโรคน้อย ฟังทรงดำรงยืนนาน สิ้นกาลนานเถิด ข้อนั้น จะฟังเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย. ครั้งนั้น พวกเทพชั้นดาวดึงส์ที่มานั่งประชุมพร้อมกันที่สุทธรรมาสภา เพื่อประโยชน์อันใด แม้มหาราชทั้ง ๔ พระองค์ ก็พากันคิดประโยชน์นั้นปริกษากันถึงประโยชน์นั้น ตรัสแต่คำที่กล่าวถึงประโยชน์นั้น มหาราชทั้ง ๔ พระองค์ ก็ตรัสพรั้าสอนเฉพาะแต่เรื่องประโยชน์นั้น ในเพราะประโยชน์นั้น จึงประทับบนอาสนะของตนๆ ไม่ยอมแยกย้าย

[๒๑๓] ท้าวเธอเหล่านั้น กล่าวแต่คำที่กล่าว

แล้ว รับคำพรั้าสอน เป็นผู้มิจิตผ่องใส

แล้ว ได้ประทับบนอาสนะของตน.

บุญนิมิตแห่งการปรากฏขึ้นของพรหม

[๒๑๔] ครั้นนั้นแล ทางทิศเหนือเกิดแสงสว่างอันอุพารอย่างเจิดจ้า เป็นแสงที่ปรากฏขึ้น ชนิดที่ก้าวล่วงเทวานุภาพของทวยเทพทีเดียว. ครั้งนั้น

ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงเรียกพวกเทพชั้นดาวดึงส์มาตรัสว่า เพื่อนทั้งหลาย นิมิตรทั้งหลายย่อมปรากฏ แสงสว่างอันอุพารเกิดขึ้นอย่างแจ่มจ้า รัศมีย่อมปรากฏขึ้นมาโดยประการใด พรหมก็จักปรากฏขึ้นโดยประการนั้น เพราะเกิดแสงสว่างอย่างเจิดจ้า รัศมีก็ปรากฏขึ้นมา นี้ เป็นบุพนิมิตแห่งการปรากฏของพรหม.

[๒๑๕] นิมิตรทั้งหลาย ย่อมปรากฏโดยประการ

ใด พรหมก็จักปรากฏโดยประการนั้น

เพราะการที่โอภาสอันไพบูรณ์มาก ปรากฏ

นี้เป็นบุพนิมิตของพรหม.

[๒๑๖] ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าข้า พวกเทพชั้นดาวดึงส์นั่งบนอาสนะของตน ๆ แล้วพูดว่า พวกเราจักรู้แสงนั้น สิ่งใดจักเป็นวิบาก เราทำให้แจ้งสิ่งนั้น แล้วจึงจักไป. แม้มหาราชทั้ง ๔ พระองค์ ก็ประทับนั่งบนอาสนะของตน ๆ แล้วก็ตรัสว่า พวกเราจักรู้แสงนั้น สิ่งใดจักเป็นวิบาก เราทำให้แจ้งสิ่งนั้นแล้ว จึงจักไป. เมื่อฟังคำนี้แล้ว พวกเทพชั้นดาวดึงส์ ทำใจให้แน่วแน่ สงบอยู่ด้วยคิดว่า เราจักรู้แสงนั้น ผลจักเป็นอย่างไร เราทำให้แจ้งผลนั้นแล้ว จึงจักไป. ตอนที่สนังกุมารพรหมจะปรากฏกายแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ ท่านจำแลงอติภาพชนิดหายไปแล้ว จึงปรากฏ. ก็แหละศิวพรรณโดยปกติของพรหม ไม่พึงปรากฏในสายตาของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ได้ ตอนที่สนังกุมารพรหมจะปรากฏกายแก่พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ท่านรุ่งเรืองยิ่งกว่าหมู่เทพเหล่าอื่นทั้งโดยรัศมี ทั้งโดยยศ. ตอนที่สนังกุมารพรหมปรากฏกายแก่พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ท่านรุ่งเรืองยิ่งกว่าหมู่เทพเหล่าอื่นทั้งโดยรัศมี ทั้งโดยยศ แม้ถ้าจะเปรียบก็เหมือนร่างทอง ย่อมรุ่งเรืองยิ่งกว่าร่างที่เป็นของมนุษย์ ฉะนั้นแล. ตอนที่สนังกุมารพรหมปรากฏกายแก่

พวกเทพชั้นดาวดึงส์ ในบริษัทนั้นไม่มีเทพองค์ใด อภิวัตลุกขึ้นรับ หรือ เชื้อเชิญด้วยอาสนะเลย. นั่งกันหมดเที่ยว ประณมมือนั่งบนบัลลังก์ คราวนี้ สันถกุมารพรหมจักต้องการบัลลังก์ ของเทพองค์ใด ก็จักนั่งบนบัลลังก์ของ เทพองค์นั้น. ก็สันถกุมารพรหม นั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์ใดแล เทพองค์นั้น ก็ย่อมได้รับความยินดีอันยิ่งใหญ่ เทพองค์นั้นย่อมได้รับความดีใจอันยิ่งใหญ่ สันถกุมารพรหม นั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์ใด เทพองค์นั้นก็ย่อมได้รับความ ยินดีอันยิ่งใหญ่ เทพองค์นั้นย่อมได้รับความดีใจอันยิ่งใหญ่ ถ้าจะเปรียบ ก็เหมือนพระราชารู้เป็นกษัตริย์ ได้รับมูรธาภิเษก ได้รับอภิเษกมาไม่นาน พระราชานั้นย่อมจะทรงได้รับความยินดีอันยิ่งใหญ่ พระราชานั้นย่อมจะทรง ได้รับซึ่งความดีพระทัยอันยิ่งใหญ่ ฉะนั้น.

คาถาอนุโมทนาของสันถกุมารพรหม

ครั้งนั้น สันถกุมารพรหมทราบ ความเลื่อมใสพร้อมของทวยเทพชั้น ดาวดึงส์แล้ว ก็หายไป อนุโมทนาด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

[๒๑๗] โอนอ ท่านผู้เจริญ พวกเทพชั้น ดาวดึงส์ พร้อมกับพระอินทร์ ย่อมบันเทิง ใหว้อยู่ซึ่งพระตถาคต และความที่พระ ธรรมเป็นธรรมดี.

เห็นอยู่ซึ่งพวกเทพรุ่นใหม่เที่ยว ผู้มี รัศมี มียศ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระ สุตตแล้วมาในที่นี้.

พวกเทพเหล่านั้นรุ่งเรืองยิ่งกว่าพวก เทพเหล่าอื่น โดยรัศมี โดยยศ โดยอายุ

เป็นสาวกของพระผู้มีปัญญาเหมือนแผ่นดิน-
ดิน บรรลุคุณวิเศษแล้วในสวรรคตชั้นนี้.
พวกเทพชั้นดาวดึงส์ พร้อมทั้งพระ
อินทร์ เห็นข้อนี้แล้วจึงต่างยินดีไหว้อยู่ซึ่ง
พระตถาคต และความที่ธรรมเป็นธรรมดี.

เสียงของสนังกุมารพรหม

[๒๑๘] สนังกุมารพรหม ได้ภายิตข้อความนี้แล้ว. เมื่อสนังกุมารพรหมกำลังกล่าวข้อความนี้อยู่ ย่อมมีน้ำเสียงที่ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๘ คือ เสียงแจ่มใส ๑ เสียงเข้าใจ (ง่าย) ๑ เสียงไพเราะ ๑ เสียงน่าฟัง ๑ เสียงหยุดยั้ง ๑ เสียงไม่แตกพร่า ๑ เสียงลึก ๑ เสียงกังวาน ๑. สนังกุมารพรหม ย่อมทำให้บริษัทเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยเสียง และเสียงของท่านไม่เปล่งก้องไปภายนอกบริษัทเลย ก็ผู้ใดแลมีเสียงที่ประกอบพร้อมด้วยองค์แปดอย่างนี้ ผู้นั้นท่านเรียกว่าผู้มีเสียงเหมือนพรหม. ครั้งนั้นแล พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ได้กล่าวคำนี้กับสนังกุมารพรหมว่า สาธุมหาพรหม พวกข้าพเจ้า พิจารณาข้อนี้มันแล จึงโมทนา ยังมีพระคุณตามความเป็นจริง ๘ ประการ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ท้าวสักกะจอมทวยเทพได้ทรงภายิตไว้แล้ว และพวกข้าพเจ้าก็ได้พิจารณาถึงพระคุณเหล่านั้นแล้ว จึงโมทนา. ครั้งนั้นแล สนังกุมารพรหมจึงได้พูดคำนี้กับท้าวสักกะจอมทวยเทพว่า ดีละ จอมทวยเทพ แม้หม่อมฉันก็ฟังฟังพระคุณตามที่เป็นจริง ๘ ประการ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น. ท้าวสักกะจอมทวยเทพฟังเฉพาะคำของสนังกุมารพรหมนั้นแล้ว อย่างนั้นท่านมหาพรหม แล้วจึงตรัสพระคุณตามที่เป็นจริงแปดประการของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านมหาพรหมผู้เจริญ จะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน คือ

พระคุณ ๘ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๑] ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ทรงปฏิบัติ เพื่อความเกื้อกูล
แก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่
ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย มาสักเพียงไร. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาที่ปฏิบัติเพื่อความเกื้อกูล
แก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่
ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายอย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และ
ไม่ว่าในปัจจุบันนี้เลย นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๒] พระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระองค์ตรัสไว้ดี
แล้ว เป็นธรรมที่พึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เรียกให้มาพิสูจน์ดูได้ น้อม
เอามาใช้ได้ พวกผู้รู้พึงทราบเฉพาะตน. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาที่แสดง
ธรรมที่น้อมเอามาใช้ได้อย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วน
อดีตและไม่ว่าในปัจจุบันนี้เลย นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้แล้วเป็นอย่างดี
ว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล. นี่มีโทษ. นี่ไม่มีโทษ. นี่พึงเสพ. นี่ไม่พึงเสพ.
นี่เลว. นี่ประณีต. นี่ดำ ขาว มีส่วนคล้ายกัน. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาที่
บัญญัติธรรมที่เป็นกุศลอกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ พึงเสพ ไม่พึงเสพ เลว
ประณีต ดำ ขาว มีส่วนคล้ายกันอย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้
ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต หรือปัจจุบันนี้ นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

[๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติสำหรับ
นำไปถึงพระนิพพานแก่พระสาวกทั้งหลาย ทั้งพระนิพพาน ทั้งข้อปฏิบัติ ก็

กลมกลืนกัน เป็นอย่างดีแล้ว. น้ำจากแม่น้ำคงคากับน้ำจากแม่น้ำยมุนา ย่อมกลมกลืนกัน เข้ากันได้อย่างเรียบร้อย ชื่อแม่น้ำนโด พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ก็ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติสำหรับไปให้ถึงพระนิพพานแก่พระสาวกทั้งหลาย ทั้งพระนิพพานทั้งข้อปฏิบัติก็กลมกลืนกัน เป็นอย่างดีแล้ว ฉะนั้นนั้น เทียว. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาผู้ที่บัญญัติข้อปฏิบัติสำหรับไปให้ถึงพระนิพพานได้อย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าปัจจุบันนี้เลย นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น .

[๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงได้พระสหายแห่งข้อปฏิบัติของพระผู้ยังต้องศึกษาอีกเทียว และพระผู้สิ้นอาสวะ ผู้จบวัตรแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงติดด้วยข้อปฏิบัติ และวัตรนั้น ทรงตามประกอบความเป็นผู้เดียว เป็นที่มาแห่งความยินดีอยู่. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาที่ทรงประกอบความเป็นผู้ยินดีในความเป็นผู้เดียวอย่างนี้ ผู้ถึงความพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าปัจจุบันนี้เลย นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๖] ลากสำเร็จอย่างยิ่ง ชื่อเสียงก็สำเร็จอย่างยิ่ง แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ปานกับพวกกษัตริย์ที่ทรงพระสิริโฉมสง่า น่ารักอยู่ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล ทรงปราศจากความเมา เสวยพระอาหาร. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาที่ปราศจากความเมา บริโภคอาหารอยู่อย่างนี้ ผู้ถึงความพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าปัจจุบันนี้เลย นอกจากพระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น.

[๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้มีปกติตรัสอย่างไร ก็ทรงมีปกติทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างไร ก็ทรงมีปกติตรัสอย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้ ก็เป็นอันว่า ทรงเป็นผู้มีปกติตรัสอย่างไร ก็ทรงมีปกติทำ

อย่างนั้น ทรงมีปกติทำอะไร ก็ทรงมีปกติตรัสอย่างนั้น. เราไม่พิจารณา เห็นศาสดาที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมอย่างนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าในส่วนอดีตหรือในปัจจุบันนี้ ยกเว้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

[๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความเคลือบแคลง สิ้นสุดความดำริเกี่ยวกับอชฌาสัย เกี่ยวกับข้อปฏิบัติ อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์. เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาที่ข้าม ความสงสัยได้ ปราศจากความเคลือบแคลง สิ้นสุดความดำริ เกี่ยวกับอชฌาสัย เกี่ยวกับข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างนี้ ผู้ประกอบ พร้อมด้วยองค์แม่นี้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนอดีต และไม่ว่าปัจจุบันนี้เลย ยกเว้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

พระพุทธเจ้าข้า ท้าวสักกะจอมทวยเทพ ได้ตรัสถึงพระคุณตามที่ เป็นจริง ๘ ประการ เหล่านี้แก่ สันถกุมารพรหม.

[๒๑๕] เพราะเหตุนั้น พระเจ้าข้า จึงเล่ากันมาว่า สันถกุมารพรหม จึงชื่นใจ บันเทิง เกิดปีติโสมนัส เมื่อได้ฟังพระคุณตามที่ เป็นจริง ๘ ประการ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ครั้งนั้น สันถกุมารพรหม นิมิตต์ภาพใหญ่ยิ่งเป็น เพศกุมาร ไว้ผม ๕ จุก ปราศจากทวยเทพชั้นดาวดึงส์. สันถกุมารพรหมนั้น เหาะขึ้นสู่ฟ้านั่งโดยบัลลังก์ในอากาศ บรมมีกำลังพั่งนั่งบนบัลลังก์ที่ปูลาดไว้ เป็นอย่างดี หรือโดยบัลลังก์บนภคพื้นี่ที่เสมอแผ่นดินใด สันถกุมารพรหมก็ ฉะนั้น เหาะขึ้นสู่ฟ้า นั่งโดยบัลลังก์ในอากาศแล้ว เรียกพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเทพชั้นดาวดึงส์จะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉนว่า พระ ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระปัญญายิ่งใหญ่มาตลอดกาลนานเพียงไร

เรื่องพระเจ้าทิสัมบดี

ท่านผู้เจริญ เคยมีพระราชพาพระนามว่า ทิสัมบดีมาแล้ว . พระเจ้าทิสัมบดีได้ทรงมีพราหมณ์ที่ปรึกษาชื่อโควินท์. พระเจ้าทิสัมบดี ทรงมีพระราชนุตรพระนามว่า เรณุกุมาร. สำหรับโควินท์พราหมณ์ได้มีบุตรชื่อ โชติบาลมานพ. ด้วยประการฉะนี้ จึงได้มีเพื่อน ๘ คน คือเรณูราชบุตร ๑ โชติบาลมานพ ๑ และกษัตริย์ อื่นอีก ๖ องค์. ครั้งนั้นแล โดยกาลล่วงไปแห่งวันและคืน โควินท์พราหมณ์ได้ทำกาละแล้ว. ครั้นโควินท์พราหมณ์ตายแล้ว พระเจ้าทิสัมบดี ก็ทรงคร่ำครวญว่า โอ้หนอ ในสมัยใด เรามอบหมายงานทุกอย่างในโควินท์พราหมณ์อัมเอบสะพรั่งพร้อมไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ ให้เขาบำเรออยู่ ก็ในสมัยนั้นแลโควินท์พราหมณ์ ตายไปเสียแล้ว. เมื่อพระเจ้าทิสัมบดีตรัสอย่างนี้แล้ว เรณูราชบุตรก็กราบทูลคำนี้ กับพระเจ้าทิสัมบดีว่า ข้าแต่ทเวะ ขอพระองค์อย่าทรงคร่ำครวญในเพราะโควินท์พราหมณ์ตายเลย ลูกชายของโควินท์พราหมณ์ชื่อโชติบาลยังมีอยู่ ฉลาดกว่าบิดาเสียด้วย และสามารถมองเห็นอรรถกว่าเสียด้วย. บิดาของเขาพร่ำสอนข้อความแม่เหล่าใด ข้อความแม่เหล่านั้นเขาก็พร่ำสอนแก่โชติบาลมานพทั้งนั้น . อย่างนั้นหรือพ่อกุมาร พระเจ้าทิสัมบดีตรัสถาม. อย่างนั้น ทเวะ พระกุมารกราบทูล. ครั้งนั้นแล พระเจ้าทิสัมบดีจึงทรงเรียกบุรุษคนใดคนหนึ่งมาสั่งว่า นี่บุรุษ เธอมาที่นี่ เธอจงไปหาโชติบาลมานพ แล้วจงกล่าวกะโชติบาลมานพอย่างนี้ว่า ขอความเจริญจงมีแก่โชติบาลมานพผู้เจริญ พระเจ้าทิสัมบดีรับสั่งเรียกโชติบาลมานพผู้เจริญ พระเจ้าทิสัมบดีทรงใคร่จะทอดพระเนตรโชติบาลมานพผู้เจริญ. บุรุษนั้นรับ สนองพระราชโองการของพระเจ้าทิสัมบดีแล้ว ก็เข้าไปหาโชติบาลมานพ ครั้นเข้าไปแล้วก็ได้กล่าวคำนี้กะโชติบาลมานพว่า ขอความเจริญจงมีแก่ท่านโชติบาลมานพ พระเจ้าทิสัมบดีสั่งให้เรียกท่านโชติบาลมานพ พระเจ้า

ที่สัมบัติทรงใคร่จะทอดพระเนตรท่านโชติบาลมาณพ. โชติบาลมาณพสนองตอบแก่บุรุษนั้นแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าที่สัมบัติ บันเทิงเป็นอันดี กับพระเจ้าที่สัมบัติ ครั้นเสร็จสิ้นถ้อยคำ ชื่นชมพอให้เกิดความคิดถึงกันแล้ว จึงนั่งในที่ส่วนหนึ่ง. พระเจ้าที่สัมบัติได้ตรัสคำนี้กับโชติบาลมาณพ ผู้นั่งในที่ส่วนหนึ่งว่า ขอให้ท่านโชติบาลจงพำสอนพวกเราเถิด ขอท่านโชติบาลอย่าทำให้พวกเราเสื่อมเสียจากคำพำสอนเลย เราจะตั้งท่านในตำแหน่งบิดา เราจักอภิเษกในตำแหน่งท่านโควินท์. โชติบาลมาณพ รับสนองพระราชโองการของพระเจ้าที่สัมบัติว่าอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. ครั้นนั้นแล ท่านผู้เจริญ พระเจ้าที่สัมบัติ ทรงอภิเษกโชติบาลมาณพในตำแหน่งท่านโควินท์ ตั้งไว้ในตำแหน่งบิดาแล้ว.

ชื่อมหาโควินท์

โชติบาลมาณพได้รับอภิเษกในตำแหน่งท่านโควินท์ ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งบิดาแล้ว บิดาพำสอนข้อความแม่เหล่าใด แก่พระเจ้าที่สัมบัตินั้น ก็พำสอนข้อความแม่เหล่านั้น แม่ข้อความเหล่าใด ที่บิดามีได้พำสอนแก่พระเจ้าที่สัมบัติ ก็มีได้พำสอนข้อความแม่เหล่านั้น บิดาจัดการงานแม่เหล่าใด แก่พระเจ้าที่สัมบัตินั้น ก็จัดการงานแม่เหล่านั้น บิดามีได้จัดการงานเหล่าใดแก่พระเจ้าที่สัมบัติก็ไม่จัดการงานเหล่านั้น คนทั้งหลายกล่าวขวัญถึงเขาอย่างนี้ว่า ท่านโควินทพราหมณ์หนอ ท่านมหาโควินทพราหมณ์หนอ. ด้วยปริยายอย่างนี้แล มหาโควินท์ ชื่อนี้จึงได้เกิดขึ้นแล้วแก่โชติบาลมาณพ.

เรื่องเรณูราชบุตร

[๒๒๐] ครั้นนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ เข้าไปเฝ้ากษัตริย์ ๖ พระองค์เหล่านั้นแล้ว ได้ทูลคำนี้กับกษัตริย์ ๖ พระองค์เหล่านั้นว่า ข้าแต่

พระองค์ พระเจ้าทิสัมบดีแล ทรงพระชราแล้ว เป็นผู้เฒ่าแล้ว เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว ก็ใครเล่าหนอจะรู้ชีวิต ขื่อนี้ยอมเป็นไปได้ที่เดียว คือข้อที่ว่า เมื่อพระเจ้าทิสัมบดีเสด็จสวรรคตแล้ว พวกข้าราชการก็จะพึงอภิเษกเจ้าเรณูราชบุตรในราชสมบัติ มาเถิดพระองค์ ขอให้พวกพระองค์เข้าเฝ้าเจ้าเรณูผู้ราชบุตร ทูลอย่างนี้ว่า พวกข้าพระพุทธเจ้าแล เป็นพระสหาย ที่โปรดปรานที่ขึ้นพระทัยไม่เป็นที่สะอิดสะเอียนของพระองค์เรณู ได้ฝ่าพระบาททรงมีความสุขอย่างไร พวกข้าพระพุทธเจ้าก็มีความสุขอย่างนั้น ได้ฝ่าพระบาททรงมีความสุขทุกอย่างใด พวกข้าพระพุทธเจ้าก็มีความสุขอย่างนั้น พระเจ้าทิสัมบดีแล ทรงพระชราแล้ว เป็นผู้เฒ่าแล้ว เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว ก็ใครเล่าหนอจะรู้ชีวิต ขื่อนี้ยอมเป็นไปได้ที่เดียว คือข้อที่ว่า เมื่อพระเจ้าทิสัมบดีเสด็จสวรรคตแล้ว พวกข้าราชการก็จะพึงอภิเษกพระองค์เรณูในราชสมบัติ ถ้าพระองค์เรณูพึงทรงได้ราชสมบัติ ก็จะพึงทรงแบ่งราชสมบัติแก่พวกข้าพระพุทธเจ้า. หกษัตริย์เหล่านั้น ต่างทรงรับคำของมหาโควินทพราหมณ์แล้วทรงเข้าไปเฝ้าเจ้าเรณูราชบุตร แล้วได้กราบทูลค้ำนี้แก่เจ้าเรณูราชบุตรว่า พวกข้าพระพุทธเจ้าแล เป็นพระสหายที่โปรดปรานที่ขึ้นพระทัยไม่เป็นที่สะอิดสะเอียนของพระองค์เรณู ได้ฝ่าพระบาททรงมีความสุขอย่างไร พวกข้าพระพุทธเจ้าก็มีความสุขอย่างนั้น ได้ฝ่าพระบาททรงมีความสุขทุกอย่างใด พวกข้าพระพุทธเจ้าก็มีความสุขอย่างนั้น พระเจ้าทิสัมบดีแล ทรงพระชราแล้ว เป็นผู้เฒ่าแล้ว เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว ก็ใครเล่าหนอจะรู้ชีวิต ขื่อนี้ยอมเป็นไปที่เดียว คือข้อที่ว่า เมื่อพระเจ้าทิสัมบดีเสด็จสวรรคตแล้ว พวกข้าราชการก็จะพึงอภิเษกพระองค์เรณูในราชสมบัติ ถ้าได้ฝ่าพระบาทพระองค์เรณูพึงทรงได้ราชสมบัติ ก็จะทรงแบ่งราชสมบัติแก่พวกข้าพระพุทธเจ้า. คนอื่นใครเล่าหนอ พึงมีความสุขในแว่นแคว้นของหม่อมฉัน นอกจาก

พวกท่าน ถ้าหม่อมฉันจักได้ราชสมบัติ หม่อมฉันจักแบ่งราชสมบัติแก่พวกท่าน เรณुरาชนบุตรตรัส.

พระเจ้าเรณูได้รับอภิเษก

ครั้งนั้นแล โดยการล่องไปแห่งวันและคืน พระเจ้าทิสัมบดีก็เสด็จสวรรคตแล้ว เมื่อพระเจ้าทิสัมบดีเสด็จสวรรคตแล้ว พวกข้าราชการก็อภิเษกเจ้าเรณูราชบุตรในราชสมบัติ. เจ้าเรณูได้รับอภิเษกแล้วก็ทรงเอบอิมเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ ให้บำเรออยู่. ครั้นนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ เข้าไปเฝ้ากษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์นั้น แล้วได้กราบทูลคำนี้กับกษัตริย์ ๖ พระองค์นั้นว่า พระเจ้าทิสัมบดีสวรรคตแล้วแล. เจ้าเรณูก็ได้รับอภิเษกด้วยราชสมบัติ ทรงเอบอิมเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ ให้บำเรออยู่ ก็ใครเล่าหนอ จะรู้ว่ากามทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เชิญเถิดพระองค์ พวกพระองค์จงทรงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าเรณู แล้วกราบทูลพระเจ้าเรณูอย่างนี้ว่า ขอเดชะ พระเจ้าทิสัมบดีของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็เสด็จสวรรคตไปแล้ว พระองค์เรณูเล่าก็ทรงได้รับอภิเษกด้วยราชสมบัติแล้ว พระองค์ทรงระลึกถึงพระราชดำรัสนั้นได้อยู่หรือ. ท่านหกกษัตริย์นั้น ทรงตอบรับคำของมหาโควินทพราหมณ์แล้วจึงพากันเข้าเฝ้าพระเจ้าเรณู แล้วได้กราบทูลคำนี้กะพระเจ้าเรณูว่า ขอเดชะ พระเจ้าทิสัมบดี ก็เสด็จสวรรคตไปแล้ว. ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระองค์เรณูเล่า ก็ทรงได้รับอภิเษกด้วยราชสมบัติแล้วพระองค์ยังทรงระลึกพระราชดำรัสนั้นได้อยู่หรือ. หม่อมฉันยังจำได้อยู่ท่าน พระเจ้าเรณูตอบแล้ว ตรัสอีกว่า ใครเล่าหนอจะสามารถแบ่งมหาปฐพีนี้ ที่ยาวไปทางเหนือ และได้เป็นเหมือนทางเกวียนให้เป็น ๗ ส่วนเท่า ๆ กันได้ เป็นอย่างคิละท่าน. คนอื่นนอกจากมหาโควินทพราหมณ์แล้ว ใครเล่าหนอจะสามารถ. ครั้งนั้นแล

พระเจ้าเรณูรับสั่งกับบุรุษคนใดคนหนึ่งว่า บุรุษ เธอมาที่นี่ เธอจะไปหา มหาโควินทพราหมณ์ แล้วกล่าวกะมหาโควินทพราหมณ์อย่างนี้ว่า พระเจ้า เรณูรับสั่งเรียกได้เท่า. บุรุษนั้น รับสนองพระราชโองการของพระเจ้าเรณูว่า ขอรับใส่เกล้า พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว จึงไปหามหาโควินทพราหมณ์แล้ว ได้กล่าวคำนี้กะมหาโควินทพราหมณ์ว่า พระคุณท่าน พระเจ้าเรณูรับสั่งเรียก ได้เท่า ขอรับกระผม. มหาโควินทพราหมณ์ก็รับคำของบุรุษนั้น แล้วจึงเข้า เฝ้าพระเจ้าเรณู แล้วกราบทูลสนทนาสัมโมทนียกถาพอให้คิดถึงกันแล้วจึงนั่ง ที่ส่วนข้างหนึ่ง. พระเจ้าเรณู ได้ทรงมีพระราชดำรัสกับมหาโควินทพราหมณ์ ผู้นั่งแล้วที่ส่วนข้างหนึ่งนั้นแหละว่า ท่านโควินทจึงมาแบ่งมหาปฐพีนี้ที่ยาวไป ทางเหนือและทางใต้เป็นเหมือนทางเกวียนให้เป็น ๑ ส่วนอย่างดีเท่ากัน. ท่าน มหาโควินทพราหมณ์ รับสนองพระราชบัญชาของพระเจ้าเรณู แล้วก็แบ่ง ชนิดแบ่งอย่างดีซึ่งมหาปฐพีนี้ ที่ยาวไปทางเหนือและทางใต้เป็นเหมือนทาง เกวียนเป็น ๑ ส่วนเท่ากัน คือทั้งทุกส่วนให้เหมือนทางเกวียน เล่ากันมาว่า ส่วนตรงท่ามกลางนั้นเป็นชนบทของพระเจ้าเรณู.

[๒๒๑] เมืองที่โควินทสร้างไว้แล้วเหล่านี้คือ

ทันตปุระแห่งแคว้นกาลิงค์ ๑ โปตนะแห่ง

แคว้นอัสดกะ ๑ มาหิสตตี (มเหยัย) แห่ง

แคว้นอวันตี ๑ โรรุกะแห่งแคว้นโสจิริระ

(สะวีระ) ๑ มิถิลาแห่งแคว้นวิเทหะ ๑

สร้างเมืองจัมปาในแคว้นอังคะ ๑ และ

พาราณสีแห่งแคว้นกาสิ ๑.

[๒๒๒] ครั้งนั้นแล กษัตริย์ ๖ พระองค์นั้นทรงเป็นผู้ชื่นใจ ทรง มีความดำริเต็มที่แล้วด้วยลากตามที่เป็นของตน ทรงคิดว่า โอหนอ พวกเรา

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 19
ได้สิ่งที่เราอยากได้ สิ่งที่เราหวัง สิ่งที่เราประสงค์ สิ่งที่เราปรารถนาอย่างยิ่ง
แล้ว.

[๒๒๓] ในครั้งนั้น มีมหาราชผู้ทรงภาระ ๓

พระองค์คือ พระเจ้าสัตตกฐ ๑ พระเจ้าพรหม

ทัต ๑ พระเจ้าเวสสกุ ๑ พระเจ้าภรตะ

พระเจ้าเรณู ๑ พระเจ้าชัตร์ฐอีก ๒ พระองค์

ดังนี้แล.

จบ ปฐมภาณวาร.

เกียรติศัพท์อันงามของมหาโควินท์

[๒๒๔] ครั้งนั้นแล กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์นั้น เสด็จไปหามหา
โควินท์พราหมณ์แล้ว ได้ตรัสคำนึงกะมหาโควินท์พราหมณ์ว่า ท่านโควินท์
ผู้เจริญ เป็นพระสหายที่โปรดปรานที่ชอบพระทัยไม่เป็นที่สะอิดสะเอียนของ
พระเจ้าเรณูฉันใดแล ท่านโควินท์ผู้เจริญ ก็เป็นสหายเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจ
ไม่เป็นที่รังเกียจแม้ของพวกเรา ฉะนั้นเหมือนกัน ขอให้ท่านพราหมณ์โควินท์
ผู้เจริญได้โปรดพำสอนพวกเราเถิด ขอท่านพราหมณ์โควินท์อย่าให้พวกเรา
เสื่อมเสียจากคำพำสอน. ท่านพราหมณ์ มหาโควินท์ ทูลสนองพระดำรัสของ
กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ ผู้ทรงได้รับมูรธาภิเษก เสร็จแล้วเหล่านั้นว่า อย่าง
นั้น พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล. ครั้งนั้นแล ท่านพราหมณ์ มหาโควินท์
พำสอนพระราชา ๓ พระองค์ ผู้เป็นกษัตริย์ได้รับมูรธาภิเษกด้วยราชสมบัติ
แล้วด้วยอนุสาสนี สอนพราหมณ์มหาศาล ๓ คน และสอนมนต์แก่ข้าบวรา
๗๐๐ คน. ครั้งนั้นแล โดยสมัยอื่นอีก เกียรติศัพท์อันงามอย่างนี้ ของพราหมณ์
มหาโควินท์ กระฉ่อนไปว่า พราหมณ์มหาโควินท์อาจเห็นพรหม พราหมณ์
มหาโควินท์อาจสากัจฉา สนทนา ปรีศึกษากันกับพรหม. ครั้งนั้นแล ความ

ตริกนี้ได้มีแล้วแก่พราหมณ์มหาโควินท์ว่า เกียรติศัพท์อันงามอย่างนี้ของเรา แล กระจ่างไปแล้วว่า พราหมณ์มหาโควินท์อาจเห็นพรหม พราหมณ์มหาโควินท์ อาจสักจจา สนทนา ปรีกษา กับพรหม จึงคิดว่า ก็เราเองย่อมไม่เห็นพรหม ยังไม่สักจจากับพรหม ยังไม่สนทนากับ พรหม ยังไม่ปรีกษากับพรหมเลย แต่เราก็ได้ฟังคำนี้ของพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นอาจารย์ของอาจารย์ กล่าวอยู่ว่า ผู้ใดหลีกเร้น ๔ เดือนในฤดูฝน พังกรณอายุ ผู้นั้นย่อมเห็นพรหมได้ ย่อมสักจจา สนทนาปรีกษากับพรหมก็ได้ เพราะเหตุนั้น ถ้าไปจนเราพึงหลีกเร้น ๔ เดือน ในฤดูฝน พังพังกรณมาน. ครั้งนั้นแล มหาโควินท์พราหมณ์จึงเข้าเฝ้าพระเจ้าเรณู แล้วกราบทูลคำนี้กับพระเจ้าเรณูว่า ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เกียรติศัพท์อันงามอย่างนี้ของข้าพระพุทธเจ้าแล ฟังไปว่า มหาโควินท์พราหมณ์อาจเห็นพรหมก็ได้ มหาโควินท์พราหมณ์อาจจะสักจจา สนทนา ปรีกษากับพรหมได้ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าเองเห็นพรหมไม่ได้เลย จะสักจจากับพรหมก็ไม่ได้ จะสนทนากับพรหมก็ไม่ได้ จะปรีกษากับพรหมก็ไม่ได้ แต่ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังคำนี้ของพวกพราหมณ์ผู้เฒ่า เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นอาจารย์ของอาจารย์กล่าวอยู่ว่า ผู้ใดหลีกเร้น ๔ เดือนในฤดูฝน พังกรณอายุ ผู้นั้นจะเห็นพรหมได้ จะสักจจา จะสนทนา จะปรีกษากับพรหมก็ได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงอยากจะหลีกเร้นไป ๔ เดือนในฤดูฝน พังกรณมาน เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงเข้าไปหาเลย ยกเว้นแต่ผู้นำอาหารคนเดียว. พระเจ้าเรณูตรัสว่า บัดนี้ท่านโควินท์ผู้เจริญ ย่อมสำคัญเวลาอันสมควร.

มหาโควินท์เข้าเฝ้า ๖ กษัตริย์

ครั้งนั้นแล มหาโควินท์พราหมณ์ จึงเข้าไปเฝ้ากษัตริย์ ๖ พระองค์นั้น แล้วได้กราบทูลคำนี้กะกษัตริย์ ๖ พระองค์นั้นว่า พระเจ้าข้า เกียรติศัพท์

อันงามอย่างนี้ ของข้าพระพุทธเจ้าฟังไปว่า มหาโควินทพราหมณ์ อาจเห็นพรหมก็ได้ อาจจะสักัจฉา จะสนทนา จะปรึกษากับพรหมก็ได้ ข้าพระพุทธเจ้าเอง เห็นพรหมไม่ได้เลย จะสักัจฉากับพรหมก็ไม่ได้ จะสนทนากับพรหมก็ไม่ได้ จะปรึกษากับพรหมก็ไม่ได้ แต่ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังคำนี้ของพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าเป็นผู้หลัก ผู้ใหญ่ เป็นอาจารย์ ของอาจารย์ พุคกันอยู่ว่า ผู้ใดหลีกเร้นอยู่ ๔ เดือนในฤดูฝน เฟ่งกรุณาอยู่ผู้นั้นจะเห็นพรหมได้ จะสักัจฉา จะสนทนา จะปรึกษากับพรหมก็ได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าอยากจะหลีกเร้นอยู่ ๔ เดือนในฤดูฝน เฟ่งกรุณาตาม เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่ฟังเข้าไปหาเลย ยกเว้นแต่คนที่นำอาหาร ไปส่งคนเดียว. กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์นั้น ก็ทรงอนุญาตว่า บัดนี้ ท่านโควินท์ผู้เจริญ ย่อมสำคัญเวลาอันสมควร.

ครั้งนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ เข้าไปหาพราหมณ์มหาศาลทั้ง ๗ และข้าบริวาร ๗๐๐ คน แล้วได้กล่าวคำนี้กะพราหมณ์มหาศาล ๗ คน และข้าบริวาร ๗๐๐ คนว่า เกียรติศัพท์อันงามอย่างนี้ ของข้าพเจ้าฟังจรไปว่า มหาโควินทพราหมณ์ อาจเห็นพรหมก็ได้ มหาโควินทพราหมณ์อาจจะสักัจฉา จะสนทนา จะปรึกษากับพรหมก็ได้ ตัวข้าพเจ้าเองก็ไม่เห็นพรหมเลย จะสักัจฉากับพรหมก็ไม่ได้ จะสนทนากับพรหมก็ไม่ได้ จะปรึกษากับพรหมก็ไม่ได้ แต่ข้าพเจ้าได้ฟังคำนี้ของพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นอาจารย์ ของอาจารย์พุคกันอยู่ว่า ผู้ใดหลีกเร้นอยู่ ๔ เดือน ในฤดูฝน เฟ่งกรุณาตามอยู่ ผู้นั้นจะเห็นพรหมได้ จะสักัจฉา จะสนทนา จะปรึกษากับพรหมก็ได้ ถ้าเช่นนั้น ขอให้พวกท่านจงทำสาธยายมนต์ทั้งหลายตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เรียนมาโดยพิสดาร จงสอนมนต์กันและกันเถิด ข้าพเจ้าอยากจะหลีกเร้น ๔ เดือนในฤดูฝน เฟ่งกรุณาตาม เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่ฟังเข้าไปหาเลย ยกเว้นแต่คนส่งอาหารคนเดียว. คนเหล่านั้นกล่าวว่า บัดนี้ ท่านโควินท์ผู้เจริญ ย่อม

สำคัญเวลาอันสมควรเถิด. ครั้งนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์เข้าไปหากริยา ๔๐ นาง ผู้เสมอกันแล้วก็ได้กล่าวคำนี้กะภรรยาทั้ง ๔๐ นางผู้เสมอกัน ว่า แนะนางผู้เจริญ เกียรติศัพท์อันงามอย่างนี้ ของฉันแล ฟุ้งขจรไปแล้วว่า มหาโควินทพราหมณ์ อาจเห็นพรหมก็ได้ อาจจะสากัจฉา จะสนทนา จะปรินิพพานกับพรหมก็ได้ ฉันเองเห็นพรหมไม่ได้เลย จะสากัจฉากับพรหมก็ไม่ได้ จะสนทนากับพรหมก็ไม่ได้ จะปรินิพพานกับพรหมก็ไม่ได้ แต่ฉันได้ฟังคำนี้ของพวกพราหมณ์ผู้เฒ่า เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นอาจารย์ของอาจารย์ พวกกันอยู่ว่า ผู้ใดปลีกเร้นอยู่ ๔ เดือน ในฤดูฝน เฟ่งกรุณาณอยู่ ผู้นั้นจะเห็นพรหมก็ได้ จะสากัจฉา จะสนทนา จะปรินิพพานกับพรหมก็ได้ เพราะเหตุนี้ฉันอยากปลีกเร้น ๔ เดือนในฤดูฝน จะเฟ่งกรุณาณ ใคร ๆ ไม่ฟังเข้าไปหา ยกเว้นแต่คนส่งอาหารคนเดียว. พวกนางตอบว่า บัดนี้ ท่านโควินทผู้เจริญ ย่อมสำคัญเวลาอันสมควร.

ครั้งนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ ให้สร้างสังฆคารใหม่ทางทิศตะวันออก แห่งพระนครนั้นเองแล้วก็ปลีกเร้น ในฤดูฝนจนครบ ๔ เดือน เฟ่งกรุณาณแล้ว ไม่มีใครเข้าไปหาท่านนอกจากคนส่งอาหารคนเดียว. ครั้งนั้นแล โดยล่วงไป ๔ เดือน ความกระสันได้มีแล้วทีเดียว ความหวาดสะดุ้งก็ได้มีแล้วแก่มหาโควินทพราหมณ์ว่า ก็แหละเราได้ฟังคำนี้ของพราหมณ์ผู้เฒ่า เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นอาจารย์ของอาจารย์ พวกกันอยู่ว่า ผู้ใดปลีกเร้นอยู่ตลอด ๔ เดือนในฤดูฝน เฟ่งกรุณาณอยู่ ผู้นั้นจะเห็นพรหมได้ จะสากัจฉา จะสนทนา จะปรินิพพานกับพรหมก็ได้ แต่ส่วนเราเห็นพรหมไม่ได้เลย สากัจฉากับพรหมก็ไม่ได้ สนทนากับพรหมก็ไม่ได้ ปรินิพพานกับพรหมก็ไม่ได้

ว่าด้วยการปรากฏของสนังกุมารพรหม

ครั้งนั้นแล สนังกุมารพรหมทราบความคำริทางใจของมหาโควินท-
พรหมณ์ด้วยใจแล้ว ก็หายไปในพรหมโลก ได้ปรากฏต่อหน้ามหาโควินท-
พรหมณ์เหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้ หรือพึงคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น.
ครั้งนั้นแล มหาโควินทพรหมณ์มีความกลัวตัวสั่น ขนพอง เพราะเห็นรูป
อย่างที่ไม่เคยเห็นมาก่อน.

ว่าด้วยปฏิบัติทำให้ถึงพรหมโลก

ครั้งนั้นแล พรหมณ์มหาโควินท ก้าวแล้วสลดแล้ว เกิดขนชูชัน
แล้วได้กล่าวกะพรหมสนังกุมารด้วยคาถาว่า

[๒๒๕] ท่านผู้บริสุทธิ ท่านเป็นใคร มีรัศมี

มียศ มีสิริ พวกเราไม่รู้จักท่าน จึงขอ
ถามท่าน ทำอย่างไร พวกเราจึงจะรู้จัก
ท่านเล่า.

พวกเทพทั้งปวงในพรหมโลกย่อมรู้จัก
เราว่าเป็นกุมารมานมนานแล้ว ทวยเทพ
ทั้งหมดก็รู้จักเรา โควินท ท่านจงรู้อย่างนี้.

ที่นั่ง น้ำ น้ำมันทาเท้า และขนมสุก
คลุกน้ำผึ้ง สำหรับพรหม ขอเชิญท่านด้วย
ของควรค่า ขอท่านจงรับของควรค่าของ
ข้าพเจ้าเถิด.

โควินท์ ท่านพูดถึงของควรรค่าใด เรา

จะรับเอาของควรรค่า (นั้น) ของท่าน เรา

เปิดโอกาสแล้ว ท่านจงถามอะไร ๆ ที่ท่าน

ปรารถนาเป็นอย่างยิ่ง เพื่อประโยชน์

เกื้อกูลในปัจจุบัน และเพื่อความสุขใน

เบื้องหน้า.

[๒๒๖] ครั้งนั้นแล ความคิดนี้ได้มีแก่มหาโควินทพราหมณ์ว่า เราเป็นผู้ที่สังฆมหารพรมเปิดโอกาสให้แล้ว เราพึงถามอะไรหนอแล กับสังฆมหารพรม ประโยชน์ปัจจุบันหรือประโยชน์เบื้องหน้า ครั้งนั้นแล ความคิดนี้ได้มีแล้วแก่มหาโควินทพราหมณ์ว่า สำหรับประโยชน์ปัจจุบัน เราเป็นผู้ฉลาดแล แม้คนเหล่าอื่นก็ย่อมถามประโยชน์ปัจจุบันกะเรา อย่ากระนั้นเลย เราพึงถามประโยชน์ที่เป็นไปในภพเบื้องหน้าเท่านั้นกะสังฆมหารพรม ครั้งนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ จึงได้กล่าวคาถากับสังฆมหารพรมว่า

[๒๒๗] ข้าพเจ้าเป็นผู้มีความสงสัย ขอถาม

ท่านสังฆมหารพรมผู้ไม่มีความสงสัยใน

ปัญหาที่พึงรู้อื่น สัตว์ตั้งอยู่ในอะไร และ

ศึกษาอยู่ในอะไรจึงจะถึงพรหมโลกที่ไม่

ตายได้.

ดูก่อนพราหมณ์ สัตว์ละความยึดถือ

อัตตาว่าเป็นของเรา ในสัตว์ทั้งหลาย ที่

เกิดเป็นมนุษย์ เป็นผู้เดียวโดดเด่น น้อม

ไปในกรุณาปราศจากกลิ่นเหม็น เว้นจาก

**เมถุน ตั้งอยู่ในธรรมนี้ และศึกษาอยู่
ในธรรมนี้จึงจะถึงพรหมโลกที่ไม่ตายได้**

ข้อปฏิบัติให้ถึงพรหมโลก

[๒๒๘] ข้าพเจ้าขอยอมรู้ทั่วถึงจากท่านว่า ละความยึดถืออัตตาเป็นของเราได้แล้ว. คนบางคนในโลกนี้ สละกองโกศะน้อย หรือสละกองโกศะมาก สละเครื่องญาติน้อย หรือสละเครื่องญาติมาก ปลงผม และหนวด นุ่งห่มผ้า ย้อมผาด บวชเป็นบรรพชิต ข้าพเจ้าขอยอมรู้ทั่วถึงจากท่านว่า ละความยึดถืออัตตาเป็นเราได้แล้ว ข้าพเจ้าขอยอมรู้ทั่วถึงจากท่านว่า เป็นผู้เดียวโดดเด่น คนบางคนในโลกนี้ ใช้นอนที่นั่งเสียบอยู่ หลีกเร้นอยู่ที่ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำเขา ป่าช้า ราวป่า กลางแจ้ง ลอมฟาง ดังว่ามานี้ ข้าพเจ้านั้นขอยอมรู้ทั่วถึงจากท่านว่า เป็นผู้เดียวโดดเด่น. ชื่อว่า น้อมไปในกรุณา ข้าพเจ้านั้นขอยอมรู้ทั่วถึงจากท่านว่า คนบางคนในโลกนี้ แผลไปตลอดทิศหนึ่ง มีใจสหระศด้วยกรุณาอยู่ ทิศที่สองก็อย่างนั้น ทิศที่สามก็อย่างนั้น ทิศที่สี่ก็อย่างนั้น แผลไปด้วยใจที่สหระศด้วยกรุณา ไม่มีเวร ไม่มีความพยาบาท กว้างขวาง ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีจำกัด ตลอดทิศทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ทุกแห่ง ตลอดโลกทั้งหมดอย่างทั่วถึงอยู่ ดังที่ว่ามานี้ ข้าพเจ้านั้นขอยอมรู้ทั่วถึงจากท่านว่า น้อมไปในกรุณา. ก็แลข้าพเจ้าขอยอมไม่รู้ทั่วถึงจากท่านผู้กล่าวถึงกลิ่นที่เหม็น

[๒๒๙] ข้าแต่พรหมในหมู่มนุษย์มีกลิ่นเหม็น

อะไร หมู่มนุษย์ในโลกนี้ ไม่รู้จักกลิ่น

เหม็นเหล่านี้ ชีระ ท่านโปรดกล่าว หมู

สัตว์อันอะไรร้อยรัดจึงมีกลิ่นเฝ้าฟุ้งไป
กลายเป็นสัตว์อบาย มีพรหมโลกอันปิด
แล้ว.

ความโกรธ ความเท็จ ความหลอกลวง
ความประทุษร้ายมิตร ความตระหนี่
ความถือตัวจัด ความริษยา ความอยาก
ความสงสัย ความเบียดเบียนผู้อื่น ความ
โลภ ความประทุษร้าย ความมัวเมา และ
ความหลง ผู้ประกอบในกิเลสเหล่านี้
เป็นผู้ไม่ปราศจากกลิ่นเหม็นเฝ้า กลายเป็น
สัตว์อบาย มีพรหมโลกอันปิดแล้ว.

[๒๓๐] ข้าพเจ้าขอมรรู้ทั่วถึงจากท่านผู้กล่าวถึงกลิ่นเหม็นอยู่โดยประการ
ที่กลิ่นเหม็นเหล่านั้นอันผู้ครองเรือนจะพึงย่ำย้อย่างง่าย ๆ ไม่ได้ ข้าพเจ้า
จักบวชเป็นบรรพชิต. บัดนี้ ท่านโควินที่ผู้เจริญขอมสำคัญเวลาอันสมควร.

มหาโควินที่ทูลลาบวช

ครั้งนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้าเรณู แล้วกราบ
ทูลค่านี้อะพระเจ้าเรณูว่า ขอพระองค์โปรดทรงแสวงหาที่ปรึกษาคนอื่นผู้ที่จัก
พร่ำสอนเกี่ยวกับราชสมบัติของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ ณ บัดนี้ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้าอยากจะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ตามที่ข้าพระพุทธเจ้า
ได้ฟังคำของพรหมกล่าวถึงกลิ่นเหม็น กลิ่นเหม็นเหล่านั้นอันผู้ครองเรือน
จะพึงย่ำย้อยไม่ได้ โดยง่ายเลย ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าจักออกจากเรือนบวช
เป็นบรรพชิต.

[๒๓๑] ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลเชิญพระเจ้าเรณู ภูมิบดี ขอพระองค์โปรดทรงทราบด้วยราชสมบัติ ข้าพระพุทธเจ้าไม่ยินดีในความเป็นที่ปรักษา.

ถ้าท่านมีความต้องการยังพร้อมอยู่เราจะเพิ่มให้ท่านจนเต็มที ใครเบียดเบียนท่าน เราผู้เป็นจอมทัพแห่งแผ่นดินจะป้องกัน ท่านเป็นเหมือนบิดา เราเป็นเหมือนบุตร ท่านโควินท์ อย่าทิ้งพวกเราไปเลย.

ข้าพระพุทธเจ้า ไม่มีความต้องการที่ยังพร้อม ผู้เบียดเบียนข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่มีแต่เพราะฟังคำของอมนุษย์ ข้าพระพุทธเจ้าจึงไม่ยินดีในเรือน.

อมนุษย์พวกไหน เขาได้กล่าวข้อความอะไรกะท่าน ซึ่งท่านได้ฟังแล้ว จึงทิ้งพวกเรา ทิ้งเรือนของเรา และทิ้งเราทั้งหมด.

ในกาลก่อน เมื่อข้าพระพุทธเจ้า เข้าไปอยู่แล้ว เป็นผู้ใคร่บูชา ไฟที่เติมใบหญ้าคา โชติช่วงแล้ว.

แต่นั้น พรหมองค์เก่าแก่จากพรหม

โลกมาปรากฏกายแก่ข้าพระพุทธเจ้าแล้ว
พรหมนั้นได้แก้ปัญหของข้าพระพุทธเจ้า
ข้าพระพุทธเจ้าฟังคำนั้นแล้ว จึงไม่ยินดี
ในเรือน.

โควินท์ ท่านกล่าวคำใด เราเชื่อคำ
นั้นของท่าน ท่านฟังถ้อยคำของอมนุษย์
จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นได้อย่างไร พวกเรา
จักคล้อยตามท่าน โควินท์ขอท่านจงเป็น
ครูของพวกเรา.

มณี ไพฑูรย์ ไม่ขุ่นมัว ปราศจาก
มลทินงดงามจันใด พวกเราฟังแล้วจัก
ประพฤตินำพร้าสอนของท่านโควินท์
ฉันนั้น.

[๒๓๒] ถ้าท่านโควินท์ผู้เจริญ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต แม้
พวกเราก็จักออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต และคติของท่านก็จักเป็นคติ
ของพวกเรา. ครั้งนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ เข้าเฝ้ากษัตริย์ ๖ พระองค์
นั้นแล้วได้ทูลคำนี้แก่กษัตริย์ ๖ พระองค์นั้นว่า ได้ฝ่าพระบาท บัดนี้ขอพระ
องค์โปรดแสวงหาคนอื่นผู้จักพร้าสอนในเรื่องราชสมบัติของพวกพระองค์มา
เป็นที่ปรึกษาเถิด ข้าพระพุทธเจ้าอยากจะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตตาม
คำของพรหมผู้กล่าวถึงกลิ่นเหม็นที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังนั้นแล กลิ่นเหม็น
เหล่านั้น อันผู้อยู่ครอบครองเรือนจะฟังย่ำง่าย ๆ ไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าจัก
ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต. ครั้งนั้นแล กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์นั้น

หลีกไปในที่ส่วนหนึ่งแล้วปรึกษากันว่า ขึ้นชื่อว่าพราหมณ์พวกนี้เป็นคนละโมบ
ในทรัพย์ อย่างกระนั้นเลย พวกเราพึงเกลี้ยกล่อมโควินทพราหมณ์ด้วยทรัพย์.
กษัตริย์เหล่านั้นเข้าไปห้ามหาโควินทพราหมณ์แล้วตรัสอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ
สมบัติในราชสมบัติทั้ง ๗ นี้ มีอยู่เพียงพอจริง ๆ ท่านต้องการด้วยประมาณ
เท่าไร ๆ จากราชสมบัติทั้ง ๗ นั้น จงนำมาให้มีประมาณเท่านั้น. อย่าเลย
ได้ฝ่าพระบาท สมบัติแผ่นดินของข้าพระองค์ก็มีพอแล้ว สมบัติของพวกพระองค์
ก็อย่างนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์จักสละทุกอย่างแล้วออกจากเรือนบวชเป็น
บรรพชิต ตามคำของพรหมผู้กล่าวถึงกลิ่นเหม็นที่ข้าพระองค์ได้ฟังมานั้นแล
กลิ่นเหม็นทั้งหลายเหล่านั้นอันผู้ครองเรือนจะพึงย่ำยีอย่างง่าย ๆ ไม่ได้
ข้าพระพุทธรเจ้าจักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต. ครั้งนั้นแล เหล่า ๖
กษัตริย์นั้นหลีกไปในส่วนข้างหนึ่งแล้วช่วยกันคิดว่า ขึ้นชื่อว่าพราหมณ์พวกนี้
เป็นคนละโมบในสตรี อย่างกระนั้นเลย พวกเราพึงเกลี้ยกล่อมมหาโควินท
พราหมณ์ด้วยพวกสตรี กษัตริย์เหล่านั้นเข้าไปห้ามหาโควินทพราหมณ์แล้วตรัส
อย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ พวกสตรีในราชสมบัติทั้ง ๗ นี้มีอยู่อย่างเหลือเพื่อ
จริง ๆ ท่านต้องการพวกสตรีจำนวนเท่าไร จากราชสมบัติทั้ง ๗ นั้น จะนำ
มาให้จำนวนเท่านั้น. พอละ ได้ฝ่าพระบาท ภริยาของข้าพระองค์มี ๔๐ นาง
ผู้เสมอกัน ข้าพระองค์จักสละนางเหล่านั้นทั้งหมดออกจากเรือนบวชเป็นบรรพ
ชิตตามคำของพรหมผู้กล่าวถึงกลิ่นเหม็นเนาที่ข้าพระองค์ได้ฟังมานั้นแหละ กลิ่น
ที่เหม็นเนาเหล่านั้น อันผู้ครองเรือนจะพึงย่ำยีอย่างง่าย ๆ ไม่ได้ ข้าพระองค์
จักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต. ถ้าท่านโควินทผู้เจริญจักออกจากเรือนบวช
เป็นบรรพชิต พวกเราก็จักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเหมือนกัน และอัน
ใดเป็นคดีของท่าน อันนั้นก็จักเป็นคดีของพวกเรา.

[๒๓๓] ถ้าพวกพระองค์ละกามทั้งหลาย ซึ่ง

เป็นแหล่งที่ปลูชนข้อได้แล้ว จงปรารถนา
ความเพียรมั่นคง เป็นผู้มีขันติเป็นกำลัง
ทั้งมีใจตั้งมั่นเถิด.

ทางนั้นเป็นทางตรง ทางนั้นเป็นทาง
ยอดเยี่ยม พระสัทธรรมอันพวกสัตว์บุรุษ
รักษาแล้วเพื่อการเข้าถึงพรหมโลก.

การอำลาของมหาโควินท์

[๒๓๔] ถ้าอย่างนั้น ท่านโควินท์ผู้เจริญ โปรดจงรอ ๗ ปี โดย
ล่วงไป ๗ ปี พวกเราก็จักบวชออกจากเรือนเล็กเกี่ยวกับการเรือนเหมือนกัน
และอันใดเป็นคติของท่าน อันนั้นก็จักเป็นคติของพวกเรา. ได้ฝ่าพระบาท ๗
ปี นานเกินไป ข้าพระองค์ไม่สามารถรอพวกพระองค์ได้ตั้ง ๗ ปี ก็ใครเล่า
หนอจะรู้ชีวิตได้ ภพหน้าจำต้องไป ต้องตัดสินใจให้เด็ดขาดลงไปด้วยความรู้
ต้องทำกุศล ต้องประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี ก็อย่างคำ
ของพรหมผู้กล่าวถึงกลิ่นเหม็นเน่าที่ข้าพระองค์ได้ฟังมาแล้วนั่นแหละ กลิ่น
คาวเหล่านั้นอันผู้ครองเรือนจะพึงย่ำยีอย่างง่าย ๆ ไม่ได้ ข้าพระองค์จักออก
จากเรือนบวชเป็นบรรพชิต.

ถ้าอย่างนั้น ท่านโควินท์ผู้เจริญโปรดจงรอ ๖ ปี ฯลฯ โปรดจงรอ
๕ ปี. โปรดจงรอ ๔ ปี. โปรดจงรอ ๓ ปี. โปรดจงรอ ๒ ปี.. โปรดจงคอย
๑ ปี โดยล่วง ๑ ปีไป พวกเราก็จักบวชออกจากเรือนเล็กเกี่ยวกับการเรือน
และอันใดเป็นคติของท่าน อันนั้นก็จักเป็นคติของพวกเรา.

ได้ฝ่าพระบาท ๑ ปี นานเกินไป ข้าพระองค์ไม่อาจคอยพวกพระองค์ ๑ ปี ก็ใครเล่าจะรู้ชีวิตได้ ภพหน้าจำต้องไป ต้องใช้ความรู้ตัดสินใจให้เด็ดขาดลงไป ต้องทำกุศลไว้ ต้องประพาศิพรหมจรรย์ ผู้เกิดมาแล้ว ไม่ตายไม่มี ก็อย่างคำของพรหมกล่าวอยู่เกี่ยวกับกลิ่นเหม็นเน่า ที่ข้าพระองค์ได้ฟังมาแล้วนั่นแหละ กลิ่นเหม็นเหล่านั้น อันผู้ครองเรือนจะฟังง่าย ๆ ไม่ได้ ข้าพระองค์จักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

ถ้าอย่างนั้น ท่านโควินท์ผู้เจริญ โปรดจงรอ ๗ เดือน โดยกาลล่วงไป ๗ เดือน พวกเราก็จักบวชออกจากเรือนเล็กข่งกับการเรือนเหมือนกัน และอันใดเป็นคติของท่าน อันนั้นก็จักเป็นคติของพวกเรา.

ได้ฝ่าพระบาท ๗ เดือนนานเกินไป ข้าพระองค์คอยพวกพระองค์ ๗ เดือนไม่ได้ ใครเล่าจะรู้ความเป็นอยู่ได้ ภพหน้าจำต้องไป ต้องใช้ความรู้ตัดสินใจให้เด็ดขาดลงไป ต้องสร้างกุศลไว้ ต้องประพาศิพรหมจรรย์ ผู้เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี ก็อย่างคำของพรหมกล่าวอยู่เกี่ยวกับกลิ่นเหม็นเน่า ที่ข้าพระองค์ได้ฟังมาแล้วนั่นแหละ กลิ่นเหม็นเน่าเหล่านั้น อันผู้ครองเรือนจะฟังง่าย ๆ ไม่ได้ ข้าพระองค์จักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต .

ถ้าอย่างนั้น ท่านโควินท์ผู้เจริญ โปรดจงคอย ๖ เดือน. โปรดจงคอย ๕ เดือน. โปรดจงคอย ๔ เดือนโปรดจงคอย ๓ เดือน. โปรดจงคอย ๒ เดือน. โปรดจงคอย ๑ เดือน. โปรดจงคอยครึ่งเดือน โดยครึ่งเดือนล่วงไป พวกเราก็จักบวชออกจากเรือนเล็กข่งกับการเรือน และคติของท่าน จักเป็นคติของพวกเรา

ได้ฝ่าพระบาท ครึ่งเดือนนานเกินไป ข้าพระองค์คอยพวกพระองค์ ถึงครึ่งเดือนไม่ได้ ก็ใครเล่าจะรู้ชีวิตได้ ภพหน้าจำต้องไป ต้องใช้ความรู้

ตัดสินใจให้เด็ดขาดลงไป ต้องสร้างกุศลไว้ ต้องพฤติพรหมจรรย์ ผู้เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี ก็อย่างคำของพรหมกล่าวอยู่ เกี่ยวกับกลิ่นเหม็นทั้งหลาย ที่ข้าพระองค์ได้ฟังมาแล้วนั่นแหละ กลิ่นเหม็นเหล่านั้น อันผู้อยู่ครองเรือนจะพึงย้ายเสียง่าย ๆ ไม่ได้ ข้าพระองค์จักบวชเป็นบรรพชิต.

ถ้าอย่างนั้น ท่านโควินท์ผู้เจริญโปรดจรรอ ๗ วัน กว่าพวกเราจักปราศอนุชและพี่น้องของตนในเรื่องราชสมบัติ เสร็จก่อนโดยล่วงไป ๗ วัน พวกเราก็จักบวชเป็นบรรพชิตเหมือนกัน และอันใดเป็นคติของท่าน อันนั้นจักเป็นคติของพวกเรา.

ได้ฝ่าพระบาท ๗ วัน ไม่นานดอก ข้าพระบาทจักคอยพวกพระองค์ ๗ วัน. ครั้งนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ เข้าไปหาพราหมณ์มหาศาล ๗ คน และข้าบริวาร ๗๐๐ คน แล้วได้กล่าวคำนี้กับพราหมณ์มหาศาล ๗ คน และข้าบริวาร ๗๐๐ คนว่า บัดนี้ขอให้ท่านจงแสวงหาอาจารย์คนอื่น ผู้ที่จักสอนมนต์แก่พวกท่าน ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าอยากจะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ก็อย่างคำของพรหมผู้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องกลิ่นเหม็น ที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วนั่นแหละ กลิ่นเหม็นเหล่านั้น อันผู้อยู่ครองเรือนจะพึงย้ายเสียง่าย ๆ ไม่ได้ ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต.

ท่านโควินท์ผู้เจริญ อย่าบวชออกจากเรือนไม่เกี่ยวข้องกับเรือนเลย ท่านผู้เจริญ การบวชมีศักดิ์น้อย และมีลาภน้อย ความเป็นพราหมณ์มีศักดิ์ใหญ่ มีลาภใหญ่.

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า การบวชมีศักดิ์น้อย และมีลาภน้อย ความเป็นพราหมณ์มีศักดิ์ใหญ่ และมีลาภใหญ่ คนอื่นใครเล่าที่มีศักดิ์มากกว่า หรือมีลาภมากกว่าข้าพเจ้า บัดนี้ข้าพเจ้าเหมือนราชาของพระราชา เหมือนพรหม

ของพราหมณ์ทั้งหลาย เหมือนเตวดาของพวกกฤหบดีทั้งหลาย ข้าพเจ้าจักสละความเป็นทั้งหมดนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ก็อย่างคำของพรหมกล่าวอยู่เกี่ยวกับเรื่องกลืนเหมีนเนา ที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วนั่นแหละ กลืนเนาเหมีนเหล่านั้นอันผู้ครองเรือนอยู่ จะฟังย่ำยีเสียด่างๆ ไม่ได้ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าจักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต.

ถ้าท่านโควินท์ผู้เจริญจักออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต พวกเราก็จักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเหมือนกัน และอันใดเป็นคดีของท่าน อันนั้นจักเป็นคดีของพวกเรา.

ครั้งนั้นแล มหาโควินทพราหมณ์ เข้าไปหาพวกภริยาผู้เสมอกันแล้ว ได้กล่าวคำนี้กับพวกภริยาผู้เสมอกันว่า แนะนางผู้เจริญ ผู้ที่อยากไปสู่ตระกูลญาติของตนนั้น ก็จงไปสู่ตระกูลของตนเถิด หรือจะหาสามีคนอื่นก็ได้ ฉันอยากออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ก็อย่างคำของพรหมกล่าวอยู่เกี่ยวกับเรื่องกลืนเหมีนเนา ที่ฉันได้ฟังมาแล้วนั่นแหละ กลืนเหมีนเนาเหล่านั้นอันผู้ครองเรือนจะฟังย่ำยีเสียด่างๆ ไม่ได้ ฉันจักออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต. ท่านเท่านั้น เป็นญาติของพวกดิฉัน ผู้ต้องการญาติ และท่านเป็นภัสตา ของพวกดิฉันผู้ต้องการภัสตา ถ้าท่านโควินท์ผู้เจริญจักออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต พวกดิฉันก็จักออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตเหมือนกัน และอันใดเป็นคดีของท่าน อันนั้นก็จักเป็นคดีของพวกดิฉัน.

การบวชของมหาโควินท์

ครั้งนั้นแล โดยล่วงไป ๗ วัน มหาโควินทพราหมณ์ก็โกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้าข้อมผ้าด ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตแล้ว. ก็แหละพระราชผู้เป็นกษัตริย์ซึ่งได้รับมรธาภิเษกแล้ว ๗ พระองค์ พราหมณ์มหาศาล

๗ คน ข้าบริวาร ๗๐๐ คน พวกภริยาซึ่งมีวรรณะมีชาติเสมอกัน ๔๐ นาง พวกกษัตริย์หลายพัน พวกพราหมณ์หลายพัน พวกคฤหบดีหลายพันและพวกนางสนมอีกมิใช่น้อย พวกกันโจนผสมและหมวด นุ่งห่มผ้าย้อมฝาด บวชตามมหาโควินทพราหมณ์เป็นบรรพชิตออกจากเรือน เลิกยุ่งเกี่ยวกับการเรือนแล้ว เล่ากันว่า ท่านมหาโควินทพราหมณ์ อันบริษัทนั้นแวดล้อมแล้ว ย่อมเที่ยวจาริกไปในคามนิคม และราชธานีทั้งหลาย ก็โดยสมัยนั้นท่านมหาโควินทพราหมณ์เข้าไปยังคามนิคมใดแล ในคามหรือนิคมนั้น เป็นเหมือนราชาของพวกพระราชา เป็นเหมือนพรหมของพวกพราหมณ์ เป็นเหมือนเทวดาของพวกคฤหบดี. ก็โดยสมัยนั้น พวกมนุษย์เหล่าใดแลย่อมจาม หรือ ลื่นล่อม พวกมนุษย์เหล่านั้น ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ขอนอบน้อมแด่ท่านมหาโควินทพราหมณ์ ขอนอบน้อมแด่ท่านปุโรหิตของกษัตริย์ทั้ง ๗ พระองค์.

การเจริญอัปมัญญา ๔

ท่านมหาโควินทพราหมณ์ มีใจสหระคด้วยเมตตา ไม่มีเวร ไม่มี ความพยาบาทแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น มีใจสหระคด้วยเมตตา ไม่มีเวร ไม่มี ความพยาบาท กว้างขวาง ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีจำกัด แผ่ไปตลอดทิศทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ทุกแห่งตลอดโลกอย่างทั่วถึงอยู่ มีใจสหระคด้วยกรุณา ฯลฯ มีใจ สหระคด้วยมุทิตา ฯลฯ มีใจที่สหระคด้วยอุเบกขา ฯลฯ และแสดงทางแห่งความ เป็นสหายแห่งพรหมโลกแก่สาวกทั้งหลาย. ก็โดยสมัยนั้น หมู่สาวกของท่าน มหาโควินทพราหมณ์เหล่าใดแล รู้ทั่วถึงแล้วซึ่งคำสั่งสอนทั้งหมดโดยประการ ทั้งปวง หมู่สาวกเหล่านั้น เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เข้าถึงสุคติพรหม โลกแล้ว. สาวกเหล่าใด ไม่รู้ทั่วถึงคำสั่งสอนทั้งหมดอย่างทั่วถึง สาวกเหล่า

นั่นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก บางพวกก็เข้าถึงความเป็นสหายแห่งหมู่เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี บางพวกก็เข้าถึงความเป็นสหายแห่งหมู่เทพชั้นนิมมานรดี บางพวกก็เข้าถึงความเป็นสหายแห่งหมู่เทพชั้นดุสิต บางพวกก็เข้าถึงความเป็นสหายแห่งหมู่เทพชั้นยามา บางพวกก็เข้าถึงความเป็นสหายแห่งหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ บางพวกก็เข้าถึงความเป็นสหายแห่งหมู่เทพชั้นจาตุมหาราชิกาแล้ว. พวกท่านเหล่าใด ยังกายที่เร็วกว่าเขาทั้งหมด ให้เต็มรอบแล้ว พวกท่านนั้นก็ยังกายแห่งคนธรรมดาให้บริบูรณ์แล้ว. ด้วยประการฉะนี้แล การบวชของกุลบุตรเหล่านั้นทั้งหมดทีเดียว เป็นของไม่เปล่า ไม่เป็นหมัน มีผล มีกำไร ดังนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังทรงระลึกถึงเรื่องนั้นได้หรือ ปัญจสิขะทูลถาม. ยังระลึกได้อยู่ ปัญจสิขะผู้เจริญ

ว่าด้วยอภิวรรค

สมัยนั้น เราได้เป็นมหาโกวินทพราหมณ์ เราแสดงทางนั้นเพื่อความ เป็นสหายแห่งพรหมโลกแก่หมู่สาวก ก็แต่ว่า ปัญจสิขะ พรหมจรรย์นั้นแล เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายก็เปล่า เพื่อคลายกำหนดก็เปล่า เพื่อดับโดยไม่ เหลือก็เปล่า เพื่อเข้าไปสงบก็เปล่า เพื่อรู้ยิ่งก็เปล่า เพื่อตรัสรู้ก็เปล่า เพื่อ พระนิพพานก็เปล่า เพียงเพื่อการเกิดขึ้นในพรหมโลกเท่านั้นเอง. คุณก่อนปัญจสิขะ ก็พรหมจรรย์ของเราแล้ว จึงจะเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อ คลายกำหนด เพื่อดับโดยไม่เหลือ เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อ พระนิพพาน. ก็แลพรหมจรรย์นั้นเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อ ความคลายกำหนด เพื่อดับโดยไม่เหลือ เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานเป็นไฉน ทางประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนี้แล อัน ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ พุคจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ

พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ คั้งนี้แล คือพรหมจรรย์นั้น ที่เป็นไป เพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับโดยไม่มีเหลือ เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน.

ก็หมู่สาวกของเราเหล่าใดแล ย่อมรู้ทั่วถึงคำสั่งสอนเจนจบ หมู่สาวก เหล่านั้น เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ ให้แจ่มแจ้งแล้วด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันเทียว. หมู่สาวกเหล่าใดไม่รู้ทั่วถึงคำสั่งสอนหมดทุกแง่ทุกมุม หมู่สาวกเหล่านั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่างสิ้นไป ย่อมเป็นโอบปาติกะ เป็นผู้ปรินิพพานในโลกนั้น เป็นผู้ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. หมู่สาวกเหล่าใดยังไม่รู้ทั่วถึงคำสั่งสอนหมดทุกแง่ทุกมุม บางพวก เพราะสังโยชน์ ๑ อย่างสิ้นไป เพราะความที่ราคะ โทสะ และ โมหะเบาบางลง ย่อมเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้ ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์. หมู่สาวกเหล่าใด ยังไม่รู้ทั่วถึงคำสั่งสอนหมดทุกแง่ทุกมุม บางพวกเพราะสังโยชน์ ๑ อย่างสิ้นไป ย่อมเป็นโสคาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา แน่นอนมีความตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า. ด้วยประการดังที่กล่าวมานี้ การบวชของกุลบุตรเหล่านี้ ทั้งหมดทีเดียว จึงเป็นการบวชที่ไม่สูญเปล่า ไม่เป็นหมัน มีผล มีกำไร คั้งนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว. ปัญจสิขะ บุตรคนธรรพ์ มีใจเป็นของตน ชื่นชม ภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง อนุโมทนา แล้วถวายอภิวาทกระทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็หายไปในที่นั้นนั้นเทียว คั้งนี้แล.

จบ มหาโควินทสูตรที่ ๖

อรรถกถาหาโควินทสูตร

มหาโควินทสูตรขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ต่อไปนี้เป็นคำพรรณานาบทที่ยังไม่ตื่นในมหาโควินทสูตรนั้น . คำว่า

ปัญจสิขะ ความว่า มี ๕ จุก คือมี ๕ แหยม. เล่ากันมาว่า ปัญจสิขะ บุตรคนธรรพ์นั้น ในเวลาทำกรรมที่เป็นบุญในถิ่นมนุษย์ยังเป็นหนุ่ม ในเวลาเป็นเด็กไว้จุก ๕ จุก เป็นหัวหน้าเลี้ยงโค พาพวกเด็กแม่เหล่าอื่นทำศาลาในที่อันเป็นทางสี่แยก ชูดสระบัว ผูกสะพาน ปราบทางขรุขระให้เรียบ ขนไม้ มาทำเพลาและไม้สอดเพลลาของยานทั้งหลาย เทียวทำบุญแบบนี้ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ตายลงทั้งที่ยังเป็นหนุ่ม. ร่างของเขานั้นเป็นร่างที่น่ารัก น่าใคร่ น่าชอบใจ. ครั้นเขาตายแล้ว ก็ไปเกิดในเทวโลกชั้นจาตุम्मหาราชิกา มีอายุ ๕ ล้านปี. ร่างของเขาด้ายกับกองทองมีขนาดเท่าสามคาวุต. เขาประดับเครื่องประดับประมาณ ๖๐ เล่มเกวียน พรหมของหอมประมาณ ๘ หม้อ ทรงผ้าทิพย์สีแดงประดับดอกกัณฐิกาทองแดง มีแหยม ๕ แหยมห้อยอยู่ที่เบื้องหลัง เทียวไปทำนองเด็ก ๕ จุกนั้นแหละ. พวกเทพจึงทราบทั่วกันว่า ปัญจสิขะ ดังนี้แล.

บทว่า **เมื่อราตรีก้าวล่วงไปแล้ว** คือราตรีก้าวล่วงไปแล้ว คือสิ้นไปแล้ว. หมายความว่าล่วงไปแล้วส่วนหนึ่ง. คำว่า **มีรัศมีงดงามยิ่ง** คือมีรัศมี น่ารัก น่าใคร่ น่าชอบใจอย่างยิ่ง. ก็แม้โดยปกติเทพบุตรนั้นก็มีรัศมี (ผิวพรรณ) น่าใคร่อยู่แล้ว แต่เมื่อเป็นผู้แต่งมาแล้วก็ยิ่งเป็นผู้มีผิวพรรณ น่าใคร่ยิ่งขึ้นอีก. คำว่า **อย่างทั่วถึง** คือโดยรอบไม่มีเหลือ. เกวลศัพท์ในที่นี้แปลว่าไม่เหลือเหมือนในคำนี้ว่า บริบูรณ์อย่างสิ้นเชิง. กับศัพท์แปลว่า

โดยรอบเหมือนในคำนี้ว่า ยังพระเชตะวัน โดยรอบอย่างสิ้นเชิง. คำว่า **ส่องให้สว่าง** คือแผ่ไปด้วยแสง. หมายความว่า ทำให้เป็นแสงลำเดียว ให้เป็นประทีปดวงเดียว ดังพระจันทร์และดังพระอาทิตย์.

คำว่า **ที่สุธรรมาสภา** คือที่สภาที่เกิดเพราะผลแห่งไม้กรรมนิการ์ซึ่งพอ ๆ กับ แก้วของหญิงชื่อสุธรรมา. ดังได้ยินมาว่า พื้นของสุธรรมาสภานั้นสำเร็จด้วยแก้วผลึก ลืมสลักเอาแก้วมณีมาทำ เสาสำเร็จด้วยทองคำ ของเชื่อมเสา และเต้าทำจากเงิน รูปสัตว์ร้ายเอาแก้วประพาพมาทำ จันทันเพดานและขอบหน้ามุขเอาแก้ว ๘ชนิดมาสร้าง กระจเบื้องใช้ก้อนอิฐสีแก้วอินทนิล หลังคาเอาทองคำมาทำ โดมทำด้วยเงิน โดยส่วนยาวและส่วนกว้าง ข้างละ ๓๐๐ โยชน์ โดยบริเวณรอบใน ๕๐๐ โยชน์ โดยส่วนสูง ๕๐๐ โยชน์. สุธรรมาสภาเห็นปานนี้.

ในบทเป็นต้นว่า **ท้าวธรรม** ฟังทราบวาท้าวธรรมเป็นราชาแห่งคนธรรพ์ อันพวกเทวดานักฟ้อนแสนโกฏิแวดล้อมแล้วให้ถือเอาแผ่นกระดานใหญ่ที่ทำด้วยทองคำแสนโกฏิ และหอกทองคำแล้วหันพระพักตร์ไปทิศตะวันตก เอาพวกเทวดาในเทวโลกทั้งสองไว้ข้างหน้าแล้วประทับนั่งทางทิศตะวันออก.

ท้าววิรุฬหกเป็นราชาแห่งกุมภันท์ อันเหล่าเทพพวกกุมภันท์แสนโกฏิแวดล้อมแล้ว ให้ถือเอาแผ่นกระดานใหญ่ที่ทำด้วยเงินแสนโกฏิ และหอกทองคำแล้วหันพระพักตร์ไปทิศเหนือ เอาพวกเทวดาในเทวโลกทั้งสองไว้ข้างหน้าแล้วประทับนั่งทางทิศใต้.

ท้าววิรูปักษ์เป็นราชาแห่งนาค มีพวกนาคแสนโกฏิแวดล้อมให้ถือเอากระดานแผ่นใหญ่สำเร็จด้วยมณีแสนโกฏิ และหอกทองคำแล้วหันพระพักตร์

ไปทางทิศตะวันออก เอาพวกเทวดาในเทวโลกทั้งสองไว้ข้างหน้าแล้วประทับนั่งทางทิศตะวันตก.

ท้าวเวสวัณเป็นราชาแห่งยักษ์ มีพวกยักษ์แสนโกฏิแวดล้อมให้ถือเอากระดานแผ่นใหญ่ที่ทำด้วยแก้วประพาพแสนโกฏิ และหอกทองคำหั้นพระพักตร์ไปทางทิศใต้ เอาพวกเทวดาในเทวโลกทั้งสองไว้ข้างหน้าแล้วประทับนั่งทางทิศเหนือ.

บทว่า และข้างหลังเป็นอาสนะของพวกเรา คือ โอกาสสำหรับนั่งของพวกเรา ย่อมถึงทางด้านหลังของท่านทั้ง ๔ องค์นั้น ต่อจากนั้น พวกเราจะเข้าก็ไม่ได้ หรือจะดูก็ไม่ได้

สำหรับในกรณีนี้ ท่านกล่าวเหตุการณ์ประชุมกัน ๔ อย่างไว้ก่อนทีเดียว. ในเหตุทั้ง ๔ อย่างนั้น การประมวลลงในวันเข้าพรรษาท่านขยายไว้ให้กว้างขวางแล้ว. จริงอยู่ เหตุในวันเข้าพรรษาเป็นฉันทิ กิษุทั้งหลาย ประชุมกันในวันเพ็ญในวันมหาปวารณาปริกษากันว่า วันนี้พวกเราจักไปไหนแล้วปวารณาในสำนักใคร ก็ฉะนั้น ในที่ประชุมนี้ท้าวสักกะ จอมทวยเทพ โดยมากจะทรงปวารณาในปิณฑุที่ปพระมหาวีหารนั่นเอง. พวกเทพที่เหลือก็คือเอาดอกไม้ทิพย์เช่นดอกปาริฉัตรเป็นต้น และผงจันทน์ทิพย์แล้วไปสู่วิวที่เป็นที่ชอบใจของตนๆ แล้ว ปวารณากัน. แบบนี้ชื่อว่า ย่อมประชุมกันเพื่อประโยชน์แก่การสงเคราะห์ปวารณา.

ก็ในเทวโลกมีเถาชื่ออัสวาดี พวกเทวดาคิดว่าเถานั้นจักออกดอก จึงไปสู่วิวที่บำรุงตลอดพันปี เมื่อต้นปาริฉัตรกำลังออกดอกพวกเทวดาไปสู่วิวที่บำรุงตลอดหนึ่งปี. เทวดาเหล่านั้นพากันดีใจ ตั้งแต่ต้นไม้นั้นมีใบเหลืองเป็นต้นไป. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กิษุทั้งหลาย ในสมัยใดไม้อปาริฉัตร คือไม้อทองกลาง ของพวกเทพชาวดาวดึงส์ มีใบเหลือง กิษุ

ทั้งหลาย ในสมัยนั้น พวกเทพชาวดาวดึงส์ก็พากันดีใจว่า บัดนี้ ไม้ปาริฉัตร คือไม้ทองกลาง มีใบเหลืองแล ไม่นานหรือจักสลัดใบเหลืองทิ้ง ฤกษ์ทั้งหลาย ในสมัยใด ไม้ปาริฉัตร คือไม้ทองกลาง ของพวกเทพชาวดาวดึงส์ สลัดใบเหลืองทิ้งแล้ว เริ่มเป็นคุ่มดอก เริ่มผลิดอก เป็นดอกคม เป็นดอกแย้ม ฤกษ์ทั้งหลาย ในสมัยนั้น พวกเทพชาวดาวดึงส์ ก็พากันดีใจว่า บัดนี้ ไม้ปาริฉัตร คือไม้ทองกลาง เป็นดอกแย้ม ไม่นานหรือจักบานสะพรั่งหมด ก็แล ฤกษ์ทั้งหลาย รัศมีครอบคลุมไป ๕๐ โยชน์โดยรอบต้นปาริฉัตร คือ ไม้ทองกลางที่บ้านสะพรั่ง กลิ่นพัดไปตามลม ๑๐๐ โยชน์. นี้เป็นอานุภาพ แห่งต้นปาริฉัตร คือไม้ทองกลาง.^๑

เมื่อไม้ปาริฉัตรบานแล้ว กิจด้วยการพาดพะอง กิจด้วยการเอาขอก เกี่ยวโน้มนมา หรือกิจด้วยการเอาขอบไปรับเพื่อนำเอาดอกไม้มาไม่มี. ลมที่ทำหน้าที่เด็ดตั้งขึ้นแล้วก็เด็ดดอกไม้จากขั้ว ลมที่ทำหน้าที่รับก็รับไว้ ลมที่ทำหน้าที่หอบส่งก็ส่งเข้าไปสู่สุทธรรมาเทวสภา. ลมที่ทำหน้าที่กวาดก็กวาดเอาดอกไม้เก่าทิ้ง. ลมที่ทำหน้าที่ปลูลาดก็จัดแจงปลูลาดใบฝักและเกสร. ที่ตรงกลางมี ธรรมาสน์ มีบัลลังก์แก้วสูงขนาดโยชน์ มีเสวตฉัตรสูงสามโยชน์กันไว้ข้างบน ถัดจากบัลลังก์นั้น ก็ปูอาสนะท้าวสักกเทวราช. ถัดนั้นมาก็เป็นอาสนะของเทพบุตรอีกสามสิบสามองค์. ถัดนั้นมาก็เป็นอาสนะของเทพบุตรผู้มีศักดิ์ใหญ่ ๆ เหล่าอื่น. สำหรับ เทพเหล่าอื่นก็ใช้ฝักดอกไม้เป็นอาสนะ. พวกเทวดาเข้าสู่ เทวสภาแล้วนั่งอยู่. เกลียวละอองดอกไม้พุ่งไปจรดฝักเบื้องบนแล้วตกมาทำให้อัฒทภาพระมาณสามคาวุตของเทวดาทั้งหลายเหมือนชโลมด้วยน้ำครั้ง. พวกเทวดาเหล่านั้นเล่นกีฬานั้นสี่เดือนจึงสิ้นสุดลง. พวกเทวดาย่อมประชุมกัน เพื่อประโยชน์แก่การเสวย ปาริฉัตรตกก็พาด้วยประการฉะนี้.

๑. อ . สตุตถก. ๑๘๘.

ก็แหละ ในเทวโลก เทวดาโหมษณาการฟังธรรมใหญ่เดือนละ ๘ วัน
ในวันทั้ง ๘ นั้น สันถุมารมหาพรหม ท้าวสักกะจอมทวยเทพ ภิกษุธรรมกถึก
หรือไม่ว่าอย่างนั้นก็เทพบุตรธรรมกถึกองค์ใดองค์หนึ่ง กล่าวธรรมกถาในสุธรรมา
เทวสภา. ในวัน ๘ คำ ของปิกษ์ พวกอำมาตย์ของมหाराชทั้ง ๔ องค์ ใน
วัน ๑๔ คำ โอรสทั้งหลาย ในวัน ๑๕ คำ มหาราชทั้ง ๔ องค์ เสด็จ
ออกไป ทรงถือแผ่นกระดาษทองและชาติหิงคุลค์ ท่องเที่ยวไปตามคามนิคม
และราชธานีทั้งหลาย. พระองค์ทรงบันทึกไว้ด้วยชาติหิงคุลค์บนแผ่นทองว่า
หญิงหรือชายชื่อโน้นนั้น ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงธรรมเป็นสรณะ ถึง
พระสงฆ์เป็นสรณะ. รักษาศีล ๕ กระทำอุโบสถ ๘ ทุกเดือน บำเพ็ญการบำรุง
มารดา การบำรุงบิดา กระทำการบูชาด้วยดอกอูปล ๑๐๐ กำ บูชาด้วย แจกกัน
ดอกไม้ในที่โน้น ตามประทีป ๑,๐๐๐ ดวง ทำการฟังธรรมไม่เป็นเวลา
สร้างฉัตรเวที มุทวิเวที กุจฉิเวที บัลลังก์สิงห์ บันไดสิงห์ บำเพ็ญสุจริต ๓
ประการ ประพฤติยึดมั่นกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการ แล้วนำมามอบให้ที่มือ
ของปัญญาธิชะ. ปัญญาธิชะก็ให้ที่มือของมาตลี. สารถีมมาตลีก็ถวายแด่ท้าวสักก
เทวราช เมื่อคนทำบุญมีไม่มาก สมุคบัญญัติก็น้อย. พอพวกเทวดาได้เห็น
บัญญัตินั้น เท่านั้น ก็เสียใจว่า เพื่อนเอ๋ย มหาชนประมาทจริงหนอ อบาย ๔
จักเต็ม เทวโลก ๖ จักว่างเปล่า. แต่ถ้าบัญญัติหนา เมื่อพวกเทวดาได้เห็นมัน
เท่านั้น ก็พากันดีใจว่า โอ เพื่อนเอ๋ย มหาชนมิได้ประมาท อบาย ๔
จักว่าง เทวโลก ๖ จักเต็ม พวกเราจักได้ห้อมล้อมผู้มีบุญใหญ่ที่ได้ทำบุญ
ไว้ในพระพุทธศาสนาแล้วมาเล่นนักษัตรด้วยกัน. ท้าวสักกเทวราชทรงถือบัญญัติ
นั้นแล้วก็ทรงสั่งสอน. โดยแบบปกติ เมื่อท้าวสักกเทวราชนั้นกำลังตรัส
พระสุรเสียงได้ขึ้นไป ๑๒ โยชน์. เมื่อตรัสด้วยพระสุรเสียงดังพระสุรเสียงก็กลบ
เทวนครหมดทั้งหมื่นโยชน์ตั้งอยู่. อย่างที่กล่าวมานี้ เทวดาทั้งหลายย่อมประชุม

กันเพื่อประโยชน์ฟังธรรม. ก็ในที่นี้ ฟังทราบว่า พวกเทวดาประชุมกัน เพื่อประโยชน์พิจารณาสงเคราะห์.

คำว่า **นมัสการพระตถาคตอยู่** หมายความว่า นมัสการอยู่ซึ่ง พระตถาคตด้วยเหตุ ๕ อย่าง. ใจความของบาทกาลาว่า **และความที่พระ- ธรรมเป็นธรรมดี** เป็นต้น คือความที่พระธรรม ซึ่งต่างด้วยธรรมที่พระผู้มี พระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นต้น เป็นธรรมที่ดี และการปฏิบัติที่ต่างด้วยความ เป็นผู้ปฏิบัติตรงเป็นต้น ของพระสงฆ์.

คำว่า **ตามความเป็นจริง** คือตามที่เป็นจริง ตามภาวะของตน. วัณณะ หมายเอาพระคุณ. คำว่า **ได้กล่าวขึ้นแล้ว** หมายความว่า พูดแล้ว.

คำว่า **ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก** คือ ปฏิบัติอย่างไร ปฏิบัติอย่างนี้ คือ

แม้เมื่อทรงรวบรวมธรรม ๘ ประการ เทพพระบาทของพระที่ปกครอง แล้วบำเพ็ญพระอภิหาร ชื่อว่า ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก. แม้เมื่อ ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๑๐ ทศเหล่านี้ คือ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี เป็นเวลา ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ก็ชื่อว่าทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูล แก่ชนมาก. ในคราวเป็นดาบสผู้ถือมั่นขันติ (ขันติวาที) ในคราวเป็นจุฬามณ- บาลกุมาร ในคราวเป็นพญาช้างฉัททันต์ ในคราวเป็นพญานาคกฐิตัตต์ จัมปไปยยะและสังขบาล และในคราวเป็นมหากปิ แม้ทรงกระทำงานที่ทำได้ยาก เช่นนั้น ก็ชื่อว่าทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก. แม้เมื่อทรงดำรงอภิปาเป็น พระเวสสันดรทรงให้ทานใหญ่ชนิดละร้อยรวม ๗ ชนิด ทำให้แผ่นดินไหวใน ๗ สถานแล้วทรงยึดเอายอดพระบารมี ก็ชื่อว่า ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชน มาก แม้ในอภิปาถัดจากอภิปาเป็นพระเวสสันดรนั้น เสด็จดำรงอยู่ในดุสิต

บุรีตลอดพระชนมายุ ก็ชื่อว่า ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก. พระองค์ ทรงเห็นบุพนิมิต ๕ อย่างในคฤติบุรินั้น ผู้อันพวกเทวดาในหมื่น จักรวาลอ่อนวอนแล้ว ทรงตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ ประการแล้ว ประทาน ปฏิญาณเพื่อประโยชน์แก่การสงเคราะห์พวกเทวดา แล้วทรงจุดจากคฤติบุรี แม่ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์มารดา ก็ชื่อว่าทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่ มาก. ทรงอยู่ในพระครรภ์พระมารดาตลอดสิบเดือนแล้วประสูติจากพระครรภ์ พระมารดาที่ป่าลุมพินีก็ดี ทรงครองเรือนสิ้นยี่สิบเก้าพรรษา เสด็จออก มหาภิเนษกรมณ์ ทรงผนวชอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำอนโนมาก็ดี ทรงทำพระองค์ให้ ลำบากด้วยความเพียรที่ยิ่งใหญ่ ตั้งหกปีแล้วเสด็จขึ้นสู่วิหารบัลลังก์แล้วทรงแหง ตลอดพระสัพพัญญุตญาณก็ดี ทรงยังพระอิริยาบถให้เป็นไปที่ควงไม้โพธิ์ตลอด เจ็ดสัปดาห์ก็ดี เสด็จอาศัยป่าอิสิปตนะแล้วทรงหมั่นถือธรรมอันยอดเยี่ยมก็ดี ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ก็ดี เสด็จลงจากเทวโลกก็ดี ทรงเป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว เสด็จดำรงอยู่ตั้งสี่สิบห้าพรรษาก็ดี ทรงปลงพระชนมายุสังขารก็ดี เสด็จ ปรีนิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุระหว่างคูไม้สาละก็ดี ก็ชื่อว่าทรงปฏิบัติ เพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก. ฟังทราบวาทะ ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก ตลอดเวลาที่พระธาตุของพระองค์แม่เท่าเม็ดฝักกาดยังธำรงอยู่. บทที่เหลือก็เป็นคำใช้แทนบทว่า **ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก** นี้ทั้งนั้น ในบทเหล่านั้น บทหลัง เป็นใจความของบทก่อน

ในหลายบทว่า ในส่วนอดีต เรายังมองไม่เห็นเลย และใน บัดนี้ก็มองไม่เห็น นี้หมายความว่า แม้ในอดีต เราก็มองไม่เห็น ในอนาคต ก็มองไม่เห็นคนอื่นนอกจากพระพุทธรเจ้า ถึงในบัดนี้ก็มองไม่เห็นเพราะไม่มี ศาสดาอื่นเลย นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น. ถึงแม้ในอรรถกถา ท่านก็วิจารณ์ว่า พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทั้งที่ล่วงแล้ว และที่ยังไม่มาถึง ต่างก็

เหมือนพระศาสดาของเราทั้งนั้น แล้วท้าวสักกะตรัสทำไม แล้วกล่าวว่า ในบัดนี้ พระศาสดาทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก พันพระศาสดาของเราแล้ว ก็ไม่มีใครอื่น เพราะฉะนั้น ท้าวสักกะ จึงตรัสว่า เรามองไม่เห็น. ก็ในบัดนี้ฉันใด แม้ในบทเหล่านี้จากนี้ ก็พึงทราบว่ามีใจความอย่างเดียวกันนี้ ฉะนั้น.

คำทั้งหลายมีคำว่า **ธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้วเป็นต้น และ คำทั้งหลายเป็นต้นว่าเป็นกุศล มีใจความที่ได้กล่าวไว้แล้วทั้งนั้น.**

สองบทว่า **น้ำแห่งแม่คงคา กับน้ำแห่งยมุนา** ความว่า น้ำในที่รวมแห่งแม่น้ำคงคา กับแม่น้ำยมุนา ย่อมเข้ากันกลมกลืนกันได้ทั้งโดยสี ทั้งโดยกลิ่น ทั้งโดยรส คือย่อมเป็นเช่นเดียวกัน นั่นแหละ เหมือนทองที่หักตรงกลาง ไม่ใช่แตกต่างกัน เหมือนเวลาที่คลุกเคล้าเข้ากันกับน้ำของมหาสมุทร. ปฏิบัติเพื่อนิพพานที่หมดจด จึงหมดจด. จริงอยู่ บุคคลทำการงานมีเวชกรรมเป็นต้น ในเวลาเป็นหนุ่มเที่ยวไปในอโคจร ก็ไม่อาจเห็นนิพพานในเวลาเป็นคนแก่ได้ ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงพระนิพพานควรจะเป็นข้อปฏิบัติที่หมดจดจริงๆ เปรียบเหมือนอากาศ จริงอย่างนั้น ข้อปฏิบัติของภิกษุผู้จะไปสู่พระนิพพาน ควรจะเปรียบด้วยอากาศ ไม่ข้องไม่ติดในตระกูลหรือในหมู่คณะ เหมือนทางดำเนิน ซึ่งเป็นที่ต้องการปรารณาในอากาศ ของพระจันทร์และพระอาทิตย์ที่กำลังไปสู่อากาศ อันบริสุทธิ์ไม่มีอะไรติดขัด ฉะนั้น. ก็แหละข้อปฏิบัตินี้ นั่น คือ เช่นนั้นแหละ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติ ตรัส คือทรงแสดงไว้แล้ว. เพราะเหตุนี้ ท้าวสักกะจึงตรัสว่า ทั้งพระนิพพานทั้งข้อปฏิบัติย่อมเข้ากันได้ ดังนี้.

บทว่า **แห่งข้อปฏิบัติทั้งหลาย** คือ ของผู้ตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติ.

บทว่า **ผู้มี (การอยู่) ที่อยู่แล้ว** คือ ผู้มีการอยู่อันอยู่เสร็จแล้ว บทว่า

ผู้มีคนเหล่านี้เป็นสหายอันตนได้แล้ว ความว่า ชื่อว่าสหาย เพราะ
ไปด้วยกันกับคนเหล่านั้นในที่นั้น ๆ. ก็คำว่า ผู้ไม่มีใครเป็นที่สอง ไม่มี
สหาย ไม่มีใครเปรียบ นี้ ท้าวสักกะตรัส ด้วยอรรถว่าไม่มีใครเหมือน
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น. คำว่า ไม่ทรงติดอยู่ คือ หมายความว่า
แม้ในท่ามกลางคนเหล่านี้ ก็ทรงอยู่ด้วยผลสมบัติ คือด้วยพระทัยแล้ว ไม่
ทรงติดคนเหล่านี้ ทรงตามประกอบความเป็นผู้มีความเป็นผู้เดียวเป็นที่มายินดี
อยู่.

หลายบทว่า ก็ลาภของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นสำเร็จ
ยิ่งแล้วแล คือ ลาภอันยิ่งใหญ่เกิดขึ้นแล้วแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
เกิดขึ้นแล้วตั้งแต่เมื่อไร เกิดขึ้นแล้วแก่พระองค์ตั้งแต่ทรงบรรลुकุสิมโพธิ
แล้วทรงล่วงเจ็ดสัปดาหฺ์ เสด็จหมุนล้อธรรมที่อสิปตนะทรงทำการฝึกเทพและ
มนุษย์โดยลำดับ ทรงให้สามชฎิลบวช เสด็จกรุงราชคฤหฺ์และทรงฝึกพระเจ้า
พิมพิสาร อย่างที่ท่านหมายเอากล่าวไว้ว่า ก็แลโดยสมัยนั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ทรงเป็นผู้อันชนทำสักการะแล้ว ทำความเคารพแล้ว นับถือแล้ว
บูชาแล้ว นอบน้อมแล้ว ทรงเป็นผู้มีลาภด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
บริขารคือยานเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้^๑ ลาภสักการะเกิดขึ้นมาเหมือนห้วงน้ำ
ใหญ่ท่วมท้นอยู่ เพราะผลบุญอันหนาแน่นในสี่อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป.

เล่ากันมาว่า ในกรุงราชคฤหฺ์ กรุงสาวัตถี กรุงสาเกต กรุงโกสัมพี
กรุงพาราณสี ชื่อว่าปฎิปาฎิภักต (ภักตที่ให้ตามลำดับ) เกิดขึ้นแล้วแก่พระผู้มี
พระภาคเจ้า. ในกรุงเหล่านั้น คนหนึ่ง จดบัญชีไว้ว่า ข้าพเจ้าจักสละทรัพย์
ร้อยหนึ่งถวายทาน แล้วก็คิดว่าที่ประตฺวิหาร คนอื่น ข้าพเจ้าสองร้อย
คนหนึ่ง ข้าพเจ้าห้าร้อย คนอื่น ข้าพเจ้าพันหนึ่ง คนอื่น ข้าพเจ้าสอง

๑. สํ . นิตาน. ๑๓๓.

พัน คนอื่น ข้าพเจ้าห้า ลิบ ยี่สิบ ห้าสิบ คนอื่น ข้าพเจ้าแสนหนึ่ง.
คนอื่น ข้าพเจ้าจักสละทรัพย์สองแสนถวายทาน เขียนดังนี้แล้ว ก็คิดว่า
ประตุวิหาร. มหาชนคิดว่า ได้โอกาสข้าพเจ้าจักถวาย แล้วก็บรรทุกเต็ม
เกวียน ติดตามภิกษุที่แม่กำลังเที่ยวไปสู่ชนบททีเดียว. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า
ก็โดยสมัยนั้นแล พวกชาวชนบท เอาเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้าง
ของขบเคี้ยวบ้าง เป็นอันมากใส่ในเกวียนแล้วก็ติดตามปฤษฎางค์ของพระผู้มี
พระภาคเจ้าด้วยคิดว่า เราจักทำกตในที่ที่เราจักได้ลำดับ^๑ แม้เรื่องอื่น ๆ
เป็นอันมากทั้งในชั้นธกะทั้งในพระวินัย ดังที่ว่ามานี้ ก็พึงทราบไว้. ก็แหละ
ถากนั้นถึงยอดแล้วในอสทิสถาน.

เขาเล่ากันมาว่า สมัยหนึ่ง ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวจาริก
ไปตามชนบทแล้วทรงมาถึงพระเชตวัน พระราชาทรงนิมนต์มาถวายทาน. ใน
วันที่สองพวกชาวกรุงถวาย. พระราชาทรงถวายยิ่งกว่าทานของพวกชาวกรุง
เหล่านั้นอีก พวกชาวกรุงก็ถวายยิ่งกว่าทานของพระองค์ เป็นต้น ครั้นเมื่อ
ล่วงไปหลายวันอย่างนั้น พระราชาทรงพระดำริว่าพวกชาวกรุงเหล่านั้น พวก
ทำยิ่งขึ้น ๆ ทุก ๆ วัน จักมีคำครหาว่า เออ พวกชาวกรุงพิชิตพระราชาผู้ใหญ่
ในแผ่นดินได้. ที่นั้นพระนางมัลลิกาได้กราบทูลอุบายแด่พระองค์.

พระองค์ รับสั่งให้เอากระดานไม้สาละชนิดดีมาสร้างปะรำ แล้วให้เอา
ดอกอบเชยมาปรุง รับ สั่งให้ปูที่นั้ง ๕๐๐ ที่ ทางด้านหลังที่นั้งยื่นข้างไว้ ๕๐๐
เชือก ให้ข้างแต่ละเชือก กั้นเสวตฉัตรให้ภิกษุแต่ละรูป. ระหว่างที่นั้งแต่ละ
คู่ ๆ ฆิตากษัตริย์แต่ละนาง ๆ ตกแต่งด้วยเครื่องสำอางพร้อมสรรพคเครื่อง
หอมที่เกิดจากไม้สีชนิด. ฆิตากษัตริย์นางอื่นก็ใส่เครื่องหอมที่บดเสร็จแล้ว ๆ
ในเรือชลาที่สำหรับใส่ของหอมในที่ตรงกลาง. ฆิตากษัตริย์อีกนางหนึ่งก็เอากำ

อุบลเขียวโบทกระพือเครื่องหอมนั้น. ด้วยประการฉะนี้ภิกษุแต่ละรูปๆ ก็มีธิดา
กษัตริย์สามนางๆ เป็นบริวาร ผู้หญิงอีกคนหนึ่งที่ตั้งเครื่องสำอางพร้อม
สรรพถ้อยใบตาลพัด นางอื่นเอาที่กรองน้ำ หญิงอื่นนำเอาน้ำจากบาตร. สำหรับ
พระผู้มีพระภาคเจ้า มีของสี่อย่างตีราคาไม่ได้. ของสี่อย่างที่ตีราคาไม่ได้เหล่านี้
ก็คือ ที่เช็ดพระบาท ที่รองของ กระดานพิง มณีเชิงฉัตร. ไทยธรรมสำหรับ
ภิกษุใหม่ในสงฆ์มีค่าแสนหนึ่ง. ก็แหละในการถวายทานนั้น พระองค์คุณิมาลเถระ
ได้เป็นภิกษุใหม่ในสงฆ์ ไกลที่นั้งของท่าน ช้างที่นำมาๆ แล้ว ไม่สามารถ
เข้าใกล้ท่านได้. ลำคับนั้น เจ้าพนักงานกราบทูลพระราชา พระราชาตรัสสั่งว่า
พวกท่านจงนำเอาช้างเชือกอื่นมา ช้างที่นำมาแล้ว นำมาแล้วก็ไม่สามารถ
เลย. พระราชาตรัสว่า ไม่มีช้างเชือกอื่น. เจ้าพนักงานกราบทูลว่า ยังมี
ช้างคูดอยู่ แต่นำมาไม่ได้. พระราชาทูลถามพระตถาคตเจ้าว่า พระเจ้าข้า.
รูปใดเป็นภิกษุใหม่ในสงฆ์ พระตถาคตเจ้าตรัสว่า องค์คุณิมาล มหาบพิตร
เพราะฉะนั้น ขอให้เจ้าพนักงานนำเอาช้างคูดมาเทียบไว้เถิด มหาบพิตร พวก
เจ้าพนักงานแต่งช้างคูดแล้วก็นำมา. ด้วยเดชของพระเถระ ช้างเชือกนั้น แม้
สักว่าพ่นลมจุมูก ก็ทำไม่ได้. พระราชาได้ทรงถวายทานติดต่อกันเจ็ดวันด้วย
ประการฉะนี้. ในวันที่ ๗ พระราชาทรงถวายบังคมแล้วกราบทูลพระทศพลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์โปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด.

ก็แหละในบริษัทนั้น มีอำมาตย์ ๒ คน คือ กาพะ และ ชุณหะ. กาพะ
คิดว่า สมบัติของราชตระกูลจะฉิบหาย พวกคนมีประมาณเท่านี้ จักทำอะไร
กินแล้วไปวัดแล้วก็จักนอนเท่านั้นเอง แต่ราชบุรุษคนเดียวได้สิ่งนี้ จะไม่
กระทำหรือ โอ้! สมบัติของในหลวงจะฉิบหาย. ชุณหะคิดว่า ขึ้นชื่อว่า
ความเป็นพระราชา ยิ่งใหญ่ คนอื่นใดเล่าจักทำสิ่งนี้ได้ ขึ้นชื่อว่าพระราชา
คือผู้ที่แม้ดำรงอยู่ในความเป็นพระราชาแล้วจะทรงให้ท่านเห็นปานนั้นไม่ได้หรือ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูอัยยาศัยของบริษัท ก็ทรงทราบอัยยาศัยของ
คนทั้งสองนั้น จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราจะแสดงธรรมตามอัยยาศัยของชุนหะ
ในวันนี้ ศีรษะของกาฬะจักแตกเป็นเจ็ดเสี่ยง ก็เราแลบำเพ็ญบารมีก็ด้วยความ
สงสารสัตว์ แม้ในวันอื่นเมื่อเราแสดงธรรม ชุนหะก็คงจักแทงตลอดมรรคผล
สำหรับคราวนี้เรจักเห็นแก่กาฬะ แล้วได้ตรัสคาถาสีบาบท่า่นั้นแก่พระราชาวา

พวกคนตระหนี่ จะไปเทวโลกไม่ได้

พวกคนโง่ จะไม่สรรเสริญทานเลย แต่

นักปราชญ์ พลอยยินดีตามทาน เพราะเหตุ

นั่นเอง เขาจึงมีความสุขในโลกหน้า.

พระราชาวาไม่ทรงพอพระราชหฤทัยว่า เราถวายทานเสียใหญ่โต แต่
พระศาสดา ทรงแสดงธรรมแก่เรานิดเดียวแท้ ๆ เราไม่สามารถจับพระหฤทัย
ของพระทศพลได้กระมัง เมื่อเสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จแล้ว ท้าวเชอก็
เสด็จไปวัด ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ทูลถามว่า พระเจ้าข้า
หม่อมฉันถวายทานเสียใหญ่โต แต่พระองค์ทรงทำอนุโมทนา แก่หม่อมฉันไม่
ใหญ่ หม่อมฉันมีผิอะอะไรหรือพระเจ้าข้า. มหาบพิตร พระองค์ไม่ทรงมีผิอะอะไร
แต่บริษัทไม่สะอาด เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงไม่แสดงธรรม. เพราะเหตุไร
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงว่าบริษัทไม่สะอาด. พระศาสดา ตรัสบอกประวัติ
ของอำมาตย์. พระราชาตรัสถามกาฬะว่า อย่างนั้นหรือพ่อกาฬะ. อย่างนั้น
มหาราช. พระราชาตรัสว่า เมื่อข้าให้ทรัพย์ของข้า เธอจะเดือดร้อน
อะไรเล่า ข้าไม่อาจดูเธอได้ พวกเธอจับเขาจากแวนแคว้นข้า. ต่อจากนั้น
ตรัสสั่งเรียกชุนหะมาถามว่า นัยว่า พ่อคิดอย่างนั้นหรือ. อย่างนั้นพระพุท
เจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า จงตามใจเธอเถิด เธอจงนิมนต์ภิกษุ ๕๐๐ รูปมานั่งบน

ที่นั่งที่ปูไว้ในประรำนั้นแล แล้วให้ธิดากษัตริย์เหล่านั้นนั้นแหละแวดล้อม เอา
ทรัพย์จากพระราชวังมาถวายทานเจ็ดวันอย่างที่ว่าถวายทีเดียวนะ เขาได้ทำอย่าง
นั้นแล้ว. ครั้นถวายเสร็จแล้วในวันที่เจ็ด ก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ขอพระองค์โปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด. พระศาสดาทรงกระทำการ
อนุโมทนาทานแม่ทั้งสองให้เป็นอันเดียวกัน เหมือนทรงกระทำแม่น้ำใหญ่สอง
สายให้เต็มด้วยห้วงน้ำเดียวกัน ทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่กันที่ใหญ่ เมื่อทรง
เทศน์จบ ชุณหะ ก็ได้เป็นพระโสดาบัน. พระราชาทรงเลื่อมใสทรงถวายผ้าชื่อ
ปาวายแก่พระทศพล. พึงทราบว่า ก็ลาภสำเร็จยิ่งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้นแล ด้วยอาการอย่างนี้.

บทว่า พระเกียรติสำเร็จอย่างยิ่ง คือ การสรรเสริญถึงพระเกียรติคุณ.
ถึงแม้พระเกียรตินั้นก็สำเร็จอย่างยิ่งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งแต่ทรงหมั่นถือ
ธรรมไป. จริงอย่างนั้น ตั้งแต่บัดนั้นมา พวกกษัตริย์ก็พุดถึงพระเกียรติของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงพวกพราหมณ์ พวกคหบดี พวกนัก พวกครุฑ พวก
คนธรรพ์ พวกเทวดา พวกพรหม ต่างก็กล่าวถึงพระเกียรติแล้วสรรเสริญ
ด้วยคำเป็นต้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ถึงพวก
เดียรถีย์ให้ทรัพย์พันหนึ่งแก้วโรหะแล้วส่งไปว่า เธอจงกล่าวโทษพระสมณ-
โคดม. เขาได้รับทรัพย์พันหนึ่งแล้ว ก็สำรวจดูพระทศพลตั้งแต่พื้นพระบาท
จรดปลายพระเกศา โทษสักลิกขา^๑ ก็ไม่เห็นมี จึงคิดว่าผู้ที่พลิกเพลง
ปากพุดถึงโทษในอรรถาพที่หาโทษมิได้ ซึ่งเกลื่อนกล่นไปด้วยมหาบุรุษลักษณะ
๓๒ ประการ ประดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ อย่าง ห้อมล้อมไปด้วยรัศมี
วาหนึ่ง เช่นกับปาริฉัตรที่บ้านเต็มที่ ท้องฟ้าที่โชติช่วงหม่อมดาวและนั่นวัน
ทั้งดงงามไปด้วยดอกไม้อันวิจิตรเช่นนี้ หัวต้องแตกเป็นเจ็ดเสี่ยงอุบายที่จะ
๑. ลิกขา มาตราซึ่ง หนักเท่ากับ ๑๒๕๖ อนุ.

กล่าวดีก็ไม่มี เราจะกล่าวชมเท่านั้น ดังนี้แล้วก็กล่าวชมอย่างเดียว ตั้งแต่พื้นพระบาทจนถึงปลายพระเกศา ด้วยถ้อยคำพันกว่าบท. ก็ขึ้นชื่อว่าพระเกียรตินั้น ถึงยอดในเรื่องยมกปาฏิหาริย์ พระเกียรติสำเร็จเป็นอย่างยิ่งดังว่ามาด้วยประการฉะนี้. บทว่า **แม้กระทั่งพวกกษัตริย์เหล่าอื่น** ความว่า แม้คนเป็นต้น ทั้งหมด คือพวกพราหมณ์ พวกแพทย์ พวกสูตร พวกนาค พวกครุฑ พวกอสูร พวกเทวดา พวกพรหม ล้วนแต่เป็นผู้รักใคร่ ว่าเป็นใจด้วยกันทั้งนั้น.

บทว่า **ก็แลทรงปราศจากความเมา** คือ ไม่ทรงเป็นผู้มีเมา ประมาทว่า พวกชนมีประมาณเท่านี้ เป็นผู้รักใคร่เรา แล้วเสวยพระกระยาหารด้วยสามารถการเล่นเป็นต้น แต่ที่แท้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล ทรงปราศจากความเมา เสวยพระกระยาหาร. บทว่า **มีปกติตรัสอย่างไร** ความว่า ตรัสคำใดด้วยพระวาจา พระกรณียกิจทางพระกายของพระองค์ก็คล้อยตามพระวาจานั้นจริง ๆ และพระกรณียกิจที่ทรงกระทำด้วยพระกาย พระกรณียกิจทางพระวาจาของพระองค์ก็คล้อยตามพระกายโดยแท้ พระกายไม่ก้าวล่วงพระวาจา หรือพระวาจาก็ไม่ก้าวล่วงพระกาย พระวาจาสมกับพระกาย และพระกายก็สมกับพระวาจา. เหมือนอย่างว่า

ข้างซ้ายเป็นหมู ข้างขวาเป็นแพะ

โดยเสียงเป็นแกะ โดยเสียงเป็นวัวแก่

ดังนี้ ชักษ์หมูนี้เมื่อเห็นฝูงหมู ก็แสดงด้านซ้ายเหมือนหมูแล้วก็จับหมูเหล่านั้นกิน ครั้นเห็นฝูงแพะ ก็แสดงด้านขวาเหมือนแพะนั้น แล้วก็จับแพะเหล่านั้นกิน ครั้นเห็นฝูงลูกแกะ ก็ร้องเป็นเสียงร้องของลูกแกะ แล้วก็จับลูกแกะเหล่านั้นกิน พอเห็นฝูงวัวก็นิรมิตเขาให้เหมือนเขาของพวกวัวเหล่านั้น คุณแต่ไกลก็เห็นเหมือนวัวด้วยประการฉะนี้ ก็จับวัวเหล่านั้น ที่เข้ามาใกล้อย่างนั้น

กินฉันใด และเหมือนอย่างกาในชาดกาทรงธรรมที่พวกนกถามก็บอกว่า ข้า
เป็นกาอ้าปากกินลม ยืนด้วยเท้าข้างเดียวเท่านั้น เพราะกลัวจะเหยียบสัตว์
ตาย เพราะฉะนั้น แม้พวกท่าน

ขอมงประพฤติธรรม ขอความเจริญ

จงมีแก่พวกท่าน ญาติทั้งหลาย ขอพวก

ท่านจงประพฤติธรรม ผู้ประพฤติธรรม

เป็นปกติย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และ

ในโลกหน้า

แล้วทำให้พวกนกตายใจ ต่อจากนั้น ก็กินหมู่นกที่มาถึงความตายใจอย่างนี้ ว่า

นกตัวนี้ช่างดีจริงหนอ นกตัวนี้ทรงธรรมอย่างยิ่ง

เอาเท้าข้างเดียวยืน ร้องว่า ธรรม ธรรม

วาทของยักษ์หมูและกาเหล่านั้น ไม่สมกับกายและกายก็ไม่สมกับวาทฉันใด
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า หาเป็นฉันนั้นไม่ ท่านแสดงว่า เพราะพระวาทของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าสมกับพระกาย และพระกายก็สมกับ พระวาทโดยแท้จริง
ดังนี้.

ชื่อว่า ทรงล่วงความสงสัยได้ เพราะพระองค์ทรงล่วงคือทรงข้าม
ความสงสัยได้แล้ว. ชื่อว่าทรงปราศจากการถามว่าอย่างไร ๆ เพราะพระองค์
ปราศจากการถามอย่างไร ๆ เห็นปานนี้ว่า นี้อย่างไร นี้อย่างไร. จริงอยู่พระ-
ศาสดาไม่เหมือนคนจำนวนมากที่ยังมีความสงสัยว่า ต้นไม้นี้ ชื่อต้นอะไร ตำบล
นี้ (ชื่อตำบลอะไร) อำเภอ (หรือจังหวัด) นี้ (ชื่ออำเภอหรือจังหวัดอะไร)
แคว้นนี้ชื่อแคว้นอะไร ทำไมนะต้นไม้จึงมีลำต้นตรง ต้นไม้นี้มีลำต้นคด
ทำไมจึงมีหนาม บางต้นตรง บางต้นคด บางดอกกลิ่นหอม บางดอกกลิ่น
เหม็น บางผลหวาน บางผลไม่หวาน. จริงอย่างนั้น พระศาสดาทรงทราบว่

เพราะธาตุเหล่านี้หนาแน่น สิ่งนี้จึงเป็นอย่างนี้ จึงทรงเป็นผู้ปราศจากการถาม
อย่างไร ๆ โดยแท้. และสำหรับพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงเหมือนผู้ที่ได้ฌานที่ ๑
เป็นต้น มีความสงสัยในฌานที่ ๒ เป็นต้น และถึงแม้พระปัจเจกพุทธเจ้า ก็
ยังมีความสงสัยด้วยอำนาจโอรหะอยู่โดยแท้ เพราะยังไม่มีการตกลงใจตามความ
เป็นจริงด้วยสัพพัญญุตญาณ ท้าวสักกะท่านจึงทรงแสดงว่า ก็แลพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงปราศจากการถามว่าอย่างไร ๆ ในทุกสิ่งทุกอย่าง
ดังนี้.

บทว่า จบความคิดแล้ว คือ พระศาสดาของเราไม่เหมือนคน
บางคนทีไปจบความคิด คือเต็มมโนระอาแค่คิด บ้างก็แค่วิปัสสนา บ้างก็
แค่ฌานที่ ๑ ฯลฯ บ้างก็ด้วยเนวสัญญานาสัญญาสมาบัติ บ้างก็แค่ความเป็นพระ
โสดาบัน บ้างด้วยอรหัตตมรรค บ้างด้วยสาวกบารมีญาณ บ้างด้วยปัจเจก
โพธิญาณ. ท้าวสักกะ ทรงชี้ว่า ส่วนพระศาสดาของเรา ทรงจบความคิดด้วย
สัพพัญญุตญาณ. บทว่า อชฺฌมสยฺ อาทิพุรหุมจริยํ เป็นปฐมาวักตฺติง
ในอรรถแห่งตติยาวักติ. อธิบายว่า ทรงข้ามความสงสัยได้ ทรงปราศจาก
การถามว่าอย่างไร ๆ ทรงสิ้นสุดความคิด ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้น
พรหมจรรย์ อันเป็นที่อาศัยอย่างยิ่ง คือเป็นที่อาศัยชั้นสูงสุด และด้วยอริยมรรค
อันเป็นพรหมจรรย์เก่าแก่. แม้ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบความคิด
ชื่อว่าสำเร็จแล้วด้วยอริยมรรคนั้นแหละ เพราะพระบาลีว่าตฺรฺสฺฐํสฺสจฺจะทฺถฺหฺลฺล
ด้วยพระองค์เองในสิ่งที่ไม่ทรงได้ฟังมาก่อน และทรงบรรลุความเป็นผู้ทรงรู้
ทุกอย่างในสิ่งเหล่านั้น และทรงบรรลุแม้ความเป็นผู้ชำนาญในธรรมอัน
เป็นกำลังทั้งหลาย

บทว่า เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเทียว คือ พระผู้มี-
พระภาคเจ้านั้นแลฉนฺใด. คนทั้งหลายหวังอยู่พูดว่า โอ้หนอ! พระชินเจ้า

สี่พระองค์พึงเที่ยวจาริกแสดงธรรมในทิศทั้งสี่บนพื้นชมพูทวีปเดียว ต่อมาคน
พวกอื่น หวังการเสด็จท่องเที่ยวไปด้วยกัน ในสามมณฑล ก็กล่าวว่า พระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าสามพระองค์. คนอีกพวกหนึ่งคิดอยู่ว่า การบำเพ็ญพระบารมี
จนครบสิบทัศแล้ว เกิดพระพุทธเจ้า ๔ หรือ ๓ พระองค์ขึ้นมา ยากที่จะได้
แต่ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์เดียว พึงประทับประจำแสดงธรรม พระสัม-
มาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเสด็จท่องเที่ยวไป แม้เมื่อเช่นนี้ ชมพูทวีป ก็จะพึง
งดงามและพึงบรรลุความสุขเป็นอันมากด้วยเป็นแน่จึงกล่าวว่า โอ้หนอ! ท่าน
ผู้บรรลุทุกขทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **นี้ไม่ใช่ฐานะ นี้ไม่ใช่โอกาส** ดังต่อ
ไปนี้. คำทั้งสองนี้ คือ ฐานะ อวการ เป็นชื่อของการณ์นั้นแหละ. จริงอยู่การณ์
(เหตุ) ชื่อว่า ฐานะ เพราะผลย่อมตั้งอยู่ในที่นั้น เพราะความที่ผลเป็นของเป็น
ไปเกี่ยวเนื่องกับเหตุนั้น และเหตุนั้นก็เหมือนโอกาส จึงชื่อว่า อวการ
เพราะความที่ผลนั้น เว้นโอกาสนั้นเสียไม่มีในที่อื่น. บทว่ายัม เป็นปฐมา-
วิภคิตลงในอรรถตติยวิภคิต. มีคำที่ท้าวสักกะทรงอธิบายไว้ดังนี้ว่า ในโลกธาตุ
เดียว พระพุทธเจ้าสองพระองค์พึงทรงเกิดขึ้นพร้อมกัน ด้วยเหตุใด เหตุนั้น
ไม่มี. และจักรวาลหนึ่งเท่านั้น ชื่อว่าหนึ่งโลกธาตุ ในคานานี้ว่า

พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจร

ส่องทศให้สว่างไสวมีประมาณเท่าใด โลก

ตั้งพันก็เท่านั้น อำนาจของพระองค์ย่อม

เป็นไปในพันโลกนั้น.

พันจักรวาล ชื่อว่าหนึ่งโลกธาตุในอนาคตสถานว่า พันโลกธาตุได้หวั่นไหวแล้ว.
ตีสหัสสิจักรวาล มหาสหัสสิจักรวาล ชื่อว่าหนึ่งโลกธาตุในที่มาว่า อานนท์
ตถาคตเมื่อต้องการจะพึงใช้เสียงให้ตีสหัสสิโลกธาตุ มหาสหัสสิโลกธาตุเข้าใจ

ก็ได้ และแผ่รัศมีไปก็ได้. همینจักรวาลชื่อว่าโลกธาตุในที่มาว่า และ همینโลกธาตุนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงหมายถึง همینโลกธาตุนั้น ตรัสว่าในโลกธาตุหนึ่ง ดังนี้. ก็ที่เท่านี้ ชื่อว่าเขตแห่งพระชาติ. ถึงในเขตแห่งพระชาตินั้น ยกเว้นประเทศส่วนกลางแห่งชมพูทวีปในจักรวาลนี้เสียแล้วในประเทศอื่นพระพุทธรเจ้าทั้งหลายหาได้ทรงเกิดขึ้นไม่ ก็ไหละพันจากเขตแห่งพระชาติไป ไม่ปรากฏที่เสด็จเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเลย.

บทว่า ด้วยประโยชน์อันใด คือด้วยประโยชน์แห่งปวารณา สงเคราะห์ใด.

บทว่า ด้วยวรรณะและด้วยศันนเทียว ความว่า ด้วยเครื่องแต่งตัวและบริวาร และด้วยบุญสิริ. สาธุศัพท์เป็นไปในความเลื่อมใสในบทนี้ว่า สาธุท่านมหาพรหม. บทว่า พิจารณาแล้วยินดี คือรู้แล้วจึงยินดี. ใคร ๆ ไม่สามารถกำหนดว่า เท่านี้ แล้ว กล่าวได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงมีพระปัญญายิ่งใหญ่มานานเพียงไรแล้วเทียว ที่แท้พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราพระองค์นั้น ทรงมีพระปัญญายิ่งใหญ่มานาน คือนานเหลือเกินมาแล้ว เพราะฉะนั้นพวกท่านจะสำคัญอย่างไร ที่นั่น สันถกุมารพรหม มีความประสงค์จะแก้ปัญหานั้นด้วยพระองค์เองทีเดียว จึงตรัสว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ไม่น่าอัศจรรย์เลย ชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงบำเพ็ญพระบารมีทำลายขอดมารทั้งสามที่โพธิบัลลังก์ ทรงมีพระญาณที่ไม่ทั่วไปซึ่งทรงแทงตลอดแล้ว ฟังกลายเป็นผู้ทรงมีพระปัญญายิ่งใหญ่ในบัดนี้ อัศจรรย์อะไรในข้อนี้. แต่เพื่อนเอ๋ย ข้าพเจ้าจักบอกพวกท่านถึงความที่พระองค์ยังดำรงอยู่ในประเทศญาณแห่งพระโพธิญาณที่ยังไม่แก่กล้าก็ทรงมีพระปัญญายิ่งใหญ่จริง ๆ แม้ในเวลาที่ยังทรงมีราคะเป็นต้น เมื่อจะทรงนำเอาเหตุการณ์ที่ถูกรูปปิดมาแสดงจึงตรัสคำเป็นต้นว่า ภูคบุพพุ โภ ดังนี้.

คำว่า **บุโรहित** คือ ที่ปรักษาสำหรับพำสอนกิจทุกอย่าง. บทว่า **โควินท์** คือได้รับอภิเษกด้วยการอภิเษกให้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน. ก็โดยปกติ เขามีชื่อเป็นอย่างอื่นแท้ๆ. ตั้งแต่เวลาได้รับอภิเษกแล้ว ก็ถึงการนับว่าโควินท์. คำว่า **โชติบาล** คือชื่อว่า โชติบาล เพราะรุ่งเรืองและเพราะรักษา.

ได้ยินมาว่า ในวันที่โชติบาลเกิดนั้น อาวุธทุกชนิดลুকโพลง. แม้ พระราชาเมื่อทรงเห็นพระแสงมังกลาวุธของพระองค์ลুকโพลง ในเวลาใกล้สว่าง ก็ทรงกลัวประทับยืนแล้ว. โควินท์ไปเฝ้าพระราชาแต่เช้าตรู่ กราบทูลถามการ บรรทมเป็นสุข. พระราชาตรัสตอบว่า ท่านอาจารย์ ฉันจะนอนเป็นสุขแต่ ที่ไหน แล้วก็ทรงบอกเหตุนี้. มหาราช อย่าทรงกลัวเลย ลูกชาย ข้าพระพุทธเจ้าเกิดแล้ว ด้วยอำนาจของเขา อาวุธทั้งหลาย ลुकโพลง ทั่ว ทั้งพระนคร. พระราชาทรงคิดว่า เด็กนี้จะพึงเป็นศัตรูแก่เราหรือหนอ แล้วก็ยิ่งทรงกลัว. และเมื่อทรงถูกทูลถามว่า มหาราช พระองค์ทรงคิด อะไร? ก็ตรัสบอกข้อความนั้น. ที่นั้นโควินท์ได้กราบทูลพระองค์ว่า มหาราช อย่าทรงกลัวไปเลย เด็กนี้จักไม่ทำร้ายพระองค์ แต่ว่าในชมพูทวีป ทั้งสิ้น จักไม่มีใครมีปัญญาเท่าเขา ความสงสัยของมหาชน จักขาดสิ้น เพราะ คำของลูกชายของข้าพระพุทธเจ้า และเขาจักพำสอนกิจทุกอย่างแก่พระองค์ แล้วก็ปถอบโยนพระองค์. พระราชาทรงพอพระทัยตรัสว่า จงเป็นค่าน้ำนม ของเด็ก แล้วพระราชทานทรัพย์พันหนึ่ง ตรัสสั่งว่า จงแสดงเด็กแก่เรา ใน เวลาเป็นผู้ใหญ่. เด็กถึงความเติบโตโดยลำดับ. เพราะความที่เด็กนั้นเป็นผู้ รุ่งเรืองและเป็นผู้สามารถในการรักษา พ่อแม่จึงตั้งชื่อว่า โชติบาล. เพราะ เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า โชติบาล เพราะความรุ่งเรือง และเพราะการรักษา ดังนี้.

บพว่า ละได้อย่างถูกต้อง คือสละได้โดยชอบ. หรือบพว่า
ได้โดยชอบ นี้เอง เป็นปาฐะ. บพว่า เป็นผู้สามารถเห็นและไตร่ตรอง
ข้อความ คือเพราะเป็นผู้สามารถ อาจหาญ เป็นผู้เห็นข้อความ จึงชื่อว่าเป็น
ผู้สามารถเห็นข้อความ ชื่อว่าเป็นผู้สามารถเห็นและไตร่ตรองข้อความ เพราะ
ย่อมไตร่ตรองข้อความนั้น. ด้วยบพว่า อันโศติบาลมาณพนั้นแหละพึงพริ้ง
สอนท่านแสดงว่า แม้พระราชนั้นก็ทรงถามโศติบาลนั้นแล แล้วจึงทรงปก-
ครอง. บพว่า ขอความเจริญจงมีกะโศติบาลผู้เจริญ ความว่า ความเป็น
ความเจริญ ความบรรลुकุณวิเศษ ความดั่งงามและมหายงคทั้งหมดจะมีแก่
โศติบาลผู้เจริญ.

บพว่า ถ้อยคำนำให้เกิดความบันเทิง คือ จบคำปฏิสันถารอัน
เป็นเครื่องบรรเทาโศก เกี่ยวกับความตายโดยนัยเป็นต้นว่า อย่าเลยมหาราช
อย่าทรงคิดเลย นี้เป็นของแน่นอนสำหรับสรรพสัตว์. บพว่า โศติบาลผู้เจริญ
อย่าให้เราเสื่อมจากคำพริ้งสอน ความว่า อย่าให้เสื่อมเสียจากคำพริ้งสอน.
อธิบายว่า เมื่อถูกขอร้องว่า จงพริ้งสอน ก็อย่าบอกเลิกพวกเราจากคำพริ้ง
สอนด้วยพูดว่า ข้าพเจ้าจะไม่พริ้งสอน. บพว่า จัดแจง คือจัดแจง แต่งตั้ง.

บพว่า พวกคนกล่าวอย่างนี้ ความว่า เมื่อพวกคนเห็นโศติบาล
นั้นมีปัญญามากกว่าพ่อ พริ้งสอนกิจทุกชนิด จัดการงานทุกอย่าง ก็มีจิตยินดี
กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญโควินทพราหมณ์หนอ ท่านผู้เจริญ มหาโควินท
พราหมณ์หนอ มีคำที่ท่านอธิบายอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ โควินทพราหมณ์
เป็นบิดาของคนนี้ ส่วนคนนี้ เป็นมหาโควินทพราหมณ์.

บพว่า กษัตริย์ ๖ องค์นั้น โดยที่ใด คือ กษัตริย์ ๖ องค์ที่ท่าน
กล่าวว่า สหายเหล่านั้นใด. เล่ากันมาว่า กษัตริย์เหล่านั้น ร่วมพระบิดากับ
เจ้าชายเรณู ทรงเป็นน้อง เพราะฉะนั้น มหาโควินทจึงคิดว่า เจ้าชายเรณูนี้

ทรงได้รับอภิเษกแล้ว จะแบ่งหรือไม่แบ่งราชสมบัติแก่กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์นั้น ถ้าไหนเราต้องส่งกษัตริย์เหล่านั้น ไปสู่สำนักของเจ้าชายเรณูโดยทันทีแล้วทำให้เจ้าชายเรณู ทรงรับค้ำนให้ได้แล้ว จึงเข้าเฝ้ากษัตริย์ทั้ง ๖ องค์นั้นยังที่ประทับ. บทว่า ผู้ทำของพระราชฯ ได้แก่พวกข้าราชการ คือพวกอำมาตย์. บทว่า กามทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งความเคลิบเคลิ้ม หมายความว่า การทั้งหลายทำให้เมา ทำให้ประมาท อธิบายว่า เมื่อเวลาล่วงไป ๆ เจ้าชายเรณูนี้ จะไม่เพียงสามารถแม่เพื่อตามระลึกถึง. เพราะฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลายจึงมา คือจงดำเนินมา. บทว่า ท่าน ข้าพเจ้ายังจำได้ คือเขาว่า ครั้งนั้นเป็นเวลาทีที่พวกคนชอบพูดความจริงกัน เพราะฉะนั้น เจ้าชายเรณูจึงไม่ตรัสคำไม่จริงว่า ข้าพเจ้าพูดเมื่อไร ใครได้เห็น ใครได้ยิน (แต่) ตรัสว่า ท่าน ข้าพเจ้ายังจำได้.

บทว่า ถ้อยคำที่พึงบันเทิง คือ ถ้อยคำต้อนรับเห็นปานนี้ว่า มหาราช เมื่อพระราชเสด็จสวรรคตแล้ว พระองค์อย่าไปทรงคิดอะไร นี้เป็นสิ่งแน่นอนของสรรพสัตว์ สังขารทั้งหลายเป็นอย่างนี้. บทว่า ตั้งเป็นหน้าเกวียนทั้งหมด คือ ตั้งหมดทั้ง ๖ แคว้น เป็นทางเกวียน. พระราชาแต่ละองค์มีราชสมบัติสามร้อยโยชน์ ประเทศที่เป็นที่รวมแห่งราชสมบัติของพระเจ้าเรณูสิบคาจูด. ี่ราชสมบัติของพระเจ้าเรณูอยู่ตรงกลางเช่นกับเพดานทำไมจึงตั้งไว้อย่างนี้ กษัตริย์ทั้งหลายเมื่อมาเฝ้าพระราชฯเป็นบางครั้งบางคราว จักไม่ทรงเบียดเบียนราชสมบัติของกษัตริย์องค์อื่น ทรงมาและไปโดยประเทศของตน ๆ เท่านั้น เพราะเมื่อทรงหยั่งลงสู่ราชสมบัติขององค์อื่นแล้ว ตรัสอยู่ว่า พวกท่านจงให้อาหาร จงให้โค พวกมนุษย์ก็จะยกโทษ พระราชาเหล่านี้ไม่เสด็จไปทางแคว้นแคว้นของตน ๆ ย่อมทรงกระทำการเบียดเบียนพวกเรา. แต่เมื่อเสด็จไปทางแคว้นแคว้นของตน พวกคนก็ย่อมไม่สำคัญการเบียด

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 58
เขียนว่า พระราชองค์นี้จะต้องได้สิ่งนี้และสิ่งนี้ไปจากสำนักของพวกเราทีเดียว.
มหาโควินท์คำนึงถึงข้อนี้ จึงตั้งไว้อย่างนี้ว่า เมื่อพวกพระราชาทรงบังเห็น
พร้อมกันจงครอบครองราชสมบัติให้ยืนนานเถิด ดังนี้ นคร ๗ แห่งนี้ คือ

ทันทปุระแห่งแคว้นกลิงค์ โปตนะ

แห่งแคว้นอัสสะกะ มาหิสตีแห่งแคว้น

อวันตี โรรุกะแห่งแคว้นโสจิริระ มิถิลาแห่ง

แคว้นวิเทหะ และสร้างจัมปาในแคว้น

อังคะและพาราณสีแห่งแคว้นกาสิ เหล่านี้

โควินท์ สร้างไว้แล้ว

อันมหาโควินท์นั้นแหละสร้างไว้เพื่อประโยชน์แก่พระราช พระนามเหล่านี้คือ

สัตตภู พรหมทัตต์ เวสสภู พร้อมกับ

ภรตะ เรณู และสองชตรฐะ ทั้ง ๗ องค์นี้

ได้เป็นผู้ทรงภาระในครั้งนั้น

เป็นพระนามแม่แห่งพระราชาทังเจ็ดพระองค์เหล่านั้น. จริงอยู่ในเจ็ด

พระองค์เหล่านั้น ได้แก่องค์เหล่านี้ คือ สัตตภู ๑ พรหมทัตต์ ๑ เวสสภู ๑

พร้อมกับเวสสภูนั้นแล คือ ภรตะ ๑ เรณู ๑ ส่วนชตรฐะมีสองพระองค์. บทว่า

ทั้ง ๗ องค์ทรงมีภาระ คือ ทรงเป็นผู้มีพระภาระ ได้แก่ทรงเป็นมหाराช

ในพื้นที่ชมพูทวีป.

จบ การพรรณนาในปฐมภคววาร

บทว่า เข้าไปหา คือ พระราชาทัง ๗ พระองค์ทรงพระดำริว่า

อิสริยยสมบัตินี้ สำเร็จแล้วแก่พวกเรา ไม่ใช่ด้วยอำนาจแห่งคนอื่น แต่ด้วย

อานูภาพของมหาโควินท์ มหาโควินท์ใดทำให้พวกเราเหล่า ๗ ราชาพร้อม
เพรียงกัน แต่งตั้งพวกเราในพื้นที่ชมพูทวีป ก็แล พวกเราไม่ยากที่จะทำการ
ตอบสนองแก่มหาโควินท์ผู้เป็นบุรพูปการี มหาโควินท์นี้แลจงพราสาอนพวกเรา
แม่ทั้ง ๗ คน พวกเราจะให้มหาโควินท์นี้แลเป็นแม่ทัพและเป็นที่ปรึกษา
เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเราคงจะมีความเจริญแน่ แล้วก็เข้าไปหา. ถึงมหาโควินท์
ก็คิดว่า เราได้ทำให้พระราชาเหล่านี้สมัคสมานกันแล้ว. หากว่าพระราชา
เหล่านี้จักมีคนอื่นเป็นแม่ทัพและเป็นที่ปรึกษา แต่นั้นพระราชาเหล่านั้นก็จักทรง
ถือถ้อยคำของแม่ทัพและที่ปรึกษาของตน ๆ แลแล้วแตกกัน เราจะยอมรับทั้ง
ตำแหน่งแม่ทัพและตำแหน่งที่ปรึกษาของพระราชาเหล่านี้แล้วรับว่า อย่างนั้น
พระเจ้าข้า.

บทว่า และพราหมณ์มหาศาล ๗ คน คือ มหาโควินท์มาคิด
ว่า เราจะพึงอยู่เฉพาะพระพักตร์หรือไม่ก็ตาม ในที่ทุกแห่ง พระราชาเหล่านี้
จักทรงปฏิบัติหน้าที่โดยประการที่เราจักไม่อยู่เฉพาะพระพักตร์ได้ แล้วก็แต่ง
ตั้งรองที่ปรึกษาไว้ ๗ คน ท่านหมายเอารองที่ปรึกษา ๗ คนนั้น จึงกล่าว
คำนี้ว่า และพราหมณ์มหาศาล ๗ คน ดังนี้. ชื่อว่าผู้อาบ เพราะอาบน้ำ
วันละสามครั้ง หรืออาบในตอนเย็นและตอนเช้าทุกวัน หรือชื่อว่าอาบแล้ว
ในเพราะจบการพระพุทธิพรต. ชื่อว่าผู้อาบ เพราะตั้งแต่นั้น พวกพราหมณ์
ไม่กินไม่ดื่มร่วมกับพวกพราหมณ์ด้วยกัน .

บทว่า ฟุ้งไป แปลว่า ขึ้นไปสูงอย่างยิ่ง เล่ากันมาว่า ครั้งนั้น
ถ้อยคำนี้แลเป็นไปแล้วแก่คนทั้งหลายในที่ที่นั่นแล้ว ๆ (ในที่นั่นทุกแห่ง) ว่า
คนเราเมื่อได้ปรึกษากับพรหมแล้วก็จะพราสาอนได้หมดทั้งชมพูทวีป. บทว่า
แต่เราไม่เลย ความว่า ได้ยินว่า มหานุรุช คิดว่า คุณที่ไม่เป็นจริงนี้เกิด
แก่เราแล้ว ก็แลการเกิดคุณขึ้นไม่ใช่ของหนักหนาอะไร แต่การรักษาคุณที่

เกิดขึ้นแล้วนั่นแล เป็นของหนัก. อนึ่งทั้ง ๆ ที่เราไม่ได้คิดไม่ได้ปรึษากระทำ อยู่ คุณนี้ก็เกิดขึ้นแล้วเทียว ก็เมื่อเราคิดแล้วปรึษาแล้วจึงทำ คุณก็จักยิ่งกว้าง ใหญ่เป็นแน่ แล้วก็แสวงหาอุบายในการเห็นพรหม เมื่อได้เห็นพรหมนั้นแล้ว ก็ปริวิตกถึงข้อนี้เป็นต้นว่า ก็แลข้อนั้นเราได้ฟังมาแล้ว ดังนี้. บทว่า **เข้าเฝ้าพระเจ้าเรณูถึงที่ประทับ** ความว่า มหาโควินท์มาคิดว่า ความต้องการ เพื่อจะเฝ้า หรือความต้องการ เพื่อจะสนทนากันในระหว่างอย่างนั้นจักไม่มีเลย เพราะเราตัดความกังวลได้แล้ว จักอยู่สบาย ดังนี้ จึงเข้าเฝ้าเพื่อตัดความกังวล ให้ขาด. ทุกแห่งกัณยนี้. บทว่า **พวกเช่นกัน** คือหญิงมีวรรณะเสมอกัน มีชาติเสมอกัน.

บทว่า **ให้สร้างสัณฐานาคารหลังใหม่** คือ ให้สร้างที่อยู่อย่างวิจิตร เอาต้นอ้อมาล้อมข้างนอกมีที่พักกลางคืนที่พักกลางวันและที่จงกรม พร้อม บริบูรณ์เหมาะสำหรับอยู่ในฤดูฝน ๔ เดือน บทว่า **เพ่งกรุณาณาน** คือ เพ่งณานทั้งหมวดสามและหมวดสี่แห่งกรุณา. ก็ในบทว่า **เพ่งกรุณาณาน** นี้ ด้วยมุขคือกรุณา ก็เป็นอันว่าพรหมวิหารที่เหลืออีกสามข้อท่านถือเอาแล้ว เทียว. บทว่า **ความกระสัน ความสะดุ้ง** ความว่า เมื่ออยู่ในภุมิณาน ไม่ว่าความกระสันเพราะความไม่ยินดี หรือความสะดุ้งเพราะความกลัวย่อมไม่มี แต่ความต้องการให้พรหมมา ความอยากให้พรหมมา ได้มีแล้ว. ความกลัว เพราะจิตสะดุ้งนั้นแหละ เรียกว่า ความกลัว.

บทว่า **ไม่รู้ที่อยู่** คือไม่ทราบอยู่. บทว่า **ทำอย่างไรพวกเราจึงจะรู้จักท่าน** ความว่า พวกเราจะรู้จักท่านว่าอะไร. อธิบายว่าพวกเราจะ จำท่านด้วยอาการอะไรในอาการเป็นต้นว่า คนนี้อยู่ที่ไหน ชื่ออะไร โศตร อะไร. คำว่า **คนทั้งหลายรู้จักข้าพเจ้าว่าเป็นกุมาร** ความว่า คนทั้งหลายรู้จักข้าพเจ้านั้นแล้วว่าเป็นกุมารว่าเป็นชายหนุ่ม. บทว่า **ในพรหมโลก**

คือในโลกที่ประเสริฐสุด. บทว่า เป็นของเก่า คือเป็นของนมนานเป็นของเก่าแก่. พรหมย่อมแสดงว่า ข้าพเจ้านั้นเป็นกุมารเก่า ชื่อสันทกุมารพรหม. บทว่า โควินท์ ท่านจงรู้อย่างนี้ ความว่า โควินท์ผู้เป็นบัณฑิต ท่านจงรู้ข้าพเจ้าอย่างนี้ คือจงจำข้าพเจ้าไว้อย่างนี้.

ของที่พึงน้อมไปเพื่อแขก เรียกว่าของรับแขก ในกาลานี้ว่า

ที่นั่ง น้ำ น้ำมันทาเท้า และผักนึ่ง

อย่างดี สำหรับพรหม (มีอยู่) ข้าพเจ้าขอ

ต้อนรับผู้เจริญ ขอผู้เจริญจงรับของ

ควรค่าของข้าพเจ้า.

มีคำที่ท่านอธิบายไว้ด้วยบทว่า ของรับแขก นั้นเองว่า นี้ที่นั่งที่ปูไว้แล้ว เจริญนั่งบนที่นั่งนี้ นี้่น้ำบริสุทธ์ เจริญดื่มนี้ เจริญล้างเท้าจากน้ำนี้ นี้่น้ำมันทาเท้า ที่เอาน้ำมันมาปรุงเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เท้า เจริญทาเท้าด้วยน้ำมันนี้. บทนี้ว่า ผักนึ่งอย่างดี คือ พรหมจรรย์ของพระโพธิสัตว์ หาเหมือนกับพรหมจรรย์ของคนเหล่าอื่นไม่ พระโพธิสัตว์นั้น ไม่ทำการสะสมด้วยคิดว่า นี้สำหรับพรุ่งนี้ นี้สำหรับวันที่สาม ก็ผักที่นั่งด้วยน้ำ มีรสหวาน ไม่เค็ม ไม่ได้อบ ไม่เปรี้ยว (มีอยู่) พระโพธิสัตว์นั้นทรงหมายผักนึ่งนั้นเมื่อจะกล่าวว่า เจริญเอาผักนึ่งนี้ไปบริโภค จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ข้าพเจ้าขอถามผู้เจริญเกี่ยวกับของรับแขก. ของรับแขกทั้งหมดนี้ มีไว้สำหรับพรหม ข้าพเจ้าขอถามของรับแขกเหล่านั้นกับผู้เจริญ ท่านผู้เจริญจงกระทำของรับแขกของข้าพเจ้า คือ ท่านผู้เจริญจงรับของรับแขกนี้ของข้าพเจ้าผู้ถามอยู่อย่างนี้.

ก็ท่านมหาโควินท์นี้ไม่ทราบหรือว่า พรหมไม่บริโภคแต่สิ่งเดียวจากสิ่งนี้. ไม่ใช่ไม่ทราบ ทั้งที่ทราบอยู่ก็ถามด้วยมุ่งวัตรเป็นสำคัญว่า ชื่อว่าแขกที่มาสู่สำนักของตนเป็นผู้ที่ต้องถาม. ที่นั่นแล พรหมก็พิจารณาว่า

บัณฑิตรู้ว่าเราไม่มีการทำการบริโภคน้ำแล้วจึงถามหรือหนอ หรือว่า ตั้งอยู่ใน
ความหลอกลวงแล้วจึงถาม ทราบว่า ตั้งอยู่ในวัตรเป็นสำคัญจึงถาม จึง
คิดว่า บัณฑิตนี้ เราควรรับ จึงกล่าวว่า โควินท์ เราจะขอรับของรับแขกที่
ท่านกล่าวถึง. (มีคำที่มหาพรหมอธิบายว่า) โควินท์ คำที่ท่านกล่าวเป็นต้น
ว่า นี่ที่นั่งที่ปูไว้แล้วเชิญนั่งบนที่นั่งนี้ ในสิ่งเหล่านั้น เรานั้นเชื่อว่าเป็นผู้
นั่งแล้วบนที่นั่ง เชื่อว่าเป็นผู้ดื่มแล้ว แม้แต่เราก็เชื่อแล้ว เชื่อว่า
ทาน้ำมันแล้ว เชื่อว่าบริโภคน้ำแล้ว ตั้งแต่เวลาที่เรารับของที่ท่านให้
ท่านพูดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอันว่า เราได้รับเสร็จเรียบร้อยแล้ว เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงว่า โควินท์ เราขอรับของรับแขกที่กล่าวถึงนั้น. ก็แล
ครั้งรับของรับแขกแล้ว เมื่อจะทำโอกาสแห่งปัญหา มหาพรหมจึงกล่าวคำ
เป็นต้นว่า เพื่อประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน ดังนี้.

บทว่า (ข้าพเจ้า) **ผู้มีความสงสัย** (ขอลาท่าน) **ผู้ไม่สงสัย** (ใน
ปัญหา) **ที่พึงทำให้คนอื่นเข้าใจ** ความว่า ข้าพเจ้ายังมีความสงสัย (ขอ
ถาม) ท่านผู้เจริญ ที่ไม่มีความสงสัยในปัญหาที่พึงทำให้คนอื่นเข้าใจ ซึ่ง
ปรากฏแก่คนอื่น เพราะความที่ถูกคนอื่นสร้างขึ้นมาจาก. คำว่า **ละความ**
เป็นของเรา คือละคณาที่เป็นเครื่องมือให้ถือว่า นี่ของเรา ของเรานี้.
คำว่า **ในหมู่มนุษย์** คือในหมู่มสัตว์. อธิบายว่า มนุษย์คนเราละความเป็น
ของเราแล้ว. คำว่า **เป็นผู้โดดเดี่ยว** คือ เป็นผู้เดียว. หมายความว่า ยืนอยู่
คนเดียว นั่งอยู่คนเดียว. ก็ในข้อนี้ มีใจความของคำว่า ที่ชื่อว่า โดดเดี่ยว
เพราะเป็นผู้เดียว เเด่นขึ้น คือเป็นไป. ที่ชื่อว่า เป็นผู้โดดเดี่ยวเพราะ.
เป็นผู้เช่นนั้น. คำว่า **น้อมไปในความสงสาร** คือน้อมไปในฉานที่ประ-
กอบด้วยความสงสาร หมายความว่า ทำให้ฉานนั้นเกิดขึ้น. คำว่า **ไม่มี**
กลิ่นสกปรก คือปราศจากกลิ่นเหม็น. คำว่า **ตั้งอยู่ในนี้** คือตั้งอยู่ใน

ธรรมเหล่านี้. คำว่า **และกำลังสำเหนียกอยู่ในนี้** คือกำลังศึกษาในธรรมเหล่านี้. นี่เป็นความย่อในเรื่องนี้. ส่วนความยาว มหาโควินท์ และพรหมได้กล่าวไว้ข้างบนเสร็จแล้วแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ไม่รู้สิ่งเหล่านี้** มีความว่า ข้าพเจ้าไม่รู้ ไม่เข้าใจกลั่นสกปรกเหล่านี้. บทว่า **ธีระ** ท่านจงกล่าวในที่นี้ ความว่า **ธีระ** คือนักปราชญ์ เพราะเหตุนั้น ท่านจงกล่าว คือจงบอกข้าพเจ้าในที่นี้. คำว่า **หมู่วัตถุถูกอะไรห่อหุ้มไว้จึงมีกลิ่นเน่าเหม็นฟุ้งไป** ความว่า สัตว์ถูกเครื่องกางกั้น คือกิเลสเป็นไฉนห่อหุ้มไว้จึงเน่าเหม็นฟุ้งไป คำว่า **สัตว์ออบาย** ได้แก่สัตว์ที่เข้าถึงออบาย. บทว่า **ปิดพรหมโลก** คือ ชื่อว่า ปิดพรหมโลกแล้วเพราะพรหมโลกของเขาถูกห่อหุ้มไว้ คือถูกปิดแล้ว. มหาโควินท์ถามว่า **หมู่วัตถุถูกกิเลสอะไรห่อหุ้ม** คือปิดได้แก่ปกปิดทางพรหมโลกเล่า มหาพรหมตอบว่า ความโกรธ การกล่าวเท็จ ความหลอกลวง ความประทุษร้าย เป็นต้น ความโกรธมีความฉุนเฉียวเป็นลักษณะ การกล่าวเท็จมีการกล่าวให้คลาดเคลื่อนกับคนอื่นเป็นลักษณะ ความหลอกลวงมีการแสดงสิ่งๆ เหมือนกันแล้วลงเอาเป็นลักษณะ และความประทุษร้ายมีการทำลายมิตรเป็นลักษณะ. คำว่า **ความตระหนี่** การคูหมีน **ความริษยา** ความว่า ความตระหนี่มีความกระด้างและความเหนียวแน่นเป็นลักษณะ การคูหมีนมีการเหยียบย่ำแล้วคูถูกเป็นลักษณะ และความริษยามีความสิ้นไปแห่งสมบัติคนอื่นเป็นลักษณะ. บทว่า **ความอยาก ความอยากแปลก ๆ และ ความเบียดเบียนผู้อื่น** ความว่า ความอยากมีความทยานอยากเป็นลักษณะ ความหวงแหนมีความตระหนี่เป็นลักษณะ และความเบียดเบียนผู้อื่นมีการทำให้ลำบากเป็นลักษณะ. บทว่า **ความอยากได้ ความประทุษร้าย ความเมา และความหลง** คือ ความอยากได้ มีความโลภเป็นลักษณะ ความประทุษ

ร้ายมีความร้ายกาจเป็นลักษณะ ความเมา มีความมัวเมาเป็นลักษณะ และ ความหลง มีความลุ่มหลงเป็นลักษณะ. บทว่า ผู้ประกอบในเหล่านี้ ไม่ใช่เป็นผู้ไม่มีกลิ่นสกปรก ความว่า หมู่สัตว์ที่ประกอบในกิเลสทั้ง ๑๔ ข้อ เหล่านี้ ไม่ใช่เป็นผู้ไม่มีกลิ่นสกปรก. มหาพรหมกล่าวว่า เป็นผู้มีกลิ่นสกปรก มีกลิ่นศพ มีกลิ่นเน่าเหม็นแท้ ๆ. บทว่า สัตว์อบายปิดพรหมโลกแล้ว มหาพรหมยอมแสดงว่า ก็แหละ หมู่สัตว์นี้เป็นสัตว์อบายและเป็นผู้ปิดทาง พรหมโลก. ก็แลผู้กล่าวสูตรนี้อยู่ฟังกล่าวให้แจ่มแจ้งได้ด้วยอามคันธสูตร แม้อามคันธสูตรก็ฟังกล่าวให้แจ่มแจ้งได้ด้วยสูตรนี้

บทว่า (กลิ่นน่าสะอิดสะเอียน) เหล่านั้น ไม่ใช่ฟังง่าย ความว่า กลิ่นเหม็น ๆ เหล่านั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะฟังง่ายเสียได้โดยง่าย คือ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะฟังง่ายได้อย่างสะดวก คือไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะฟังละเอียดอย่างง่าย ๆ. หมายความว่า ละยาก คือลำบากที่จะละ. บทว่า โควินท์ผู้เจริญ ย่อมสำคัญกาลเพื่อสิ่งใดในบัดนี้ ความว่า โควินท์ผู้เจริญยอมสำคัญเวลา เพื่อการบวชใจ การบวชนี้แหละจงเป็น. เมื่อเป็นอย่างนั้น การมาในสำนักของท่านแม่ของเราก็จักเป็นการมาดี. ถ้อยคำในทางธรรมที่กล่าวแล้ว ก็จักเป็นอันกล่าวดีแล้ว พ่อ! ท่านเป็นคนชั้นเลิศในชมพูทวีปทั้งสิ้น เป็นคนหนุ่ม ยังอยู่ในวัยต้น ชื่อว่าการละความเป็นสิริแห่งสมบัติที่ใหญ่อย่างนี้แล้วบวชของท่านนี้ เป็นการยิ่งใหญ่เหมือนกับการที่ช่างกลิ่นหอม (ช่างได้กลิ่นช่างฟัง) แล้วตัดเครื่องล่ามคือ (โซ่) เหล็กไปได้ฉะนั้น. ครั้นกระทำงานคือความมั่นคงแก้มหาบุรุษว่า การบวชนี้ชื่อว่า ความเป็นพระพุทธรเจ้า ดังนี้แล้วพรหม สันถกุมารก็ไปสู่พรหมโลกตามเดิม. แม้มหาบุรุษมาคิดว่า การที่เราออกจากที่นี่แลบวชไม่สมควร เรายอมพร้าสอนอรรธแก่ราชตระกูล เพราะฉะนั้น เรา จักกราบพูลแต่พระราชา ถ้าพระองค์จักทรงผนวชด้วยก็เป็นการดีแท้ ถ้าจักไม่

ทรงผนวชเรจักเวรคืนตำแหน่งที่ปรักษาเสร็จแล้วจึงบวช ดังนี้แล้วจึงเข้าเฝ้า
พระราชา. เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ท่าน ครั้งนั้นแล มหาโควินท์
ฯลฯ เข้าพระพุทธเจ้าไม่ยินดีในความเป็นที่ปรักษา ดังนี้

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขอพระองค์จงทรงทราบด้วยราช
สมบัติ** ความว่า พระองค์นั้นแล จงทรงทราบเฉพาะ (รับผิชอบ) ด้วย
ราชสมบัติของพระองค์. บทว่า **ข้าพระพุทธเจ้าไม่ยินดีในความเป็นที่
ปรักษา** ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าหายินดีในความเป็นที่ปรักษาไม่ ข้าพระ
พุทธเจ้าเบื่อหน่ายแล้ว ขอพระองค์จงทรงทราบบุโรหิตผู้ปราสอนอื่นเถิด ข้า
พระพุทธเจ้าไม่ยินดีในความเป็นที่ปรักษา. ถ้าดับนั้น พระราชาทรงพระดำริ
ว่า โภคะในเรือนของพราหมณ์ผู้หลีกเลี่ยงตั้งสี่เดือน คงจะน้อยเป็นแน่ จึง
ทรงเชื่อเชิญด้วยทรัพย์ตรัสว่า ถ้าท่านยังพรองด้วยกามทั้งหลาย ข้าพเจ้าจะ
เติมให้ท่านจนเต็ม แล้วทรงพระดำริอีกว่า เมื่อพราหมณ์นี้อยู่คนเดียว ต้อง
ถูกใคร ๆ เบียดเบียนหรือหนอแล จึงตรัสถามว่า

ข้าพเจ้าจะป้องกันผู้ที่เบียดเบียน

ท่าน **ข้าพเจ้าเป็นแม่ทัพแห่งแผ่นดิน**

ท่าน**เป็นพ่อ ข้าพเจ้าเป็นลูก โควินท์**

ขอท่านอย่าทิ้งพวกข้าพเจ้าไป.

ความแห่งคานานั้นว่า ข้าพเจ้าจะป้องกันผู้ที่เบียดเบียนท่าน ขอ
อย่างเดียวเพียงให้ท่านบอกว่า คนโน้น ข้าพเจ้าจักทราบสิ่งที่พึงกระทำใน
กรณีนั้น. บทว่า **ข้าพเจ้าเป็นแม่ทัพแห่งแผ่นดิน** ความว่าอีกอย่างหนึ่ง
ข้าพเจ้าเป็นเจ้าแผ่นดิน ข้าพเจ้านั้นจักให้ท่านเท่านั้น ครอบครองราชสมบัตินี้.
บทว่า **ท่านเป็นบิดา ข้าพเจ้าเป็นบุตร** ความว่า ท่านดำรงอยู่ในตำแหน่ง
พ่อ ข้าพเจ้าในตำแหน่งลูก ท่านนั้นได้นำเอาใจของข้าพเจ้าไปเพื่อตนเท่านั้น

โควินท์! ขอท่านอย่าทอดทิ้งข้าพเจ้า ปาฐะว่า ท่านจงให้เป็นไปตามที่ท่านต้องการเถิด ส่วนข้าพเจ้ายอมคล้อยตามใจของท่านทีเดียว จะกินอาหารที่ท่านให้ มีมือถือดาบและโล่รับใช้ท่านหรือขับรถให้ท่าน โควินท์ ท่านอย่าทอดทิ้งข้าพเจ้าไปเลย ดังนี้ก็มี. ใจความของคำนั้นว่า ท่านจงดำรงตำแหน่งพ่อข้าพเจ้าจักดำรงตำแหน่งลูก โควินท์! ท่านอย่าทอดทิ้ง คือสละข้าพเจ้าไปเลย.

ครั้งนั้น เมื่อมหาบุรุษจะแสดงสิ่งที่พระราชาทรงคิดไม่มีในตนจึงกล่าวว่

ความพรองด้วยกามของข้าพระพุทธ

เจ้าไม่มี และการเบียดเบียนก็ไม่มีแก่ข้า

พระพุทธเจ้าด้วย เพราะข้าพระพุทธเจ้า

ฟังคำของอมนุษย์แล้วจึงไม่ยินดีในเรือน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ของข้าพระพุทธเจ้าไม่มี ความว่า ไม่มีแก่ข้าพระพุทธเจ้า. บทว่า ในเรือน คือที่เรือน.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามมหาโควินท์นั้นว่า

อมนุษย์มีวรรณะอย่างไร ได้กล่าว

ความอะไรกะท่านที่ท่านได้ฟังแล้วก็ทิ้ง

เรือนของพวกเรา และพวกข้าพเจ้าทั้ง

หมดไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิ้งเรือนของพวกเราและพวกข้าพเจ้าทั้งหมดไป ความว่า พระราชาเมื่อจะทรงกระทำพระราชวังของพระองค์ด้วยอำนาจรวมถือเอาทั้งบ้านปราหมณ์ที่สมบูรณ์ด้วยสมบัติจึงตรัสว่า ที่ท่านได้ฟังแล้ว ก็ทิ้งเรือนของพวกเราพวกข้าพเจ้า และชาวพุกทวิปทั้งหมดทั้งสิ้น คือไม่มีเหลือไป.

ลำดับนั้น เมื่อมหาบุรุษจะกราบทูลแด่พระราชอาพระองค์นั้น จึงกล่าว
คำเป็นต้นว่า เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเข้าไปอยู่คราวก่อน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เข้าไปอยู่** ความว่า เข้าไปถึงความเป็น
ผู้เดียวแล้วอยู่. บทว่า **ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ต้องการบูชา** ความว่า
ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ใคร่เพื่อเช่นสรวง. บทว่า **ไฟที่เอาใบคามาเติมได้ลุก**
โชติช่วงแล้ว คือความในข้อนี้ว่า ข้าพระพุทธเจ้ายืนคิดอย่างนี้ว่า ไฟที่เอา
ใบหญ้าคามาเติมแล้วใส่เนยใสนมสัสมและน้ำผึ้งเป็นต้นเข้าไป ได้เริ่มลุกโชติ
ช่วงแล้วเมื่อก่อไฟให้ลุกโชติช่วงอย่างนั้นเสร็จแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจักให้ท่าน
แก้มหาชน. บทว่า **ผู้เก่าแก่** ได้แก่ สันถกุมารพรหม. แต่นั้นเมื่องค์พระ
ราชาเอง ก็ทรงเป็นผู้อยากจะทรงผนวชจึงตรัสคำเป็นต้นว่า ข้าพเจ้าเชื่อ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทำไมท่านจึงประพฤติเป็นอย่างอื่น**
ความว่า ท่านจักประพฤติโดยประการอื่นได้อย่างไร. บทว่า **พวกเราเหล่านี้**
จักประพฤติตามท่าน ความว่า พวกเราเหล่านี้จักประพฤติตามคือจัก
บวชตามท่านนั่นแล. บาลีว่า **จักไปตาม** ดังนี้ ก็มี ใจความของบาลีนั้นว่า
จักดำเนินไปตาม. บทว่า **ไม่โอ** คือ ไม่มีการโอ ไม่หยาบ. บทว่า **ในอนุ-**
ศาสน์ของโควินท์ คือในคำสอนของท่านผู้ชื่อโควินท์ พระราชาตรัสว่า
พวกเราจักทำโควินท์ผู้เจริญนั่นเองให้เป็นครูประพฤติ. บทว่า **เข้าเฝ้า**
กษัตริย์ ๖ พระองค์ถึงที่ประทับ ความว่า โควินท์สนับสนุนพระเจ้าเรณู
ว่า ดีแล้วมหาราช ! การอันยิ่งใหญ่ที่มหาราชผู้ทรงใคร่เพื่อจะทรงผนวชมา
สละราชสิริอันยิ่งใหญ่อย่างนี้ในเมื่อพวกสัตว์ฆ่าพ่อบ้างแม่บ้าง พี่น้องชายบ้าง
พี่น้องหญิงเป็นต้นบ้างถือเอาราชสมบัติ ทรงกระทำแล้ว กระทำอุตสาหกรรมของ
พระองค์ให้มั่นคงแล้วจึงเข้าเฝ้า. บทว่า **ทรงคิดพร้อมกันอย่างนั้น** ความ
ว่า กษัตริย์ ๖ พระองค์ทรงสำคัญอยู่ว่า บางทีโคกะทั้งหลายของพราหมณ์

เสื่อมรอบแล้วก็เป็นได้ จึงทรงคิดพร้อมกันโดยนัยที่พระราชาทรงคิดนั้นแล.
บทว่า พวกเราพึงศึกษาด้วยทรัพย์ ความว่า พวกเราพึงช่วยเหลือ คือ
พึงสงเคราะห์. บทว่า จงให้นำมาเท่านั้น ความว่า พึงให้นำมา คือพึง
ให้ถือเอาเท่านั้น มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ท่านพึงถือเอาเท่าจำนวนที่ท่านต้อง
การ. บทว่า สมบัติของท่านผู้เจริญทั้งหลาย ก็อย่างนั้น ความว่า
สมบัติเกิดเป็นของเพียงพอแล้ว เพราะความที่ท่านทั้งหลายกระทำท่านผู้เจริญ
ทั้งหลายให้เป็นปัจจัยให้แล้วนั้นเทียว

บทว่า ถ้าพวกท่านละกามทั้งหลายได้ ความว่า ถ้าพวกท่าน
ละวัตถุกามและกิเลสกามได้. บทว่า ในกามไรเล่าที่ปูลุชนข้องแล้ว ดิต
แล้ว คือติดขัดแล้วในกามเหล่าใด. บทว่า พวกท่านจงปรารภ จงเป็น
ผู้มั่นคง คือ เมื่อเป็นเช่นนี้ขอให้พวกท่านจงปรารภความเพียร อธิษฐาน
ความบากบั่นที่หย่อนจงเป็นผู้มั่นคง. บทว่า เป็นผู้ตั้งมั่นในกำลัง คือ
ความอดทน คือ โควินท์ ปูลุกความอดสาหะให้เกิดแก่พระราชาทรงหลายว่า
ขอให้พวกพระองค์เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกำลังคือความอดทน. บทว่า นั้น
เป็นทางตรง ความว่า ทางแห่งฌานที่ประกอบด้วยความสงสารนั้น ชื่อว่า
เป็นทางตรง. บทว่า นั้นเป็นทางอันยอดเยี่ยม ความว่า นั้นแหละชื่อว่า
เป็นทางสูงสุดที่ไม่มีทางอื่นเหมือนเพื่อความเข้าถึงพรหมโลก. บทว่า พระ-
สัทธรรมอันเหล่าสัตบุรุษรักษาแล้ว ความว่า ชื่อว่าพระธรรมนั้นแลชื่อ
ว่าเป็นธรรมอันเหล่าพระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้าและพระสาวกผู้ชื่อว่า
เป็นสัตบุรุษรักษาแล้ว. โควินท์ ย่อมกระทำถ้อยคำให้เป็นกรรมมั่นคงจริง ๆ
เพื่อประโยชน์การไม่กลับ แห่งพระราชานั่น แม้ด้วยการพรรณนาฌานที่
ประกอบด้วยกรุณาด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ท่าน! ก็ใครหนอจะรู้ (คติ) ของชีวิตทั้งหลาย

ความว่า ท่าน! ขึ้นชื่อว่าชีวิต มันก็เหมือนกับฟองน้ำ เหมือนหยาดน้ำค้าง บนใบหญ้า มีการแตกกระจายในทันทีเป็นธรรมดา ใครจะรู้คติของชีวิตนั้นได้ มันจักแตกสลายในขณะใด. บทว่า กพหน้า จำต้องไป ความว่า ก็โลกหน้า เป็นของที่ต้องไปแน่นอนเทียว เพราะฉะนั้น กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงรู้ ด้วยปัญญาในเรื่องนั้น อธิบายว่า ปัญญาท่านเรียกว่าความรู้ต้องปรักษา ต้องเข้าใจ ต้องพิจารณาด้วยปัญญานั้น. หรือคำว่า มนุตาย นั้นเป็นสัตตมวิภักติลง ในอรรถตติยาวิภักติ. บทว่า ต้องซึ่ขาดลงไปด้วยความรู้ ความว่า ต้องรู้ ด้วยความรู้. อธิบายว่า ต้องเข้าใจด้วยความรู้ ต้องรู้อะไร ต้องรู้ความที่ ชีวิตรู้ได้ยาก และโลกหน้าเป็นที่ จำต้องไปแน่นอน. ก็แลเมื่อรู้แล้ว ก็ต้อง ตัดความยุ่งทุกอย่างแล้วทำกุศล ต้องประพฤดิพรหมจรรย์. เพราะอะไร เพราะ ผู้เกิดแล้วไม่ตายย่อมไม่มี.

บทว่า มีศักดิ์น้อย และมีลาภน้อย ก็ว่า (พระเจ้าเรณูย่อมตรัส ว่า) ท่าน! ขึ้นชื่อว่าการบวช ชื่อว่ามียศน้อยทีเดียว เพราะคนเบียดเบียน แล้วเบียดเบียนเล่า ซึ่งผู้ที่สละราชสมบัติแล้วบวชตั้งแต่เวลาที่บวชแล้ว ย่อม พุศทำให้เลวทรามและไร้ที่พึ่ง และชื่อว่ามีลาภน้อย เพราะแม้เดินไปจนทั่ว หมู่บ้าน ก็หาอาหารกลืนได้ยากนั้นแหละ ส่วนความเป็นพราหมณ์นี้ชื่อว่ามี ศักดิ์ใหญ่ เพราะความเป็นผู้มียศใหญ่ และชื่อว่ามีลาภใหญ่ เพราะความเป็น ผู้สมบุรณ์ด้วยลาภและสักการะที่ใหญ่. ในบัดนี้ ท่านผู้เจริญเป็นที่ปรักษาชั้น ยอดทั่วทั้งชมพูทวีป ทุกหนทุกแห่ง ย่อมได้แต่ที่นั่งประเสริฐ น้ำที่เลิศ อาหารที่ ยอด กลิ่นที่เยี่ยม ระเบียบดอกไม้ที่เลิศ. บทว่า เหมือนราชาแห่งราชาทั้ง หลาย ความว่า ท่าน! ข้าพระพุทธเจ้าแล บัดนี้ เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ในท่ามกลางหมู่พระราชา. บทว่า เหมือนพรหมแห่งหมู่พราหมณ์ ความ

ว่า เป็นเช่นกับมหาพรหมในท่ามกลางแห่งพรหมณ์ปกติทั้งหลาย. บทว่า เป็นเหมือนเทวดาแห่งพวกคฤหบดี ความว่า ก็แล ข้าพระพุทธเจ้าเป็น เช่นกับสักกะเทวราชแห่งพวกคฤหบดีที่เหลือ.

บทว่า และพวกภริยาที่มีชาติและวรรณะเสมอกัน ๔๐ นาง ความว่า พวกภริยาที่มีชาติและวรรณะเช่นกัน ๔๐ นางเท่านั้น แต่พวกหญิง ระบายในสามวัยเหล่าอื่นของโควินท์ มีมากทีเดียว. บทว่า เทียวจาริก ความว่า โควินท์ท่องเที่ยวไปโดยตำบลและอำเภอ ทุก ๆ สถานที่เขาไปมีความ อลหม่านปานกับความอลหม่านของพระพุทธเจ้า. พวกคนได้ฟังว่า นัยว่า มหาโควินท์บังเกิดกำลังจะมา ก็ให้สร้างประรำคอยไว้ก่อน ให้ประดับประดับน หนทาง แล้วลุกขึ้นต้อนรับนำมา. ลากและสักการะ เกิดขึ้นเหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหลท่วมทัน. บทว่า แก่ที่ปรึกษาทั้งเจ็ด คือแต่ที่ปรึกษาของเหล่าพระ ราชাজิตพระองค์. ในครั้งนั้น พวกคนข่อมกกล่าวว่า ขอความนอบน้อมจง มีแต่มหาโควินทพรหมณ์ ขอความนอบน้อมจงมีแต่ที่ปรึกษาของพระราช าทังเจ็ด เหมือนในบัดนี้ เมื่อทุกข์ใดๆ เกิดในฐานะเห็นปานนี้ข่อมกกล่าวว่า ขอ นอบน้อมแต่พระพุทธเจ้า ฉะนั้นด้วยประการฉะนี้.

พรหมวิหารมาแล้วในบาลีโดยนัยเป็นต้นว่า ไปด้วยกันด้วยความรัก. ก็แลมหาบุรุษ ทำสมาบัติแปดและอภิญญาห้าให้เกิดจนครบแล้ว. บทว่า และ แสดงทางแห่งความเป็นเพื่อนในพรหมโลกแก่พวกสาวก ความว่า บอกรทางแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมในพรหมโลก. บทว่า หมดทั้งหมด ความว่า สาวกเหล่าใด ทำสมาบัติแปดและอภิญญาห้าให้ เกิดขึ้นแล้ว. สาวกเหล่าใดไม่ทราบทั่วถึงศาสนา ทั้งหมด. สาวกเหล่าใด "ไม่รู้ไม่อาจเพื่อให้แม้แต่สมาบัติหนึ่งในสมาบัติแปดเกิดขึ้น. บทว่า ไม่เปล่า คือมีผล. บทว่า ไม่เป็นหมัน คือไม่ใช่เป็นหมัน. บาลีว่า ประสพผลที่เลว

กว่าเขาหมดคั่งนี้บ้าง. อธิบายว่า ประสบกายคนธรรพ์. บทว่า มีผล คือ เป็นไปกับด้วยผล เป็นไปกับด้วยประโยชน์เกื้อกูลเพื่อการเข้าถึงเทวโลกที่เหลือ. บทว่า มีกำไร ได้แก่เป็นไปกับด้วยความเจริญเพื่อเข้าถึงพรหมโลก.

บทว่า เรายังระลึกได้ ความว่า ปัญญาจะเรายังจำได้. เล่ากันว่า เพราะบทนี้ พระสูตรนี้จึงกลายเป็นพุทธภาษิตไป. บทว่า ไม่ใช่เพื่อความ เบื่อหน่าย คือไม่ใช่เพื่อประโยชน์แก่ความเบื่อหน่ายในวิญญูะ. บทว่า ไม่ใช่เพื่อความคลายกำหนด คือไม่ใช่เพื่อประโยชน์แก่ความคลายกำหนดในวิญญูะ. บทว่า ไม่ใช่เพื่อความดับโดยไม่เหลือ คือไม่ใช่เพื่อประโยชน์แก่ความดับ วิญญูะโดยไม่เหลือ. บทว่า ไม่ใช่เพื่อความสงบรำงับ คือไม่ใช่เพื่อแก่การ เข้าไปสงบรำงับวิญญูะ. บทว่า ไม่ใช่เพื่อความรู้อยิ่ง คือไม่ใช่เพื่อประโยชน์ แก่ความรู้วิญญูะอย่างยิ่ง. บทว่า ไม่ใช่เพื่อความตื่นพร้อม คือไม่ใช่เพื่อ ประโยชน์แก่ความตื่นจากวิญญูะด้วยปราศไปจากความหลับในกิเลส. บทว่า ไม่ใช่เพื่อพระนิพพาน คือไม่ใช่เพื่อประโยชน์แก่มตมทานิพพาน. บทว่า เพื่อความเบื่อหน่ายอย่างสิ้นเชิง คือเพื่อประโยชน์แก่ความเบื่อหน่ายใน วิญญูะส่วนเดียวเท่านั้น. สำหรับในที่นี้บทว่า เพื่อความเบื่อหน่าย ได้แก่ วิปีสสนา. บทว่า เพื่อคลายความกำหนด ได้แก่มรรค. บทว่า เพื่อความดับ โดยไม่เหลือเพื่อความสงบรำงับ ได้แก่นิพพาน. บทว่า เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ หมายเอามรรค. บทว่า เพื่อนิพพาน ก็คือนิพพาน นั้นเอง ด้วยประการฉะนี้ ก็เป็นอันพึงทราบถ้อยคำที่ปราศจากวิญญูะอย่างนี้ว่า ท่านกล่าววิปีสสนา ๑ แห่ง กล่าวมรรค ๓ แห่ง กล่าวนิพพาน ๓ แห่ง ก็แต่ คำใช้แทนมรรคก็ดี คำใช้แทนนิพพานก็ดี ทั้งหมดเมื่อนี้ย่อมมีโดยท่านองนี้แล. คำที่จะพึงกล่าวในบทเป็นต้นว่า ความเห็นชอบ ก็ได้กล่าวเสร็จแล้วในสังจ วรรณนาในวิสุทฺธิมรรค.

บพว่า เหล่าใดไม่หมดทั้งหมด ความว่า กุลบุตรเหล่าใดไม่
ทราบ เพื่อจะบำเพ็ญอริยมรรคทั้ง ๔ หรือทำให้อริยมรรค ๓, ๒ หรือ ๑ เกิด
ขึ้น. บพว่า ของพวกกุลบุตรทั้งหมดนี้ทีเดียว ความว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงยังธรรมเทศนาให้จบลงด้วยยอดคือพระอรหัต (การบรรพชา)
ของพวกกุลบุตรผู้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่นิ่งไม่เป็นของเปล่า มีกำไร
ดังนี้. บพว่า อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทำประทักษิณ ความว่า
ปัญจสิขเทพบุตรชั้นชม รับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ด้วย
จิต อนุโมทนาสรรเสริญอยู่ด้วยวาจา ยกกระทวมือใหญ่วางเหนือเศียร เข้า
ไปในระหว่างชายพระรัศมีหกลีของพระทศพลเจ้าเหมือนค้ำลงในน้ำครั้งที่ใส
ไหว้ในที่ ๔ แห่ง แล้วทำประทักษิณสามรอบ ชั้นชมชมเชยพระผู้มีพระภาค-
เจ้าพลางก็หายวับไปข้างหน้าพระศาสดาได้มาสู่เทวโลกของตนแล้ว ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาหาโควินทสูตรที่ ๖

๗. มหาสมัยสูตร

เรื่องเทวสันนิบาต

[๒๓๕] ข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่ป่าใหญ่ ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นสักกะ พร้อมกับภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนแต่เป็น พระอรหันต์. อนึ่ง พวกเทวดาโดยมากจากโลกธาตุทั้ง ๑๐ ก็มาประชุมกันเพื่อ ชมพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์. ครั้งนั้นแล พวกเทพชั้นสุทธาวาส ๔ องค์ มีความคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านี้แล กำลังประทับอยู่ที่ป่าใหญ่ใกล้ กรุงกบิลพัสดุ์ในสักกชนบทพร้อมกับพระภิกษุหมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่ง ล้วนแต่เป็นพระอรหันต์ทั้งนั้น อนึ่ง พวกเทวดาโดยมากจาก ๑๐ โลกธาตุก็ มาประชุมกันเพื่อชมพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์ อย่างกระนั้นเลย แม้ พวกเราก็จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ฟังกล่าวคาถาองค์ละหนึ่งคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ครั้งนั้นแล พวกเทวดาเหล่านั้นก็หายตัวจากเทวโลกชั้นสุทธาวาส แล้วปรากฏเบื้องพระ- พักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนบุรุษที่มีกำลังพึงเหยียดแขนที่คู้ออก หรือ ฟิงคู้แขนที่เหยียดออกฉะนั้น. ครั้งนั้น พวกเทวดาเหล่านั้น ถวายอภิวัตพระ- ผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็ยืนอยู่ส่วนข้างหนึ่ง. เทวดาองค์หนึ่ง ซึ่งยืนอยู่แล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่งแล ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๒๓๖] การประชุมใหญ่มีในป่าใหญ่ หมู่เทพ

ก็มาประชุมกันแล้ว เราทั้งหลายก็มาแล้ว
ผู้ที่ประชุมธรรมนี้ เพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้า
และพระสงฆ์ ซึ่งไม่มีใครเอาชนะได้เลย.

[๒๓๗] ลำดับนั้นแล เทวดาอีกองค์หนึ่ง ก็ได้กล่าวคำถาถาในสำนัก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เหล่าพระภิกษุในที่ประชุมนั้น มั่นคง
ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว เป็นบัณฑิต
ย่อมรักษาอินทรีย์ทั้งหลาย เหมือนสารดี
จับเชือกทั้งหลายอยู่ ฉะนั้น.

[๒๓๘] ลำดับนั้นแล เทวดาอีกองค์หนึ่งก็ได้กล่าวคำถาถาในสำนักของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

พวกภิกษุเหล่านั้น ตัดกิเลสจตุตตปา
ตัดกิเลส จุจสัมสลักได้แล้ว ถอนกิเลส
จุจเสนาเขื่อนได้แล้ว เป็นผู้ไร้ตัณหา หมด
จดไม่มีมลทินเที่ยวไป ท่านเป็นนาคหนุ่ม
มีดวงตา ฝึกฝนดีแล้ว.

[๒๓๙] ลำดับนั้นแล เทวดาองค์หนึ่งก็ได้กล่าวคำถาถาในสำนักของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้ถึง
พระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะแล้วชิ ชนเหล่า
นั้นจักไม่ไปสู่อบายภูมิ ละคร่างของมนุษย์
แล้ว จักทำให้ร่างเทพบริบูรณ์.

[๒๔๐] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงภิกษุทั้งหลายว่า ดู
ก่อนภิกษุทั้งหลาย หมู่เวทดา ๑๐ โลกธาตุโดยมากมาประชุมกันแล้วเพื่อชม
ตถาคตและหมู่ภิกษุ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น แม้เหล่าใด ได้
มีแล้วในอดีตกาล หมู่เวทดามาประชุมเพื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เหล่านั้น
ก็มากเท่ากับของเรา เดียวนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทั้งหลายนั้น จักมีในอนาคตกาล หมู่เวทดาที่จักเป็นผู้เข้าประชุมกัน ของพระผู้มี
พระภาคเจ้าแม้เหล่านั้น ก็จะมีมากเท่ากับของเราเดี๋ยวนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราจักบอกชื่อของหมู่เทพทั้งหลาย เราจักระบุชื่อของหมู่เทพทั้งหลาย เราจัก
แสดงชื่อของหมู่เทพทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟังการแสดงชื่อหมู่เทพทั้งหลายนั้น
จงเอาใจใส่ให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น สนองพระคำรัสของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า ดังนี้แล. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
ภาษิตนี้ว่า

ทรงประกาศนามเทวดา

[๒๔๑] เราจากร้อยกรองโศลก ภูมมเทวดาอา-
ศัยอยู่ ณ ที่ใด ภิกษุก็อาศัยที่นั่น อาศัย
ชอกเขา ส่งตนไปแล้วมีจิตตั้งมั่น. เป็น
จำนวนมาก เร้นอยู่เหมือนราชสีห์ ครอบ
งำความขนพอง สยองเกล้าเสียได้ มีใจ
ผูกฝ่อง เป็นผู้หมดจด ไสสะอาดไม่ขุ่นมัว.

พระศาสดาทรงทราบภิกษุ ๕๐๐ รูป
เศษในป่าใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แต่นั้น จึง
ตรัสเรียกพระสาวกทั้งหลาย ผู้ยินดีใน
พระศาสนาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หมู่

เทวดามุ่งมากันแล้ว พวกเธอจงรู้จักหมู่
เทวดาเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นฟังพระดำรัส
ของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้กระทำความ
เพียร.

ญาณเป็นเครื่องเห็นพวกอมมนุษย์ได้ปรา-
กฏแก่ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางพวกได้เห็น
อมมนุษย์ร้อยหนึ่ง บางพวกได้เห็นอมมนุษย์
พันหนึ่ง บางพวกได้เห็นอมมนุษย์เจ็ดหมื่น
บางพวกได้เห็นอมมนุษย์หนึ่งแสน บางพวก
ได้เห็นไม่มีที่สุด อมมนุษย์ได้แผ่ไปทั่วทิศ.

พระศาสดาผู้มีพระจักขุ ทรงใคร่ครวญ
ทราบเหตุนั้นสิ้นแล้ว แต่นั้น จึงตรัสเรียก
สาวกผู้ยินดีในพระศาสนาว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย หมู่เทวดามุ่งมากันแล้ว พวก
เธอจงรู้จักหมู่เทวดานั้น เราจักบอกพวก
เธอด้วยวาจาตามลำดับ ยักษ์ ๗,๐๐๐ เป็น
ภุมมเทวดา อาศัยอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ มี
ฤทธิ มีอานุภาพ มีรัศมี มียศ ยินดี มุ่ง
หน้ามาสู่ป่าซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้ง-
หลาย.

ยักษ์ ๖,๐๐๐ ที่อาศัยอยู่ในเขาหิมวัตมี
ผิวพรรณต่าง ๆ กัน มีฤทธิ มีอานุภาพ
มีรัศมี มียศ มุ่งหน้ามาสู่ป่าซึ่งเป็นที่ประ-
ชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

ยักษ ๓,๐๐๐ ที่อาศัยอยู่ที่เขาสาตาศรี
มีผิวพรรณต่าง ๆ กัน มีฤทธิ์ มีอำนาจ
มีรัศมี มียศ ยินดีมุ่งหน้ามาสู่ป่าซึ่งเป็น
ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

ยักษ เหล่านั้นรวมเป็น ๑๖,๐๐๐ คน
ซึ่งมีผิวพรรณแตกต่างกัน มีฤทธิ์ มีอำนาจ
มีรัศมี มียศ ยินดีมุ่งหน้ามาสู่ป่า
ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

ยักษ ๕๐๐ อยู่ที่เขาวิศวามิตร มีผิว
พรรณแตกต่างกัน มีฤทธิ์ มีอำนาจ มี
รัศมี มียศ ยินดีมุ่งหน้ามาสู่ป่า ซึ่งเป็น
ที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

ยักษชื่อ กุมภีร์ อยู่ในกรุงราชคฤห์
อาศัยเขาเวปุลละ เป็นที่อยู่ ยักษมากกว่า
แสนไปเฝ้ายักษกุมภีร์นั้น แม้ยักษชื่อกุม-
ภีร์อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์นั้น ก็ได้มา
สู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

ชื่อพวกเทพ จตุโลกบาล

[๒๔๒] ก็ท้าวธรรฐปกรองทิศตะวันออกเป็น
อธิบดีของพวกคนธรรพ์ ท้าวเธอเป็นมหา
ราช มียศ. แม้นบุตรเป็นอันมากของท้าว
เธอนั้น ชื่อว่าอินทร์ มีกำลังมาก มีฤทธิ์

มีอนุภาพ มีรัศมี มียศ ยินดีมุ่งหน้ามา
สู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

ส่วนท้าววิรุพหุ ปกครองทิศใต้ เป็น
อธิบดีของพวกกุมภักณฑ์ ท้าวเธอเป็นมหา
ราช มียศ. ถึงบุตรเป็นอันมาก ของท้าว
เธอนั้น ก็ชื่อว่า อินทร์ มีกำลังมาก มีฤทธิ์
มีอนุภาพ มีรัศมี ยินดีมุ่งหน้ามาสู่ป่า
ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

ฝ่ายท้าววิรุปักษ์ ปกครองทิศตะวัน-
ตก เป็นอธิบดีของพวกนาค ท้าวเธอเป็น
มหาราช มียศ. แม้บุตรเป็นอันมากของ
ท้าวเธอนั้น ก็ชื่อว่า อินทร์ต่างมีกำลังมาก
มีฤทธิ์ มีอนุภาพ มีรัศมี มียศ ยินดี
มุ่งหน้ามาสู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุ
ทั้งหลาย.

ท้าวภูเวร ปกครองด้านทิศเหนือ
เป็นอธิบดีของพวกยักษ์ ท้าวเธอเป็นมหา
ราช มียศ. แม้บุตรเป็นอันมากของท้าว
เธอนั้น ก็มีชื่อว่า อินทร์ มีกำลังมาก มี
ฤทธิ์ มีอนุภาพ มีรัศมี มียศต่างก็
ยินดีมุ่งหน้ามาสู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่ง
ภิกษุทั้งหลาย.

ท้าวธรรฐปกรองทิศตะวันออก

ท้าววิรุพหกปกรองทิศใต้

ท้าววิรูปักษ์ปกรองทิศตะวันตก ท้าวภูเวร

ปกรองทิศเหนือ มหาราชทั้ง ๔ องค์นั้น

ยังทิศทั้ง ๔ โดยรอบให้รู้เรื่องประทับอยู่

ในป่าใกล้กรุงกบิลพัสดุ์.

บ่าวของท้าวโลกบาล

[๒๔๓] พวกบ่าวของมหาราชทั้ง ๔ องค์นั้น

ต่างมีมายาล่อลวง ไอ้อวด เจ้าเล่ห์ คือ

กุณฺเฑณฺฑ ๑ เวณฺเฑณฺฑ ๑ วิภู ๑ วิภูฏะ ๑

จันทนะ ๑ กามเสรษฐ ๑ กิณฺณุฆฺณฺฑ ๑

นิฆฺณฺฑ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑

เทวสุต ๑ มาตลี ๑ จิตรเสนผู้คนธรรพ์ ๑

นโพรราช ๑ ชโนสกะ ๑ ปญฺจลิจะ ๑

ติมพฐ ๑ สุริยวัจฉสา ๑

ราชาและคนธรรพ์เหล่านั้น และเหล่า

อื่น พร้อมด้วยเทวราชทั้งหลาย ยินดีมุ่ง

หน้ากันมาสู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุ

ทั้งหลาย.

อนึ่ง พวกนาคที่อยู่ในสระชื่อ

นาสกะ และอยู่ในเมืองไพศาลี กับบริษัท

แห่งตัจฉกะนาคราชก็มา พวกนาคตระกูล

กัมพลและตระกูลอัสดรก็มา พวกนาคที่

อยู่ในท่าปายาคะพร้อมกับหมู่ญาติก็มา
พวกนาคในแม่น้ำยมุนา ตระกูลศรัฐ ผู้มี
ยศก็มา เอรಾವัณเทพบุตรผู้เป็นช่างใหญ่
เมื่อนั้น ก็มาสู่ป่าซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุ
ทั้งหลาย.

[๒๔๔] ปักษีเกิดสองครั้ง เป็นทิพย์ มีตา

หมดจดนำพญานาคไปได้อย่างรวดเร็ว
(คือพญาครุฑ) เหล่าใด พญาครุฑเหล่า
นั้นมาโดยเวหา ถึงท่ามกลางป่า ชื่อของ
พญาครุฑเหล่านั้นว่า จิตรสุบรรณ ในครั้ง
นั้น การอภัยได้มีแล้วแก่พวกพญานาค
พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำความปลดภัย
จากสุบรรณแล้ว พวกนาคและพวก
สุบรรณทักทายกันด้วยวาจาที่ไพเราะ ต่าง
กระทำพระพุทธเจ้าให้เป็นสรณะแล้ว.
พวกอสูรที่อาศัยสมุทร ซึ่งถูกพระ
อินทร์ปราบจนพ่ายแพ้แล้ว นาคและครุฑ
เหล่านั้นเป็นพี่น้องของท้าววาสวะ มีฤทธิ์
มียศ.

พวกอสูรตระกูลกาลกัณฐา มีกาย
ใหญ่น่ากลัว พวกอสูรตระกูลทานเวมัส
อสูรเวปจิตติ และอสูรสุจิตติปาราท กับ
นมุจี บุตรของอสูรพลี ๑๐๐ ซึ่งมีชื่อว่า

ไพโรจน์ทั้งนั้น ผูกสอดเครื่องเสนา ที่
ทรงพลึง เข้าไปหาราหุภัทร (อสุรินทรา-
หุ) แล้วกล่าวว่ ท่านผู้เจริญ วันนี้เป็น
วันประชุม แล้วก็เข้าไปสู่ป่าเป็นที่ประชุม
แห่งภิกษุทั้งหลาย.

เทวนิกาย ๖๐

[๒๔๕] หมู่เทพพวกอาปะ พวกปลฐวี พวก
เตชะและพวกวายะ ก็มาในครั้งนั้นด้วย
หมู่เทพพวกวรุณ พวกวรุณ พวกโสมะ
พวกยสสะ หมู่เทพผู้เกิดด้วยเมตตาและ
กรุณา ผู้มียศ ก็มา.

หมู่เทพ ๑๐ เหล่านี้เป็น ๑๐ พวก ทั้ง
หมดล้วนมีผิวพรรณต่าง ๆ กัน มีฤทธิ
มีอานุภาพ มีรัศมี มียศ มุ่งหน้ามาสู่ป่า
ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย

เทพพวกเวณชฎ พวกสหลี พวกโสมะ
และพวกยมทั้ง ๒ พวก เทพที่อาศัยพระ-
จันทร์ ทำพระจันทร์เป็นเบื้องหน้าก็มา.

พวกเทพที่อาศัยสุริยะ ทำสุริยะเป็น
เบื้องหน้าก็มา พวกเทพทำนักษัตรทั้ง-
หลาย เป็นเบื้องหน้า พวกเทพมันทพลาห
ก็มา แม้ท้าวสักกะ วาสวะ ผู้ให้ทานเมื่อ

กาลก่อน ผู้ประเสริฐกว่าพวกอสูรเทพก็

เสด็จมา.

หมู่เทพ ๑๐ เหล่านี้ เป็น ๑๐ พวก
ทั้งหมดล้วนแต่มีผิวพรรณต่าง ๆ กัน มี
ฤทธิ์ มีอำนาจ มีรัศมี มียศยินดี มุ่ง
หน้ามาสู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้ง
หลาย.

เทพพวกสหภู ซึ่งรุ่งเรืองปานเปลว
เพลิง เทพพวกอริกฐกะ และพวกโรชะ
มีรัศมีเหมือนสีดอกผักตบ เทพพวกวรุณ
พวกสหธรรม พวกอัจจุตะ พวกอเนชกะ
และสุไลยรุจิระ ก็มา พวกवासเนสิน
ก็มา.

หมู่เทพ ๑๐ เหล่านี้ เป็น ๑๐ พวก
ทั้งหมดล้วนแต่มีผิวพรรณต่าง ๆ กัน มี
ฤทธิ์ มีอำนาจ มีรัศมี มียศ ยินดีมุ่ง
หน้ามาสู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้ง
หลาย.

เทพพวกสमान พวกมหาสमान พวก
มานุสะ พวกมานุสุตะ พวกจิตทาปทุลิกะ
พวกมโนปทุลิกะ ก็มา อนึ่ง เทพพวกหริ
ก็มา พวกเทพซึ่งชื่อโลहितวาสี เทพพวก
ปารัก และพวกมหาปารักผู้มียศ ก็มา.

หมู่เทพ ๑๐ เหล่านี้ เป็น ๑๐ พวก
ทั้งหมดล้วนแต่มีผิวพรรณต่างๆ กัน มี
ฤทธิ์ มีอานุภาพ มีรัศมี มียศ ยินดีมุ่งหน้า
มาสู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

เทพพวกสุกกะ พวกกรุมหะ พวก
อรุณ พวกเวณัส ก็มาด้วยกัน เทพพวก
โอสถคัลยห์ ซึ่งเป็นหัวหน้า พวกวิจักขณ์
พวกสทามัตต์ พวกหารคัช และพวก
มิสสัถ ผู้มียศ ก็มา เทพผู้ซึ่งคำรามให้
ฝนตกทั่วทิศก็มา.

หมู่เทพ ๑๐ เหล่านี้ เป็น ๑๐ พวก
ทั้งหมดล้วนแต่มีผิวพรรณต่างๆ กัน มี
ฤทธิ์ มีอานุภาพ มีรัศมี มียศ ยินดีมุ่งหน้า
มาสู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.
เทพพวกเขมีย์ พวกคูสิต พวกยามะ
และพวกกัณฐักผู้มียศ พวกลัมพิตัก พวก
ลามเศรษฐ์ พวกโชตินาม พวกอาสาวะ
และพวกนิมมานรดี ก็มา อนึ่ง พวก
ปรนิมมิต ก็มาด้วย.

หมู่เทพ ๑๐ เหล่านี้ เป็น ๑๐ พวก
โดยทั้งหมดล้วนแต่มีผิวพรรณต่างๆ กัน
มีฤทธิ์ มีอานุภาพ มีรัศมี มียศ ยินดีมุ่ง
หน้ามาสู่ป่า ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้ง
หลาย.

หมู่เทพ ๖๐ หมู่นี้ล้วนแต่มีผิวพรรณ

ต่าง ๆ กัน มาแล้วโดยส่วนแห่งชื่อ และ
เทพเหล่าอื่น ก็มา เช่นเดียวกัน ด้วยคิด
ว่าพวกเราจักเฝ้าพระมหานาคผู้ปราศจาก
ชาติผู้ไม่มีกิเลสดูจตามู ผู้ข้ามห้วงน้ำได้
แล้ว ผู้ไร้อาสวะ ผู้ข้ามจากกิเลสที่เปรียบ
เหมือนห้วงน้ำ ผู้ก้าวล่วงกรรมดูจพระ-
จันทร์พ้นจากเมฆฉะนั้น.

พวกพรหม

[๒๔๖] สุพรหม และปรมัตตะ ผู้เป็นบุตร
ของผู้มีฤทธิ์ก็มาด้วย สันถุมารพรหม
และติสสพรหม แม้เขาก็มาสู่ป่า ซึ่งเป็น
ที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย.

มหาพรหมย่อมปกครองพรหมโลก
พັນหนึ่ง เป็นอุปปาติกะ มีอานุภาพ มีกาย
ใหญ่โต มียศ ก็มา.

พวกพรหม ๑๐ องค์ ผู้เป็นอิสระ
ในพรหมโลกพັນหนึ่งนั้น ผู้มีอำนาจเป็น
ไปเฉพาะผู้เดียวก็มา และพรหมชื่อหาริตะ
อันพวกบริวารแวดล้อมแล้วก็มา ในท่าม
กลางแห่งพรหมเหล่านั้น.

และกองทัพมาร ได้เห็นพวกเทพ
พร้อมกับพระอินทร์ทั้งหมดนั้น ก็มาด้วย

แล้วกล่าวว่า ท่านจงดูความเขลาของมาร
พวกท่านจงมาจับผูกไว้ จงผูกด้วยราคะ
จงล้อมไว้โดยรอบ พวกท่านอย่าปล่อย
ให้ใครไปได้.

แม่ทัพ บังคับเสนามารในที่ประชุม
นั้นดังนี้ แล้วก็เอาฝ่ามือตบพื้นดิน ทำ
เสียงอย่างน่ากลัวเหมือนเมฆ ทำให้ฝนตก
คำรามอยู่ เป็นไปกับฟ้าแลบ.

ในเวลานั้น พญามารนั้น ไม่ทำให้
ใครเป็นไปในอำนาจของตนได้ เดือดดาล
แล้วกลับไป พระศาสดาผู้มีดวงตา ทรง
พิจารณาจนทราบเนื้อความนั้นหมดสิ้น
แล้ว แต่นั้นจึงตรัสเรียกพวกพระสาวกผู้
ยินดีในพระศาสนาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
กองทัพมารมุ่งหน้ามา พวกท่านจงรู้จัก
พวกเขาไว้ ก็ภิกษุเหล่านั้น ฟังพระดำรัส
ของพระพุทธเจ้าแล้ว กองทัพมารหลีกไป
จากพวกพระภิกษุ ผู้ปราศจากราคะแล้ว
ไม่ทำ แม้นของพวกท่านให้หวนไหวได้
สาวกทั้งหมดของพระองค์ ชนะสงคราม
แล้วล่วงความกลัวเสียได้แล้ว เป็นผู้มียศ
ปรากฏแล้ว ในที่ประชุมชน บันเทิงอยู่
กับด้วยพระอริยเจ้าทั้งหลายแล.

อรรถกถาหมัตถสูตร

มหาสมัตถสูตรขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ต่อไปนี้เป็นกรณการพรรณนาตามลำดับบทในมหาสมัตถสูตรนั้น. บทว่า
ในแคว้นของพวกชาวสักกะ ความว่า ชนบทแม่แห่งเดียวเป็นที่อยู่แห่ง
พระราชกุมารที่ได้พระนามว่าสักกะเพราะอาศัยพระอุทานว่า ท่าน! พวกเด็ก
ช่างเก่งแท้ตามนัยแห่งการเกิดขึ้นที่กล่าวไว้ในอัมพฤษสูตร ก็เรียกว่า สักกะ
ทั้งหลาย ในชนบทของพวกชาวสักกะนั้น. บทว่า ที่ป่าใหญ่ คือในป่าใหญ่
ที่เกิดเองมิได้ปลูกไว้ ติดต่อกันอันเดียวกันกับหิมพานต์. บทว่า ล้วนแต่
เป็นพระอรหันต์ทั้งหมด คือผู้สำเร็จพระอรหัตในวันที่ตรัสพระสุตตันต์เอง.
ต่อไปนี้เป็นลำดับถ้อยคำ

เล่ากันมาว่า ชาวสาकยะและโกถียะ ช่วยกันกันแม่น้ำชื่อโรหิณีใน
ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์และเมืองโกถียะด้วยเขื่อนเดียวเท่านั้นแล้วหว่านกล้า. ต่อ
มาในต้นเดือนเจ็ด เมื่อกล้ากำลังเหี่ยว พวกคนงานของชาวเมืองทั้งสองก็
ประชุมกัน. ในที่ประชุมนั้น พวกชาวเมืองโกถียะพูดว่า น้ำนี้เมื่อถูกทั้งสอง
ฝายนำเอาไป (ใช้) พวกคุณก็จะไม่พอ พวกฉันก็จะไม่พอ แต่กล้าของพวกฉัน
จะสำเร็จด้วยน้ำ แต่เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ขอให้พวกคุณจงให้น้ำแก่พวก
ฉันเถิดนะ ชาวเมืองกบิลพัสดุ์ก็พูดว่า เมื่อพวกคุณใส่ข้าวจนเต็มยุงแล้ว พวก
ฉันจะเอาทองแดงมณีเขียวและกะหาปณะดำ มีมือถือกะบุงและไถ่เป็นต้น เดิน
ไปใกล้ประตูบ้านของพวกคุณก็ไม่ได้ ถึงข้าวกล้าของพวกฉันก็จะสำเร็จด้วยน้ำ
ครั้งเดียวเหมือนกัน ขอให้พวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกฉันเถิดนะ พวกฉันให้

ไม่ได้. ถึงพวกฉันก็ให้ไม่ได้. เมื่อทะเลาะกันลามปามอย่างนี้แล้ว คนหนึ่งก็
ถูกไปตีคนหนึ่ง แม้นั่นก็ตีคนอื่น ต่างทุบตีกันและกันอย่างนี้แล้วก็ทะเลาะ
กันลามปามจนเกี่ยวโยงไปถึงชาติของพวกราชตระกูลด้วยประการฉะนี้.

พวกคนงานฝ่ายโกถิยะ พู่ว่า พวกแกจงพาเอาพวกชาวกบิลที่ร่วม
สังวาสกับพี่น้องสาวของตนเหมือนกับพวกสุนัขและหมาจึงจอกเป็นต้นไป ต่อ
ให้ ช้าง ม้า และโล่และอาวุธของพวกนั้นก็ทำอะไรพวกข้าไม่ได้. พวกคนงาน
ฝ่ายศากยะก็พูดบ้างว่า พวกแกก็จงพาเอาเด็กขี้เรื้อน ซึ่งเป็นพวกอนาถาหาคติ
มิได้ อยู่ได้ไม่กระเบาเหมือนพวกคิรัจฉานไปได้ยวนี้ ต่อให้ช้างม้าและโล่และ
อาวุธของพวกนั้นก็ทำอะไรพวกข้าไม่ได้หรอก. ครั้นพวกเหล่านั้นกลับไปแล้ว
ก็แจ้งแก่พวกอำมาตย์ที่เกี่ยวกับงานนั้น. พวกอำมาตย์ก็กราบทูลพวกราชตระกูล
จากนั้นพวกเจ้าศากยะก็ว่า พวกเราจะแสดงความเข้มแข็งและกำลังของเหล่าผู้
ร่วมสังวาสกับพี่สาวน้องสาวแล้วก็เตรียมยกทัพไป. ฝ่ายพวกเจ้าโกถิยะก็ว่า
พวกเราจะแสดงความเข้มแข็งและกำลังของเหล่าผู้อยู่ใต้ต้นกระเบา แล้วก็
เตรียมยกทัพไป.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเวลาใกล้รุ่งนั่นเอง เสด็จออกจาก
มหากรุณาสมาบัติ เมื่อทรงตรวจดูโลกได้ทรงเห็นพวกเหล่านี้ กำลังเตรียมยก
ทัพไปอย่างนี้ ครั้นทรงเห็นแล้วก็ทรงใคร่ครวญอยู่ว่า เมื่อเราไป การทะเลาะนี้
จะสงบหรือไม่หนอ ได้ทรงทำการสันนิษฐานว่า เมื่อเราไปที่นั่นแล้วจะแสดง
ชาดกสามเรื่อง เพื่อระงับการทะเลาะกัน แต่การทะเลาะกันก็จะสงบ ต่อ
จากนั้น เพื่อประโยชน์การส่องถึงความพร้อมเพรียงกันเราจะแสดงอีกสองชาดก
แล้วแสดงถึงเรื่อง อัคคทัณฑสูตร เมื่อชาวเมืองทั้งสองได้ฟังเทศน์แล้ว
จะให้เด็กฝ่ายละสองร้อยห้าสิบคน เราจะให้เด็กเหล่านั้นบวช ที่นั่น การประชุม
ใหญ่ก็จะมี เพราะเหตุนี้ ขณะที่พวกเหล่านั้นกำลังเตรียมยกทัพออกไป ไม่ทรง

แจ้งใคร ๆ พระองค์เองนั้นแหละเสด็จถือบาตร จีวร ไปขัดบัลลังก์ประทับนั่ง
เปล่งพระรัศมีหกสีที่อากาศระหว่างกองทัพทั้งสอง.

พอชาวเมืองกบิลพัสดุ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าเท่านั้น ก็คิดว่า
พระศาสดาพระญาติประเสริฐของพวกเราเสด็จมาแล้ว พระองค์ทรงเห็นความที่
พวกเรากระทำการทะเลาะกันหรือหนอ แล้วคิดว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
มาแล้ว พวกเราจะให้ศัตรูถึงสรณะผู้อื่นไม่ได้ยอดเยี่ยมแล้ว แล้วก็ถึงอาวุธ
นั่งไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. แม้พวกชาวเมืองโกถิยะ ก็คิดเหมือนกันอย่าง
นั้นแหละ พวกกันถึงอาวุธนั่งไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ทั้งที่ทรงทราบอยู่
เทียว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสถามว่า มหาบพิตร ! พวกพระองค์เสด็จมา
ทำไม. พวกเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ! พวกข้าพระองค์
เป็นผู้มาที่นี่ไม่ใช่เพื่อเล่นที่น้ำ ไม่ใช่เพื่อเล่นที่ภูเขา ไม่ใช่เพื่อเล่นแม่น้ำ
ไม่ใช่เพื่อชมเขา แต่มารบกัน. มหาบพิตร ! เพราะอาศัยอะไร พระองค์
จึงทะเลาะกัน. น้ำ พระพุทธเจ้าข้า. น้ำมีค่าเท่าไร มหาบพิตร มีค่าน้อย
พระเจ้าข้า. ชื่อว่าแผ่นดิน มีค่าเท่าไร มหาบพิตร หากามีได้พระเจ้าข้า. ชื่อว่า
พวกกษัตริย์มีค่าเท่าไร มหาบพิตร ชื่อว่าพวกกษัตริย์หากามีได้ พระเจ้าข้า.
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า มหาบพิตร! พวกพระองค์อาศัยน้ำที่มีค่าน้อยแล้ว
มาทำให้พวกกษัตริย์ซึ่งหากามีได้ จิบหาย เพื่ออะไร แล้วตรัสว่า ในการ
ทะเลาะกัน ไม่มีความชื่นใจ มหาบพิตรทั้งหลาย ! ด้วยอำนาจการทะเลาะกัน
ความเจ็บใจที่รูกษเทวดาคคนหนึ่งผู้ทำเวรในที่ที่ไม่น่าเป็นไปได้แล้วผูกไว้กับหมิ
ได้ติดตามไปตลอดค้ำทั้งสิ้น แล้วตรัสชาดกเรื่องต้นสระคร้อ. ต่อจากนั้น
ตรัสอีกว่า มหาบพิตรทั้งหลาย ! ไม่เพียงเป็นผู้แตกตื่น เพราะฝูงสัตว์สี่เท้าใน
ป่าหิมพานต์ซึ่งกว้างทั้งสามพันโยชน์ แตกตื่นเพราะคำพูดของกระต่ายตัวหนึ่ง
ได้เล่นไปจนถึงทะเลหลวง เพราะฉะนั้น ไม่เพียงเป็นผู้แตกตื่น แล้วตรัสชาดก

เรื่องแผ่นดินถล่ม ต่อจากนั้นตรัสว่า มหาบพิตรทั้งหลาย ! บางทีแม้แต่ผู้ที่อ่อนกำลังก็ยังสามารถเห็นช่องผิของผู้มีกำลังมากได้ บางทีผู้มีกำลังมาก ก็เห็นช่องพิรุขของผู้อ่อนกำลังได้ จริงอย่างนั้น แม้แต่นางนกมูลไถ ก็ยังฆ่าช้างได้ แล้วตรัสชาดกเรื่องนกมูลไถ. เมื่อตรัสชาดกทั้งสามเรื่องเพื่อระงับการทะเลาะกันอย่างนี้แล้ว เพื่อประโยชน์การส่องถึงความพร้อมเพรียงกัน จึงตรัสชาดก (อีก) สองเรื่อง. ตรัสอย่างไร ตรัสว่า มหาบพิตรทั้งหลาย ! ก็ใคร ๆ ไม่สามารถเพื่อจะเห็นช่องผิของพวกผู้พร้อมเพรียงกันได้ แล้วตรัสรุกขัมมชาดก. จากนั้นตรัสว่า มหาบพิตรทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่อาจเห็นช่องผิของเหล่าผู้พร้อมเพรียงกันได้ แต่เมื่อพวกเขาได้ทำการวิวาทกันและกัน เมื่อนั้นลูกพรานก็ฆ่าพวกนั้นถือเอาไป ขึ้นชื่อว่าความชื่นใจ ย่อมไม่มีในการวิวาทกัน แล้วตรัสชาดกเรื่องนกคุ้ม ครั้นตรัสชาดกทั้ง ๕ เรื่อง เหล่านี้เสร็จแล้ว สุดท้ายตรัสเรื่องอัตตทัณฑาสุตต.

พระราชาทรงเลื่อมใส ตรัสว่า หากพระศาสดาจักมิได้เสด็จมา พวกเราก็จะฆ่ากันเองด้วยมือของตนแล้วทำให้แม่น้ำเลือดไหลไป พวกเราจะไม่พึงเห็นลูกและพี่น้องของเราที่ประตู่เรือน พวกเราจะไม่ได้มีแม้แต่ผู้สื่อสารโต้ตอบกัน พวกเราได้ชีวิตเพราะอาศัยพระศาสดา ก็ถ้าพระศาสดาจะทรงครองเรือน ราชสมบัติในทวีปใหญ่สี่อันมีทวีป น้อย สองพันเป็นบริวาร ก็คงจะได้อยู่ในอุ้งพระหัตถ์ของพระองค์ ก็ลูก ๆ ของพวกเราตั้งพันกว่าคน ก็จะได้มี และแต่นั้นพระองค์ก็จะมีกษัตริย์เป็นบริวารท่องเที่ยวไป แต่พระองค์มาทรงละสมบัตินั้นแล้วทรงออกไปบรรลुพระสัมโพธิญาณแล้ว ถึงบัดนี้ก็ขอให้จงทรงมีกษัตริย์เป็นบริวารเที่ยวไปนั้นเที่ยว. กษัตริย์ชาวสองพระนครก็ได้ถวายพระกุมารฝ่ายละสองร้อยห้าสิบองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระกุมารเหล่านั้นทรงผนวชแล้ว ก็เสด็จไปป่าใหญ่ เพราะความที่ท่านเหล่านั้นเคารพ

อย่างหนัก ความไม่ยินดีจึงได้เกิดแก่พวกท่านผู้ซึ่งมิได้บวชตามความพอใจของตน. แม้พวกภรรยาเก่าของท่านเหล่านั้นก็พูดคำเป็นต้นว่า ขอให้พระลูกเจ้าทั้งหลายจงสึกเถิด การครองเรือนจะทรงอยู่ไม่ได้ แล้วก็ส่งข่าวไป. พวกท่านก็ยิ่งกระสันหนักขึ้นอีก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใคร่ครวญอยู่ที่ทรงทราบความไม่ยินดีของพวกท่านเหล่านั้นทรงคิดว่า พวกภิกษุเหล่านี้อยู่ร่วมกันกับพระพุทธรเจ้าเช่นเรา ยังกระสัน ถ้าไหนเราจะกล่าวยกย่องสรรคุณเหว่าแก่พวกเธอ แล้วก็ทรงพาไปที่นั่น ทรงคิดว่า เราจะบรรเทาความไม่ยินดี จึงทรงกล่าวคุณของสรรคุณเหว่า. พวกภิกษุได้เป็นผู้อยากเห็นสระนั้นแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอเป็นผู้อยากจะเห็นสระคุณเหว่าหรือ. พวกภิกษุกราบทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า. ถ้าอย่างนั้น มา พวกเราไปกัน. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า! พวกข้าพระองค์จะไปสู่ที่สำหรับไปของพวกท่านผู้มีฤทธิ์ได้อย่างไร. พวกเธอเป็นผู้อยากไปสระนั้น เราจะพาไปด้วยอานุภาพของเราเอง. ดีแล้ว พระพุทธรเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงพาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหาะไปในอากาศลงที่ใกล้สระคุณเหว่า และตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า ภิกษุทั้งหลาย! ที่สระคุณเหว่านี้ ใครไม่รู้จักชื่อพวกปลา ก็จงถามเรา. ท่านเหล่านั้นทูลถามแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสบอกสิ่งทีภิกษุถามแล้วถามอีก. และไม่ใช่แต่ชื่อพวกปลาเท่านั้น ยังให้ถามถึงชื่อของต้นไม้ทั้งหลายในราวป่านั้นด้วย ของสัตว์สองเท้าสี่เท้าและนกในเชิงเขาด้วย แล้วก็ทรงบอก.

ครั้งนั้น พญานกคุณเหว่าจับที่ท่อนไม้ซึ่งนกสองตัวใช้ปากกัดคาบไว้มีพวกนกล้อมหน้าหลังทั้งสองข้างกำลังมา. เมื่อภิกษุได้เห็นนกนั้น ก็ทูลถามว่า พระเจ้าข้า! นั่นคงจะเป็นพญานกของนกเหล่านี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเข้าใจว่า พวกเหล่านั้น คงจะเป็นบริวารของพญานกนั้น. ภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น แม้นี้ก็เป็นวงศ์ของเรา เป็นประเพณีของเรา. พระเจ้าข้า! พวก

ข้าพระองค์จะคุณเหล่านี้สักประเดี้ยวก่อน และก็พวกข้าพระองค์อยากจะฟังข้อ
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า แม้นี้ก็เป็นวงศ์ของเรา เป็นประเพณีของเรา.
อยากฟังหรือ ภิกษุทั้งหลาย. อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น จงฟัง แล้วก็ตรัสชาดกเรื่องนาคคูเหว่า ประดับด้วยคาถา
สามร้อย ทรงบรรเทาความไม่ยินดีแล้ว เมื่อจบเทศน์แม้ภิกษุเหล่านั้น ก็ตั้ง
อยู่ในโศดาปัตติผลทุกรูป และแม้แต่ฤทธิ์ของท่านเหล่านั้น ก็มาพร้อมกับมรรค
นั่นเอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคิดว่า สำหรับภิกษุเหล่านี้เพียงเท่านั้นก่อนเกิด
แล้วก็ทรงเหาะไปในอากาศเสด็จไปสู่ป่าใหญ่ นั่นแล. แม้ภิกษุเหล่านั้นเวลาไป
ไปด้วยอำนาจของพระศพล แต่ เวลามาแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าลงในป่า
ใหญ่ด้วยอำนาจของตนเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับบนที่นั่งที่ปูไว้แล้วตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้น
แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย จงมานั่งลง เราจะบอกกัมมัญฐานเพื่อให้พวกเธอ
ละกิเลสที่ต้องละด้วยสามมรรคเบื้องบน แล้วก็ทรงบอกกัมมัญฐานให้. พวกภิกษุ
พากันคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบที่พวกเราไม่มีความยินดีจึงทรงพา
ไปสระคูเหว่าทรงบรรเทาความไม่ยินดี บัดนี้ ได้ทรงประทานกัมมัญฐานสำหรับ
มรรคทั้งสามในที่นี้แก่พวกเราซึ่งบรรลุนโศดาปัตติผลในที่นั้นแล้ว ก็แลพวกเรา
ไม่ควรให้เสียเวลาด้วยคิดว่า พวกเราเป็นพระโศดาบันแล้ว พวกเราควร
เป็นอุคคบุรุษ ท่านเหล่านั้นจึงไหว้พระบาทของพระศพลแล้วลุกขึ้นสลัด
ที่นั่งแยกกันไปในที่เงื้อมและโคนไม้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริ
ว่า ภิกษุเหล่านี้ แม้โดยปกติก็ไม่ทิ้งการงาน และก็สำหรับ ภิกษุที่ได้อุบาย
จะไม่มีเหตุแห่งการเหน็ดเหนื่อย และเมื่อไปตั้งวิปัสสนาแล้วบรรลอรหัต ก็
จะพากันมาสู่สำนักเรา ด้วยคิดว่า พวกเราจะกราบทูลคุณวิเศษที่แต่ละคนได้
เฉพาะแล้ว เมื่อพวกเธอเหล่านั้นมาแล้วพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลก็จะประชุม

กันในจักรวาลหนึ่ง การประชุมใหญ่ก็จะมี เราควรงั่งในโอกาสที่สังค. ลำดับนั้นก็รับสั่งให้ปุพฺพธอาสน์ในโอกาสที่สังค.แล้วประทับนั่งลง.

พระเถระที่ไปปรับกัมมัญฐานก่อนเขามด สำเร็จพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิตาทั้งหลายแล้ว. ต่อไปก็อีกรูป ถัดไปก็อีกรูป ดังนี้ก็เป็นอันว่าภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป เบิกบานเหมือนปทุมที่บานในสระปทุมฉะนั้น. ภิกษุที่สำเร็จพระอรหัตก่อนเขามด คิดว่า เราจะกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงคล้ายบัลลังก์สลัดที่นั่งลุกขึ้นบ่าหน้าไปหาพระทศพล. อีกรูปหนึ่งก็อย่างนั้น อีกรูปหนึ่งก็อย่างนั้น ดังนี้ก็เป็นอันว่าภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป ทะยอยกันมาเหมือนเข้าสู่โรงอาหารฉะนั้น. ผู้ที่มาก่อนเขามด ไหว้และปูที่นั่งแล้วนั่งในที่ควรส่วนหนึ่ง เป็นผู้อยากจะกราบทูลถึงคุณพิเศษที่ได้โดยเฉพาะ คิดว่า ใครอื่นมีหรือไม่มีหนอ กลับไปมองดูทางมาได้เห็นแม่อีกรูปหนึ่ง ได้เห็นแม่อีกรูปหนึ่ง. ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันว่า ท่านทั้งหมดเมื่อนั้นก็นั่งในที่ควรส่วนหนึ่งแล้วก็ต่างคิดว่า รูปนี้กำลังระอาจึงไม่บอกแก่รูปนี้ รูปนี้กำลังระอาจึงไม่บอกแก่รูปนี้ ได้ยินว่า สำหรับพวกผู้สิ้นอาสวะแล้วย่อมมีอาการสองอย่างคือ

๑. เกิดความคิดว่า ชาวโลกพร้อมกับเทวดาจะพึงรู้แจ้งแทงตลอดคุณพิเศษที่เราได้เฉพาะแล้ว พลันทีเดียว

๒. ไม่ประสงค์จะบอกคุณที่คนได้แล้วแก่ผู้อื่น เหมือนคนที่ได้ขุมทรัพย์ฉะนั้น.

ก็เมื่อสักว่าวงของพระอริยเจ้านั้นหยั่งลงแล้ว พระจันทร์เต็มวงซึ่งหลุดพ้นจากตัวการที่ทำให้เศร้าหมองคือ หมอก น้ำค้าง ควัน ฝุ่น ราหู จากขอบเขตรอบเขาขุคนธรทางทิศตะวันออก ประกอบด้วยสิริแห่งลือเงิน ซึ่งกำลังจับขอบงกหมุนไป คล้ายกับวงแว่นส่องแผ่นใหญ่ที่สำเร็จด้วยเงินที่ยกขึ้นในด้านทิศตะวันออก เพื่อทัศนะอันเป็นที่น่ารื่นรมย์ของโลกที่ประดับด้วยพุทฺฐูปบาท

ลอยเด่นดำเนินไปสู่ทางลม. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าใหญ่ใกล้กรุง กบิลพัสดุ์ในแคว้นแห่งพวกชาวสักกะกับหมู่ภิกษุจำนวนมาก คือ ภิกษุมิจำนวน ๕๐๐ รูป ทุกรูปล้วนแต่เป็นพระอรหันต์ในขณะ คือในขณะ ได้แก่ในครู่หนึ่ง เห็นปานนี้ด้วยประการฉะนี้.

ในที่ประชุมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเกิดในวงศ์พระเจ้ามหาสมมต เหล่าภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปนั้นเล่า ก็เกิดในตระกูลพระเจ้ามหาสมมต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเกิดในพระครรภ์กษัตริย์ ท่านเหล่านั้นเล่าก็เกิดในครรภ์ กษัตริย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นนักบวชชั้นเจ้า ท่านเหล่านั้นเล่าก็เป็น นักบวชชั้นเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเสวตฉัตร ทรงสละราชสมบัติจักร- พรรดิที่อยู่ในกำพระหัตถ์ ทรงผนวช ท่านเหล่านั้น เล่าก็สละเสวตฉัตร ทิ้ง ราชสมบัติที่อยู่ในกำมือบวช. ดังว่ามานี้จึงเป็นอันว่า องค์พระผู้มีพระภาคเจ้า เองทรงหมดจด ทรงมีบริวารที่หมดจด ในโอกาสที่หมดจด ในส่วนราตรีที่ หมดจด ทรงปราศจากราคะ ทรงมีบริวารที่ปราศจากราคะ ทรงปราศจากโทสะ ทรงมีบริวารที่ปราศจากโทสะ ทรงปราศจากโมหะ ทรงมีบริวารที่ปราศจาก โมหะ ทรงไม่มีตัณหา ทรงมีบริวารที่ไม่มีตัณหา ทรงไม่มีกิเลส ทรงมีบริวาร ที่ไม่มีกิเลส ทรงสงบ ทรงมีบริวารที่สงบ ทรงฝึกแล้ว ทรงมีบริวารที่ฝึกแล้ว ทรงพ้นแล้ว ทรงมีบริวารที่พ้นแล้ว ทรงรุ่งเรืองเกินเปรียบด้วยประการฉะนี้. นี้ชื่อว่าเป็นชั้นวรรณะสามารถพูดได้เท่าใด ก็พึงพูดเท่านั้น. ดังที่ว่ามานี้ ท่าน พระอานนท์ หมายเอาภิกษุเหล่านี้จึงกล่าวว่า คือภิกษุมิจำนวน ๕๐๐ รูป ทุก รูปล้วนแต่เป็นพระอรหันต์ทั้งนั้น.

บทว่า โดยมาก คือ มากกว่า ประชุมกันแล้ว ที่น้อยยกเว้นเทพ ไม่มีสัญญา เทพชั้นอรุปาวจร และเทพที่เข้าสมาบัติ ไม่ได้เข้าประชุม. ต่อไป นี้ เป็นลำดับการเข้าประชุมในมหาสมณัสตุนั้น.

เล่ากันมาว่า เหล่าเทวดาโดยรอบป่าใหญ่เคลื่อนไหวแล้ว ทำเสียงดังว่า มาเกิดผู้เจริญทั้งหลาย ชื่อว่าการเห็นพระพุทธเจ้ามีอุปการะมาก การฟังพระธรรมมีอุปการะมาก การเห็นหมู่ภิกษุมีอุปการะมาก มา มาเกิด พวกเราแล้วก็พากันมานมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า และเหล่าพระจีณาสพผู้บรรลुพระอรหัต เมื่อครั้งนั้น แล้วยื่น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. โดยอุบายนี้นั้นแหละ ฟังทราบว่า ทวยเทพทั้งหลายในแสนจักรวาลมาประชุมกัน เพราะฟังเสียงเทวดาเหล่านั้น ๆ โดยลำดับ คือ เทวดาที่อยู่ในจักรวาลทั้งสิ้น ซึ่งอยู่ในสกลชมพูทวีป ปุพพิเทททวีป อมรโคยานทวีป อุตตรกुरुทวีป ในทวีปน้อยสองพันทวีป คือ พวกเทวดาที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งกว้างประมาณสามพันโยชน์ โดยฟังเสียงเทวดาที่อาศัยอยู่ในที่กิ่งคาวุต หนึ่งคาวุต กิ่งโยชน์ หนึ่งโยชน์ โดยลำดับต่อกันไป เทวดาในนคร ๑๘๕,๐๐๐ นคร เทวดาอยู่ที่โทณมุข ๕,๕๐๐,๐๐๐ แห่ง เทวดาอยู่ที่ปฏณะ ๘๖ แสนโกฏิ และอาศัยอยู่ที่ทะเล ๕๖ แห่ง มาประชุมกันแล้ว แต่นั้นก็เทวดาในจักรวาลที่สองที่สามเป็นต้น มาประชุมกันด้วยประการฉะนี้. ก็หมื่นจักรวาลท่านหมายเอาว่า ๑๐ โลกธาตุในที่นี้. เหตุฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า เทวดาจาก ๑๐ โลกธาตุโดยมากเป็นผู้เข้าประชุมแล้ว.

ห้องจักรวาลทั้งสิ้น จนถึงพรหมโลกเต็มแน่นไปด้วยพวกเทวดาที่เข้าประชุมอย่างนั้น เหมือนกล่องเข็มที่เต็มแน่นไปด้วยเข็มที่ใส่ไปจนหาที่ว่างไม่ได้. ในห้องจักรวาลทั้งสิ้นนั้นฟังทราบว่า ที่สูงกว่าเขาได้แก่ห้องจักรวาลของพรหมโลก. เล่ากันมาว่า ผู้ขึ้นในพรหมโลกเอาก้อนหินเท่าเรือยอดเจ็ดชั้นในโลหปราสาท โยนลงล่างสี่เดือนจึงถึงแผ่นดิน. ในโอกาสใหญ่ขนาดนั้น ได้มีเทวดาจนหาที่ว่างไม่ได้. เหมือนดอกไม้ที่คนยื่นข้างล่างโยนไป หรือเหมือนถั่วไม่ได้ช่องเพื่อขึ้นไปเบื้องบน หรือเหมือนเมล็ดผักกาดที่คนยื่นข้างบน

โรยไปไม่ได้ช่องเพื่อลงล่างฉะนั้น. ก็ที่ประทับนั่งของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่คับแคบ พวกเทวดาและพวกพรหมที่มีศักดิ์ใหญ่ซึ่งมาแล้ว ๆ ย่อมได้ช่องทุกองค์ เหมือนที่ประทับนั่งของพระเจ้าจักรพรรดิย่อมเป็นที่ไม่คับแคบ พวกกษัตริย์ชั้นผู้ใหญ่ที่เสด็จมาแล้ว ๆ ก็ยังทรงได้ช่องว่างอยู่นั่นเองฉะนั้น. เออ ก็ยังเล่ากันมาว่า ประเทศขนาดเท่ากับปลายขนทราย ตามนัยที่กล่าวไว้ในมหาปริณิพพานสูตร ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้านั่นเอง ก็ยังมีเทวดา ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง เนรมิตร่างละเอียดขึ้นอยู่. ข้างหน้าทั้งหมดมีเทวดา ๖๐ ๗๐ องค์ขึ้นอยู่.

บทว่า **พวกชั้นสุทธาวาส** คือชาวสุทธาวาส. พรหมโลก ๕ ชั้น อันเป็นที่อยู่ของพระอนาคามีและพระวิณาสผู้หมดจดชื่อว่าสุทธาวาส. คำว่า "ได้มีคำดำริอย่างนี้" คือ ทำไมจึงได้มี. ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พวกพรหมเหล่านั้น เข้าสมาบัติแล้วออกตามกำหนด เมื่อมองดูที่อยู่ของพรหมก็ให้เห็นว่าง เหมือนโรงอาหารในเวลาหลังอาหาร แต่นั่นเมื่อใคร่ครวญดูว่า พวกพรหมไปไหน ก็ทราบว่าเป็นที่ประชุมใหญ่ คิดว่า สมาคมนี้อันใหญ่ ฝ่ายพวกเรามาแล้วชักช้า ก็สำหรับพวกผู้ชักช้าจะหาโอกาสได้ยาก เพราะฉะนั้น เมื่อจะไปพวกเราอย่ามีมือเปล่า แต่งคาถาองค์ละบทแล้วค่อยไปพวกเราจะให้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าตนมาในสมาคมนั้นเหมือนกันด้วยคาถานั้น และจะกล่าวพระเกียรติคุณของพระทศพลด้วย. ความดำริอย่างนี้จึงได้มีเพราะความที่พรหมเหล่านั้นออกจากสมาบัติแล้วใคร่ครวญด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ปรากฏข้างหน้าพระผู้มีพระภาคเจ้า** ความว่า ท่านทำพรหมเหล่านั้นให้เหมือนหยั่งลงในที่เฉพาะ พระพักตร์ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้านั่นเองกล่าวไว้แล้ว. ในบาลีแต่ในที่นี้ไม่พึงเข้าใจความอย่างนี้เลย.

ก็พรหมเหล่านั้น แต่งคาถาแต่ยังอยู่ในพรหมโลกเสร็จแล้วองค์หนึ่ง ลงที่ขอบปากจักรวาลด้านตะวันออก องค์หนึ่งลงที่ขอบปากจักรวาลด้านใต้ องค์หนึ่งลงที่ขอบปากจักรวาลด้านตะวันตก องค์หนึ่งลงที่ขอบปากจักรวาลด้านเหนือ. ต่อจากนั้นพรหมที่ลงที่ขอบปากจักรวาลด้านตะวันออก ก็เข้ากสิณเขียว แล้วปล่อยรัศมีเขียว เหมือนกำลังสวมหนังแก้วมณีให้เทวดาในหมื่นจักรวาล ทราบว่าตนมาแล้ว ธรรมดาวิถิของพระพุทธเจ้าไม่มีใครสามารถจะผ่านไปได้ เพราะฉะนั้น จึงมาด้วยวิถิของพระพุทธเจ้าที่กระทบแล้วไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนในที่ควรส่วนหนึ่งแล้วก็ได้กล่าวคาถาที่ตนได้แต่งไว้. พรหมที่ลงที่ขอบปาก จักรวาลด้านใต้ ก็เข้ากสิณเหลืองปล่อยรัศมีแสงทองเหมือนกำลังห่มผ้าทอง ประกาศให้เทวดาในหมื่นจักรวาลทราบที่ตนมาแล้ว ได้ยืนอยู่ในนั้นนั่นเอง. พรหมที่ลงทางขอบปากจักรวาลด้านตะวันตก เข้ากสิณแดง ปล่อยรัศมีแดง เหมือนห่มผ้าขนสัตว์ชั้นดีสีแดง ประกาศให้ทรงทราบว่าตนมาแล้ว แก่เทวดา ในหมื่นจักรวาลแล้วได้ยืนอย่างนั้นเหมือนกัน. พรหมที่ลงทางขอบปากจักรวาล ด้านเหนือ เข้ากสิณขาว ปล่อยรัศมีขาวเหมือนนุ่งผ้าดอกมะลิ ประกาศให้ ทราบว่าตนมาแล้ว แก่เทวดาในหมื่นจักรวาลได้ยืนอย่างนั้นเหมือนกัน. แต่ใน บาลีท่านกล่าวว่า พรหมทั้งหลายเหล่านั้น ปรากฏข้างหน้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ครั้งนั้นเทวดาเหล่านั้น อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนในที่ควร ส่วนหนึ่ง ดังนี้ แล้วได้กล่าวความปรากฏข้างหน้า และการอภิวัตแล้วยืนในที่ควร ส่วนหนึ่ง เหมือนกับในขณะเดียวกันอย่างนั้น. การปรากฏและการยืนได้มี ตามลำดับนี้ แต่ท่านกระทำเป็นพร้อมกันแสดงไว้แล้ว. ส่วนการกล่าวคาถา ในบาลีท่านแยกกล่าวไว้เป็นแผนก ๆ ทีเดียว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มหาสมัย แปลว่า การประชุมใหญ่ ป่าชฎ เรียกว่าป่าใหญ่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า การประชุมใหญ่ คือการเข้า

ประชุมพร้อมกันครั้งใหญ่มีในวันนี้ที่ชฎุปानी แม้ด้วยบททั้งสอง. แต่ฉัน เพื่อแสดงพวกที่เข้าประชุมฉัน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า หมู่เทพมาประชุมกันแล้ว. ในบทว่า หมู่เทพนั้น คือพวกเทวดา บทว่า พวกเราเป็นผู้มาสู่การประชุมธรรมนี้ คือ เมื่อได้เห็นหมู่เทพมาประชุมกันอย่างนี้ แม้พวกเราก็มามีการประชุมธรรมนี้. เพราะเหตุไร เพราะเหตุ เพื่อเห็นหมู่ที่ไม่มีใครปราบได้นั่นเอง อธิบายว่า พวกเราได้เป็นผู้มาเพื่อชมหมู่ที่ไม่มีใครปราบได้นี้ ผู้ชื่อว่าพิชิตสงคราม เพราะเป็นผู้ที่ไม่มีใครทำให้พ่ายแพ้ได้แล้วอำย์มารทั้งสามชนิดได้ในวันนี้ฉันเอง. ก็พรหมนั้น ครั้นกล่าวเวลานี้แล้วก็ถือภาวพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ขึ้นทางขอบปากจักรวาลด้านตะวันออก. ถัดมาองค์ที่สองก็มากล่าวตามนัยที่กล่าวแล้วฉันแหละ.

ในบทว่า ภิกษุทั้งหลายใน...นั้น นั้นได้แก่ พวกภิกษุในที่ประชุมฉัน. บทว่า ตั้งมั่นแล้ว คือประกอบด้วยสมาธิ. บาทคาถาว่า ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว ได้แก่ ได้นำความคดโกง และความโค้งออกจนหมดแล้วทำจิตของตนให้ตรง. บาทคาถาว่า เหมือนสารถีถือเชือก ความว่า เมื่อพวกม้าสินธพ ไปอย่างเรียบร้อย สารถีวางปลุกกลงแล้วคอยจับเชือกทั้งหมดไว้ไม่เดือนไม่รุ่งตั้งอยู่ฉันใด ภิกษุหมดทั้งห้าร้อยนี้ถึงพร้อมด้วยความวางเฉยมีองค์หก คຸ້มทวารได้แล้วฉันชัตตริยอินทรีทั้งหลายไว้ฉันนั้น พรหมกล่าว ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มาที่นี่เพื่อชมภิกษุเหล่านี้. แล้วพรหมเมื่อนั้นก็ไปยืนตามตำแหน่งที่เดียว. ถัดมาองค์ที่สามก็มากล่าวตามนัยที่กล่าวแล้วฉันแหละ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตัดตาปูได้แล้ว คือ ตัดตาปูอัน ได้แก่ รากะโทสะและโมหะ. บทว่า ลืมสลัก ก็ได้แก่ลืมสลักคือรากะโทสะและโมหะนั้นเอง. บทว่า เสาเขื่อน ก็ได้แก่เสาเขื่อนคือรากะโทสะและโมหะนั้นเอง.

บพว่า **ถอนแล้วไม่มี** เอชา คือ ภิกษุเหล่าชื่อว่าไม่มีความหวั่นไหว เพราะ
ไม่มีความหวั่นไหวคือตัณหา ถอนแล้วคือระชากเสาเขื่อนจนหลุดแล้ว .
บพว่า **ท่านเหล่านั้นเที่ยวไป** คือเที่ยวจาริกไปชนิดที่ไม่กระทบกระทั่งใคร
ในสี่ทิศ. บพว่า **หมดจด** คือไม่มีตัวการที่เข้ามาทำให้จิตใจเศร้าหมอง.
บพว่า **ปราศจากมลทิน** คือไม่มีมลทิน. คำว่า ปราศจากมลทินนี้ ก็เป็นคำ
สำหรับใช้แทนคำว่า หมดจด นั่นเอง. บพว่า **มีตา** คือมีดวงตาด้วยดวงตา ๕
ชนิด. บพว่า **ฝึกแล้วเป็นอย่างดี** คือ ทางตาก็กี่ฝึกแล้ว ทางหู. ทางจมูก
ทางลิ้นทางกาย ทางใจ กี่ฝึกแล้ว. บพว่า **นาคหนุ่ม** คือนาครุ่น ๆ. พรหม
อธิบายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เป็นผู้มาแล้วเพื่อชมนาครุ่น
ที่ฝึกแล้วด้วยความเพียรเป็นเครื่องประกอบอัน ยอดเยี่ยมเห็นปานนี้เหล่านี้.
แม้พรหมองค์นั้นก็ได้ไปยืนตามตำแหน่งนั้นแล. ถัดมาองค์ที่สี่ ก็ได้มากล่าว
ตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า **ถึงแล้ว** คือถึงแล้วด้วยการถึงสรณะที่
ไม่มีความสงสัย. แม้พรหมองค์นั้นก็ได้ไปยืนตามตำแหน่งนั้นแล.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อได้ทรงสำรวจดูตั้งแต่พื้นแผ่นดิน
จนจรดกำหนดขอบปากจักรวาล จากกำหนดขอบปากจักรวาลจนจรดพรหมโลก
ทอดพระเนตรเห็นการประชุมของเทวดาแล้วจึงทรงพระดำริว่า สมาคมเทวดา
นี้ใหญ่. ฝ่ายพวกภิกษุไม่ทราบว่ สมาคมเทวดานี้ใหญ่อย่างนี้ เอาเถิด เรา
จะบอกพวกเธอ เมื่อทรงพระดำริอย่างนั้นเสร็จแล้ว ลำดับนั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าก็ตรัสเรียกภิกษุ ด้วยประการฉะนี้. ฟังขยายให้กว้างทั้งหมด.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **มีเท่านั้นเป็นอย่างดี** คือ ชื่อว่ามีเท่านั้น
เป็นอย่างดี เพราะเท่านั้นเป็นประมาณอย่างยิ่งของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น. แต่
เพราะบัดนี้ ไม่มีพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงไม่ตรัสครั้งที่สามว่า ภิกษุทั้งหลาย !

แม้พระพุทธเจ้าเหล่านั้นใดในบัดนี้. บทว่า **ภิกษุทั้งหลาย** เราจะบอก ความว่า ถ้ามว่า ทำไมจึงตรัส ตอบว่า เพื่อให้ทราบพร้อมพร้อมแห่งจิตของทวยเทพ ได้ยินว่า พวกเทวดาทักกันคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงกล่าวชื่อและโคตรแต่ของทวยเทพชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น ของพวกชั้นผู้น้อยจะทรงบอกไปทำไมในสมาคมใหญ่นี้. ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาว่า เทพเหล่านั้นคิดอย่างไร ทรงทราบวาระจิตนั้นของเทวดาเหล่านั้น เหมือนสอดมือเข้าปาก แล้วคลำดวงใจ และเหมือนจับโจรได้ทั้งของกลางจึงทรงดำริว่า เราจะกล่าวถึงชื่อและโคตรของเหล่าเทพแม้ทั้งหมดทั้งชั้นผู้น้อยและชั้นผู้ใหญ่ซึ่งต่างมาจากหมื่นจักรวาล.

ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นผู้ใหญ่ พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ทรงเป็นสัตว์พิเศษ ทรงทราบสิ่งที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดาได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง ได้ถึง ได้แสวงหา ได้ใส่ใจท่องเที่ยวไปตาม ไม่ว่าสิ่งใด ๆ ในที่ใด ๆ จะเป็นรูปารมณ์ในรูปารมณ์ที่จำแนกด้วยสามารถรูปมีรูปสี เสียงเป็นต้น หรืออารมณ์มีเสียงเป็นต้น ที่แยกไว้เป็นแผนก ๆ ในสัตถารมณ์เป็นต้น ที่จำแนกด้วยสามารถเสียงกลองเป็นต้น มีอยู่ซึ่งมาสู่กลองที่หน้าพระญาณของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดา ฯลฯ รวมทั้งเทวดาและมนุษย์ ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง ได้ถึง ได้แสวงหา ได้ใส่ใจท่องเที่ยวไปตาม เรารู้อสิ่งนั้น เราเห็นสิ่งนั้น เราเข้าใจสิ่งนั้นอย่างแจ่มแจ้ง.^๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระญาณไม่มีอะไรมาขัดขวางได้ในทุกหนทุกแห่งอย่างนี้ ทรงได้ทำพวกเทวดา. แม้ทั้งหมดนั้นเป็นสองพวกด้วยอำนาจภัพและอภัพ คือ พวกที่เป็นอภัพสัตว์ที่กล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า หรือสัตว์เหล่าใด ถึงพร้อมด้วยทำนบคือกรรม สัตว์พวก

นั่นถึงจะอยู่ร่วมวิหารกัน พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่ทรงมอง และพวกภักษัตว์
ที่ตรงกันข้ามกับพวกภักษัตว์นั้น พวกนั้นต่อให้โยกโยกเสด็จไปทรง
สงเคราะห์. เพราะฉะนั้น แม้ในการประชุมของเทพนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงละพวกที่อภัก (ไม่เหมาะไม่สมควรโศคร้าย) แล้วรวบรวมเอาแต่พวก
ภักษัตว์ เมื่อรวบรวมเอาเสร็จแล้วก็มาทรงจัดเป็น ๖ พวก ตามอำนาจจิต
นั่นเองว่า พวกราคจริตเท่านั้น พวกโทสจริตเป็นต้นเท่านั้น.

ต่อมาก็ทรงใคร่ครวญธรรมเทศนาอันเป็นที่สบายแก่พวกจิตเหล่านั้น
ทรงกำหนดเทศนาว่า พวกเวทวาราคจริต เราจักแสดงสัมมาปริพาชณียสูตร
(สูตรว่าด้วยเรื่องที่พักผ่อนโดยชอบ) จักแสดงกลหวิวาทสูตร (สูตรเกี่ยวกับ
เรื่องทะเลาะวิวาท) แก่พวกโทสจริต จักแสดงมหาพยุหสูตร (สูตรว่าด้วย
พวกใหญ่) แก่พวกโมหจริต จักแสดงจุพพยุหสูตร (สูตรว่าด้วยพวกน้อย)
แก่พวกวิตกจริต จักแสดงศรัทธุกฎกปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติของนกลุ่ม)
แก่พวกสัทธาจริต จักแสดง ปุราณสูตร (สูตรว่าด้วยเรื่องแตก
ในอนาคต) แก่พวกพุทธิจริต แล้วก็ทรงใส่พระทัยถึงบริษัทนั้นอีกว่า บริษัท
พึงรู้ด้วยอหยาตย์ของตน ด้วยอหยาตย์ของคนอื่น ด้วยการเกิดเรื่องขึ้น หรือ
ด้วยอำนาจการถามหนอแล แต่นั่นก็ทรงทราบ ว่า บริษัทพึงรู้ด้วยอำนาจการ
ถามแล้วทรงพระดำริว่าจะมีใครหรือไม่หนอที่เป็นผู้ถือเอาอหยาตย์ของทวยเทพ
แล้ว สามารถถามปัญหาด้วยอำนาจจิตได้ ได้ทรงเห็นว่า ในพวกภิกษุทั้ง ๕๐๐
รูปนั้น แม้รูปเดียวก็จะไม่สามารถ. จากนั้นทรงรวมเอาพระสาวกผู้ใหญ่ ๘๐
รูป และพระสาวกชั้นเลิศ ๒ รูป ก็ทรงเห็นว่า ถึงท่านเหล่านั้นก็จะไม่อาจ
แล้วทรงพระรำพึงว่า ถ้าพึงมีพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าจะ
สามารถหรือไม่หนอ ทรงทราบว่า ถึงพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็จะไม่สามารถ
ทรงรวมว่า ในบรรดาท้าวสักกะและท้าวสุยามะเป็นต้น ใคร ๆ จะพึงอาจ แม้

ถ้าในท่านเหล่านั้น ผู้ใด ๆ จะพึงอาจจะให้ถามพระองค์แล้วจะพึงตอบเสียเอง. แต่แม้ในท่านเหล่านั้น ใคร ๆ ก็ไม่อาจ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้ทรงมีพระดำริอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าอย่างเราท่านนั้นจึงจะพึงอาจ และก็มีพระพุทธเจ้าองค์อื่นในที่ได้บังไหม แล้วก็ทรงแผ่พระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดไปในโลกธาตุอันไม่มีที่สิ้นสุด ทรงตรวจดูก็ไม่ได้ทรงเห็นพระพุทธเจ้าองค์อื่น. ข้อที่ไม่ทรงเห็นผู้ใดเสมอ พระองค์ในบัดนี้นั้น ไม่น่าอัศจรรย์เลย แม้ในวันประสูติ เมื่อไม่ทรงเห็นใครเสมอพระองค์ตามนัยที่กล่าวไว้ในอรรถกถาพรหมชาลสูตร พระองค์ก็ได้เปล่งสีหนาทที่ไม่มีใครจะพึงปฏิบัติได้ว่า เราเป็นยอดของโลก ดังนี้. เมื่อไม่ทรงเห็นคนอื่นเท่าพระองค์อย่างนี้แล้ว ก็ทรงคิดว่า ถ้าเราพึงถามแล้วตอบเองเสียเลย แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ เทวดาเหล่านี้ ก็จะไม่อาจแทงตลอดได้ แต่เมื่อพระพุทธเจ้าองค์อื่นนั้นแล ทรงถามและเราตอบจึงจะเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ และพวกเทวดาก็จะสามารถแทงตลอดได้ด้วยฉะนั้น เราจะสร้างพระพุทธรูปนิรมิต. แล้วทรงเข้าฌานที่มีอิทธิญาเป็นบาท ครั้นทรงออกแล้วก็ทรงปริกรรมด้วยกามาวจรจิตทั้งหลายว่า ขอให้การถือบาตรและจีวร การเหลียวหน้าและเหลียวหลัง และการก้าวเข้าและเหยียดออกจงเหมือนเราทีเดียว แล้วก็ทรงอธิษฐานด้วยรูปาวจรจิต เหมือนทำลายดวงจันทร์ที่กำลังลอยเด่นจากวงในโดยรอบ เขาคุณครทางทิศตะวันออก ให้ออกไปอยู่นั้น.

ครั้นหมู่เทพได้เห็นพุทธรูปนิรมิตนั้น ก็พูดว่า ท่าน พระจันทร์ดวงอื่นขึ้นไปแล้วหรือหนอแล. เมื่อพระพุทธที่ทรงนิรมิตดวงจันทร์แล้วเข้ามาใกล้ ก็พูดว่า ไม่ใช่พระจันทร์ แต่เป็นพระอาทิตย์ขึ้นต่างหาก เมื่อยังใกล้เข้ามาอีก ก็พูดว่า ไม่ใช่พระอาทิตย์ แต่นั่นเป็นวิมานเทวดา. เมื่อยังใกล้เข้ามาอีก ก็พูดว่า ไม่ใช่วิมานเทวดา แต่นั่นเป็นเทพบุตร. เมื่อยังใกล้เข้ามาอีก ก็พูด

ว่า ไม่ใช่เทพบุตร แต่นั้นเป็นมหาพรหม เมื่อยังใกล้เข้ามาอีก ก็พูดว่า ไม่ใช่เป็นมหาพรหม แต่เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเสด็จมา ดังนี้. ในที่นั้น พวกเทวดาปฤชชน ก็พากันคิดว่า พระพุทธเจ้าองค์เดียว ที่ประชุมเทวดาก็ใหญ่ขนาดนี้แล้ว สองพระองค์จะใหญ่ขนาดไหน (ส่วน) เทวดาอาริยะ ก็พากันคิดว่า ในโลกธาตุเดียว ไม่มีพระพุทธเจ้าสองพระองค์ พระผู้มีพระเจ้าทรงเนรมิตพระพุทธเจ้าองค์อื่นขึ้นมาอีกพระองค์หนึ่งที่เหมือนกับพระองค์เป็นแน่.

ขณะที่หมู่เทพกำลังเห็นพระพุทธนิรมิตนั่นเอง พระพุทธนิรมิตก็เสด็จมาถึงไม่ทรงไหว้พระทศพลเลย ทำให้เท่า ๆ กันในที่เฉพาะพระพักตร์แล้วก็ประทับนั่งบนพระที่นั่งที่เนรมิตไว้. มหาปริสถลักษณะ ๓๒ ประการ แม้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ของพระพุทธนิรมิต ก็มี ๓๒ ประการเหมือนกัน. พระรัศมี ๖ สี ออกไปจากพระสรีระแม่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม่ของพระพุทธนิรมิตก็เหมือนกัน. พระรัศมีจากพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทบพระกายของพระพุทธนิรมิต พระรัศมีจากพระสรีระของพระพุทธเนรมิตก็กระทบพระกายพระผู้มีพระภาคเจ้า. รัศมีเหล่านั้นพุ่งจากพระสรีระของพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์ไปจรดชั้นนอกนิภฐพรหม กลับจากนั้นก็ลงในที่สุดของทุกเศียรของเหล่าเทพ แล้วตั้งอยู่ที่ขอบปากจักรวาล. ห่องจักรวาลทั้งสิ้นรุ่งเรืองดังเรือนพระเจดีย์ที่มีไม้จันทน์ โคงที่แล้วไปด้วยเงินจริงรัตไว้แล้วฉะนั้น. เทวดาในหมื่นจักรวาล รวมเป็นกลุ่มในจักรวาลเดียวเข้าไปตั้งอยู่ในระหว่างห้องรัศมีของพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์. เมื่อพระพุทธเนรมิตกำลังประทับนั่งอยู่นั้น แล ชมเชยการละกิเลสที่โพธิบัลลังก์ของพระทศพล จึงตรัสคาถาว่า

เราขอถามท่านมุนี ผู้มีปัญญามาก ผู้
ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว เย็นสนิท มีพระองค์
ตั้งมั่น ออกจากเรือนแล้วบรรเทา
ทั้งหลาย

ภิกษุทั้งหลาย ฟังท่องเที่ยวไปในโลกโดยชอบอย่างไร.

พระศาสดา ครั้นทรงคิดว่า เราจะกล่าวถึงชื่อและโคตรของผู้ที่มา
แล้ว ๆ เพื่อให้พวกเขาเกิดความเป็นผู้มีจิตพร้อม ก่อนจึงตรัสคำเป็นต้นว่า
ภิกษุทั้งหลาย เราจะบอก ดังนี้

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เราจะทำโศลก คือถ้อยคำที่ประพันธ์
เป็นฉันท คือ จะให้หมู่คำที่นิยมแล้วด้วยบทอักษรเป็นไป. บทว่า ภูมม-
เทวดาในทีใดก็อาศัยที่นั่น ความว่า พวกเขาที่อยู่ตามพื้นดินในที่ใด ๆ
อาศัยที่นั่น ๆ แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกชั้นวรรณะแก่ภิกษุเหล่านั้น
ด้วยบทเป็นต้นว่า พวกเขาอาศัยชอกเขา. อธิบายว่า ภิกษุเหล่าใดอาศัยท้องภูเขา.
บทว่า ส่งตนไปแล้ว คือมีตนที่ส่งไปแล้ว. บทว่า ตั้งมั่น คือ ไม่ฟุ้งซ่าน.
บทว่า มาก คือ ชนมาก. บทว่า เหมือน สีหะ ชอนเร้น คือเข้าถึงความ
เป็นผู้มีจิตเป็นหนึ่ง เหมือนสีหะ หลบซ่อน. บทว่า ครอบงำความ
พองชน คือ ครอบงำชนพอง แล้วตั้งอยู่. มีคำอธิบายว่า ไม่มีความกลัว.
บทว่า มีใจผุดผ่อง หมดจด คือเป็นผู้มีจิตขาวผ่อง หมดจด. บทว่า
ผ่องใส ไม่ขุ่น คือ ผ่องแผ้ว ไม่ขุ่นมัว. บทว่า ทรงทราบภิกษุเกิน
๕๐๐ รูป คือทรงรู้จักภิกษุเกิน ๕๐๐ รูป รวมทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย.
บทว่า ที่ป่าไถลักรุงกบิลพัสดุ์ คือที่ชฎป่าซึ่งเกิดไถลักรุงกบิลพัสดุ์. บทว่า
แต่นั้นพระศาสดาจึงตรัสเรียก คือ ตรัสเรียกในครั้งนั้น. บทว่า หมู
สาวกผู้ยินดีในศาสนา คือ ชื่อว่าสาวกเพราะเกิดในที่สุดการฟังพระธรรม

เทศนาของพระองค์ ชื่อว่า ผู้ยินดีในศาสนาเพราะยินดีในศาสนาคือสิกขาสาม. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำคำทั้งหมดนี้ให้เหมือนคนอื่นกล่าว ตรัสด้วยพระดำรัสว่า เราจะทำโศลก. บทว่า หมูเทพมุ่งหน้ามากันแล้ว ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงรู้จักหมู่เทพเหล่านั้นไว้ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อประโยชน์ แก่ภิกษุทั้งหลายแห่งทิพยจักขุญาณของภิกษุเหล่านั้น ว่า พวกเธอจงรู้จักพวกเทพเหล่านั้นด้วยทิพยจักขุ ดังนี้ .

บทว่า ก็ภิกษุเหล่านั้น พึงพระพุทธานุภาพแล้วได้กระทำความเพียร ความว่าก็แลภิกษุเหล่านั้นพึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นแล้ว ทนได้นั้นเองก็ได้กระทำความเพียรเพื่อประโยชน์แก่ทิพยจักขุญาณ. ญาณก็ได้ปรากฏแก่ท่านเหล่านั้นผู้พอได้ลงมือกระทำความเพียรนั่นเองอย่างนั้น. เป็นอย่างไร คือทิพยจักขุญาณอันเป็นเครื่องเห็นพวกอมนุษย์เกิดขึ้นแล้ว. ทิพยจักขุญาณนั้นมีใช้ว่าพวกท่านเหล่านั้นกระทำให้บังเกิดขึ้นแล้ว ให้เกิดขึ้นในขณะนั้น แต่ทิพยจักขุญาณนั้นสำเร็จด้วยมรรคทีเดียว. ก็แลเหตุเพียงภิกษุทั้งหลายแห่งทิพยจักขุญาณเพื่อเห็นอมนุษย์นั้นเท่านั้น ได้กระทำแล้ว. ถึงพระศาสดาก็ทรงหมายเอาข้อนี้เองว่า พวกเธอมีญาณ ถ้าเช่นนั้นพวกเธอจงน้อมญาณไปรู้ แล้วจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงรู้จักหมู่เทพเหล่านั้น. บทว่า เหล่าภิกษุบางพวกได้เห็น ๑๐๐ ความว่า ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางพวกได้เห็นพวกอมนุษย์หนึ่งร้อย. บทว่า หนึ่งพัน และ เจ็ด ความว่า บางพวกเห็นอมนุษย์หนึ่งพัน บางพวกเห็นอมนุษย์เจ็ดหมื่น. บทว่า บางพวกหนึ่งร้อย พัน คือบางพวกเห็นอมนุษย์หนึ่งแสน. บทว่า บางพวกได้เห็นไม่มีที่สุด ความว่าได้เห็นอย่างใหญ่. อธิบายว่า ได้เห็นอมนุษย์แม้จะกำหนดด้วยสามารถร้อยและด้วยสามารถพันก็ไม่ได้ เพราะเหตุไร เพราะอมนุษย์ได้แผ่ไปทั่วทิศ คือได้เต็มทีทีเดียว.

บทว่า **และรู้อย่างสิ่งทั้งหมดนั้น** คือ ในภิกษุเหล่านั้น สิ่งใดที่แต่
ละรูปได้เห็น ก็รู้อย่างสิ่งทั้งหมดนั้นด้วย. บทว่า **ผู้ทรงมีจักขุทรงใคร่ครวญ**
แล้ว คือ พระศาสดาผู้ทรงมีจักขุด้วยจักขุทั้ง ๕ อย่าง ทรงใคร่ครวญโดย
ประจักษ์ เหมือนผู้ใคร่ครวญดูลายมือขณะนั้น จึงตรัสพระคาถาที่กล่าวมาเมื่อ
ก่อนว่า แต่นั้นจึงตรัส เรียก เพื่อทรงต้องการระบุดังชื่อและโคตร. ในบทนี้มี
ความเกี่ยวข้องอย่างนี้ว่า พวกเธอจงรู้อัก คือจงดู ได้แก่ จงมองดูพวกอมนุษย์
ที่เราจะระบุดังพวกเธอ. บทว่า **ด้วยถ้อยคำทั้งหลาย** คือด้วยคำพูดทั้งหลาย.
บทว่า **โดยลำดับ** คือ ตามลำดับ.

บทว่า **ยักข์ทั้งหลายเจ็ดพันเป็นพวกเทพอยู่ตามแผ่นดิน**
อาศัยกรุงกบิลพัสดุ์ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า หมู่ยักข์ คือพวก
เทพอยู่ตามแผ่นดินอาศัยกรุงกบิลพัสดุ์เกิดในกรุงกบิลพัสดุ์นั้นก่อน. บทว่า **มี**
ฤทธิ์ คือประกอบด้วยฤทธิ์ทิพย์. บทว่า **มีความรุ่งเรือง** คือถึงพร้อมด้วย
อานุภาพ. บทว่า **มีวรรณะ** คือสมบูรณ์ด้วยผิวพรรณของร่างกาย. บทว่า
มียศ คือสมบูรณ์ด้วยบริวาร. บทว่า **ยินดีมุ่งหน้ามา** คือ มีจิตยินดีมา.
บทว่า **สุป่าเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย** คือมาเพื่อต้องการดูป่าใหญ่
นี้ คือสำนักของพวกภิกษุนี้ ได้แก่เพื่อต้องการดูภิกษุทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง
พวก เรียกว่า ประชุม. อธิบายว่า มาเพื่อชมพวกภิกษุดังนี้ก็ได้. บทว่า พวก
ยักข์ชาวเขาเหมวัตหกพัน มีผิวพรรณต่าง ๆ กัน คือพวกยักข์ที่เกิดที่
ภูเขาเหมวัตหกพัน พวกยักข์แม่ทั้งหมดนั้น มีสีต่าง ๆ กัน ด้วยอำนาจสีเขียว
เป็นต้น. บทว่า **พวกยักข์ชาวเขาสาตาคิริสามพัน** คือ พวกยักข์ที่เกิดที่
ภูเขาสาตาคิริ ๓,๐๐๐. บทว่า **ยักข์เหล่านี้หมื่นหกพันด้วยประการฉะนี้**
คือยักข์แม่ทั้งหมดนี้ รวมกันเป็นหมื่นหกพัน. บทว่า **ชาวเขาวิสวามิตร**
ห้าร้อย คือ พวกยักข์ที่เกิดที่ภูเขาวิสวามิตร ๕๐๐ บทว่า **กุมภีร์ชาวเมือง**

ราชคฤห์ คือยักษ์ชื่อกุมภีร์เกิดในกรุงราชคฤห์. บทว่า เขาไพบูลย์เป็นที่
อยู่ของยักษ์นั้น อธิบายว่าภูเขาไพบูลย์ (เวปุลละ) เป็นนิเวศน์ คือที่อยู่ของ
ยักษ์นั้น. บทว่า ยักษ์มากกว่าแสนเข้าเฝ้ายักษ์ชื่อกุมภีร์นั้น คือ ยักษ์เกิน
แสนเข้าเฝ้ายักษ์ชื่อกุมภีร์นั้น. บทว่า ยักษ์ชื่อกุมภีร์ชาวเมืองราชคฤห์แม่
นั้น ก็มาสู่ป่าเป็นที่ประชุมภิกษุทั้งหลาย คือ แม่ยักษ์ชื่อกุมภีร์นั้นพร้อม
กับบริวารก็มาสู่ป่านี้ เพื่อชมการประชุมของภิกษุทั้งหลาย. บทว่า ก็ทำ
วตกรรม ทรงปกครองทิศตะวันออก คือ ทรงปกครองทางทิศปรายจีน. บท
ว่า ทรงเป็นอธิบดีของพวกคนธรรพ์ คือทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์
(คนธรรพ์ - นักดนตรี) คนธรรพ์ทั้งหมดนั้น เป็นไปในอำนาจของท้าววตกรรม
นั้น. บทว่า ท้าวเธอทรงเป็นมหाराช ทรงมียศ คือ มหาราชพระองค์
นั้น ทรงมีบริวารมาก. บทว่า แม่พวกบุตรของท้าวเธอก็มาก มีนามว่า
อินทรมีกำลังมาก คือ พวกลูก ๆ ของท้าววตกรรมนั้น มีมาก มีกำลังมาก.
เธอทั้งหลายทรงชื่อของท้าวสักกะ ผู้เป็นราชาของเทวดา. บทว่า ท้าววิรูปักษ์
ทรงปกครองทิศนั้น คือทิศนั้น ท้าววิรูปักษ์ ทรงอนุศาสน์. บทว่า แม่
พวกลูก ๆ ของท้าวเธอ คือ ลูก ๆ แม่ของท้าวเธอก็เช่นนั้นเหมือนกัน. ก็
ในบาลีท่านเขียนว่า มหพพลา - มีกำลังมาก. ในวาระทั้งหมดในอรรถกถา
ปาฐะเป็น มหาพพลา - มีกำลังมาก. ส่วนคาถาพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วย
อำนาจรวมเอาหมคอย่างนี้ว่า

ท้าววตกรรมทรงปกครองทิศตะวันออก

ทางทิศใต้ท้าววิรูปักษ์ ทางทิศตะวันตก

ท้าววิรูปักษ์ ท้าวภูเวรทรงปกครองทิศ

เหนือ มหาราชทั้ง ๔ พระองค์นั้น ทรง

ยังทิสทั้ง ๔ โดยรอบให้รุ่งเรืองประทับอยู่

ที่ป่าไถลี้กรุงกบิลพัสดุ์.

ในกาลานั้น มีใจความดังต่อไปนี้ ในหมื่นจักรวาลต่างมีพวกมหา-
ราช ทรงพระนามว่า ฐตวรรษ. แม้ทั้งหมดนั้นต่างก็ทรงมีคุณธรรมแผ่นดินโกฏี
แผ่นดินโกฏีเป็นบริวาร ยืนเต็มห้องจักรวาลตั้งแต่ป่าใหญ่ไถลี้กรุงกบิลพัสดุ์ทาง
ทิศตะวันออก. ท้าววิรุพหกเป็นต้นในทิศใต้เป็นต้น ก็อย่างนี้. เพราะเหตุนั้น
แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ทรงยังทิสทั้ง ๔ โดยรอบให้รุ่งเรืองประทับ
อยู่. ก็คำอธิบายมีอย่างนี้ว่า มาจากจักรวาลโดยรอบ ยังทิสทั้ง ๔ ให้รุ่งเรือง
อย่างดีประทับอยู่เหมือนกองไฟบนยอดเขา. ก็ท่านเหล่านั้นทรงหมายเอาป่าไถลี้
กรุงกบิลพัสดุ์เท่านั้นแล้วจึงมาเพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสถึงพวกท่านว่า เป็นผู้ยังจักรวาลให้เต็มเท่า ๆ กัน ด้วยจักรวาล แล้วประทับ
ที่ป่าไถลี้กรุงกบิลพัสดุ์ ดังนี้.

บทว่า พวกบ่าวของมหाराชทั้ง ๔ พระองค์นั้น มีมารยาต่อ-
ลง โอ้อวดก็มา ความว่า มหาราชเหล่านั้น ทรงมีทาสที่ประพฤติกดโกง
ประกอบด้วยเจ้าเล่ห์ ซึ่งมีการปกปิดความชั่วที่กระทำไว้เป็นลักษณะ เป็นพวก
ที่เรียกว่าผู้ล่อลวง. เพราะหลอกลวงโลกด้วยการหลอกลวงทั้งต่อหน้าและลับ
หลัง และพวกที่เรียกว่าผู้โอ้อวด เพราะประกอบด้วยความถือผลและโอ้อวด
แม้พวกเหล่านั้นก็มา. บทว่า เป็นเจ้าเล่ห์ คือ กุณฺณฑุ เวณฺณฑุ วิภู วิภูกะ
คือ บ่าวแม่ทั้งหมดนั้น ล้วนแต่เป็นผู้กระทำความรยาทั้งนั้น ก็ในพวกทำ
มารยานี้โดยชื่อ ก็มี กุณฺณฑุ ๑ วิภูณฺฑุ ๑. ส่วนในบาลีท่านเขียนว่า
เวณฺณฑุ (ต่อไปก็เป็น) วิภู ๑ วิภูกะ ๑. บทว่า กัป คือ แม่วิภูณะนั้น
ก็มากับพวกเหล่านั้นเหมือนกัน. (ถัดไปก็มี) จันทน์ ๑ กามเศรษฐี ๑ กิณนุ-
ฉัณฑุ ๑ นิฉัณฑุ ๑ กิณนุฉัณฑะอีกผู้หนึ่ง ๑. แต่ในบาลีเขียนเป็น

กีนุฆมนุฑ. ชื่อนิฆมนุฑอื่น ก็ชื่อนิฆมนุฑด้วย. (= นิฆมนุฑมีสองตน) พวก
ป่าวามี (๑๐ คน) เท่านั้น. ส่วนพวกอื่นจากนี้ก็ได้แก่เทวราชเหล่านี้ คือ :-

ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสุตะ ๑

มาตลี ๑ จิตตเสนะ ๑ คนธรรพ์ ๑ นโพร-

ราชะ ๑ ชโนสกะ ๑ ปัญฺจติขะ ๑ ทิมพฺร ๑

สุริยวัจฉสา ๑ ก็มาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เทวสุตะ คือ เทวสารถิ. บทว่า จิตตเสนะ
คือ แยกออกเป็นเทวราชได้ ๑ องค์ จิตตะ ๑ เสนะ ๑ จิตตเสนะ ๑.
บทว่า คนธรรพ์ ก็ได้แก่ จิตตเสนะ อันเป็นพวกคนธรรพ์นี้. ไม่ใช่แต่
จิตตเสนะนี้เท่านั้น ถึงปนาทะเป็นต้นทั้งหมดนี้ ก็เป็นคนธรรพ์ทั้งนั้น. บทว่า
นโพรราชะ ได้แก่เทพองค์หนึ่งซึ่งอุปการเทวบุตร. บทว่า ชโนสกะ คือ
เทวบุตรชื่อชนวสกะ. บทว่า และปัญฺจติขะ ก็มาเหมือนกัน คือ ปัญฺจติขะ
เทวบุตรนั้นเทียวก็มา. บทว่า ทิมพฺร คือ คนธรรพเทวราช. บทว่า สุริย-
วัจฉสา ได้แก่ลูกสาวของท้าวมิมพฺรนั่นเอง. บทว่า เทพเหล่านี้ และคน-
ธรรพ์ผู้เป็นราชาเหล่า อื่นพร้อมกับเหล่าราชา คือเทพเหล่านี้ เหล่า
พญาคนธรรพ์ที่กล่าวด้วยอำนาจพระนาม และคนธรรพ์จำนวนมากเหล่าอื่น
พร้อมกับพระราชเหล่านี้. บทว่า ยินดีมุ่งหน้ามาสู่ป่าอันเป็นที่ประชุม
ของภิกษุทั้งหลาย มีความว่า มีจิตราเวิงยินดี มาแล้วสู่ป่าอันเป็นที่
ประชุมของภิกษุทั้งหลาย.

บทว่าอึ่งพวกนาคชาวสระนากสะ และพวกนาคชาวไพศาลี

ก็มาพร้อมกับตัจฉกะ คือ พวกนาคชาวสระนากสะ และพวกนาคชาวเมือง
ไพศาลี ก็มาพร้อมกับบริษัทของตัจฉกนาคราช. บทว่า กัมพลและอัสตร
คือ กัมพล ๑ อัสตร ๑. เล่ากันมาว่า นาคเหล่านี้ อยู่ที่เชิงเขาสิเนรุ เป็นนาค

ชั้นผู้ใหญ่ที่แม่พวกสุบรรณ (ครุฑ) ก็พึงถูไป (= นำไป จับไป) ไม่ได้.
บพว่า และพวกนาคชาวประยาละ พร้อมกับหมู่ญาติ คือ และพวกนาค
ที่อยู่ท่าประยาละ ก็มากับหมู่ญาติ. บพว่า และพวกชายมูนาและพวก
ชตวรรษ คือ พวกนาคที่อยู่ในแม่น้ำมูนา และพวกนาคที่เกิดในตระกูลชตวรรษ.
บพว่า ช้างใหญ่ชื่อเอราวัณ คือ และเอราวัณเป็นเทวบุตร ไม่ใช่เป็นช้าง
โดยกำเนิด แต่เทวบุตรนั้นถูกเรียกว่าช้าง. บพว่า แม่เขากัมา คือ แม่
เอราวัณเทวบุตรนั้นก็มา. บพว่า พวกไคนานาคราชไปได้รวดเร็ว คือ
พวกครุฑเหล่าใด มีความโลภครอบงำแล้วนำ คือจับเอาพวกนาคมีประการที่
กล่าวแล้วนี้ไปได้อย่างรวดเร็ว. บพว่า เป็นทิพย์ เกิดสองครั้ง มีปีก มีตา
หมดจด คือ ชื่อว่าเป็นทิพย์ เพราะมีอานุภาพทิพย์ ชื่อว่าเกิดสองครั้ง
เพราะเกิดแล้วสองครั้งคือจากท้องแม่และจากกะเปาะไข่ ชื่อว่ามีปีก เพราะ
ประกอบด้วยปีก ชื่อว่ามีตาหมดจด เพราะประกอบด้วยตาที่สามารถเห็นหมู่
นาคในระหว่างร้อยโยชน์บ้าง พันโยชน์บ้าง. บพว่า พวกเหล่านั้น ไปถึง
กลางป่าทางเวหา คือ พวกครุฑเหล่านั้น ถึงป่าใหญ่นี้โดยทางอากาศนั้น
เอง. บพว่า ชื่อของพวกเหล่านั้นว่าจิตระและสุบรรณ คือ ครุฑเหล่า
นั้นชื่อจิตระ และสุบรรณ. บพว่า ในครั้งนั้นได้มีการอภัยแก่พวกนาค
ราช พระพุทธเจ้าทรงทำความปลอดภัยจากสุบรรณ คือ (เพราะเหตุใด)
เพราะเหตุนั้น พวกนาคและครุฑทั้งหมดนั้น ทักกันด้วยวาจาที่สุภาพคุยกัน
เพลิดเพลินเหมือนเพื่อนและเหมือนญาติ สวมกอดกันจับมือกันวางมือบนจงอย
บ่า มีจิตร่าเริงยินดี. บพว่า พวกนาค พวกสุบรรณ ทำพระพุทธเจ้าให้
เป็นสรณะ คือ พวกเขาเหล่านั้น ถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งที่ระลึก.

พวกที่อยู่ในทะเลหลวงคือพวกอสูร ผู้อาศัยทะเล ซึ่งถูกพระอินทร์ผู้เป็น
ราชาแห่งเทพ ซึ่งมีพระนามว่าท้าวชिरหัตถ์ (มีวชิราวุธในพระหัตถ์) ปราบ

เมื่อคราวก่อน เพราะเหตุนางสุชาดาลูกสาวของอสูร แม่เหล่าใด แม่เหล่านั่นทั้งหมด เป็นพี่น้องของท้าววาสวะ. (พระอินทร์) พวกเหล่านั้นมีฤทธิ์ มียศ-
บพว่า พวกกาลกัญชามีกายใหญ่พิลึก คือ และพวกอสูรกาลกัญชานิรมิต
ร่างใหญ่ น่าสะพิงกลัวแล้วก็ตาม. บพว่า พวกอสูรตระกูลทานเวฬุส ได้แก่
พวกอสูรถือธนู เหล่าอื่นชื่อทานเวฬุส. บพว่า เวปจิตติ สุกจิตติ และ
ปหาราทะกัณมุจิ ได้แก่ และพวกอสูรเหล่านี้ คือ อสูรชื่อเวปจิตติ ๑ อสูร
ชื่อสุจิตติ ๑.° บพว่า กัณมุจิ ได้แก่ และมาร ชื่อนมุจิ ผู้เป็นเทวาบุตร ก็มา
พร้อมกับอสูรเหล่านั้นนั่นแล. อสูรเหล่านี้อยู่ในทะเล แต่ณมุจินี้อยู่ในเทวโลก
ชั้นปรนิมิต เหตุไรจึงมาพร้อมกับอสูรเหล่านั้น ? เพราะเป็นพวกไม่ถูกใจ
เป็นพวกอภัพ. ส่วนณมุจินี้ก็เช่นกันนั่นแหละ ชาติถูกกัน เพราะฉะนั้นจึงมา.
บพว่า และพวกลูกของพลิผู้สูรหนึ่งร้อย คือ ลูกร้อยหนึ่งของพลิผู้สูร
ใหญ่ บพว่า ทุกคนชื่อไพโรจน์ คือทรงชื่อราหูผู้เป็นลุงของตนนั่นเอง.
บพว่า ผูกสอดเครื่องเสนาอันมีกำลัง คือ ผูกสอดเครื่องเสนาอันมีกำลัง
ของตนทุกคนกลายเป็นผู้จัดเครื่องสนามเสร็จแล้ว. บพว่า เข้าใกล้ราหูภัทร
แล้ว คือ เข้าหาจอมอสูรชื่อราหู. บพว่า ท่านผู้เจริญ บัดนี้ เป็นสมัย
ของท่าน คือ ความเจริญงมีแก่ท่าน บัดนี้เป็นเวลาประชุม. อธิบายว่า
ท่านจงเข้าไปสู่ป่าเป็นที่ประชุมแห่งภิกษุทั้งหลาย เพื่อดูหมู่ภิกษุ.

บพว่า เหล่าอาโปเทพ เหล่าปฐวีเทพ เหล่าเตโชเทพ และ
เหล่าวาโยเทพ ก็มาในครั้งนั้น คือ เหล่าเทพที่มีชื่อขึ้นต้นว่า น้ำ เพราะ
ทำบริกรรมในกสิณน้ำเป็นต้นจึงเกิดขึ้นมา ก็มาในครั้งนั้น. บพว่า เหล่า
วรุณเทพ เหล่าวารุณเทพ และโสสมเทพ กัณยศเทพ ความว่า พวกเทพ
ที่มีชื่ออย่างนี้ คือ วรุณเทพ วารุณเทพ โสสมเทพ ก็มาด้วยกัน กัณยศเทพ.

๑. ปหาราทะ หายไป.

บทว่า พวกเมตตากรุณา คือพวกเทพผู้ทำบริกรรมในฌานที่ประกอบด้วยความรัก และในฌานที่ประกอบด้วยความเอ็นดูแล้วจึงเกิดขึ้น. บทว่า เหล่าเทพผู้มียศมาแล้ว คือ แม้พวกเทพเหล่านั้น เป็นผู้มียศใหญ่ ได้มาแล้ว.

บทว่า หมู่เทพสิบหมู่เหล่านี้ ตั้งอยู่โดยส่วนสิบ ทั้งหมดมีผิวพรรณต่าง ๆ กัน ความว่า พวกเทพสิบหมู่เหล่านั้นตั้งอยู่โดยส่วนสิบ ทั้งหมดมีผิวพรรณต่าง ๆ กัน ด้วยสามารถแห่งสีเขียวเป็นต้น ก็มาแล้ว.

บทว่า และเทพชื่อเวณชู คือ เวณชูเทพ ๑. บทว่า สหสิทธิ์ คือ เทพชื่อสหสิทธิ์ ๑. บทว่า เทพชื่ออสมมา และยมะทั้งสอง คือ อสมเทพ และยมกเทพอีก ๒. บทว่า พวกเทพที่อาศัยพระจันทร์ เอาพระจันทร์ไว้ข้างหน้าแล้วก็ตาม คือ พวกเทพที่อาศัยพระจันทร์ ทำพระจันทร์ไว้ข้างหน้าแล้วก็ตาม ถึงพวกเทพที่อาศัยพระอาทิตย์ ก็ทำพระอาทิตย์ไว้ข้างหน้าแล้วก็ตามเหมือนกัน. บทว่า ทำนักษัตรไว้ข้างหน้า คือ เทวดาทั้งหลายที่อาศัยนักษัตร (ดาวเคราะห์) ทำหมูนักษัตรไว้ข้างหน้าแล้วก็ตาม. บทว่า มันทวลาหกทั้งหลายก็ตาม ความว่า เหล่าวาทวลาหก เหล่าอัปทวลาหก เหล่าอุณหวลาหก พวกวลาหกเทพแม้ทั้งหมดนี้ เรียกชื่อว่ามีนทวลาหก แม้เหล่ามีนทวลาหกนั้นก็มา. บทว่า ถึงแม้ท้าวสักกะ วาสวะปุรินททะ ผู้ประเสริฐกว่าพวกวสุ ก็มา คือ วาสวะ คือ พระองค์ใดที่เรียกว่า สักกะและปุรินททะ ผู้ประเสริฐกว่าวสุเทพทั้งหลาย แม้ท้าววาสวะนั้น ก็เสด็จมา. บทว่า พวกเทพ ๑๐ เหล่านี้ คือพวกเทพ ๑๐ เหล่านี้ มาแล้วโดยส่วน ๑๐. บทว่า ล้วนแต่มีผิวพรรณแตกต่างกัน คือ มีผิวพรรณต่าง ๆ กันด้วยสามารถสีเขียวเป็นต้น.

บทว่า ต่อมา พวกสหภูเทพก็ตาม คือ ลำดับต่อมา พวกเทวดาชื่อสหภูก็ตาม. บทว่า ชลมคคิลิขาริว คือ รุ่งเรืองอยู่คจเปลวไฟ. ท่าน

กล่าวว่า บทว่า รุ่งเรืองดุจเปลวเพลิงนี้ เป็นชื่อของเทพเหล่านั้น ดังนี้ก็มี.
บทว่า พวกอริฎฐกะ และพวกโรชะ คือ พวกอริฎฐกเทพ และพวก
โรชเทพ. บทว่า มีรัศมีเหมือนดอกผักตบ คือพวกเทวดาเหล่านั้น ชื่อว่า
พวกเทพดอกผักตบ. เพราะว่า แสงตัวเทวดาเหล่านั้นเหมือนกับดอกผักตบ
ฉะนั้น จึงเรียกว่า อุมมาปุปฺพนิกาสี-มีรัศมีเหมือนดอกผักตบ. คำว่า วรุณ
และสทธรรม คือ เทพทั้งสององค์เหล่านี้ด้วย. คำว่า อัจจุตะและอเนชกะ
คือ เหล่าอิจฺจุตเทพและเหล่าอเนชกเทพ. คำว่า สุไลยและรุจิระกัมา คือ
พวกเทวดาชื่อสุไลย และพวกเทวดาชื่อรุจิระกัมา. คำว่า วาสวเนสีกัมา คือ
พวกเทวดาวาสวเนสี กัมา. คำว่า หมู่เทพทั้ง ๑๐ เหล่านี้ คือ หมู่เทพ
ทั้ง ๑๐ แม้เหล่านี้มาแล้วโดยส่วนสิบทีเดียว.

คำว่า สมานะ มหาสมานะ คือ พวกเทพชื่อสมานะและพวกเทพชื่อ
มหาสมานะ. คำว่า มานุสะ มานุสุตตมะ คือ พวกเทพชื่อมานุสะและพวก
เทพชื่อมานุสุตตมะ. คำว่า พวกจิตทาปทูลิกะกัมา พวกมโนปทูลิกะ
กัมา คือ พวกเทพที่มีการเล่น ประทุษร้าย และพวกเทพที่มีใจประทุษร้าย
กัมา. คำว่า ถัดไปพวกหริเทพกัมา คือ พวกที่ชื่อหริเทพกัมา. คำว่า
และพวกใด ชื่อโลหิตวาตี คือ และเทพพวกโลหิตวาตีกัมา. และเทพ
สองพวกเหล่านี้คือ พวกที่ชื่อ ปารคะ และพวกที่ชื่อมหาปารคะ กัมา. คำว่า
หมู่เทพทั้งสิบเหล่านี้ คือ หมู่เทพทั้งสิบแม้เหล่านี้ มาแล้วโดยส่วนสิบ
ทีเดียว.

คำว่า พวกเทพชื่อสุกกะ ชื่อกรุมหะ ชื่ออรุณะ ชื่อเวฆนัส
กัมาด้วยกัน คือ พวกเทพทั้งสามมีพวกสุกกะเป็นต้น และเทพพวกเวฆนัส
กัมาพร้อมกับเทพเหล่านั้น. คำว่า พวกเทพผู้หัวหน้าชื่อโอทาคัทยะ คือ
พวกเทพผู้เป็นหัวหน้าชื่อ โอทาคัทยะ กัมา. คำว่า พวกวิจักขณเทพกัมา

คือ พวกเทพชื่อวิจักขณะ ก็มา. คำว่า พวกสทามัตตะ พวกหารคชะ คือ พวกเทพชื่อสทามัตตะและพวกเทพชื่อหารคชะ คำว่า และพวกมิสลกะผู้มี ยศ คือ พวกชื่อมิสสกะเทพถึงพร้อมด้วยยศ. คำว่า ปิณฑุคคารามอยู่ก็มา คือ. และเทวราชชื่อปิณฑุค คารามอยู่ก็มา. คำว่า ผู้ให้ฝนตกทั่วทิศ คือ ผู้ที่ไปทิศใดๆฝนตกในทิศนั้น ๆ. คำว่า หมู่เทพทั้งสิบเหล่านี้ คือ หมู่เทพ ทั้งสิบแม่เหล่านี้ มาแล้วโดยส่วนสิบเที่ยว.

คำว่า พวกเทพชั้นดุสิตผู้มีความเกษมและพวกชั้นยามา ได้แก่ พวกเทพผู้มีความเกษมอยู่ดุสิตบุรี และพวกเทพที่อยู่ในยามาเทวโลก คำว่า และพวกกถกา ผู้มียศ ได้แก่ พวกเทพชื่อกถกะ ผู้สมบุรณ์ด้วยยศด้วย ส่วนในบาลีเขียนว่า กัฏฐกะ. คำว่า ลัมพิตกะ (และ) ลามเสฏฐะ ได้แก่ พวกเทพชื่อลัมพิตกะ และพวกเทพชื่อลามเสฏฐะ. คำว่า โชตนามและอาสวะ ความว่า มีพวกเทวดาชื่อโชติเทพ โชติช่วงเหมือนกองไฟอ้อที่ก่อบนยอดภูเขา และพวกอาสาเทพก็มา. แต่ในบาลีเขียน โชตินาม ท่านเรียกอาสาเทพว่า อาสวะ ด้วยอำนาจฉันท์. เทวดาชั้นนิมมานรดีก็มา ถัดมาเทวดาชั้นปรนิมมิตา ก็มา. คำว่า หมู่เทพทั้งสิบเหล่านี้ ได้แก่ หมู่เทพทั้งสิบแม่เหล่านี้มาแล้ว โดยส่วนสิบทีเดียว.

คำว่า หมู่เทพ ๖๐ เหล่านี้ ได้แก่ เทพ ๑๐ หมู่ ๖ ครั้ง เริ่มแต่ อาโปเป็นต้นไป ก็เป็นหมู่เทพ ๖๐ หมู่. เทพทั้งหมดมีผิวพรรณแตกต่างกัน ด้วยอำนาจสีเขียวเป็นต้น. คำว่า มาแล้วโดยกำเนิดชื่อ ได้แก่ มาแล้วโดย ภาคแห่งชื่อ คือ โดยส่วนแห่งชื่อนั้นเที่ยว. คำว่า และเทพเหล่าอื่นใดที่ เช่นกันกับ ได้แก่ และแม่เทพในจักรวาลที่เหลือเหล่าอื่นใดที่เช่นกันกับเทพ เหล่านี้ คือ เป็นเช่นนั้นเหมือนกันทั้งโดยผิวพรรณ ทั้งโดยชื่อ เทพเหล่านั้น มาแล้วเที่ยว ดังนี้ เป็นอันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเทวดาทั้งหมด

เหมือนรวบยอดมัดเป็นกลุ่ม ๆ ด้วยบทเดียวเท่านั้น. ครั้นทรงแสดงหมู่เทวดา ในหมื่นโลกธาตุนี้อันเสร็จแล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความต้องการที่เทวดา เหล่านั้นมาจึงตรัสสถาปนาเป็นต้นว่า มีชาติ (ความเกิด) ที่อยู่แล้ว ดังนี้.

ฟังทราบใจความของกาลานัน พระอริยสงฆ์ชื่อว่า มีชาติที่อยู่แล้ว เพราะชาติของท่าน ท่านอยู่แล้วปราศไปแล้ว. ท่านผู้มีชาติที่อยู่แล้วนั้น. พวกเราจะดู ก็จะได้เห็นพระอริยสงฆ์ที่ชื่อว่าไม่มีตาบู่ เพราะตาบู่คือ รากะ โทสะ และโมหะ ไม่มี ชื่อว่า ข้ามโอฆะ (ห้วงน้ำ) แล้ว เพราะข้ามโอฆะทั้งสิ้นได้แล้ว ตั้งอยู่ ชื่อว่า หออาสวะมิได้ เพราะไม่มีอาสวะทั้ง ๔ ชื่อว่าผู้ข้ามโอฆะ เพราะข้ามโอฆะเหล่านั้นนั่นเองได้แล้ว ชื่อว่านาคะ เพราะไม่ทำความชั่ว. คำว่า ผู้ล่วงกรรมดำ คือ และพวกเราจะดู ก็จะได้เห็นพระทศพลที่ทรงรุ่งเรืองอยู่ด้วย พระสิริเหมือนพระจันทร์ที่ล่วงความดำ (คือ เมฆเวลาหก) ฉะนั้น . เทพเหล่านั้น และเทพเหล่าอื่นใดที่เช่นเดียวกันกับเทพเหล่านั้น แม้ทั้งหมดมาแล้วด้วยการ ระบุชื่อเพื่อประโยชน์นั้น ด้วยประการฉะนี้. บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงพวก พรหม จึงตรัสคำเป็นต้นว่า สุพรหมและปรมัตต (ปรมาตมัน) พรหม ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุพรหม ได้แก่พรหมประเสริฐองค์หนึ่ง และพรหมชื่อ ปรมัตตะ. บทว่า เป็นบุตรของท่านผู้มีฤทธิ์กับ ได้แก่ อริยพรหมเหล่านี้ เป็นบุตรของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้มีฤทธิ์มาด้วยกัน ที่เดียว. บทว่า สันถุมารและติสสะ ได้แก่ สันถุมารองค์หนึ่ง ๑ ติสสมหาพรหมองค์ ๑. บทว่า แม่เขาก็มา ได้แก่ แม่ติสสมหาพรหมนั้นก็ตาม. มีพระคำรัสในเรื่องพรหมนี้ว่า

มหาพรหมเข้าถึงพรหมโลกมีความรุ่งเรือง
มีร่างกายโต มียศ ปกครองพรหมโลกพันหนึ่ง.

บทว่า พรหมโลกพันหนึ่ง ได้แก่ พรหมชั้นผู้ใหญ่พันองค์มาแล้ว
สามารถทำแสงสว่างในพันจักรวาลด้วยนิ้วพระหัตถ์นิ้วเดียว ในหมื่นจักรวาล
ด้วยนิ้วพระหัตถ์สิบนิ้ว. บทว่า มหาพรหมปกครอง ได้แก่พรหมชั้นผู้ใหญ่
แต่ละองค์ครอบงำพรหมเหล่าอื่นแล้วตั้งอยู่ในที่ใด. บทว่า เข้าถึง ได้แก่
เกิดในพรหมโลก. บทว่า มีความรุ่งเรือง ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยอานุภาพ.
บทว่า มีร่างใหญ่โต ได้แก่ มีร่างกายใหญ่มีขนาดร่างกายเท่ากับสองสามเขต
หมู่บ้านชาวมคธ. บทว่า มียศ ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยศกถาคือ สิริแห่ง
อติภาพ. บทว่า พรหมสิบองค์เป็นอิสระในพรหมพันหนึ่งนั้น มีอำนาจ
เป็นไปเฉพาะก็มา ได้แก่ มหาพรหมเป็นอิสระสิบองค์เห็นปานนั้น ยัง
อำนาจให้เป็นไปโดยเฉพาะๆ ก็มา. บทว่า และพรหมชื่อหริตะ อันบริวาร
แวดล้อมแล้วก็มาในท่ามกลางพรหมเหล่านั้น ความว่า ก็มหาพรหม
ชื่อหริตะ มีพรหมแสนองค์เป็นบริวาร ก็มาในท่ามกลางพรหมเหล่านั้น.
บทว่า และเห็นพวกเทวดาที่มานั้นหมด ทั้งพระอินทร์พร้อมทั้ง
พระพรหม ความว่า พวกเทวดา แม้ทั้งหมดนั้นทำท้าวสักกเทวราช
ให้เป็นหัวหน้าแล้วมา และพวกพรหมก็ทำหริตมหาพรหมให้เป็นหัวหน้าแล้ว
มา. บทว่า กองทัพมารก็มา ความว่า กองทัพมาร ก็เข้ามา. บทว่า พวก
ท่านจงดูความเขลาของกฤษณะ (มารผู้ดำ) ความว่า พวกท่านจงดูความ
โง่งของมารผู้ดำ พญามารสังบริษัทของตนอย่างนี้ว่า พวกท่านจงมาจับผูกไว้.
บทว่า การผูกด้วยราคะ จงมีแก่พวกท่าน ความว่า เทวมณฑลของท่าน
ทั้งหมดนี้ จงเป็นอันผูกไว้แล้วด้วยราคะ. บทว่า พวกท่านจงแวดล้อมไว้
โดยรอบ บรรดาพวกท่านใคร ๆ อย่าปล่อยเขาไป ความว่า บรรดา
พวกท่าน แม้ผู้หนึ่งอย่าปล่อย ไปแม้แต่ผู้เดียวในพวกนี้ ปาฐะว่า มา โฆ มุญ-
จิตฺต พวกท่านอย่าปล่อยไป ใจความก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า แม่ทัพ

ใหญ่ บังคับกองทัพทฤณณะในที่ประชุมนี้ดังนี้ ความว่า มารผู้เป็น
แม่ทัพใหญ่บังคับกองทัพมารในที่ประชุมนี้ดังนี้. บทว่า เอามือตบพื้น
ความว่า ตบพื้นแผ่นดินด้วยมือ. บทว่า ทำเสียงน่ากลัว ความว่า และทำ
เสียงที่น่ากลัว เพื่อแสดงเสียงที่น่ากลัวของมาร. บทว่า เหมือนเมฆที่หลัง
ฝน ค้ำรามอยู่เป็นไปกับด้วยฟ้าแลบ ความว่า เหมือนเมฆหลังน้ำฝน
เป็นไปกับด้วย ฟ้าแลบชูค้ำรามอย่างใหญ่. บทว่า ครั้งนั้นมารนั้นกลับไป
แล้ว ความว่า สมัยนั้น ครั้นแสดงสิ่งที่น่ากลัวนั้น เสร็จแล้ว มารนั้นก็กลับไป.
บทว่า เตือดดาลกับผู้ที่ไม่เป็นไปในอำนาจตน ความว่า เมื่อไม่อาจเพื่อ
จะให้ใคร ๆ เป็นไปในอำนาจของตนได้ ก็แสนเตือดดาลพุ่งพล่านเอากับผู้
ไม่อยู่ในอำนาจตัว หมดยากด้วยอำนาจของตนแล้วก็กลับไป.

เล่ากันมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทราบว่ มารนี้เห็นสมาคม
นี้ใหญ่ คิดว่า จะทำอันตรายแก่การ บรรลุมรรคผลประชุมที่สำคัญ จึงส่ง
กองทัพมารไปแสดงสิ่งอันน่ากลัวเป็นพัก ๆ ก็แล ปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็คือ ในที่ใดจะไม่มีการบรรลุมรรคผล ในที่นั้น พระองค์จะไม่ทรงห้ามมาร
ที่แสดงสิ่งอันน่ากลัวของมาร แต่ในที่ใดจะมีการบรรลุมรรคผล ในที่นั้น
พระองค์จะทรงอธิษฐานไม่ให้บริษัทเห็นรูป ไม่ให้ยินเสียงมาร ก็เพราะใน
สมัยนี้ จะมีการตรัสรู้มรรคผลใหญ่ ฉะนั้น จึงทรงอธิษฐานโดยประการที่พวก
เทวดาจะไม่เห็น จะไม่ยินเสียงของมารนั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า ครั้งนั้นมารนั้น แสนเตือดดาลกับ ผู้ที่ไม่เป็นไปในอำนาจตน ได้กลับ
ไปแล้ว.

บทว่า พระศาสดาผู้มีดวงตา ทรงพิจารณาและทรงทราบ
เหตุนี้ทั้งหมดแล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบและทรงพิจารณา
เหตุนี้ทั้งหมดแล้ว. บทว่า กองทัพมารเข้ามาแล้ว ภิกษุทั้งหลาย

พวกเธอจงรู้จักพวกเขา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย
กองทัพมารเข้ามาแล้ว พวกเธอจงรู้จักพวกเขาตามสมควรแก่ตน พวกเธอจง
เข้าผลสมาบัติ. บทว่า ได้กระทำความเพียรแล้ว ความว่า ภิกษุเหล่านั้น
ปรารถนาคำเพียรเพื่อประโยชน์เข้าผลสมาบัติ. บทว่า หลีกไปจากท่าน
ปราศจากราคะแล้ว ความว่า มารและผู้เที่ยวไปตามมาร ได้หลีกไปอย่างไกล
จากเหล่าพระอริยะผู้ปราศจากราคะแล้วเที่ยว. บทว่า แม่แต่ชนของพวก
ท่านก็ไม่ไหว ความว่า แม่แต่ชนของท่านผู้ปราศจากราคะเหล่านั้นก็ไม่
หวั่นไหว. ครั้งนั้นมารปรารถนากุณิยะแล้วได้กล่าวคำนี้ว่า

เหล่าสาวกของพระองค์ทั้งหมด พิชิตสง-
ครามได้แล้ว ล่วงความกลัวเสียได้แล้ว มียศ
ปรากฏในประชุมชน บันเทิงอยู่กับหมู่พระอริยะ
ผู้เกิดแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า บันเทิงอยู่กับหมู่ทั้งหลาย ความว่า
บันเทิงคือ บันเทิงทั่วกับหมู่พระอริยะอันเกิดแล้ว (กุต) คือ เกิดพร้อมแล้วใน
ศาสนาของพระทศพล. บทว่า ปรากฏในประชุมชน ความว่า ปรากฏโดย
วิเศษ คือ แจ่มแจ้ง ได้แก่อันเขารู้จักเป็นอย่างดี. ก็เพราะมหาสมัยสูตรนี้
เป็นที่รักที่พอใจของพวกเทวดา ฉะนั้น ในสถานที่ใหม่เอี่ยม เมื่อจะกล่าว
มงคล ก็พึงกล่าวแต่พระสูตรนี้นั้นเที่ยว.

ได้ยินว่า พวกเทวดาพากันคิดว่า พวกเราจะฟังพระสูตรนี้แล้ว ก็เชิญ
ลงฟัง. ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงจบ เทวดาจำนวนหนึ่งแสน โภก
ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว ผู้ที่เป็นพระโสดาบันเป็นต้น ไม่มีการนับ. และ
เรื่องนี้ พึงมีเพราะความที่เป็นที่รักที่พอใจของพวกเทวดา.

มีเรื่องเล่าว่า ที่วัดโกฏิบรรพต มีเทพธิดาองค์หนึ่งอยู่ที่ต้นกากทิง
ใกล้ประตูถ้ากากทิง. ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งท่องพระสูตรนี้ภายในถ้ำ. เทพธิดา
ได้ฟังในเวลาจบพระสูตร ก็ได้ให้สาธุการด้วยเสียงอันดัง.

นั่นใคร ? ๑ ภิกษุหนุ่มถาม.

ดิฉันเป็นเทพธิดาเจ้าค่ะ เทพธิดาตอบ.

ทำไมจึงได้ให้สาธุการ ภิกษุหนุ่มถามอีก.

ท่านเจ้าค่ะ ดิฉันได้ฟังพระสูตรนี้ในวันที่พระทศพลประทับนั่งแสดง
ที่ป่าใหญ่ วันนี้ได้ฟัง (อีก) ธรรมบทนี้ท่านถือเอาดีแล้ว เพราะไม่ทำให้อักขร
แม้ตัวเดียวจากคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงไว้เสียไป เทพธิดาชี้แจง.

เมื่อพระทศพลกำลังแสดงอยู่ คุณได้ฟังหรือ ? ภิกษุถามอีก.

อย่างนั้น เจ้าค่ะ นางรับรอง.

เขาวัวเทวดาเข้าประชุมกันมาก แล้วคุณยืนฟังที่ไหน ?

ท่านเจ้าค่ะ ดิฉันเป็นเทวดาชาวป่าใหญ่ ก็เมื่อพวกเทวดาชั้นผู้ใหญ่
กำลังพากันมา ไม่ได้ที่ว่างในชมพูทวีปเลยมาสู่ตามพินิตวีปนี้ ยืนริมฝั่งที่
ท่าชมพูโคกล ถึงที่ท่านั้นก็ตาม เมื่อพวกเทวดาชั้นผู้ใหญ่กำลังพากันมา ก็ถอย
ร่นมาโดยลำดับ แขน้ำทะเลลึกแค่คอทางส่วนหลังหมู่บ้านใหญ่ในจังหวัด
โรหณะแล้วก็ยืนฟังในที่นั้น นางบรรยายรายละเอียด.

จากที่ซึ่งคุณยืนมันไกลแล้ว คุณจะเห็นพระศาสดาหรือ เทวดา

ท่าน ! พุทอะไร ดิฉันเข้าใจว่า พระศาสดาทรงแสดงธรรมอยู่ที่ป่าใหญ่
ทรงแลดูดิฉัน เสมอ ๆ รู้สึกกลัว รู้สึกอาย.

เขาเล่ามาว่า วันนั้นมีเทวดาแสนโกฏิสำเร็จพระอรหัต แล้วคุณละ
ตอนนั้นสำเร็จพระอรหัตหรือ

ไม่หรือค่ะ ท่านผู้เจริญ

สำเร็จจนคามิผล กระทบ ?

ไม่หรือคะ ท่านผู้เจริญ

เห็นจะสำเร็จสกทาคามิผล กระทบ

ไม่หรือคะ ท่านผู้เจริญ

เขาว่า พวกเทวดาที่สำเร็จมรรคสามนบไม่ได้ แล้วคุณละ เห็นจะเป็น
พระโสดาบันกระทบ ?

ในวันนั้น เทพธิดาสำเร็จโสดาปัตติผล รู้สึกอวย จึงพูดว่า พระ-
คุณเจ้าถามสิ่งไม่น่าถาม (ถามชอกถามแทรก) ลำดับนั้น ภิกษุ นั้น จึงกล่าว
กะนางว่า เทวดา! คุณจะแสดงกายให้อาตมาเห็นได้ไหม ?

จะแสดงหมดทั้งตัวไม่ได้หรือคะ ท่านผู้เจริญ! ดิฉันจะแสดงแก่
พระคุณเจ้าแค่ข้อมือนี้.

ว่าแล้วก็เอานิ้วมือสอดหันหน้าเข้าภายในถ้ำตามรูกุญแจ. นิ้วมือก็เป็น
เหมือนเวลาพระจันทร์พระอาทิตย์ขึ้นเป็นพัน ๆ ดวง เทพธิดากล่าวว่า จงอย่า
ประมาทนะ ท่านเจ้าคะ! แล้วไหว้ภิกษุหนุ่มกลับไป. สูตรนี้ เป็นที่รักที่พอใจ
ของเทวดาทั้งหลายอย่างนี้ เทวดาทั้งหลายย่อมถือว่า พระสูตรนี้เป็นของเรา
ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาหาสมัยสูตรที่ ๗

๘. ลักกปัญหสูตร

เรื่อง ท้าวสักกะกับปัญจสิขคนธรรพบุตร

[๒๔๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่ถ้ำอินทสาละระหว่างเขาเวทียะ ด้านเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสณฑ์ ข้างทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ ในแคว้นมคธ.

สมัยนั้น ท้าวสักกะผู้จอมเทพมีพระประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงพระรำพึงว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหนหนอ ครั้นทรงเห็นแล้วได้ตรัสเรียกหมู่เทพชั้นดาวดึงส์มา ตรัสว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ถ้ำอินทสาละระหว่างเขาเวทียะ ด้านเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสณฑ์ ข้างทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ ในแคว้นมคธ ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น. หมู่เทพชั้นดาวดึงส์ได้รับสนองเทวโองการแล้ว จึงท้าวเธอตรัสเรียกปัญจสิขคนธรรพเทพบุตรมาแล้วรับสั่งเหมือนอย่างนั้น ปัญจสิขคนธรรพบุตรรับสนองเทวโองการแล้วได้ถือพิณสีเหลืองดุจผลมะตูม ตามเสด็จท้าวสักกะผู้จอมเทพไปด้วย. ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพอันเทพชั้นดาวดึงส์แวดล้อมแล้ว มีปัญจสิขคนธรรพบุตรนำเสด็จได้อันตรธานจากดาวดึงส์เทวโลกไปปรากฏที่ภูเขเวทียะ ด้านเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสณฑ์ ข้างทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ในแคว้นมคธ เหมือนบุรุษมีกำลัง เขยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้าจะนั้น. สมัยนั้น ภูเขา

เวทียะได้ปรากฏสว่างรุ่งโรจน์นัก และบ้านของพราหมณ์ชื่ออัมพสณฑ์ ก็ได้สว่างไสวเหมือนกัน เพราะเทวานุภาพ. หมู่มนุษย์ในบ้านโดยรอบได้กล่าวกันว่า วันนี้ภูเขาวेतียะได้ลุกโพล่งสว่างไสวรุ่งโรจน์แล้ว ทำไมวันนี้ภูเขาวेतียะและบ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสณฑ์จึงสว่างไสวนัก. ต่างพากันตกใจมีขนลุกชันแล้ว ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ตรัสเรียกปัญจสิขคนธรรพเทพบุตรว่า พ่อปัญจสิขะ ตถาคตผู้มีมานทรงยินดีในฉาน บัดนี้ ทรงเร็นอยู่ คนเช่นเราเข้าเฝ้าได้ยากนัก ก็ถ้าเธอทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดก่อนแล้ว พวกเราจะเข้าเฝ้าในภายหลัง ปัญจสิขคนธรรพเทพบุตร ได้รับสนองเทวโองการแล้ว ถือพินเข้าไปทางถ้ำอินทสาด แล้วยืน ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง ราพึงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ไม่ไกลนักไม่ไกลนักเพียงแค่นี้ คงจักทรงได้ยินเสียงของเรา. จึงยกพินขึ้นบรรเลงและได้กล่าวคาถาที่เนื่องด้วยพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ พระอรหันตคุณและเกี่ยวไปในทางกามเหล่านี้ว่า

[๒๔๘] ดูก่อนน้องสุริยวัจฉสา พี่ขอ

ไหว้ท้าวติมพร ผู้เป็นบิดาให้กำเนิดน้อง
ผู้เป็นเทพกัลยาณี ยังความยินดีให้เกิดแก่
พี่ น้องผู้มีรัศมีอันเปล่งปลั่ง เป็นที่รักของ
พี่ ดุจลมเป็นที่ใคร่ของผู้มีเหงื่อ ดุจน้ำเป็น
ที่ปรารถนาของคนผู้กระหาย ดุจธรรม
เป็นที่รักของพระอรหันต์ทั้งหลาย ดุจยา
เป็นที่รักของคนไข้หนัก ดุจโภชนะเป็นที่
รักของคนหิว ฉะนั้น.

ขอแม่จงช่วยดับความกळัดกลุ่มของพี่
ดุจเอาวารีดับไฟที่กำลังโพล่งฉะนั้น. เมื่อ

ไรรหนอที่จักได้หยั่งลงสู่ระหว่างถันยุคล
และอุทรประเทศของน้อง ดุจข้างสารที่ถูกล
แตกแตกเผาในฤดูร้อน หยั่งลงสู่สระโบก
ขรณีนี้นำอันเย็น ประกอบด้วยเกสร
ละอองดอกปทุมฉะนั้น . พี่หลงใหลในน้มน
น้องผู้มีขางาม จึงไม่รู้จักเหตุการณ์ ประดุจ
ข้างสารที่เหลือขอเข้าใจว่า ตนชนะขอและ
หอกแล้ว แม้ถูกแทงอยู่ก็ไม่รู้สึก ฉะนั้น.
พี่มีจิตปฏิพัทธ์ในน้อง ไม่อาจจะกลับจิตที่
ปรวนแปรแล้วได้ ดุจปลาที่กลืนเบ็ด
ฉะนั้น.

เชิญน้องผู้เป็นเทพกัลยาณี มีลำขาอัน
งาม มีนัยน์ตาอันชมดมม้อย จงสวมกอด
คลึงเคล้าพี่ พี่ปรารถนาตั้งนี่ยิ่งนัก ส่วน
ความรักของพี่มีไม่น้อย ดุจทักษิณอัน
บุคคลดวายแล้วในพระอรหันต์ ฉะนั้น.
แน่ะ น้องผู้งามทั่วสรรพางค์ บุญพี่ที่ทำ
ไว้ในพระอรหันต์ทั้งหลาย บุญนั้นพี่
อำนวยความสะดวกให้พี่กับน้องได้ร่วมรักกัน. บุญ
ที่พี่ได้ก่อสร้างไว้ในปฐพีมณฑลนี้ จง
อำนวยความสะดวกให้พี่กับน้องได้ร่วมรักกัน.

แน่ะ น้องสุริยวัจฉสา พี่เสาะหาน้อง
ดุจพระสักยบุตรพุททมุนีมีพระสติปัญญา

เข้ามานอยู่โดดเดี่ยว แสงหาอมตธรรม

ฉะนั้น. พระพุทธมุนีทรงบรรลุสัมโพธิ-
ญาณอันอุดมแล้ว ฟังทรงเพลิดเพลีนันใด
ที่ถึงความคลอเคลียกับน้องแล้ว จึงเพลิด
เพลีนันนั้น. ถ้าท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่
แห่งทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ฟังประธานพร
แก่พีไชร้ น้อง พี่ขอเลือกน้อง (ทันที)
ความรักของพี่มั่นคงอย่างนี้ แน่ น้องผู้มี
ปรีชาดี น้องมีความงามเช่นนี้ เป็นธิดา
ของท่านผู้ใด พี่ขอนอบน้อมกราบไหว้
ท่านผู้นั้น ผู้ประหนึ่งว่าไม่รังซึ่งผลิตดอก
ออกผลยังไม่นานคือบิดาของน้อง ดังนี้

[๒๔๕] เมื่อปัญจสิขคนธรรพเทพบุตร กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ตรัสกะเธอว่า ปัญจสิขะ เสียงพินของท่าน ย่อมกลมกลืนกับ
เสียงเพลงขับ และเสียงเพลงก็กลมกลืนกับเสียงพิน อนึ่ง เสียงพินและเสียง
เพลงขับของท่านพอเหมือนกัน ปัญจสิขะ ก็คาถาเหล่านี้ ท่านร้อยกรองไว้แต่
ครั้งไร ? ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแรกตรัสรู้ ประทับ
อยู่ ณ อชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในอรุเวลาประเทศ. สมัยนั้นแล
ข้าพระองค์ย่อมมุ่งหวังนางสุริยวัจฉสา ซึ่งเป็นธิดาของท้าวคนธรรพราช ชื่อ
ติมพรุ ก็แต่นางรักผู้อื่นอยู่ นางมุ่งหวังบุตรแห่งมาตลีเทพสารถิ ชื่อสิขัณฑิ
เมื่อข้าพระองค์ไม่ได้นางโดยปริยายอะไร ๆ จึงได้ถือพินเข้าไปถึงที่อยู่แห่ง
ท้าวคนธรรพราชนั้นแล้ว ได้บรรเลงพินและกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ดูก่อน น้องสุริยวัจฉสา พี่ขอไหว้

ท้าวติมพรผู้เป็นบิดาให้กำเนิดน้อง ผู้เป็น
เทพกัลยาณี ยังความยินดีให้เกิดแก่พี่ ฯลฯ
แะ น้องผู้มีปรีชาดี น้องมีความงาม
เช่นนี้ เป็นธิดาของท่านผู้ใด พี่ขออนอบ-
น้อมกราบไหว้ท่านผู้นั้น ผู้ประหนึ่งว่า
ไม้รังซึ่งผลิตดอกออกผลยังไม่นาน คือ
บิดาของน้อง ดังนี้.

[๒๕๐] ครั้นข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว นางได้กล่าวกะข้าพระองค์
ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ นั้นไม่ได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์เลย ก็แต่
ว่าเมื่อนั้นพื่อนอยู่ในเทวสภา ชื่อสุธรรมา ได้สดับ (พระนาม) พระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว ผู้นิรทุกข์ท่านขอพระเกียรติพระผู้มีพระภาคเจ้าเพราะเหตุใด
เล่า? วันนี้ เราเลิกพบปะกันเสียเถิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์
ได้สมาคมกับน้องหญิงนั้น เท่านั้น ภายหลังแต่นั้นก็ไม่ได้พุดกันอีก.

ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะผู้จอมเทพได้ทรงปริวิตกว่า ปัญจสิขคนธรรพ
เทพบุตร และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้สนทนากันอย่างเพลิดเพลิน จึงทรงเรียก
ปัญจสิขคนธรรพเทพบุตรมาตรัสว่า พ่อปัญจสิขะ ท่านจง ถวายอภิวัตพระผู้มี
พระภาคเจ้าแทนเราแล้วทูลว่า ท้าวสักกะจอมเทพพร้อมด้วยอำมาตย์และบริวาร
ขอถวายบังคมพระบาทยุคล ของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า. ปัญสิข
คนธรรพเทพบุตรรับสนองทวโองการแล้ว ได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า
แทนตามเทพบัญชาแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ปัญจสิขะ ขอท้าวสักกะ
จอมเทพพร้อมอำมาตย์และบริวาร จงทรงพระสำราญตามประสงค์ อนึ่ง เทพดา

มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และหมู่สัตว์เหล่าอื่นเป็นอันมากเป็นผู้ใคร่ต่อความสุข ก็จึงมีความสุขเช่นกัน.

[๒๕๑] ก็แหละพระตถาคตทั้งหลายย่อมตรัสรับรองเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่เห็นปานนี้ ด้วยอาการอย่างนี้. ท้าวสักกะจอมเทพ อันพระคคาคเจ้าตรัสรับรองแล้ว เสด็จเข้าไปสู่ถ้ำอินทสาล ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ประทับยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ถึงหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ทั้งปัญจสิขคนธรรพเทพบุตร ก็เข้าไปถวายอภิวัตแล้วยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง คุณกันก็แหละโดยสมัยนั้น ถ้ำอินทสาลเป็นสถานอันไม่สม่าเสมอ ได้ถึงความสม่าเสมอ เคยคับแคบ ได้ถึงความกว้างขวาง ความมืดในถ้ำได้หายไป ความสว่างไสวบังเกิดขึ้นแทน เพราะเทวานุภาพ.

[๒๕๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะท้าวสักกะจอมเทพว่า การที่ท้าวโกสีย์ผู้มีกิจมาก มีกรณียะมาก เสด็จมา ณ ถ้ำนี้น่าอัศจรรย์ยังไม่เคยมีแล้วมาขึ้น. ท้าวสักกะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์หลีกเลี่ยงไปเสียนาน ตั้งใจจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ แต่ข้าพระองค์ยุ่งด้วยกิจและกรณียะบางอย่าง ของหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ จึงไม่อาจจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่สลพันธกุฎี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ข้าพระองค์ได้ไปเฝ้า แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเข้าสมาธิอันใดอันหนึ่งเสีย นางภุชคิเทพธิดาบริจาริกาของท้าวเวสวัณมหาราช เป็นผู้ปฏิญาณพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนประคองอัญชลินมัสการอยู่ ข้าพระองค์ได้กล่าวกะนางว่า คุณก่อนน้องหญิง เธอจงอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแทนเรา กราบทูลว่า ท้าวสักกะจอมเทพพร้อมด้วยอำมาตย์และบริวาร ขอถวายบังคมบาทพระบุคคลด้วยเศียรเกล้า. เมื่อข้าพระองค์กล่าวแล้วอย่างนี้ นางได้บอกแก่ข้าพระองค์ว่า บัดนี้มีไช้กาลจะเฝ้า เพราะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำลังหลักเร้นอยู่ ข้าพระองค์กล่าวว่า ถ้ากระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาธินั้นแล้วในกาลใด ในกาลนั้น เอง ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าตามคำของเราเถิด. นางได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแทนข้าพระองค์บ้างหรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงระลึกถึงคำของนางได้อยู่หรือ พระพุทธเจ้าข้า.

ภ. ขอถวายพระพร นางได้ให้ว้อตมา อตมาภาพยังระลึกถึงคำของนางได้อยู่ อีกประการหนึ่ง อตมาภาพออกจากสมาธินั้น เพราะเสียงแห่งล้อ และคุมรณของมหาบพิตร.

เรื่องศากยธิดาโคปิกา

ส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับถ้อยคำเฉพาะหน้าแห่ง หมู่เทพซึ่งอุบัติในดาวดึงส์มาก่อนว่า ในกาลใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ในกาลนั้นหมู่เทพเทวดาย่อมเต็มบริบูรณ์ หม่อมสูรย่อมเสื่อมไป ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นเป็นพยานแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ศักยธิดา นามว่าโคปิกา ในกรุงกบิลพัสดุ์นี้เอง ได้เป็นผู้เลื่อมใสแล้วในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทำให้บริบูรณ์ในศีลเป็นปกติ นางเป็นหญิง สตรีเพศ ปรารถนาบุรุษเพศเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นพวกกับทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ถึงความเป็นบุตรของข้าพระองค์ แม้ทวยเทพในดาวดึงส์นั้น ย่อมรู้จักเธออย่างนี้ว่า โคปกเทพบุตร ๆ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุ ๓ รูป แม้อื่น ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าถึงหมู่คนธรรพ์ชั้นต่ำ เธอเหล่านั้นเปรียบพร้อมบำเรออยู่ด้วย กามคุณ ๕ มาสู่ที่บำเรอของข้าพระองค์. โคปกเทพบุตรได้ตักเตือนพวกเธอว่า ท่านผู้นิรทุกข์พวกท่านได้รวบรวมธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้แล้ว

(มาเป็น) เช่นนี้ชื่อว่าเอาหน้าไปไว้ไหน ก็เราเชื่อว่าเป็นสตรีเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทำให้บริบูรณ์ในศีลเป็นปกติ เบื่อหน่ายสตรีเพศ ปรรณานาบุรุษเพศ เบื่อหน่ายแต่ตายเพราะกายแตก ได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นพวกกับทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ถึงความเป็นบุตรแห่งท้าวสักกะจอมเทพ แม้ทวยเทพชั้นนี้ย่อมรู้จักเราอย่างนี้ว่า โคปกเทพบุตรๆ ดังนี้ ส่วนพวกท่าน ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าถึงหมู่คนธรรพ์ชั้นต่ำ พวกเราให้เห็นแล้วช่างไม่น่าดูเสียเลย เมื่อโคปกเทพบุตรได้ตัดเดือนคนธรรพ์ เหล่านั้นแล้ว เทวดา ๒ องค์ กลับได้สติในอดีตภพนั้น เข้าถึงหมู่พรหมชั้น พรหมปุโรหิต ส่วนองค์ ๑ ยังอยู่ในชั้นกามาวจรนั้นแล.

[๒๕๓] ครั้งท้าวสักกะตรัสคำนี้แล้ว โคปกเทพบุตรได้กล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้าเป็นอุบาสิกาของพระพุทธ-

เจ้าผู้มีจักขุ ทั้งข้าพเจ้าก็ชื่อ โคปิกา

ข้าพเจ้าเลื่อมใสยิ่งแล้วในพระพุทธ พระ
ธรรม และมีจิตเลื่อมใสแล้ว ได้บำรุง
พระสงฆ์.

ข้าพเจ้าเป็นบุตรแห่งท้าวสักกะ มี
อานุภาพมาก มีความรุ่งเรืองมาก เข้าถึง
ทิพยสถาน เพราะความที่ธรรมของพระ
พุทธเจ้านั้นแลเป็นธรรมอันดี ทวยเทพแม่
ในชั้นนี้ ย่อมรู้จัก ข้าพเจ้าว่าโคปกะ ดังนี้.

ข้าพเจ้าได้เคยเห็นพวกภิกษุที่เคย
เห็นกัน เข้าถึงหมู่แห่งคนธรรพ์อยู่ ก็
ภิกษุเหล่านี้เป็นสาวกของพระโคตมทั้งนั้น
ข้าพเจ้าเกิดเป็นมนุษย์ ในกาลก่อน.

ยังได้ชำระเท่า ได้เลี้ยงดูแล้วด้วย

ข้าวและน้ำในเรือนของตน ท่านผู้เจริญ
เหล่านี้ ไม่รับธรรมของพระพุทธเจ้า ชื่อ
ว่าเอาหน้าไปไว้ไหน.

เพราะธรรมอันบัณฑิตพึงรู้เฉพาะตน
อันพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุได้แสดงดีแล้ว อัน
พระสาวกตรัสรู้ตามแล้ว แม้ข้าพเจ้าได้
เข้าไปหาพวกท่านได้ฟังสุภาสิตของพระ-
อริยะ.

ข้าพเจ้าได้เป็นโอรสของท้าวสักกะ
มีอนุภาพใหญ่ มีความรุ่งเรืองมาก เข้า
ถึงไตรทศแล้ว ส่วนพวกท่านนั่งใกล้พระ
พุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ประพฤติพรหม-
จรรย์ในพระพุทธศาสนาอันยอดเยี่ยม แล้ว
ยังเข้าถึงหมู่เทพชั้นต่ำ ความอูบติของ
พวกท่านไม่สมควรเลย ข้าพเจ้าได้เห็น
สหัมมิกที่เข้าถึงหมู่เทพชั้นต่ำแล้วช่างไม่
น่าดูเสียเลย.

พวกท่านเข้าถึงหมู่คนธรรมดา มาสู่ที่
บ่าเรอแห่งหมู่เทพ ท่านจงเห็นความแตก
ต่างนี้ของข้าพเจ้าผู้ครองเรือน.

ข้าพเจ้าเคยเป็นสตรี แล้วมาเป็นเทพ
บุตรในวันนี้ พรั่งพร้อมด้วยกามอันเป็น

ทิพย์ คนธรรพ์ทั้ง ๓ นั้น อันสาวกของ
พระโคตมตักเตือนแล้ว ถึงความสลด
เพราะมาพบโคปกเทพบุตร. (พูดกันว่า)
เชิญพวกเราจงมาชวนขวยพยายาม อย่า
เป็นคนรับใช้เขาเลย บรรดาท่านทั้ง ๓
นั้น ๒ ท่านปรารถนาความเพียร ท่าน ๑
ระลึกถึงศาสนาของพระโคตม.

เธอทั้ง ๒ นั้นพรากรจิตเสียได้ในขั้นนี้
เห็นโทษในกามแล้วละกามคุณที่ละเอียด
อันเป็นเครื่องข้องเครื่องผูกคือกามสังโยชน์
ซึ่งเป็นเครื่องประกอบของมาร ที่ยากจะ
ข้ามพ้นได้.

ก๊วล่วงหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ดุจช้าง
ตัดเครื่องผูกพันไปได้ฉะนั้น ปวงเทพ
พร้อมด้วยพระอินทร์เทวราชและปชาบดี
เทวราช ได้เข้าไปในสภาสุธรรมาเทวสภา
แล้ว.

เทพทั้ง ๒ นั้น นั่งไม่เลยไป ยังเป็น
ผู้แก่วอกลำไม่มีกำหนด ทำให้หมดธุลี
ไปได้ ทำवासพผู้เป็นใหญ่กว่าเทพประทับ
ท่ามกลางหมู่เทพ ทอดพระเนตรเห็น ๒
เทพบุตรแล้ว ได้ทรงสลดพระหฤทัย.

เพราะ ๒ เทพนั้นเข้าถึงหมู่เทพชั้นต่ำ

ยังลวงเลยหมู่เทพชาวดาวดึงส์เสียได้ เมื่อ
ทรงพิจารณาแล้ว ทรงสลดพระหฤทัยอยู่
นั้นแหละ โคปกเทพบุตรได้กราบทูลว่า
ขอเดชะ พระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมแห่งหมู่
ชนประทับอยู่ในมนุษยโลก ปราบกฎว่าเป็น
ศากยมุณีผู้ครอบงำเสียซึ่งกามนี้ บุตรของ
พระองค์เหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากสติ อัน
เข้าพระองค์ตักเตือนแล้ว กลับ ได้สติ.

บรรดาเธอทั้ง ๓ รูป ๑ อยู่ในที่นี้
เข้าถึงหมู่แห่งคนธรรพ์อยู่ ส่วน ๒ รูป
มีปกติระลึกถึงทางตรัสรู้ (อนาคามิมรรค)
ย่อมดูหมิ่นแม้ซึ่งเทวดาทั้งหลาย เพราะ
เธอเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น.

สาวกผู้มีคุณเครื่องประกาศธรรม
เช่นนั้นในพระศาสนา นี้ สาวกใดๆ ย่อม
ไม่หวังอะไรในเพราะการประกาศธรรม
นั้น พวกเราขอนมัสการพระพุทธเจ้าผู้ข้าม
โอฆะ ตัดความสงสัยได้แล้วเป็นชนินทระ
ผู้ชนะ.

บรรดาคนธรรพ์ทั้ง ๓ นั้น ๒ รูป
ได้รู้ธรรมโดยของพระองค์ในพระศาสนา

แล้วบรรลุคุณพิเศษ เข้าถึงหมู่พรหมชั้น

ปุโรหิต.

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์
ทั้งหลายมาแล้ว เพื่อบรรลุธรรมนั้น ข้า-
แต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ถ้าพระผู้มีพระภาค
เจ้าประทานพระวโรกาสแล้ว ข้าพระองค์
ก็จะฟังทูลถามปัญหา.

[๒๕๔] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพระปริวิตกนี้ว่า ท้าว
สักกะนี้แลเป็นผู้บริสุทธ์แล้วสิ้นกาลนาน จักถามปัญหาอย่างไรอย่างหนึ่งกะเรา
ก็จักถามล้วนแต่ประกอบด้วยประโยชน์ถ่ายเดียว หาไร้ประโยชน์ไม่ อนึ่ง
เราจักพยากรณ์ปัญหาใดแก่พระองค์ พระองค์จักทรงทราบทั่วถึงปัญหานั้นได้
นับพลันทีเดียว จึงตรัสคาถาว่า

มหาบพิตรผู้วาสพ พระองค์จึงถาม
ปัญหาข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งทรงประสงค์ไว้
ในพระหฤทัย ก็จงถามเถิด อตมภาพ
จะทำที่สุดแห่งปัญหานั้น ๆ นั้นแลแก่
พระองค์.

จบ ปฐมภาณวาร

ทรงแก้ปัญหาท้าวสักกะ

[๒๕๕] ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ได้รับประทานพระวโรกาสแล้ว ได้
ทูลถามปัญหาที่แรกนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เทวดา

มนุษย์ อสุร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นเป็นอันมาก มีอะไรเป็นเครื่องผูกพัน เขาเหล่านั้นเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีอาชญา ไม่มีข้าศึก ไม่มี ความคับแค้นใจ มีความหวังอยู่ว่า ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวรเป็นต้น อยู่เถิด ดังนี้ แต่ใจยังเป็นผู้มีเวร มีอาชญา มีข้าศึก มีความคับแค้นใจ เป็นไปกับด้วยเวรอยู่อีกเล่า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงพยากรณ์แก่ท้าวเธอว่า ขอถวายพระพร เทวดา มนุษย์ อสุร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นเป็นอันมาก มีความริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องผูกพัน เขาเหล่านั้นเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีอาชญา ไม่มีข้าศึก ไม่มี ความคับแค้นใจ หวังอยู่ว่า ขอเราจงเป็นผู้ไม่มีเวรเป็นต้น อยู่เถิด ดังนี้ แต่ก็ยังเป็นผู้มีเวร มีอาชญา มีข้าศึก มีความคับแค้นใจ เป็นไปกับด้วยเวรอยู่

ท้าวสักกะผู้จอมเทพ มีพระหฤทัยชื่นชมเปลิดเปลินอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อพยากรณ์นั้น ย่อมเป็น อย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อพยากรณ์นั้นย่อมเป็นอย่างนั้น ข้าพระองค์ข้ามพ้นข้อสงสัยในข้อนั้นเสียได้แล้ว หมคความสงสัยที่จะพึงกล่าวว่าจะไร ๆ แล้ว เพราะได้สดับปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๒๕๖] ครั้นแล้ว ได้ทูลถามปัญหาต่อไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ก็ความริษยาและความตระหนี่มีอะไรเป็นนิทาน (เค้ามูล) มีอะไรเป็นสมุทัย (เครื่องก่อ) มีอะไรเป็นชาติ (เหตุเกิด) มีอะไรเป็นแดนเกิด ก็เมื่ออะไรยังมีอยู่ ความริษยาและความตระหนี่จึงมี และเมื่ออะไรไม่มีอยู่ ความริษยาและความตระหนี่ย่อมไม่มี.

พ. ขอถวายพระพร ความริษยาและความตระหนี่ มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก เป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นชาติ เป็นแดนเกิด เมื่อ

อารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักยังมีอยู่. ความริษยาและความตระหนี่ยอมมีเมื่อไม่มีอยู่ ความริษยาและความตระหนี่ยอมไม่มี.

ส. ก็อารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก มีอะไร เป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นชาติ เป็นแดนเกิด เมื่ออะไรยังมีอยู่ อารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก จึงมี เมื่ออะไรไม่มีอยู่ อารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักจึงไม่มี.

พ. อารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก มีฉันทะเป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นชาติ เป็นแดนเกิด เมื่อฉันทะยังมีอยู่ อารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักยอมมี เมื่อไม่มี อารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักยอมไม่มี ดังนี้.

ส. ฉันทะ (ความพอใจ) มีอะไรเป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นชาติ เป็นแดนเกิด เมื่ออะไรยังมีอยู่ ฉันทะจึงมี เมื่ออะไรไม่มี ฉันทะจึงไม่มี.

พ. ฉันทะมีวิตก (ความตรึก) เป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นชาติ เป็นแดนเกิด เมื่อวิตกยังมีอยู่ ฉันทะยอมมี เมื่อไม่มี ฉันทะยอมไม่มี.

ส. ก็วิตกมีอะไรเป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นชาติ เป็นแดนเกิด เมื่ออะไรยังมีอยู่ วิตกจึงมี เมื่ออะไรไม่มี วิตกจึงไม่มี.

พ. วิตก มีส่วนแห่งสัญญาอันสัมปยุตด้วยปัญญาธรรม (ธรรมเครื่องเนิ่นช้า) เป็นนิทาน เป็นสมุทัย เป็นชาติ เป็นแดนเกิด เมื่อส่วนแห่งสัญญาอันสัมปยุตด้วยปัญญาธรรมยังมีอยู่ วิตกยอมมี เมื่อไม่มี วิตกยอมไม่มี.

[๒๕๗] ส. ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ทุกข์ ก็ภิกษุปฏิบัติอย่างไร ชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินปฏิบัติอันสมควร และให้ถึงความดับส่วนแห่งสัญญาอันสัมปยุตด้วยปัญญาธรรม.

พ. ก็อาตมาภาพ กล่าวโดยโสมนัสโทมนัสและอุเบกขา ส่วนละ ๒ คือ ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี อาตมาภาพกล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้ และอาศัยอะไรจึงกล่าวดั่งนั้น บรรดาโสมนัส ๒ อย่างนั้น บุคคลพึงรู้จัก

โสมนัสใดว่า เมื่อเราเสพโสมนัสนี้อยู่ อกุศลธรรมย่อมเจริญมาก กุศลธรรม
ย่อมเสื่อมไป ดังนี้ โสมนัสเห็นปานนั้นไม่ควรเสพ. บุคคลพึงรู้จักโสมนัสใดว่า
เมื่อเราเสพโสมนัสนี้อยู่ อกุศลธรรมย่อมเจริญมากดังนี้ โสมนัสเห็นปานนั้น
ควรเสพ. บรรดาโสมนัสนั้น โสมนัสที่เกิดขึ้นด้วยปฐมฌาน ยังมีวิตกวิจารณ์
โสมนัสที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ประณีตกว่า อาตมภาพกล่าวโสมนัสใดโดยส่วน ๒ ว่า
ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี อาตมภาพกล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้ และ
อาศัยเหตุนี้จึงกล่าวดังนั้น. แม้โสมนัสและอุเบกขา ก็มีลักษณะดังนี้แล ขอ
ถวายพระพร. ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้แล ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินปฏิบัติอันสมควร
และให้ถึงความดับส่วนแห่งสัญญาอันประกอบด้วยปัญจธรรม.

ท้าวสักกะจอมเทพมีพระหฤทัยชื่นชมเปลิดเปลินอนุโมทนาภายิตแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นอย่างนั้น
ข้าแต่พระองค์เจ้า ข้าพระองค์ข้ามพ้นข้อสงสัยอันจะพึงกล่าวว่าเป็นอย่างไร ๆ
แล้ว เพราะได้สดับปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๒๕๘] ท้าวสักกะจอมเทพ ครั้นแล้ว ได้ทูลถามปัญหาต่อไปว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ก็ภิกษุปฏิบัติอย่างไร เชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความ
ดำรงในพระปาติโมกข์.

พ. ขอถวายพระพร ก็อาตมภาพย่อมกล่าวกายสมาจาร (มรรยาท
ทางกาย) วจีสมาจาร (มรรยาททางวาจา) และความแสวงหาโดยอย่างละ ๒ ๆ
คือที่ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี. นี้อาตมภาพกล่าวถึงข้อความดังกล่าวมานี้
และอาศัยอะไรจึงกล่าวดังนั้น บรรดาธรรมเหล่านั้น บุคคลพึงรู้จักกายสมาจาร
วจีสมาจาร และการแสวงหาใดว่า เมื่อเราเสพกายสมาจาร วจีสมาจาร และ
การแสวงหาชนิดนี้แล้ว อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป ดังนี้
กายสมาจาร วจีสมาจาร และการแสวงหาเห็นปานนั้น ไม่ควรเสพ. บรรดา

กรรมเหล่านั้น บุคคลพึงรู้จักกายสมาจาร วิจิตรสมาจาร และการแสวงหาได้ว่า เมื่อเราเสพกายสมาจาร วิจิตรสมาจาร และการแสวงหานี้แล้ว อกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมย่อมเจริญมากดังนี้ กายสมาจาร วิจิตรสมาจาร และการแสวงหาเป็นปานนั้น ควรเสพ. อาตมภาพกล่าวกายสมาจาร วิจิตรสมาจาร และการแสวงหาโดยส่วนละ ๒ ๆ คือที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี. อาตมภาพกล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้ และอาศัยเหตุนี้ จึงกล่าวดังนั้น ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้แลย่อมชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสำรวมในพระปาฏิโมกข์.

[๒๕๕] ส. ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ก็ภิกษุปฏิบัติอย่างไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสำรวมในอินทริย์.

พ. อาตมภาพย่อมกล่าว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันจะพึงรู้ด้วยจักขุ โสค ฆาน ชิวหา กาย มนะ ส่วนละ ๒ คือที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมทราบซึ่งถึงเนื้อความแห่งภายิตที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดยย่อนี้ได้โดยพิสดาร เมื่อบุคคลเสพ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันจะพึงรู้ด้วยจักขุ โสค ฆาน ชิวหา กาย มนะ อย่างไรก็ดี อกุศลธรรมย่อมเจริญมาก กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป ดังนี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เห็นปานนั้น ไม่ควรเสพ. เมื่อบุคคลเสพ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันจะพึงรู้ด้วยจักขุ โสค ฆาน ชิวหา กาย มนะ อย่างไรก็ดี อกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมย่อมเจริญมาก ดังนี้แล รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เห็นปานนั้น ควรเสพ.

๓. ข้าพระองค์ทราบซึ่งถึงเนื้อความแห่งภายิตที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสแล้วโดยย่ออันได้โดยพิสดาร ได้ข้ามข้อสงสัยในข้อนี้ได้แล้ว หมดความ
สงสัยอันจะพึงกล่าวว่าจะไร ๆ แล้ว เพราะได้สดับปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มี
พระภาคเจ้า.

[๒๖๐] ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ครั้นเปลิดเปลินอนุโมทนาภายิตของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล้วได้ทูลถามปัญหาต่อไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ
สมณพราหมณ์ทั้งหมดแล มีวาตะเป็นอย่างเดียวกัน มีศีลเป็นอย่างเดียวกัน
มีฉันทะเป็นอย่างเดียวกัน มีที่สุคเป็นอย่างเดียวกันหรือ.

พ. หามิได้ มหาบพิตร.

๓. ก็ทำไม สมณพราหมณ์ทั้งหมด จึงเป็นผู้ไม่มีวาตะเป็นอย่าง
เดียวกัน ไม่มีศีลเป็นอย่างเดียวกัน ไม่มีฉันทะเป็นอย่างเดียวกัน ไม่มีที่สุค
ลงเป็นอย่างเดียวกันเล่า.

พ. โลกมีธาตุไม่เป็นอันเดียวกัน มีธาตุต่าง ๆ กัน หมู่สัตว์ถือมั่นใน
ธาตุใด ๆ แล ย่อมยึดถือธาตุนั้น ๆ กล่าวด้วยกำลังความยึดถือว่า อย่างนี้แหละ
แน่นอน อย่างอื่นเหลวไหล ดังนี้ เพราะเหตุนี้ สมณพราหมณ์จึงเป็นผู้ชื่อว่า
มีวาตะเป็นอย่างเดียวกัน มีศีลเป็นอย่างเดียวกัน มีฉันทะเป็นอย่างเดียวกัน
มีที่สุคลงเป็นอย่างเดียวกันทั้งหมดไม่ได้.

[๒๖๑] ๓. สมณพราหมณ์มีความสำเร็จล่วงส่วน เกษมจากโยคะ
ล่วงส่วน เป็นพรหมจารีล่วงส่วน มีที่สุคล่วงส่วนทั้งหมดหรือ.

พ. หามิได้ มหาบพิตร.

๓. เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้หลุดพ้น เพราะสิ้นตัณหา ภิกษุเหล่านั้นมีความ
สำเร็จล่วงส่วน เกษมจากโยคะล่วงส่วน เป็นพรหมจารีล่วงส่วน เพราะเหตุนี้
สมณพราหมณ์จึงเป็นผู้มีความสำเร็จล่วงส่วนทั้งหมดไม่ได้.

ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ซึ่งชมเปลื้องเปลือยนุโมทนาภายิตแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุตเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าพระองค์ได้ข้ามความสงสัยในข้อนี้แล้วหมดความสงสัย อันจะพึงกล่าวว่าเป็นอย่างไรๆ แล้ว เพราะได้สดับปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ว่าด้วยสมณพราหมณ์พวกอื่น

[๒๖๒] ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ครั้นเปลื้องเปลือยนุโมทนาภายิตแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล้ว ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความหวั่นไหว (ตันทา) เป็นดั่งโรค เป็นดั่งฝี เป็นดั่งลูกศร ย่อมคร่าบุรุษนี้ เพื่อให้บังเกิดในภพนั้น ๆ นั้นแล เพราะเหตุนั้น บุรุษนี้ย่อมถึงความสูง ๆ ต่ำ ๆ ข้าพระองค์ไม่ได้โอกาสที่จะถามปัญหาเหล่าใด ในสมณพราหมณ์อื่นภายนอกแต่ศาสนานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้เห็นมาช้านาน ได้ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงถอนลูกศรคือความสงสัยเคลือบแคลงของข้าพระองค์เสียแล้ว .

พ. มหาบพิตร ได้ทรงถามปัญหาเหล่านั้น กะสมณพราหมณ์เหล่าอื่น แล้วทรงเข้าใจหรือไม่.

ส. เข้าใจอยู่ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้น พยากรณ์ไว้แล้วอย่างไร ถ้ามหาบพิตร ไม่ทรงหนักพระหฤทัย จงตรัสเถิด.

ส. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแล้วในที่ใด หรือพระรูปของพระผู้มีพระภาคเจ้าปรากฏอยู่แล้วในที่ใด ในที่นั้นความหนักใจของข้าพระองค์ ไม่มีแล.

พ. ถ้ำดั่งนั้นมหาบพิตรจงตรัส.

ส. ข้าพระองค์ย่อมสำคัญสมณพราหมณ์เหล่าใดว่า เป็นผู้อยู่อาศัย
เสนาสนะอันสงัด จึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ถ้ามปัญหาเหล่านี้
สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกข้าพระองค์ถามแล้วแก้ไม่ได้ แทนที่จะตอบกลับย้อน
ถามข้าพระองค์ว่า ท่านชื่อไร ข้าพระองค์ตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ข้าพเจ้า
แลเป็นท้าวสักกะผู้จอมเทพ ดังนี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นย้อนถามข้าพระองค์
อีกว่า ก็ท่านผู้จอมเทพ ท่านทำกรรมอะไรไว้ จึงได้ถึงฐานะนี้ ข้าพระองค์
ย่อมแสดงธรรมตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมาแก่สมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้นได้มีใจปลาบปลื้มด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ว่า พวกเราได้เห็น
ท้าวสักกะผู้จอมเทพ และได้ถามปัญหาแก่ท้าวเธอๆ ได้พยากรณ์ปัญหานั้นแล้ว
เขาเหล่านั้นย่อมสำเร็จเป็นสาวกของข้าพระองค์โดยแท้แล แต่ไม่ใช่ข้าพระองค์
สำเร็จเป็นสาวกของเขา ก็ข้าพระองค์เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น
โสดาบันมีอันไม่ตกต่ำไปเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

พ. มหาบพิตร การได้ความยินดี การได้โสมนัสเช่นนี้ พระองค์ได้
เคยประสบในกาลก่อน แต่กาลนี้บ้างไหม.

ส. เคยได้ประสบ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. มหาบพิตร ทรงทราบได้อย่างไร.

ว่าด้วยเทวสุรสงคราม

[๒๖๓] ส. เรื่องเคยมี พระพุทธเจ้าข้า สงครามระหว่างเทวดากับ
อสูรได้ประชิดกันแล้ว. ก็ในสงครามนั้น หมู่เทพชนะ พวกอสูรพราหัย.
ข้าพระองค์ชำนะสงครามนั้นแล้ว ได้ปริวิตกว่า บัดนี้ หมู่เทพจักเสวยโอชา
ที่เป็นทิพย์และเป็นของอสูรทั้ง ๒ ในเทวโลกนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การได้
ความยินดี การได้โสมนัสนั้นของข้าพระองค์เป็นไปด้วยกับอาชญา เป็นไปกับ

ด้วยศัสตรา ย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ก็การได้ความยินดี การได้โสมนัสของข้าพระองค์ เพราะได้ ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ นั่นไม่เป็นไปด้วยกับอาชญา ไม่เป็นไป ด้วยกับศัสตรา ย่อมเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน.

พ. มหาบพิตร เห็นอำนาจประโยชน์อะไรอยู่ จึงเปลื้องการได้ ความยินดี การได้โสมนัสเห็นปานนั้นเล่า.

ส. ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์ ๖ ประการ จึงประกาศการได้ ความยินดี การได้โสมนัสเห็นปานนั้น คือ

[๒๖๔] (๑) เมื่อข้าพระองค์เป็นเทวดา มีสติดำรงอยู่ในที่นั้นนั้นแล ข้าพระองค์ได้อายุต่อไปอีก.

[๒๖๕] (๒) ข้าพระองค์ละอายุอันไม่ใช่ของมนุษย์ จุตีแล้วจากกาย อันเป็นทิพย์ เป็นผู้ไม่หลงแล้ว จักเข้าถึงครรรค์ในภพเป็นที่ชอบใจของข้า พระองค์.

[๒๖๖] (๓) ข้าพระองค์นั้นยินดีแล้ว ในศาสนาของพระองค์ มี ปัญหาอันไม่พินเฝ้าแล้วอยู่ จักเป็นผู้รอบรู้ มีสติมั่นคง อยู่ด้วยความ ประพฤติชอบ.

[๒๖๗] (๔) ถ้าว่าความตรัสรู้จักมีแก่ข้าพระองค์ในเบื้องหน้า ด้วย ความประพฤติชอบ และเป็นผู้รอบรู้อยู่ไซ้ ที่สุดนั้นแล จักมีแก่ข้าพระองค์.

[๒๖๘] (๕) ข้าพระองค์จตุติแล้ว จากกายอันเป็นของมนุษย์ และ อายุอันเป็นของมนุษย์ จักเป็นเทวดาอีก จักเป็นผู้สูงสุดในเทวโลก.

[๒๖๕] (๖) ในอรรถภาพอันมีในที่สุด ข้าพระองค์จักอยู่ในหมู่เทพ
ชั้นนอกนิภูฐะผู้มียศอันประณีตกว่า. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็น
อำนาจประโยชน์ ๖ อย่างเหล่านี้แล ย่อมประกาศการได้ความยินดี การได้
โสมนัสเช่นนี้.

[๒๗๐] ท้าวสักกะทูลคำนี้แล้ว ได้กราบทูลว่า

ข้าพระองค์มีความดำริอันยังไม่ถึงที่
สุดแล้ว ยังมีความสงสัยเคลือบแคลงอยู่
ยังท่องเที่ยวไปสู่ทางไกล ยังต้องค้นหา
พระตถาคตเจ้าอยู่. ย่อมล้าคัญสมณะผู้มี
ปกติอยู่ในศาสนาอันสงัดว่าเป็นผู้ตรัสรู้
พร้อมดังนี้ ย่อมเข้าไปหาสมณะเหล่า
นั้น ๆ.

พวกสมณะที่ข้าพระองค์ถามแล้วว่า
ความยินดีเป็นอย่างไร ความยินร้ายเป็น
อย่างไร ดังนี้ ย่อมไม่สามารถจะบอกใน
มรรคและปฏิบัติได้ จึงย้อนถามข้าพระ-
องค์ในกาลนั้นว่า ท่านทำกรรมอะไร จึง
ถึงความเป็นจอมเทพ ดังนี้.

ข้าพระองค์ย่อมแสดงธรรม ตามที่
ได้ยินได้ฟังมาแก่สมณะเหล่านั้น สมณะ
เหล่านั้นมีใจปลาบปลื้ม เพราะเหตุนั้น
และพากันคิดว่า เราได้เห็นท้าววาสวะ
แล้วดังนี้.

ก็ข้าพระองค์ได้เห็นพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้า ผู้ยังหมู่นิให้ข้ามพ้นวิจิกิจฉาใน
กาลใด กาลนั้น ข้าพระองค์ปราศจากความ
กลัว เข้าไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน
วันนี้.

ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระพุท-
ธเจ้าผู้ขจัดเสียซึ่งอุกศร คือตัณหา ผู้ไม่มี
บุคคลเปรียบ ผู้กล้าหาญผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์.

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ในกาลก่อน
ข้าพระองค์ทำความนอบน้อมแก่พรหม
พร้อมด้วยหมู่เทพ วันนี้ ข้าพระองค์ถวาย
นมัสการแต่พระองค์ เชิญพวกเราจงทำ
ความนอบน้อมเถิด.

พระองค์เป็นสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ
เป็นศาสดาอย่างยอดเยี่ยม บุคคลที่จะ
เปรียบกับพระองค์ในโลกนี้ กับทั้งเทวโลก
ไม่มีเลย.

ท้าวสักกะเปล่งอุทาน - ได้ธรรมจักขุ

[๒๗๑] ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ได้เรียกปัญจสิขคนธรรพ์
เทพบุตรมาแล้วตรัสว่า พ่อปัญจสิขะ เธอเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามากนัก เธอ
ยังพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดให้ทรงยินดีก่อนแล้ว ภายหลังฉันจึงได้เข้าไป

ฝ่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ นั้นจักตั้ง
เธอไว้ในตำแหน่งเทพบิดร เธอจงเป็นคนธรรพรช อนึ่ง ฉันได้ยกนางสุริย-
วัจฉสาให้ตามความปรารถนาของพ่อ. ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ได้ทรง
ลูบคลำแผ่นดินด้วยฝ่าพระหัตถ์ (เพื่อเป็นพยาน) แล้ว ได้ทรงอุทาน ๓ ครั้งว่า

นะโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นะโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นะโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ดังนี้.

[๒๗๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณ์นี้จบลง ธรรมจักขุ
(ดวงตาเห็นธรรม) อันปราศจากธุลี ไม่มีมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ท้าวสักกะ
ผู้จอมเทพว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด มีอันดับ
ไปเป็นธรรมดา อนึ่ง ธรรมจักขุเช่นนั้น ได้เกิดขึ้นแก่เทพดาเหล่าอื่นแปดหมื่น
องค์ด้วย. ปัญหาเหล่าใดที่ท้าวสักกะผู้จอมเทพทรงปรารถนา ได้ทูลถามแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นแล้ว. เพราะฉะนั้น ไวยา-
กรณ์นี้ จึงได้มีชื่อว่า สักกปัญหา ดังนี้แล.

จบ สักกปัญหาสูตรที่ ๘

อรรถกถาสักกปัญหาสูตร

สักกปัญหาสูตรขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้.

ต่อไปนี้เป็นารขยายความเฉพาะบทที่ไม่แจ่มแจ้งในสักกปัญหาสูตรนั้น. บทว่า อมฺพสณฺโฑ นาม พุราหฺมณคาโม (คงมะม่วง) คือ เล่ากันมาว่าหมู่บ้านนั้นอยู่ไม่ไกลคงมะม่วง ฉะนั้นจึงเรียกว่าอมฺพสณฺฑ์. บทว่า เวทียากะ ปพฺพเต คือ นัยว่า เจานั้นมีคงปาสีเขียวเหมือนเวทีกั้วมณี ซึ่งเกิดที่เชิงเขา ล้อมรอบ ฉะนั้นจึงเรียกว่าเขาเวทียากะ. บทว่า อินทสาธุทายํ คือ แต่ก่อนมาถ้ำนั้นอยู่ระหว่างเขาสองลูก และที่ประตูถ้ำนั้นมีต้นช้างนำว ฉะนั้นจึงเรียกว่าถ้ำช้างนำว ต่อมาพวกคนก็กันฝ่าถ้ำนั้น ดิดประตูหน้าต่างทำที่เรือนที่จิตรด้วยลายดอกลายเถาใบกปุงขาวจนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. แต่คนทั้งหลายก็ยังรู้จักถ้ำนั้นว่า ถ้ำช้างนำว ตามชื่อเดิมนั่นเอง. ท่านพระอานนทํหมายเอาถ้ำนั้นจึงกล่าวว่ ที่ถ้ำช้างนำว.

บทว่า อุตฺตฺตํ อุตฺปาติ คือ เกิดความอุตสาหะที่ประกอบด้วยธรรมขึ้น ถ้ามว่า ก็แลท้าวสักกะนั้น ก็ทรงเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ามาบ่อยแล้วมิใช่หรือ มีประชุมทเวศกันที่ไหนนั้น ก็ไม่ใช่ว่าท้าวสักกะนั้นไม่เคยเสด็จมาขึ้นชื่อว่าทเวศขนาดท้าวสักกะนั้นอยู่อย่างประมาทก็ไม่มี เมื่อเป็นเช่นนั้นทำไม ท้าวสักกะนั้นจึงทรงเกิดความอุตสาหะเหมือนผู้ไม่เคยมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเล่า ตอบว่า เพราะถูกความกลัวตายคุกคามเอา.

นัยว่า สมัยนั้น พระชนมายุของท้าวเธอหมดแล้ว. ท้าวเธอได้ทรงเห็นบุญนิมิตรห้ำประการ ทรงทราบว่ บัดนี้เราหมดอายุแล้ว ก็เครื่องหมาย

ความตายปรากฏแก่เทวบุตรเหล่าใด ในเทวบุตรเหล่านั้น พวกใดเกิดใน
เทวโลกด้วยบุญกรรมเล็กน้อย พวกนั้นก็ย่อมถึงความหวาดสะดุ้งเพราะ
ความกลัวว่า คราวนี้เราจักเกิดที่ไหนหนอ พวกใด ได้เตรียมป้องกันภัย
ที่น่าสะพึงกลัวไว้ทำบุญไว้มากเกิดแล้ว พวกนั้นคิดว่า เราอาศัยทานที่ตน
ได้ให้ สัตว์ที่รักษาไว้และภavanaที่ได้อบรมไว้แล้ว จักเสวยสมบัติในเทวโลก
ชั้นสูง ย่อมไม่กลัว. ส่วนท้าวสักกเทวราชเมื่อได้ทรงเห็นบุญนิมิตร ก็ทรง
มองดูสมบัติทั้งหมดอย่างนี้ว่า เทพนครหมื่นโยชน์ ประสาทไพชยนต์สูงพัน
โยชน์ สุทธรรมาเทวสภาสามร้อยโยชน์ ตันมหาปาริฉัตรสูงร้อยโยชน์ หินปัทม-
กัมพลหกลีบโยชน์ นางพื่อนยี่สิบห้าโกฏิ เทพบริษัทในสองเทวโลก สวน
นันทน์ สวนจิตรลดา สวนมิสสกะ สวนปารุสก์ แล้วก็ทรงถูกความกลัว
ครอบงำว่า ท่านเอ๋ย สมบัติของเราจักฉิบหายหนอ ต่อไปก็ทรงมองดูว่า
มีใครบ้างไหมหนอ ไม่ว่าจะเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ หรือมหาพรหมผู้เป็น
พระบิดาของโลก ที่พึงถอนลูกศรคือความโศกที่อาศัยหัวใจเราแล้วทำให้สมบัติ
นี้มันคงได้ เมื่อทรงมองใคร ๆ ก็ไม่เห็น ก็ทรงเห็นอีกว่า มีแต่พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทรงสามารถถอนความโศกศัลย์ที่เกิดแก่เทพทั้งหลายเช่นเรา
แม้ตั้งแสนได้. ต่อมาโดยสมัยนั้นแล ความชวนขวยเพื่อจะเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้าก็ได้เกิดขึ้นแก่ท้าวสักกะจอมทวยเทพผู้ทรงพระดำริอยู่อย่างนี้.

คำว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ไหนหนอ คือ
ท้าวสักกะทรงคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่จังหวัดอะไร ทรงเข้าไป
อาศัยเมืองอะไรอยู่ กำลังเสวยปัจจัยของใครอยู่ กำลังทรงแสดงอมฤตธรรม
แก่ใครอยู่. คำว่า ได้ทรงเห็นแล้วแล ความว่า ทรงได้เห็น คือทรงแทง
ตลอดแล้ว. คำว่า ผู้ Niratukh ทั้งหลาย นี้เป็นคำที่น่ารัก เป็นสำนวนของ
พวกเทพโดยเฉพาะ มีอธิบายว่า ผู้ไม่มีทุกข์ ก็ได้. ก็ทำไมท้าวสักกะนั้นจึงทรง
เรียกพวกเทพ เพื่อต้องการเป็นเพื่อน.

ครั้งก่อน ก็เล่ากันมาว่า ท้าวสักกะนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังประทับอยู่ที่กุฎิโกสธันสน ก็เสด็จไปได้เฝ้าโดยลำพังมาแล้ว. พระศาสดาทรงพระดำริว่า ญาณของท้าวเธอยังไม่แก่กล้าพอ แต่ถ้าวรไปอีกสักหน่อย ขณะที่เรายู่ถ้ำข้างน้ำ ท้าวเธอก็เห็นบุพนิมิตรห่าอย่าง ทรงกลัวมรณภัยเข้ามาหาพร้อมกับพวกเทวดาในสองเทวโลก ทรงถามปัญหาสิบสี่ข้อ เมื่อแก้จบปัญหาเกี่ยวกับอุเบกขาแล้ว ทรงตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลพร้อมกับเทวดาแปดหมื่นองค์ ดังนี้ จึงไม่ประทานพระโอกาส. ท้าวสักกะนั้นทรงพระดำริว่า พระศาสดาไม่ประทานพระโอกาส เพราะเมื่อก่อนเราไปโดยลำพังผู้เดียว เรายังไม่มีอุปนิสัยแห่งมรรคผลเป็นแน่ ก็เมื่อเราผู้เดียวมีอุปนิสัย พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงธรรมแก่บริษัทแม่มจนสุดจักรวาลแน่ ก็แน่ละในเทวโลกสองชั้น ใครผู้ใดผู้หนึ่งคงจะมีอุปนิสัยแท้เทียว พระศาสดาคงจะทรงหมายเอาผู้นั้นแล้วทรงแสดงธรรมถึงเราเองเมื่อได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ก็คงจะดับความโหม่นัสของคนได้ ดังนี้แล้ว จึงตรัสเรียกเพื่อต้องการเป็นเพื่อน.

คำว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์รับสนองพระดำรัสว่า ขอความเจริญจงมีแต่พระองค์อย่างนั้น ความว่า ของเป็นอย่างนั้นเดิมหาราช พวกเราจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า การเกิดขึ้นของพระพุทธรูปเจ้าเป็นสภาพที่หาได้ยาก ขอความเจริญจงมีแต่พระองค์ผู้ไม่ตรัสว่า ขอให้เราทั้งหลายจงไปเล่นตามภูเขา ไปเล่นตามแม่น้ำ แล้วทรงประกอบพวกข้าพระองค์ไว้ในฐานะเห็นปานนี้. คำว่า ได้ฟังตอบแล้ว ก็รับพระดำรัสของท้าวเธอไว้ด้วยเศียรเกล้า.

คำว่า ตรัสเรียกปัญจสิขะ บุตรคนธรรพ์ คือ (ถามว่า) ก็เมื่อตรัสเรียกพวกเทวดาเหล่านั้นแล้ว ทำไมจึงตรัสเรียกปัญจสิขะบุตรคนธรรพ์นี้ต่างหากเล่า ตอบว่า เพื่อให้ขอประทานพระโอกาส. เล่ากันมาว่า ท้าวสักกะนั้นได้ทรงมีความคิดอย่างนี้ว่า การจะพาเอาพวกเทวดาในสองเทวโลกเข้าไปเฝ้า

พระศาสดาพร้อมกันไม่เหมาะ. ก็ปัญจสิขะนี้เป็นอุปัฏฐากผู้รับใช้ที่พระทศพล
โปรดปราน ไปทูลถามปัญหาแล้วฟังธรรมได้ทุกขณะที่ต้องการ พวกเราส่ง
ปัญจสิขะนี้ล่วงหน้าไปก่อนให้ขอประทานพระโอภาส แล้วจึงเข้าเฝ้าทูลถาม
ปัญหาในเวลาที่ปัญจสิขะนี้ขอประทานพระโอภาสเสร็จแล้ว จึงตรัสเรียกเพื่อ
ให้ขอประทานพระโอภาส.

คำว่า **ขอความเจริญงมีแต่พระองค์อย่างนั้น** ความว่า แม้
ปัญจสิขะนั้นก็สนับสนุนอย่างแข็งขันว่า ขอจงเป็นอย่างนั้นเถิด มหาราช ขอ
ความเจริญงมีแต่พระองค์ ผู้ไม่ตรัสกะข้าพระองค์ว่า ผู้นिरทุกข์มาเถิด พวก
เราจะไปเที่ยวชมกีฬาที่อุทยานเป็นต้น หรือไปชมมหรสพของนักฟ้อนเป็นต้น
(แต่) ตรัสว่า พวกเราจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า จะฟังธรรม แล้วก็รับสนองพระ
ดำรัสของจอมทวยเทพ แล้วก็เข้าร่วมขบวนเสด็จตามคิดไปด้วยกัน. ในคำ
เหล่านั้น คำว่า **พิณสีเหลืองดอผลมะตูม** คือพิณสีเหลืองเหมือนลูกมะตูม
สุก. เล่ากันว่า ช้องพิณนั้นทำด้วยทอง คันทำด้วยแก้วอินทนิล สายทำด้วย
เงิน กระโหลกทำด้วยแก้วประพาฬ ใบพิณหนึ่งคาวุต ชะเนาะหนึ่งคาวุต
คันท่อนบนหนึ่งคาวุต ดังนี้ พิณจึงมีขนาดสามคาวุต. ปัญจสิขะนั้นถือพิณนั้นดัง
ที่วามานี้แล้ว ก็ปล่อยการประโคมอย่างสุดฝีมือเท่าที่มีความรู้ ใช้ปลายเล็บดีด
คลอเสียงขับที่ไพเราะ แจ่มให้พวกเทพที่เลือทราบเวลาเสด็จไปของท้าวสักกะ
แล้วยืนอยู่ในที่ควรส่วนหนึ่ง. เมื่อคณะเทพประชุมกันตามสัญญาณแห่งเสียงขับ
บรรเลงของปัญจสิขะนั้นดังนี้แล้ว ที่นั่นแล ท้าวสักกะจอมทวยเทพ ฯลฯ ก็
เสด็จไปปรากฏที่เขาเวทียกะ.

คำว่า **เกิดแสงสว่างไสวเหลือเกิน** คือ ในวันอื่น ๆ ก็เกิดแสง
สว่างด้วยแสงของเทพมารหรือพรหม เพียงผู้เดียวเท่านั้น แต่วันนั้น เกิดมี

แสงสว่างไสวเหมือนกัน โขติช่วงไปเป็นอันเดียวกันเหมือนเวลาพระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นไปเป็นพันดวง เพราะแสงของทวยเทพในเทวโลกทั้งสองชั้น.

คำว่า **พวกคนในหมู่บ้านโดยรอบ** คือพวกคนในหมู่บ้านใกล้เคียง. เล่ากันมาว่า ในเวลาอาหารมื้อเย็นเป็นปกตินั่นเอง เมื่อพวกเด็กกำลังเล่นกันในท่ามกลางหมู่บ้าน ท้าวสักกะก็ได้เสด็จไปที่เขาเวทียะนั้น เพราะฉะนั้น พวกคนเมื่อได้เห็นจึงกล่าวกันอย่างนั้น. เออ ก็พวกเทวดาเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าตอนยามกลางวันมิใช่หรือ ทำไมท้าวสักกะนี้จึงได้เสด็จมาในภาคแรกแห่งยามต้นเล่า. เพราะทรงอุกมรณภัยนั้นแหละลูกคามเอา. คำว่า **อะไรกัน** ความว่า พวกคนพูดกันว่า อะไรนั่นท่าน วันนี้เทวดาหรือพรหมผู้ศักดิ์ใหญ่องค์ไรกันหนอ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทูลถามปัญหาเพื่อจะฟังธรรม แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแก้ปัญหา จะทรงแสดงธรรมอย่างไร ลากของพวกเราที่มีพระศาสดาผู้ทรงบรรเทาความสงสัยของพวกเทวดาเสด็จประทับอยู่ในวัดใกล้ ๆ ซึ่งพวกเราได้ถวายภิกษาถาดหนึ่งบ้าง ภิกษาทัพพีหนึ่งบ้าง แล้วก็ตกใจ โลมชาติชูชัน ขนลุกชูซ่า ยกกระพุ่มมือที่รุ่งเรืองที่รวมเอาสิบลีบบางไว้เหนือเศียร ยืนนมัสการอยู่.

คำว่า **เข้าเฝ้ายาก** คือฟังเข้าไปนั่งใกล้ยาก. เรายังมีราคะ โทสะ โมหะ (แต่) พระศาสดา ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ เพราะฉะนั้น พระตถาคตเจ้าทั้งหลายอันผู้เช่นเราฟังเข้าไปนั่งใกล้ยาก. บทว่า **ทรงมีฉาน** คือการทรงมีฉานด้วยลักขณูปนิชฉาน และอาร์มมณูปนิชฉาน. ชื่อว่า ทรงยินดีในฉาน เพราะทรงยินดีในฉานนั้นนั่นเอง. คำว่า **ถัดจากที่ทรงเร็น** คือในลำดับที่ทรงเร็นนั้น หรือทันทีที่ทรงเร็น เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่เข้าเฝ้ายากเพราะทรงมีฉาน ทรงยินดีในฉาน เท่านั้น แต่เข้าเฝ้ายากแม้เพราะฟังเสด็จทรงเร็นเมื่อใกล้เองด้วย. คำว่า **ฟังให้โปรด** คือ ฟังให้ทรงพอพระทัย. ท้าวสักกะตรัสว่า

เธอพึงทำให้ประธานพระโอกาสแก่เราแล้วให้. ถามว่า ถือพินที่มีสีเหลืองเหมือนผลมะตูม แล้วก็เป็นอันว่าพินนั้นถือไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือ? ตอบว่าเออ ถือไว้แล้วก็พินนั้นห้อยไว้ที่จอยบ่าด้วยสามารถไปตามทาง เดียวนี้ เอมันมาวางไว้ที่มือซ้าย ทำการเตรียมบรรเลง จึงถือไว้ ฉะนั้นจึงกล่าวว่าถือไว้แล้ว. คำว่าให้ทรงไถ่ยิน คือให้ทรงฟัง. คำว่า **เนื่องด้วยพระพุทธเจ้า** คือปรารภพระพุทธเจ้า อธิบายว่า ทำพระพุทธเจ้าเป็นหลักอิงเป็นไป. แม้ในบทที่เหลือ ก็ดังนี้แหละ.

ฟังทราบในวินิจฉัยในคำว่า น้องสุริยวัจฉสา พี่ขอไหว้ท้าวคิมพรุ ผู้เป็นบิดาของน้อง นี้ต่อไป. คำว่า **สุริยวัจฉสา** คือมีร่างเท่ากับพระสุริยะ. เล่ากันว่า รัศมีตั้งขึ้นที่ปลายเท้าของเทพธิดานั้นแล้วพุ่งขึ้นไปจนจรดปลายผม ฉะนั้นจึงปรากฏเหมือนดวงอาทิตย์อ่อนๆ ด้วยประการฉะนี้ เทพทั้งหลายจึงรู้จักนางว่า **สุริยวัจฉสา**. ปัญจสิขะ ประสงค์เอาความชื่อนั้น จึงกล่าวว่า น้องสุริยวัจฉสา ดังนี้. **ปัญจสิขะ** กล่าวว่า พี่ขอไหว้ท้าวคิมพรุ คนธรรพเทวราช ผู้เป็นบิดาของน้อง. คำว่า **เพราะเหตุที่น้องผู้เป็นกัลยาณีได้เกิดมาแล้ว** คือเพราะอาศัยคิมพรุเทวราชใด น้องผู้งดงาม คือสวยหมดทุกส่วนจึงได้เกิดมา. คำว่า **ยังความยินดีให้เกิดแก่พี่** คือ ทำให้ความอímเอิบและความดีใจเจริญแก่พี่.

คำว่า **คุณลมเป็นที่ใครของผู้มีเหงื่อ** อธิบายว่า ลมเป็นที่รักใคร่พอใจ ของเหล่าผู้ที่เกิดเหงื่อเพื่อให้เหงื่อระเหยออกจกน้ใด ก็ฉนั้น. คำว่า **คุณน้ำเป็นที่ปรารถนาของผู้กระหาย** คือ (น้ำเป็นที่ปรารถนา) ของผู้ที่ถูกความกระหายครอบงำแล้ว อยากจะดื่ม. คำว่า **ผู้มีรัศมีจากกาย** คือ รัศมีจากกายของเธอมืออยู่ เหตุฉนั้นเธอจึงชื่อว่า **ผู้มีรัศมีจากกาย**. **ปัญจสิขะ** กล่าวพร้าปรารถถึงนางสุริยวัจฉสานั้นแหละ. คำว่า **คุณธรรมเป็นที่รักของ**

พระอรหันต์ทั้งหลาย คือ เหมือนโลกุตตรธรรมเกื้ออย่างของพระอรหันต์
ทั้งหลาย.

คำว่า **ของคนหิว** คือของผู้ที่ถูกความหิวครอบงำใครจะบริโภค. คำ
ว่า **ดูจนน้ำดับไฟที่กำลังโพลง** คือ ปัญจสิขะ กล่าวว่ ใคร ๆ ฟังเอา
น้ำดับไฟที่กำลังลุกโพลงฉันใด นื่องจดับความก่ดก่ลุ่ม เพราะความกำหนด
ของพีที่่เกิดขึ้นแล้วเพราะนื่องเป็นเหตุฉนั้น.

คำว่า **ประกอบด้วยเกสรและละออง** คือประกอบด้วยเกสรและ
ละอองดอกบัว คำว่า **ดูข้างที่ถูกแดดหน้าแล้งแผดเผา** คือเหมือนข้าง
ที่ถูกแดดแผดเผาในฤดูร้อน. คำว่า **หยั่งลงสู่ถันและอุทรของนื่อง** คือ
ปัญจสิขะกล่าวว่ เมื่อไรหนอ พีจะได้ลงสู่ถันและอุทร อันได้แก่ สู่กลางถัน
และอุทรของนื่องแล้วได้รับความสุขและความชื่นใจ เหมือนข้างนั้นหยั่งลงสู่
สระบัวเต็มแล้วแต่ตัวโพล่แต่ปลายวงเท่านั้นให้ปรากฏได้รับความสุขและความ
ชื่นใจ ฉนั้น. นามเหล็กที่ใช้สับกหุเรียกว่า **ขอ** ในกาลานี้ว่า

พีหลงไหลในนื่องผู้มีขางาม จึง

ไม่รู้จักเหตุการณ์ ประดูข้างสาร

เหลือขอ เข้าใจว่าตนชนะขอและ

หอกฉนั้น.

ที่เรียกว่า **หอก** ได้แก่หอกอาชญาใช้แทงเท้า เป็นต้น. ที่เรียกว่า **ขอ** ได้แก่
เหล็กแหลมงอใช้สับหัว (ข้าง). ก็ข้างที่ตกมันเต็มที เป็นข้างที่เหลือขอคือขอ
ต่อให้เอาขอสับอยู่ก็เอาไว้ไม่อยู่ และมันเข้าใจว่า ข้าเอาชนะขอและหอกได้แล้ว
เพราะแม้แต่ขอก็ยังเอาเข้าไว้ไม่อยู่ มันไม่ยอมรับรู้เหตุการณ์อะไร ๆ เพราะ
แรงของมัน. ปัญจสิขะกล่าวว่ แม้ตัวพี ก็หลงไหล เมา เมามันเหมือนเป็นบ้า

ในน่องผู้มีขางาม เพราะมีขาถึงพร้อมด้วยลักษณะ จึงไม่รู้จักเหตุการณ์อะไรๆ เหมือนช้างที่เหลือขอนั้น มันเข้าใจว่า ข้าอาชนะขอและหอกได้แล้ว ก็ไม่รู้จักเหตุการณ์อะไรๆ ฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ตัวที่เองเหมือนช้างที่เหลือขอลงไหล น่องผู้มีขางาม ฉะนั้นจึงไม่รู้จักเหตุแห่งการสำรอกความกำหนดสักน้อยหนึ่งได้. เพราะเหตุไร? เพราะต่อให้ใครๆ มากล่าว พี้ก็ไม่ถือเอาถ้อยคำ เหมือนช้าง ที่คิดว่า ข้าอาชนะขอและหอกได้แล้วนั้น.

คำว่า **พีมิจิตที่ติดรักน่อง** ความว่า น่องรัก พินี้เป็นผู้มีจิตปฏิบัติในน่องผู้มีขางาม. หรือคำว่า **มิจิตติดรัก** ได้แก่มีจิตเพ่งจ้องปองรัก. คำว่า **จิตแปรปรวนแล้ว** คือจิตละปกติตั้งอยู่. คำว่า **ไม่สามารถกลับได้** คือ พี้กลับไม่ได้. คำว่า **ดุจปลาที่กลืนเบ็ด** คือเหมือนปลาที่กลืนเบ็ดแล้วติดอยู่ ปาฐะว่า **ขมสะ** ก็มี. ใจความก็อย่างนี้เหมือนกัน.

คำว่า **มีลำขาอันงาม** คือมีลำขาที่ตั้งมั่นด้วยท่าทางที่งาม หรืออธิบายว่ามีลำขาเหมือนต้นกล้วย. คำว่า **โอบ** คือ โปรงคกงอดพีเข้าไว้. คำว่า **มีนัยน์ตาอันขมดขม้อย** คือ พวกผู้หญิงข่อมไม่จ้องเขม็ง แต่ข่อมชะเง้อแลมอง ฉะนั้นจึงเรียกว่า ผู้มีนัยน์ตาขมดขม้อย. คำว่า **โอบกอด** คือจงบวมกอดพีไว้ทุกส่วน. คำว่า **พี่ปรรณาดังนี้ยั้งนัก** คือพี้ต้องการดังนี้เสมอ.

คำว่า **มี (ความรัก) ต่อพีน้อยนัก** คือมีผู้น้อยโดยปกติทีเดียว. คำว่า **มีผมเป็นคลื่น** คือชื่อว่าผมเป็นคลื่นเพราะผมของหญิงนั้นในเวลาที่ยายแล้วปล่อยไว้ข้างหลังเลื้อยไปเหมือนงู. ผู้มีผมเหมือนคลื่นนั้น. คำว่า **เกิดมีขึ้นไมใช่น้อย** คือ เกิดขึ้นไม่ใช่อย่างเดียว. ปาฐะว่า **มีไชน้อย** ก็มี. คำว่า **เหมือนทักษิณาในพระอรหันต์** คือแตกขยายออกไปโดยประการต่างๆ เหมือนทานที่ถวายในพระอรหันต์ (ให้ผลมากมาย ฉะนั้น).

คำว่า **มีบุญใดที่พี่ได้ทำไว้แล้ว** คือ บุญใดที่พี่ได้ทำไว้มีอยู่. คำว่า **ในพระอรหันต์ทั้งหลายผู้คงที่** คือ ในพวกพระอรหันต์ ผู้ถึงลักษณะแห่งผู้คงที่. คำว่า **จงอำนวยผลให้พี่กับน้อง** คือ บุญทั้งหมดจงให้ผลให้พี่กับน้องนั่นเอง.

บทว่า **โดดเดี่ยว** คือถึงความเป็นผู้เดียว. บทว่า **มีปัญญาเครื่องคุ้มตัว มีสติ** ได้แก่ ชื่อว่ามีปัญญาเครื่องครองตัวเพราะประกอบด้วยปัญญาที่เรียกว่าเครื่องคุ้มตัวนั้น เพราะประกอบด้วยสติจึงชื่อว่า มีสติ. บทว่า **พระมุณีแสวงหาอมฤตธรรม** คือองค์พระพุทธรูมนี้นั้นทรงแสวงหา คือเสาะหาอมฤต ได้แก่ พระนิพพาน ฉันทิโด พี่เองก็ฉันทินั้นน้องสุริยวัจฉสา ย่อมแสวงหาคือเสาะหาน้อง. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า พระพุทธรูมน้องคนนั้น ทรงเที่ยวเสาะแสวงหาอมฤตธรรมฉันทิโด พี่ก็เที่ยวแสวงหาน้องฉันทินั้นเหมือนกัน.

บทว่า **พระมุณีทรงบรรลुพระสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว** พึงทรงผลิตผลิตนมัยฉันทิโด ความว่า พระพุทธรูมนี้อุปะทับนั้งที่โพธิบัลลังก์ทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณแล้ว พึงทรงผลิตผลิต คือพึงทรงยินดีฉันทิโด. บทว่า **พึงผลิตผลิตฉันทินั้น** ความว่า ปัญญาจะกล่าววว่า แม้พี่เองถึงความคลอเคลียกับน้องแล้ว ก็พึงผลิตผลิต คือพึงเป็นผู้เกิดความอิมเอิบและความดีใจ ฉันทินั้นเหมือนกัน .

คำว่า **อเห** ในบาทภาดาว่า **ตาหิ ภทฺเท วรยฺยาเห** เป็นคำสำหรับเรียก. อธิบายว่า นี้แนะสุริยวัจฉสาขอครัก ถ้าทำวสัถกะผู้จอมทวยเทพประทานพรอย่างนี้ว่า เธอจะเอาเทวราชย์ในเทวโลกทั้งสองชั้น หรือ สุริยวัจฉสา พี่จะกราบทูลว่า ข้าพระองค์ขอสละเทวราชย์แล้วเอาสุริยวัจฉสา พี่ต้องเลือกคือต้องการ ได้แก่ ต้องเอาน้องไว้ ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า เหมือนสาละที่บานยังไม่บาน ความว่า โกลัประตุมือง
ของบิดาน้อง. มีต้นสาละซึ่งบานยังไม่บาน ต้นสาละนั้นน่าชื่นใจเกินเปรียบ
เหมือนสาละที่บานยังไม่บานนั้น. คำว่า แนะน้องผู้มีปรีชาดี บิดาของ
น้อง ความว่า พี่ผู้เมื่อจะไหว้ก็ขออนอบน้อม คือขอทำความนอบน้อมบิดา
ของน้อง ผู้ทรงสิริอย่างหาที่เปรียบมิได้. คำว่า ผู้เป็นเช่นนี้ เป็นประชา
ของผู้ใด ความว่า น้องผู้เป็นเช่นนี้เป็นลูกสาวของท่านผู้ใด.

ถามว่า ทำไมพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสชมเสียดับและเสียดินว่า
ย่อมกลมกลืนกัน ความกำหนดจัดในเสียงนั้น ของพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีอยู่
หรือ. ตอบว่า ไม่มี. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้วางเฉยด้วยความวางเฉยมี
องค์หกประการ ในฐานะเช่นนี้ ก็ยังทรงทราบอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ
ทุกอย่างอยู่ ก็ไม่ทรงคิดในอารมณ์นั้น. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้มี
อายุ พระเนตรของพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีอยู่แล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็น
รูปด้วยพระเนตร ความกำหนดเพราะความพอใจของพระผู้มีพระภาคเจ้าหา
มีอยู่ไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระหฤทัยหลุดพ้นแล้วเป็นอย่างดี ผู้มีอายุ
พระกรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ยังมีอยู่แล° ดังนี้เป็นต้น. พระผู้มีพระภาค
เจ้าตรัสชมเพราะทรงทราบว่า ก็หากเราไม่กล่าวชม ปัญจสิขะก็ทราบไม่ได้ว่า
เราได้ให้โอกาสแล้ว ที่นั่น ท้าวสักกะก็จะทรงพาพวกเทวดากลับไปจากที่นั่น
เพราะทรงเข้าพระทัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประทานพระโอกาสแก่ปัญจสิขะ
แต่นั้น ก็จะพึงฉิบหายใหญ่ เมื่อตรัสชม แต่มานั้น ท้าวสักกะก็จะทรงเข้า
พระทัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานพระโอกาสแก่ปัญจสิขะแล้ว ก็จะ
ทรงเข้ามาเฝ้าพร้อมกับพวกเทวดา ทรงถามปัญหา เมื่อแก้เสร็จ พร้อมกับ
พวกเทพแปดหมื่นก็จักทรงดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล. ในบทเหล่านั้น บทว่า

ร้อยกรองไว้แต่เมื่อไร ความว่า (กาลาเหล่านี้เธอ) แต่งคือรวบรวมไว้แต่ครั้งไร.

คำว่า พระพุทธเจ้าข้า ก็สมัยนั้นแล ข้าพระองค์ ความว่า โดยสมัยนั้น คือในสัปดาหฺที่แปดแต่พระองค์บรรลุมโทธิญาณนั้น. คำว่า ชื่อ ภทราสุริยวัจฉสา คือโดยชื่อ ชื่อ ภทรา เพราะถึงพร้อมด้วยรูปร่าง ที่สวยงาม จึงชื่อ สุริยวัจฉสา. คำว่า นื่อง นี้เป็นคำสำนวนเรียก. หมายความว่า เทพธิดา. คำว่า รักผู้อื่นอยู่ คือ รัก ได้แก่ หวังผู้อื่นอยู่. คำว่า กำลังเข้าไปพื่อนอยู่ ได้แก่ กำลังร่ำอยู่. เล่ากันมาว่า สมัยหนึ่ง นางไปเพื่อต้องการชมงานพื่อนของท้าวสักกเทวราชกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกา. ก็ในขณะนั้น ท้าวสักกะได้ทรงกล่าวสรรเสริญพระคุณตามที่เป็นจริงแปดประการของพระตถาคตเจ้า. ด้วยประการฉะนี้ ก็เป็นอันว่าในวันนั้น นางก็ได้ไปชมการพื่อน.

คำว่า ย่อมผลิตเพลินต่อกัน ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำเป็นต้นว่า ย่อมกลมกลืนแท้ ของเธอ ก็ชื่อว่าทรงผลิตเพลิน ปัญฺจสิขะก็ชื่อว่าผลิตเพลินตอบ เมื่อปัญฺจสิขะกำลังกล่าวคาถาอยู่ ก็ชื่อว่าผลิตเพลิน พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ชื่อว่าทรงผลิตเพลินตอบ. คำว่า ตรัสเรียก คือทรงแจ้งให้ทราบ. ได้ทราบมาว่า ท้าวสักกะนั้นได้ทรงมีพระดำริอย่างนี้ว่า เราส่งปัญฺจสิขะนี้ไปด้วยงานของเรา เขาก็ไปทำงานของตัวเองเสีย เขายืนอยู่ในสำนักพระศาสดาผู้เห็นปานนั้นแล้ว ไปกล่าวถ้อยคำที่ประกอบด้วยกามคุณ ซึ่งเป็นคำที่หาสมควรไม่ ก็ขึ้นชื่อว่าพวกนักพื่อนเป็นพวกไร้ยางอาย ปัญฺจสิขะเมื่อกำลังกล่าวอยู่พึงแสดงอาการที่ประหลาดก็ได้ เออละ เราจะเตือนให้เขารู้งานของเราเมื่อทรงคิดดังนี้แล้วก็ตรัสเรียกมา.

บทว่า ก็แล เมื่อเป็นอย่างนี้ พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย ดังนี้ อัน

พวกพระเถระรวบรวมธรรม ตั้งไว้แล้ว. คำว่า กล่าวเพิ่ม คือกล่าวด้วยการ
รับ การไหว้ ได้แก่ ด้วยคำที่เพิ่มขึ้น. คำว่า อันกล่าวยิ่งแล้ว คืออันกล่าว
ด้วยคำที่เพิ่มขึ้น. คำว่า ได้ลงความกว้างขวาง คือ กลายเป็นเปิดกว้างใหญ่.
คำว่า ความมืด ในถ้าได้หายไป ความสว่างไสวเกิดขึ้นแทน คือ
ความมืด โดยปกติของถ้ำนั้นได้หายไป เกิดความสว่างไสวแทน. ทั้งหมดนี้
เป็นคำของพวกท่านผู้รวบรวมธรรม.

คำว่า ข้าพระองค์หลีกเลี่ยงไปเสียนาน พระพุทธเจ้าข้า ความว่า
ข้าพระองค์ใครจะเฝ้าตั้งนานแล้ว อธิบายว่า ข้าพระองค์ใครจะเฝ้าจำเดิมแต่
นานมาแล้ว. คำว่า ด้วยกิจและกรณีะบางอย่าง ความว่า พวกลูกหญิง
และลูกชายย่อมเกิดบนตักของพวกเทพ พวกสตรีที่เป็นบาทปริจาริกา ย่อมเกิด
บนที่นอน พวกเทวดาที่เป็นพนักงานตบแต่งประดับประดาของเทวดาเหล่านั้น
ย่อมเกิดรอบๆ ที่นอน พวกช่วยกิจการงาน (ไวยวัจกร) ย่อมเกิดภายในวิมาน
การก่อดดีเพื่อประโยชน์แก่เทพพวกนี้ไม่มี แต่พวกที่เกิดระหว่างเขตแดนนั้น
เมื่อไม่อาจตัดสินว่า ของท่าน ของข้าพเจ้า ดังนี้ ก็เป็นความกัน ย่อมทูลถาม
ท้าวสักกะผู้เป็นพระราชอาของเทพ พระองค์ก็จะตรัสว่า ใกล้วิมานผู้ใดกว่า
เป็นของผู้นั้น ถ้าวิมานทั้งสองเกิดมีระยะที่เท่าๆ กัน พระองค์ก็จะตรัสว่า
ยื่นมองวิมานผู้ใด เป็นของผู้นั้น ถ้าไม่มองดูแม่แต่วิมานเดียว เพื่อตัดการ
ทะเลาะของทั้งสองฝ่าย ก็ทรงเอาเสียเอง ยังก็มีภารกิจพาเป็นต้น ก็จำเป็น
ต้องทรงจัดการทั้งนั้น ท้าวเธอทรงหมายเอาพระกรณีะเหล่านั้น เห็นปานนี้
แล้วจึงตรัสว่า ด้วยกิจและกรณีะบางอย่าง ดังนี้.

คำว่า ที่อาคารไม้สน ได้แก่พระคันธกุฎีที่สร้างด้วยไม้สน. คำว่า
ด้วยสมาธิอันใดอันหนึ่ง คือ มีเรื่องเล่าว่า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง

ทราบว่า พระญาณของท้าวสักกะนั้นเองยังไม่แก่กล้า จึงไม่ทรงประทาน
พระโอกาส เลยประทับนั่งด้วยธรรมเครื่องพักคือผลสมาบัติเสีย ท้าวเธอ
ไม่ทรงทราบถึงข้อนั้น จึงตรัสว่า ด้วยสมาธิอันใดอันหนึ่ง ดังนี้. คำว่า
ชื่อ ภูษิตี คือเทพธิดานั้น ชื่อว่า ภูษิตี. คำว่า บริจาริกา คือ เทพธิดา
ผู้เป็นบาทบริจาริกา. มีเรื่องเล่ามาว่า นางบรรลุผลสองอย่าง เหตุนี้ นาง
จึงไม่มีความยินดีในเทวโลกเลย นางมาสู่ที่บำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้าเสมอ ยืน
ยกกระพุ่มมือวางไว้บนเศียรไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่.

ในคำว่า ออกจากสมาธินั้นเพราะเสียงล้อและคุมรถ นี้ ไม่ต้องพูดว่า
ทรงเข้าสมาบัติแล้วทรงได้ยินเสียง. ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ยังตรัสกับ
ท้าวสักกะ ผู้จอมทวยเทพว่า อีกประการหนึ่ง อาตมภาพออกจากสมาธินั้น
ก็เพราะเสียงล้อและคุมรถของมหาบพิตร มิใช่หรือ. ตอบว่า เสียงคุมรถยกไว้
เถิด ธรรมดาผู้เข้าสมาบัติ ในภายในสมาบัติ ต่อให้ใครเอาคู้สังข์มาเป่าใส่
ใกล้ ๆ กกหูก็ดี ฟ่าผ่าเบรียงก็ดี ก็ย่อมไม่ได้ยินเสียง. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงกำหนดว่า ตลอดเวลาเท่านี้ เราจะยังไม่ให้โอกาสแก่ท้าวสักกะ จึงทรง
เข้าผลสมาบัติด้วยอำนาจเวลา. ท้าวสักกะทรงคิดว่า บัดนี้ พระศาสดายังไม่
ประทานโอกาสแก่เรา จึงทรงทำประทักษิณพระคันธกุฎี แล้วให้กลับรอบ่าย
พระพักตร์สู่เทวโลก. บริเวณพระคันธกุฎี ก็มีสนั่นเพราะเสียงรถ เหมือนดนตรี
มีองค์ห้า. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากสมาบัติตามอำนาจเวลาที่ได้ทรง
กำหนดไว้แล้ว จิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ดวงแรกก็เกิดขึ้น ฉะนั้น พระ-
องค์จึงตรัสอย่างนั้น.

คำว่า ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลายเป็นปกติ คือ เป็นผู้มีปกติ
ทำให้บริบูรณ์ในศีล ๕ ข้อ. คำว่า คลายจิตในความเป็นสตรี คือมาคิดว่า
พอกันทีสำหรับความเป็นสตรี เพราะว่าดำรงอยู่ในความเป็นสตรีแล้ว จะเสวย

ศิริของพระเจ้าจักรพรรดิก็ไม่ได้ เสวยศิริของพระอินทร์ มาร และ พรหม ก็ไม่ได้ จะบรรลุปัจเจกโพธิญาณก็ไม่ได้ จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณก็ไม่ได้ อย่างนี้แล้ว ชื่อว่าย่อมสำรอกความใคร่ในความเป็นสตรี ส่วนผู้ที่คิดว่า ธรรมดา ความเป็นบุรุษนี้ยิ่งใหญ่ประเสริฐสูงสุด เพราะผู้ดำรงอยู่ในความเป็นบุรุษนี้ สามารถถึงพร้อมซึ่งสมบัติเหล่านี้ อย่างนี้แล้ว ชื่อว่าย่อมทำความเป็นบุรุษให้มี แม้นางก็ได้ทำอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า สำรอกความใคร่จิตในความเป็นสตรีแล้ว ทำจิตบุรุษให้มีดังนี้. คำว่า **กายคนธรรพ์แล้ว** คือ พวกคนธรรพ์แล้ว คือ ลามก. ถามว่าก็พวกเธอเหล่านั้นล้วนแต่มีศีลบริสุทธิ์ ทำไม จึงเกิดขึ้นในเทวโลกนั้นเล่า. ตอบว่า เพราะความพอใจมาก่อน. เล่ามาว่าแต่ก่อนมาที่นั่นแหละเป็นที่ที่เคยอยู่มาแล้วของพวกนั้น เพราะฉะนั้น จึงเกิดขึ้นในที่นั้น ด้วยสามารถแห่งความพอใจ. คำว่า **ที่บำรุง** ได้แก่ โรงสำหรับบำรุง. คำว่า **บำเรอ** ได้แก่การปรนเปรอ. คนธรรพ์เหล่านั้นย่อมมา ด้วยคิดว่า พวกเราจะบำเรอด้วยการจับ และการบรรเลง.

คำว่า **ตักเตือน** คือให้สติ. เล่ากันมาว่า เมื่อโลกกเทพบุตรเห็น คนธรรพ์เหล่านั้นจึงใคร่ครวญว่า เทวบุตรเหล่านี้มีรัศมีเหลือเกิน ทำกรรมอะไรไว้หนอจึงได้มา ได้เห็นว่า เป็นพวกภิกษุ จากนั้นก็ใคร่ครวญอีกว่า พวกภิกษุ มีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย หรือไม่ ได้เห็นว่า มีปกติทำให้บริบูรณ์ ใคร่ครวญต่อไปว่า มีปกติทำให้บริบูรณ์ก็เถอะ คุณพิเศษอย่างอื่นมีหรือไม่มี ได้เห็นว่า เป็นพวกมีปกติได้มาน ใคร่ครวญต่อไปอีกว่า ถึงมีปกติได้มานก็ช่างเถอะ. เป็นชาวไหนกัน ได้เห็นว่า เป็นผู้มารับบาตรประจำตระกูลของเรานั้นเอง จึงคิดว่า ธรรมดาผู้มีศีลบริสุทธิ์ย่อมเกิดในเทวโลกหกชั้น ในชั้นที่ต้องการ แต่พวกนี้ไม่เกิดในเทวโลกชั้นสูง ธรรมดาผู้ได้มานย่อมเกิดในพรหมโลก แต่พวกนี้ไม่เกิดในพรหมโลก ส่วนตัวเราตั้งอยู่ในโอวาทของ

พวกนี้ เกิดเป็นบุตรที่บัลลังก์ของท้าวสักกะ จอมทวยเทพผู้เป็นเจ้าของแห่งเทวโลก พวกนี้เกิดในหมู่คนธรรพ์ที่เลว ขึ้นชื่อว่าพวกคนธรรพ์นั้น ใคร ๆ เขาก็เจอ แต่เป็นพวกบุคคลที่เอากระดุกมาเจาะ (คล้องคอ) เดินกันไปเดินกันมาเท่านั้นเอง จึงเตือนด้วยคำ เป็นต้นว่า ชื่อว่าเอาหน้าไปไว้ไหน. ในบทเหล่านั้น คำว่า **เอาหน้าไปไว้ไหน** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหันพระพักตร์มาแสดง ธรรมอยู่ พวกท่านมัวเอาหน้าไปไว้ไหน หรือ มัวแต่ส่งใจไปที่อื่น มองนั้น มองนี่ หรือมัวแต่หลับอยู่. คำว่า **รูปที่ไม่น่าดูเสียเลย** คือไม่เหมาะที่จะเห็น สภาพที่ไม่น่าดู. คำว่า **พวกสหัมมิก** คือ ผู้ประพฤดิธรรม ได้แก่ ทำบุญ ในศาสนา ของพระศาสดาองค์เดียวกัน.

คำว่า **แห่งเทพบุตรเหล่านั้น พระเจ้าข้า** ความว่า แห่งเทพบุตร เหล่านั้น ผู้ที่ถูกโคปกเทพบุตรกล่าวอย่างนั้นแล้ว ตักเตือนอีกด้วยคำเป็นต้นว่า โอ! พวกท่าน ช่างไร้ยางอาย ช่างไม่มีความขายหน้า เทพสองท่านกลับได้ สติในทันทีทันใดทีเดียว. คำว่า **หมู่พรหมบุรีहित** คือได้ยินว่า เทพบุตร เหล่านั้นพากันคิดว่า ขึ้นชื่อว่าพวกนักพ่อน ที่พ่อนรำ ขับร้อง คิดสติเป่า มาแล้ว ก็ต้องได้ค่าจ้างรางวัล ส่วนโคปกเทพบุตรนี้ ตั้งแต่เวลาที่เราเห็น เอา แต่ปะทุเปรี้ยะ ๆ เหมือนเอาเกลือโรยใส่เตาไฟ นี่มันอะไรกันหนอ เมื่อใครครวญ ต่อไป ก็เห็นว่าคนเป็นสมณะ มีศีลบริสุทธิ ได้มานและก็เป็นผู้รับบาร ุประจําตระกูลของโคปกเทพบุตรนั้นเสียด้วย แล้วมาทราบว่ ธรรมดาผู้มีศีล บริสุทธิ ย่อมเลือกเกิดในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้นได้ ผู้ได้มานก็ย่อมเกิดในพรหมโลก (แต่) พวกเรา ทั้งในเทวโลกชั้นสูง ทั้งในพรหม หาได้เกิดได้ไม่ โคปก เทพบุตรนี้ เคยเป็นสตรีตั้งอยู่ในโอวาทของพวกเรา ยังได้เกิดสูง พวกเราเป็น ิกิษุประพฤดิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดในพวกคนธรรพ์ที่เลว เหตุนี้ โคปกเทพบุตรนี้ จึงข่มพวกเราอย่างนี้ได้ จึงต่างก็ยอมฟังถ้อยคำ

ของโคปกเทพบุตรนั้น. ในเทพทั้งสามท่านนั้น สองท่านกลับได้ความระลึกถึง
ฉณาทิ ๑ เอามาเป็นบาทแล้วก็พิจารณาสังขาร ตั้งอยู่ในอนาคามิผลนั้นแล.
ที่นั่น อรรถาพชนิตท่องเที่ยวในกามซึ่งเป็นสภาพที่เล็กน้อยของพวกท่านเหล่านั้น
ทรงอยู่ไม่ไหว ฉะนั้นทันใดนั่นเอง ท่านก็เคลื่อนไปเกิดในชั้นพรหมปุโรหิต
และกายของพวกเขาที่อยู่ในชั้นพรหมปุโรหิตนั้น ก็เกิดแล้ว เพราะเหตุนี้
ท้าวสักกะจึงตรัสว่า พระเจ้าข้า แห่งเทพบุตรเหล่านั้นผู้ที่โคปกเทพบุตรดักเตือน
แล้ว เทพสองท่านกลับได้สติในทันทีทันใดทีเดียว เข้าถึง หมู่พรหมปุโรหิต
แล้ว ดังนี้.

ในคำเหล่านั้น คำว่าในทันทีทันใด ที่เดียว คือ กลับได้สติ
ในอรรถาพชนิตเอง. ฟังเห็นอธิบายในคำนั้นอย่างนี้ว่าก็ยังอยู่ในที่นั้นนั่นเอง.
เคลื่อนแล้วกลับได้กายเป็นพรหมปุโรหิต. คือสรีระเป็นพรหมปุโรหิต. คำว่า
แต่เทพบุตรท่านหนึ่ง คือ เทพบุตรท่านหนึ่ง ทำลายความคิดใจยังไม่ได้
ก็อยู่ครองกาม คือ ยังอยู่ประจำ คือ ยังอาศัยอยู่ในกามาวจรภพนั่นเอง.

คำว่า และบำรุงสงฆ์ คือ บำรุงสงฆ์ด้วย คำว่า เป็นธรรมดี
คือ ด้วยความที่พระธรรมเป็นธรรมดี. คำว่า เข้าถึงไตรทิพ คือเกิดในไตรทิพ
ได้แก่ ไตรทศบุรี. คำว่า เข้าอาศัยอยู่ในหมู่นักดนตรี คือเป็นผู้เข้าอยู่
อาศัยในหมู่คนธรรมพ์. คำว่า ก็พวกเราผู้ที่เมื่อก่อนเป็นมนุษย์ คือ เมื่อก่อน
นี้พวกเราผู้ที่เป็นมนุษย์. ฟังประกอบกับคำนี้ว่า ข้าพเจ้าบำรุงด้วยข้าวนา แล้ว
ทราบใจความ. คำว่า ยังได้ชำระเท้า คือเข้าไปใกล้เท้าแล้วทั้งบูชาด้วยการ
เพิ่มการล้างเท้าและการทาเท้า ทั้งไหว้ที่เท้า. คำว่า ในนิเวศน์ของตน คือ
ในเรือนของตน. สำหรับบทนี้ ก็ต้องเอาไปเชื่อมกับบทว่า บำรุงแล้ว นี้
เหมือนกัน. คำว่า ฟังรู้ในเฉพาะตัว คือ ฟังรู้ได้ด้วยตัวเอง. คำว่า สุภามิตทั้ง
หลายของพวกพระอริยะ คือ สุภามิตทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า

ที่พวกท่านกล่าวอยู่. คำว่า แต่ส่วนพวกท่านนั่งใกล้ผู้ประเสริฐ คือ นั่งอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้สูงสุด. บทว่า อ้นยอคเยียม คือ หรือ ในพระพุทธานุชา. บทว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ ความประพฤติที่ประเสริฐสุด. บทว่า ความอับติของพวกท่าน ได้แก่ ความเข้าถึงของพวกท่าน. คำว่า เมื่อข้าพเจ้าอยู่ในอาคาร ได้แก่ เมื่อข้าพเจ้ายังอยู่กลางเรือน. คำว่า สุวาซุหัตถบพว่า โส อซุห แปลว่า โลกเทพบุดรนั้น ในวันนี้.

ท่านเรียกโคปกะว่า สาวกพระโคตม ในที่นี้ว่า อ้นสาวกพระโคตม. คำว่า มาพร้อมแล้ว คือประชุมกันแล้ว. คำว่า เอาเถิด มาเร่งพยายามกันเถิด คือ เอาเถิด มาจะมักเขม้น พยายามกันเถิด. คำว่า โน ในบทว่า พวกเรายามาเป็นผู้รับใช้เขาเลย นี้เป็นเพียงคำที่แทรกเข้ามาเท่านั้น. ความหมายก็คือ พวกเรายามาเป็นผู้รับใช้ของผู้อื่นเลย. ในคำว่า คำสั่งสอนของพระโคตม นี้ โดยปกติท่านเรียกปฐมฌานที่ได้มันเองว่า คำสั่งสอนของพระโคตม หมายความว่า อนุสรณ์ คือ ตามระลึกถึงปฐมฌานนั้น. คำว่า พรากจิตทั้งหลาย คือ พรากพวกจิตที่ประกอบด้วยกามคุณห้าอย่าง. คำว่า โทษในเหล่ากาม คือ ได้เห็นโทษในกามทั้งหลายด้วยปฐมฌานเพราะอำนาจการข่ม เพราะอำนาจการตัดได้ขาด ท่านเหล่านั้นได้เห็นทั้งเครื่องประกอบคือ กาม และเครื่องผูก คือ กาม ที่ชื่อว่า กาม สัตยัญญ์ ด้วยมรรคที่สาม. คำว่า เป็นเครื่องประกอบของผู้มีบาป หมายความว่า เป็นเครื่องประกอบเป็นเครื่องผูกของผู้มีบาป คือ ของมาร. คำว่า พันไปได้ยาก คือยากที่จะก้าวข้ามไปได้. คำว่า หมู่เทพรวมทั้งพระอินทร์ รวมทั้งประชาบดี หมายความว่า ผู้ที่ทำพระอินทร์ให้เป็นหัวหน้าแล้วเข้าไปชื่อว่า รวมทั้งพระอินทร์ ผู้ที่ทำประชาบดีเทวราชให้เป็นหัวหน้าแล้วเข้าไปชื่อว่า รวมทั้งประชาบดี. คำว่า เข้าไปในสภา หมายความว่า เข้าไปนั่งในที่ประชุม. คำว่า ผู้กล้า คือ

ผู้กล่าวหา. คำว่า **คล้ายกำหนด** คือ ปราศจากกำหนด. คำว่า **กระทำ ธรรมที่ปราศจากมลทิน** คือ กระทำได้แก่ทำอนาคามีบรรคที่ไม่มีมลทินให้เกิดขึ้น. คำว่า **ตัดคามคุณที่ละเอียด เหมือนช้าง** คือ ตัดเครื่องประกอบคือกาม และเครื่องผูกพันได้แล้ว ก็ก้าวล่วงพวกเทพชั้นดาวดึงส์ไป.

คำว่า **ทรงเกิดความสด** คือ แก่ท้าวสักกะ ผู้ทรงเกิดความสด. คำว่า **ผู้ครอบงำกาม** คือ ผู้ทรงครอบงำกามแม่ทั้งสองอย่าง. คำว่า **ผู้เลื่อมจากสติ** คือ ผู้เว้นจากความระลึกถึงฉณาน. คำว่า **แห่งสามท่านนั้น** คือ ในสามท่านนั้น. คำว่า **ท่านหนึ่งยังอยู่ในภพนั้น** คือ ที่เป็นผู้อยู่อยู่ในพวกชั้นเหล่านั้น มีเพียงผู้เดียวเท่านั้น. คำว่า **มีปกติตามระลึกถึงทางแห่งความตรัสรู้** คือ มีปกติตามระลึกถึงอนาคามีบรรค. คำว่า **ยอมดูถูกแม่แต่พวกเทพ** คือ ดูหมิ่น ได้แก่กตเวทโลกแม่ทั้งสองชั้นให้ต่ำลง เพราะความที่ตนตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ จึงเอาผู้ที่คิดทำตนมาไปรยใส่ศีรษะพวกเทวดา เหาะไปในอากาศได้. คำว่า **ผู้ประกาศธรรมเป็นเช่นนี้ในศาสนานี้** คือ หมู่สาวกเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ซึ่งเป็นผู้ที่ประกาศธรรมเห็นปานนี้ในพระศาสนานี้. คำว่า **ใคร ๆ ที่เป็นสาวกยอมไม่สงสัยอะไรในข้อนั้น** คือ ในสาวกเหล่านั้น ใคร ๆ แม้แต่เป็นสาวกรูปเดียวก็ไม่สงสัยในพระพุทธรเจ้าเป็นต้น หรือในความเป็นทิสทั้งสี่ เป็นผู้ไม่คิดขัดไม่ยึดมั่นในทิสทั้งหมดอยู่. บัดนี้เมื่อจะทรงสรรเสริญพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ขอนมัสการพระพุทธรเจ้าผู้ทรงข้ามห้วงน้ำได้แล้ว ตัดความลังเลได้แล้ว ผู้ทรงชำนะ ผู้เป็นจอมชน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น คำว่า **ผู้ตัดความลังเลได้แล้ว** คือ ตัดความสงสัยได้แล้ว. คำว่า **ผู้เป็นจอมชน** คือผู้สูงสุดในโลกทั้งหมด. คำว่า **ธรรมใดของพระองค์** คือ ธรรมของพระองค์ใด. คำว่า **ท่านเหล่านั้นได้ถึงแล้ว** คือ

เทพบุตรเหล่านั้นได้บรรลุแล้ว. คำว่า กายพรหมปุโรหิต คือ เมื่อพวกข้า
พระพุทธรเจ้ากำลังคูดอยู่นั้น ก็กลายสรีระเป็นพรหมปุโรหิต. มีคำที่ท้าวสักกะทรง
ขยายไว้ดังนี้ว่า เทพเหล่านั้น ทราบธรรมของพระองค์ใดแล้ว ในสามท่านนั้น
ท่านทั้งสองนั้นได้ถึงคุณพิเศษ ขณะที่พวกข้าพระองค์เห็นกันอยู่นั้น ก็บรรลุ
กายเป็นพรหมปุโรหิตแล้วได้บรรลุคุณพิเศษคือมรรคผล ท่านผู้นิรทุกข์ ถึง
พวกข้าพระองค์ก็มาเพื่อบรรลุธรรมนั้น. คำว่า มาแล้ว คือ ถึงพร้อมแล้ว.

คำว่า พวกข้าพระองค์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานพระโอกาส
แล้วจะพึงทูลถามปัญหา ท่านผู้นิรทุกข์ หมายความว่า ถ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้าจะประทานพระโอกาส ที่นั้น ท่านผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์ผู้ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานพระโอกาสแล้วก็จะพึงทูลถามปัญหา.

คำว่า ยักษ์ (พระอินทร์) นี้ เป็นผู้บริสุทธิมานานแล้วแล คือ
เป็นผู้บริสุทธฺ์ บริสุทธฺ์ดีจำเดิมแต่กาลนานแล้ว. กาลนานเท่าไร. นานจำเดิม
แต่ครั้งเป็นมาฆมาณพในหมู่บ้านมจละ แคว้นมคธ ครั้งพระพุทธรเจ้ายังไม่ทรง
เกิดขึ้นมาแล้ว.

ดังมีเรื่องเล่ามาว่า ครั้งนั้น วันหนึ่ง มาฆมาณพนั้นลุกขึ้น
แต่เช้าตรู่แล้วไปสู่งานประจำหมู่บ้านของพวกคนกลางหมู่บ้าน เขาไปลอย
เท้าในแหล่งเขี่ยก้อนดินและขยะมูลฝอยออกไป ทำที่ซึ่งตนยืนให้น่ารื่นรมย์.
คนอื่นก็มายืนในที่นั้น. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นเอง เขาก็กลับได้ความระลึก จึง
วางที่เท้าวงสนามกลางหมู่บ้านแล้ว ก็ขนทรายมาเกลี่ยลง ขนเอาฟืนมาก่อไฟใน
เวลาหนาว. ทั้งหนุ่มสาวและผู้เฒ่าผู้แก่ก็พากันมานั่งในที่นั้น. ต่อมาวันหนึ่งเขา
เกิดความคิดว่า เมื่อเราไปเมืองก็เห็นพระราชาและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นต้น
คนทั้งหลายต่างก็กล่าวกันว่า ในพระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้น ต่างก็มี
เทพบุตรชื่อจันทร์ เทพบุตรชื่อสุรย์ พวกเหล่านั้นทำอะไรหนอจึงได้สมบัติ

เหล่านี้. ต่อมาจึงคิดได้ว่า สิ่งอื่น ๆ ไม่มี ต้องทำบุญเท่านั้น แล้วคิดว่า ถึงเราเองก็ต้องทำบุญที่ให้สมบัติอย่างนี้เหมือนกัน. เขาจึงลุกขึ้นตั้งแต่เช้า ตู๋ ค่อมข้าวต้มแล้วก็ถือเอาพร้าขวานเสียมและสาบไปที่ทางใหญ่สี่แยก เอาสาบจัดก้อนหินให้ไหวแล้วลึงไป เอาไม้มาสอดใส่เปลายาน ปราบที่ขรุขระ ให้เรียบราบแล้ว ก็สร้างศาลาตรงทางใหญ่สี่แพร่ง ขุดสระบัว ผูกสะพานทำงานอย่างนี้ตลอดวัน ตะวันตกจึงกลับบ้าน.

มีคนอื่นถามเขาว่า เพื่อนมาฆะ คุณออกไปตั้งแต่เช้า ตกเย็นจึงมาจากป่า คุณทำงานอะไร. ผมทำบุญ ถางทางไปสวรรค์. ชื่อว่าบุญนี้ ก็อะไรกันเพื่อน. คุณไม่รู้จักหรือ. เออ ผมไม่รู้จัก. เวลาไปเมืองท่านเคยเห็น พวกราชาและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นคันหรือ. เคยเห็นครับ พวกนั้นทำบุญแล้วจึงได้ตำแหน่งนั้น ผมเองก็จะทำงานที่ให้สมบัติอย่างนั้นบ้าง คุณเคยฟังไหมว่า เทพบุตรชื่อจันท์ เทพบุตรชื่อสุรย์. เออ เคยฟัง. ผมก็จะถางทางไปสวรรค์นั้น. เออ ก็บุญกรรมนี้ เหมาะสำหรับคุณเท่านั้น หรือสำหรับคนอื่นก็เหมาะด้วย. บุญนั้น ไม่กีดกันใคร ๆ หรือ. ถ้าอย่างนั้น พรุ่งนี้ เวลาไปป่า คุณเรียกผมด้วยนะ. วันรุ่งขึ้น เขาก็พาคนนั้นไป. ด้วยประการฉะนี้ ในหมู่บ้านนั้นจึงมีคนอยู่ในวัยฉกรรจ์รวมสามสิบสามคน ทุกคนล้วนแต่เป็นไปตามนายมาฆะทั้งนั้น. พวกเขาเที่ยวทำบุญเป็นเอกฉันท์ วันใดไปเมื่อจะปราบทางให้ราบปราบวันเดียวเท่านั้น เมื่อจะขุดสระบัว สร้างศาลา สร้างสะพานก็ให้เสร็จในวันเดียวเท่านั้น.

ต่อมา ผู้ใหญ่บ้านของพวกเขาก็คิดว่า แต่ก่อน เมื่อพวกนี้ยังค่อมเหล่า และยังมีสัตว์เป็นต้น เราข่อมได้ทรัพย์ด้วยอำนาจหาปณะเล็กน้อยเป็นต้นบ้าง ด้วยอำนาจภาชีอาชญาบัตรบ้าง เดียวนี้ ตั้งแต่พวกนี้ทำบุญ รายได้จำนวน

นั้นก็ขาดไป เออละ เราจะทำลายพวกนั้นในราชตระกูล จึงเข้าเฝ้าพระราชากราบทูลว่า มหาราช ข้าพระพุทธเจ้าพบกองโจร.

ราชา. ที่ไหนกัน พ่อ.

ผู้ใหญ่บ้าน. ในหมู่บ้านข้าพระพุทธเจ้า.

ราชา. โจรชนิดไหนกัน พ่อ.

ผู้ใหญ่บ้าน. ชนิดทำผิดต่อพระราชา พระองค์.

ราชา. ซาคืออะไร.

ผู้ใหญ่บ้าน. ซาติชาวบ้าน พระองค์.

ราชา. ชาวบ้านจะทำอะไรได้ เมื่อเธอรู้เช่นนั้นทำไมจึงไม่บอกเรา.

ผู้ใหญ่บ้าน. มหาราช ที่ไม่กราบทูลเพราะกลัวพระอาชญา บัดนี้

ขอพระองค์อย่าพึงลงพระอาชญาแก่ข้าพระพุทธเจ้า.

ลำดับนั้น พระราชาทรงคิดว่า ผู้ใหญ่บ้านนี้ร้องเสียงดัง จึงทรงเชื่อ จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอนั้นแหละจงไป นำพวกโจรเหล่านั้นมา แล้วก็ประทานกำลังส่งไป. ผู้ใหญ่บ้านนั้นก็ไปล้อมพวกนั้นขณะที่ทำงานประจำวันในป่าเสร็จแล้ว นั่งรับประทานอาหารเย็นกลางหมู่บ้านแล้วกำลังปรึกษากันว่า พรุ่งนี้พวกเรา จะทำงานอะไร จะปราบทางให้เสมอกัน จะขุดสระ หรือจะผูกสะพาน แล้วสำหรับไปว่า อย่าขยับเขยื้อนนะ นี่คำสั่งในหลวง มัดแล้วก็จงไป.

ลำดับนั้น พวกผู้หญิงของคนเหล่านั้น ได้ฟังว่า นัยว่า พวกสามีของพวกเราเป็นโจรขบถต่อพระราชา เจ้าหน้าที่เขาหาว่าเป็นโจร จึงมัดนำออกไป จึงพูดว่า พวกนี้เป็นคนโกงมานานแล้ว แต่ละวันๆ มีแต่พูดว่า ทำบุญ แล้วก็ไปป่าทำเดี๋ยว งานการทุกอย่างเสื่อมทรมหมด ในเรือนจะหาอะไร ก้าวหน้าสักนิดก็ไม่มี มัดให้ดี นำไปให้ดี. แม้ผู้ใหญ่บ้าน ก็นำพวกเขาไปแสดง

แต่พระราชยา. พระราชายังไม่ทันได้ทรงสอบสวนเลย ตรัสว่า จงให้ช่างเหยียบ. เมื่อพวกเขาถูกนำไป มาจะพูดกับคนนอกนี้ว่า เพื่อน พวกคุณจะทำตามคำ ของผมได้ไหม.

เมื่อทำตามคำของคุณนั้นแหละ พวกเราจึงถึงภัย ถึงเช่นนั้นก็เถอะ เราก้ยังทำตามคำของคุณ ว่าแต่คุณเถอะ จะให้พวกเราทำอะไร พรรคพวกว่า.

เพื่อน มาเถอะ นี่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับผู้ที่ท่องเที่ยวในวิญญะ ก็พวก ท่านเป็นโจรหรือ มาจะชี้แจง และถามพรรคพวก.

พวกเราไม่ใช่โจร พรรคพวกตอบอย่างแข็งขัน.

ชื่อว่าการกระทำดีจะเป็นที่พึงของโลกนี้ ฉะนั้น ถ้าพวกเราแม้ทั้ง หมดเป็นโจร ขอให้ช่างจงเหยียบ ถ้าไม่เป็นโจร อย่าเหยียบ ขอให้พวกคุณ จงกระทำดีจะดังที่ว่ามานี้ มาจะแนะนำ. พวกเขาก็ได้ทำอย่างนั้น.

ช่างแม้แต่จะเข้าใกล้ก็ไม่ได้ ร้องพลาง หนีไปพลาง แม้จะเอาเหล็ก แหลม หอก และขอสับสั๊กเท่าไรก็รั้งไว้ไม่อยู่. พวกควาญช่างจึงไป กราบทูล พระราชาว่า พวกข้าพระพุทธเจ้าจับช่างเข้าไปใกล้ไม่ได้.

ถ้าอย่างนั้น ก็เอาเสื้อลำแพนคลุมปิดข้างบนพวกมันแล้วให้เหยียบชั พระราชาตรัสสั่ง. เมื่อครอบเสื้อลำแพนไว้ข้างบนแล้ว เจ้าช่างก็ยิ่งร้องเป็นสอง เท่าพลางก็หนีไป.

พระราชาทรงฟังแล้ว ก็ทรงมีรับสั่งให้เรียกตัวการุญแหยมมาแล้วตรัสว่า พ่อ ช่างมันไม่ยอมเหยียบ.

ทราบด้วยเกล้า ขอเดชะ มาณพผู้เป็นหัวหน้ารัฐมนตรี นั้นเป็นอานู- ภาพของมนตรีแท้เทียว ผู้ใหญ่บ้านสนองพระดำรัสและกราบทูลใส่ความต่อ.

พระราชาทรงมีรับสั่งให้หัวหน้านั้นเข้าเฝ้าแล้วตรัสถามว่า เขาว่า แกมีมนต์หรือ.

ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีมนต์ แต่พวกข้าพระพุทธเจ้าได้กระทำสังกิริยาไว้ว่า ถ้าพวกเราเป็นโจรของพระราชา ขอให้เหยียบเถิด ถ้าไม่เป็นโจร ขออย่าเหยียบ นั่นเป็นอำนาจของสังกิริยาของพวกข้าพระพุทธเจ้า.

ราชา. แล้วก็ พวกพ่อกระทำงานอะไร.

หัวหน้า. พวกข้าพระพุทธเจ้า ปราบทางที่จรูจระให้เรียบ สร้างศาลาในทางใหญ่สี่แยก ขุดสระบัว ผูกสะพาน ขอเดชะ พวกข้าพระพุทธเจ้าเที่ยวสร้างบุญกรรมเห็นปานนี้.

ราชา. ผู้ใหญ่บ้านยุ่งพวกพ่อเพื่ออะไร ?

หัวหน้า. เวลาที่พวกข้าพระพุทธเจ้าประมาณ เขาย่อมได้สิ่งนี้และสิ่งนี้ เวลาไม่ประมาณ สิ่งนั้นก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้จึงยุ่ง.

ราชา. พ่อ ช้างเชือกนี้ เป็นดิรัจฉาน แม้มันก็ยังมีรู้คุณของพวกพ่อ ข้าเองแม้เป็นมนุษย์ ก็ไม่รู้ ข้าขอยกหมู่บ้านที่อยู่ของพวกพ่อเป็นหมู่บ้านปลอดภายี่ที่ใครๆ มาเก็บไม่ได้แล้วให้แก่พวกพ่อนี้แหละอีก ถึงช้างนี้ก็จึงเป็นของพวกพ่อเหมือนกัน ส่วนตัวการยูแห่งขอมอบให้เป็นทาสของพวกพ่อนี้แหละ ตั้งแต่บัดนี้ไป ขอให้พวกพ่อจงทำบุญเพื่อข้าบ้างนะ ตรัสแล้วก็พระราชทานพระราชทรัพย์ให้แล้วก็ทรงปล่อยไป.

พวกเขาจับพระราชทรัพย์แล้ว ก็เปลี่ยนเวรขึ้นช้างกันไป พलगปรึกษากันว่า เพื่อนเอ๋ย ธรรมดาว่าบุญกรรม เป็นของที่ต้องทำเพื่อประโยชน์แห่งภพในอนาคต เพราะบุญนั้นของเราให้ผลในอภินิหารนี้แหละ เหมือนอุบลเขียวที่ผลิดอกออกผลภายในน้ำ บัดนี้ พวกเราจะทำบุญให้ยิ่งขึ้นไป.

พวกเราจะทำอะไร ? เราทำสิ่งถาวรในทางใหญ่สี่แยกแล้ว สร้างศาลาสำหรับพักของมหาชน. แต่กับพวกผู้หญิงจะไม่ยอมให้มีส่วนร่วม เพราะเมื่อพวกเราถูกเจ้าหน้าที่ท้าวเป็นโจรจับพาไป ในพวกผู้หญิงแม่คนเดียว ก็ไม่ทำแม่แต่เพียงเอาใจช่วย มีแต่ส่งเสริมว่ามีดี ๆ จับดี ๆ เพราะฉะนั้น พวกเราจะไม่ยอมให้ผู้หญิงเหล่านั้นมีส่วนร่วม. พวกเขาก็พากันไปเรือนตนให้ข้าวสามสิบสามก้อน นำหญาสามสิบสามกำแก่ช้าง. ทั้งหมดนั้นก็เต็มท้องช้าง. พวกเขาย้ำปาดตัดไม้. ช้างก็ลากเอาไม้ที่ตัดแล้ว ๆ มาวางไว้ที่ทางเกวียน. พวกเขายช่วยกันลากไม้ เริ่มสร้างศาลา.

มาฆะ มีภรรยาอยู่ในเรือนสี่คน คือ นางสาวชดา นางสาวสุธรรมา นางสาวจิตรา นางสาวสุนันทา. นางสาวสุธรรมาถามช่างไม้ว่า พ่อ ! พวกเพื่อนเหล่านั้น เข้าก็ไป ตกเย็นจึงมา พวกเขทำงานอะไร. ทำศาลาแม่. พ่อ ! ขอให้ท่านช่วยทำให้ดิฉันมีส่วนร่วมในศาลาด้วยคนซิ. พวกเพื่อนเหล่านั้นก็กล่าวว่า พวกเราจะไม่ยอมให้ผู้หญิงมีส่วนร่วม. นางได้ให้เงินช่างไม้แปดกหาปณะด้วยพูดว่า เอาเถอะ พ่อ ขอให้ท่านช่วยหาอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งทำให้ดิฉันมีส่วนร่วมด้วย. เขากล่าวว่า ตกลง แม่ แล้วก็ถือเอาמידและเอาขวานอย่างรวดเร็วไปยืนกลางหมู่บ้าน ตะโกนเสียงดัง ๆ ว่า คุณ ! วันนี้เวลาปานนี้แล้ว ยังไม่ออกกันอีกหรือ ? รู้ว่าขึ้นสู่ทางกันหมดแล้ว จึงว่า พวกคุณจงล่วงหน้าไปก่อน ผมมีความจำเป็นต้องล่าช้า แล้วก็ให้พวกนั้นล่วงหน้าไปก่อน แล้วเดินไปทางอื่นตัดไม้สำหรับใช้เป็นซ่อฟ้า ถากไสแล้วขนมาไว้ที่เรือนนางสุธรรมาแล้ว สั่งนางว่า ท่านพึงให้ขนออกไปได้ ในวันที่ผมแจ้งไปว่า จงให้เถิด.

ต่อมาเมื่อเสร็จงานเกี่ยวกับเครื่องเครา และเมื่อทำเครื่องผูกที่ยึด การยกเสา การประกอบซื่อ และที่ติดซ่อฟ้าตั้งแต่ปราบพื้นที่เสร็จแล้ว ช่างไม้นั้นก็นั่ง

ณ ที่สำหรับติดช่อฟ้า ยกไม้จันทน์ทั้งสี่ทิศ พู่ว่า โอ้ ! มีลี้มไปอย่างหนึ่งเสียแล้ว. คุณมีอะไรที่ไม่ลี้มเล่า ? ลี้มทั้งหมดนั่นแหละ. แล้วจะเอาไม้จันทน์เหล่านี้ไปตั้งไว้ตรงไหน ? ควรจะได้ช่อฟ้ามา. พ่อคุณเอ๊ย บัดนี้ เราอาจได้ที่ไหนเล่า. อาจได้ในเรือนแห่งสกุลทั้งหลาย ลองเที่ยวถามคูชิ. พวกเขาก็เข้าไปถามในหมู่บ้าน แล้วมาขึ้นที่ประตูเรือนนางสุธรรมมาถามว่า ในเรือนนี้มีช่อฟ้าไหม. นางบอกว่า มี. เชิญรับค่าไป. ไม่รับค่าหรอก ถ้าพวกคุณยอมให้ดิฉันมีส่วนร่วมด้วย ดิฉันจะให้. มาเถอะ พวกเราจะไม่ยอมทำให้ผู้หญิงมีส่วนร่วม พวกเราจะไปป่าแล้วตัดไม้ว่าแล้วก็พากันออกไป. แต่นั่นพวกเขาเมื่อถูกช่างไม้ถามว่าเป็นอย่างไร พ่อได้ช่อฟ้าไหม ? ก็แจ้งความข้อนั้น. ช่างไม้นั่งอยู่ที่ติดช่อฟ้าอย่างเดิมเงมมองดูอากาศแล้วพู่ว่า ท่านผู้เจริญ วันนี้ ฤกษ์ดี เลยฤกษ์นี้แล้ว ปีอื่น จึงจะสามารถได้ และพวกคุณก็จะนำเอาเครื่องเครามาลำบากด้วย เครื่องเคราเหล่านั้น เอมากองไว้ ตลอดปี ก็จะนำฝนที่นี้เอง เวลาเกิดในเทวโลก ก็จงยอมให้ศาลามุมหนึ่งแก่นางเกิด ไปเอาช่อฟ้านั้นมาเกิด. แม้นางสุธรรมมานั้น ตลอดเวลาที่พวกนั้นยังไม่มาอีก ได้สั่งให้หลุตว์หนังสือว่า ศาลาหลังนี้ชื่อสุธรรมมา ไว้ที่พื้นล่างช่อฟ้า แล้วเอาผ้าไหมมาพันตั้งไว้.

เมื่อพวกคนงานมาแล้วกล่าวว่า ช่วยนำเอาช่อฟ้ามา เท่าที่จะเป็นได้. พวกเราจะทำให้คุณนายมีส่วนร่วมด้วย. นางก็นำออกมา สั่งว่า พ่อทั้งหลาย ! อย่าเพิ่งเอาผ้านี้ออกนะคะ จนกว่ายังไม่ขึ้นไม้จันทน์ได้แปลหรือสืบทท่อนก่อน แล้วก็ให้ไป. พวกนั้นก็รับว่า ตกลง ครั้นยกไม้จันทน์ขึ้นเสร็จแล้วก็เอาผ้าออก. เพื่อนบ้านสำคัญคนหนึ่งเงยหน้าขึ้นข้างบนเห็นตัวหนังสือจึงพู่ว่า นี่อะไร ? แล้วให้ไปตามคนที่อ่านหนังสือออกมาแสดง. คนนั้น ก็อ่านว่า ศาลาหลังนี้ชื่อสุธรรมมา. พวกเขาก็ร้องเอะอะว่า เอาออกไปท่าน ตั้งแต่ต้นมา เมื่อสร้างศาลา

พวกเราไม่ได้แม้แต่ชื่อ นางนี้เอาไม้ข้อฟ้าแก่สอกแล้วให้ทำศาลาด้วยข้อด้ว. เมื่อพวกเขากำลังร้องอะอะอยู่นั่นเอง ช่างไม้ก็สอดไม้จันทน์แล้วดอกสลักเป็นอันเสร็จงานสร้างศาลา. เขาแบ่งศาลาเป็นสามส่วน คือ ส่วนหนึ่งทำเป็นที่พักพวกคนใหญ่คนโต ส่วนหนึ่งสำหรับพวกคนยากคนจน อีกส่วนหนึ่งสำหรับผู้เจ็บป่วย. สามสิบสามคนปุกระดานสามสิบสามแผ่นแล้วให้สัญญาขังว่า อาคันตุกะมานั่งบนแผ่นกระดานที่ผู้ใดปูไว้ เจ้าจงพาเขาไปตั้งไว้ที่เรือนของเจ้าของแผ่นกระดานนั้นแหละ ให้การนวดเท้า ให้การนวดหลัง ของขบเคี้ยวของกินและที่นอน ทั้งหมดแก่อาคันตุกะนั้น จะเป็นภาระของเจ้าของแผ่นกระดานนั้นแหละ. ช่างก็พาแขกที่มาแล้ว นำไปสู่เรือนของเจ้าของแผ่นกระดานนั้นเอง. วันนั้นเจ้าของแผ่นกระดานนั้นก็จัดการที่พึงทำแก่แขกนั้น

ในที่ไม้ไกลศาลา มาฆมาณพปลุกต้นทองกลางไว้. และที่โคนไม้ นั้นลาดแผ่นหินไว้. แม้ภริยาของเขาที่ชื่อสุนันทาก็ให้ชุดสระบัวไว้ใกล้ ๆ. นางสุจิตรา ปลุกพุ่มไม้ดอก. ส่วนเมียหลวงเอาแต่เที่ยวส่องกระจกตกแต่งร่างกายเท่านั้น. มาฆะพูดกับนางว่า น้อง แม่สุทธรมานี้ เขามีส่วนแห่งศาลา แม่สุนันทา เขาให้ชุดสระบัว และแม่สุจิตราเขาก็ปลุกพุ่มไม้ดอก ส่วนน้องยังไม่มีบุญกรรม น้องจงทำบุญสักอย่างเถอะที่รัก. นางตอบว่า พี่ทำเพราะเหตุใด ที่พี่ทำก็เพื่อน้องเหมือนกันมิใช่หรือ? แล้วก็เอาแต่หมกมุ่นกับการแต่งตัวทำเดี๋ยว.

เมื่อมาฆะดำรงอยู่จนตลอดอายุแล้ว ก็เคลื่อนจากมนุษยโลกนั้นไปเกิดเป็นท้าวสักกะในชั้นดาวดึงส์. คนเพื่อนบ้านทั้งสามสิบสามคนตายแล้ว ก็เป็นเทพบุตรสามสิบสามองค์เกิดในสำนักของท้าวสักกะนั่นเอง. ปราสาทชื่อไพชยนต์ของท้าวสักกะ ผุดขึ้นสูงตั้งเจ็ดร้อยโยชน์. ชง ผุดขึ้นสูงตั้งสามร้อยโยชน์. ด้วยผลของไม้ทองกลาง เกิดต้นปาริฉัตร มีปริมณฑลโคจรอบสามร้อยโยชน์

ลำดับกว้างสิบห้าโยชน์. ด้วยผลแห่งแผ่นดิน เกิดหินเหมือนผ้าขนสัตว์สี่เหลี่ยม หกสิบโยชน์ที่โคนปาริฉัตร. ด้วยผลแห่งไม้ช่อฟ้าของนางสุธรรมา เกิดเทวสภา ชื่อสุธรรมาสามร้อยโยชน์. ด้วยผลแห่งสระบัวของนางสุนันทา เกิดสระบัวชื่อนันทาห้าสิบโยชน์. ด้วยผลแห่งสวนพุ่มไม้ดอกของนางสุจิตรา เกิดอุทยานชื่อ จิตรลดาวันหกสิบโยชน์.

ท้าวสักกะผู้เป็นราชาแห่งเทพ ประทับนั่งบนบัลลังก์ทองโยชน์หนึ่งใน สุธรรมาเทวสภา มีเสวตฉัตรสามโยชน์กางกั้น แวดล้อมไปด้วยเทพบุตรเหล่านั้น ด้วยเทพธิดาเหล่านั้น ด้วยนางพื่อน ๒๕ โภกิและด้วยหมู่เทวดาใน เทวโลกสองชั้น เมื่อตรวจดูมหาสมบัติ ก็ทรงเห็นสตรีสามคนเหล่านั้น ทรงดู ว่า สามคนนี้ปรากฏก่อน สุชาดาอยู่ไหน ทรงเห็นว่า นางนี้ไปเกิดเป็นนาง นกยางตัวหนึ่งในชอกเขาเพราะไม่ยอมทำตามคำเรา แล้วทรงลงจากเทวโลก เสด็จไปสู่สำนักนาง. พอนางเห็นเท่านั้น แหละก็จำได้เลยก้มหน้า. ท้าวสักกะจึง ตรัสว่า เจ้าผู้เขลา บัดนี้ ไฉนจึงไม่ยอมยกหัวขึ้นล่ะ เจ้าไม่ทำตามคำเรา เอาแต่ แต่งเนื้อแต่งตัว ทำให้เสียเวลา สมบัติอันยิ่งใหญ่เกิดแล้วแก่นางสุธรรมา นางสุนันทา. และนางสุจิตรา จงมาดูสมบัติพวกเราสิ แล้ว ก็ทรงพาไปเทวโลก ทรงปล่อยที่สระบัวชื่อนันทาแล้ว เสด็จประทับนั่งบนบัลลังก์. พวกนาง นักพื่อนกราบทูลถามว่า มหาราช ทูลกระหม่อมเสด็จไปไหน. พระองค์แม้ไม่ ทรงอยากจะบอก เมื่อถูกพวกนางเหล่านั้นบีบบังคับนักเข้า ก็ตรัสว่าไปสำนัก สุชาดา.

นาฎกา. มหาราช นางเกิดที่ไหน.

ส. ที่เชิงชอกเขา.

นาฎกา. เดียวนี้อยู่ไหน.

ส. ฉันทปล่อยไว้ที่สระบัวชื่อนันทา.

นางกา. มาเถิด ท่านผู้เจริญ พวกเราไปดูเจ้าแม่ของพวกเรา แล้ว
ทั้งหมดก็พากันไปที่นั่น.

นางสุชาดานั้น แต่ก่อนมา ถือตัวว่าเป็นใหญ่กว่าเขาหมด. บัดนี้ขึ้น
แต่พวกหญิงนักฟ้อน เมื่อเห็นนางเข้าก็พากันพูดจาเยาะเย้ยเอาเป็นต้นว่า คุณ
เถิดท่าน ปากเจ้าแม่พวกเราอย่างกะหลาวแทงปู.

นางเกิดอึดอัดเหลือเกิน จึงทูลท้าวสักกะ ผู้เป็นราชาของเทพว่า
มหาราช วิมานทอง วิมานเงิน หรือนันทาโปกขรณิเหล่านี้ จักทำอะไร
แก่หม่อมฉัน มหาราช ชาตฤมิตานั้นแหละที่เป็นสุขของหมู่สัตว์โปรด
ปล้อยหม่อมฉันไว้ที่เชิงชอกเขานั้นตามเดิมเถิด. ท้าวสักกะ ทรงปล้อยนาง
ไว้ที่นั่นแล้วตรัสว่า เจ้าจะทำตามคำของฉันไหม. นางทูลถามว่า จะทำตาม
มหาราช. ท้าวสักกะ จึงตรัสว่า เจ้าจงรับศีลห้ารักษาอย่าให้ขาด ไม่กี่วันฉันจะ
ทำเจ้าให้ใหญ่กว่านางเหล่านั้น. นางก็ได้ทำอย่างนั้น. ล่วงไปได้สองสามวัน
ท้าวสักกะ ทรงคิดว่า นางรักษาศีลได้ไหมหนอ จึงเสด็จไปจำแลงเป็นปลาหาง
ทอง ลอยบนหลังน้ำข้างหน้านาง. นางคิดว่า คงเป็นปลาตาย จึงไปจิกเอาที่
หัว. ปลากระดิกหาง. นางคิดว่า ชะรอยปลายังเป็นแล้วก็ปลอยน้ำไป. ท้าว
สักกะประทับยืนที่อากาศ ตรัสว่า สาธุ สาธุ เจ้ารักษาสิกขาบทได้ ฉันจะทำ
เจ้าผู้รักษาได้อย่างนี้ให้เป็นหัวหน้าของพวกนางละครเทวดาโดยไม่นานทีเดียว.
นางมีอายุ ๕๐๐ ปี. แม้แต่วันเดียวก็ไม่ได้อาหารเต็มท้อง แม้จะเหี่ยวแห้ง
แห้งผากร่วงโรยอยู่ ก็ไม่ทำให้ศีลขาด เมื่อตายแล้ว ก็เกิดในเรือนช่างหม้อใน
กรุงพาราณสี.

เมื่อท้าวสักกะทรงตรวจดูว่า เกิดที่ไหน ก็ทรงเห็น ทรงคิดว่า เรายังนำ
นางมาที่นี้จากที่นั่นไม่ได้ เราจะให้ความเป็นไปแห่งชีวิตแก่นาง จึงทรงเอาฟัก

ทองทองกำบรรทุกยานน้อยไปจนเต็ม จำแลงเพศเป็นคนแก่ นั่งในท่ามกลางหมู่บ้าน ร้องว่า พวกท่านจงมาเอาฟักทอง. พวกชาวบ้านโดยรอบมากล่าวว่า จงให้มาพ่อ. คนแก่พูดว่า ฉันจะให้แก่คนผู้รักษาศีล. พวกท่านรักษาศีลกันไหม. พวกคนก็ว่า พ่อเอ๋ย พวกเราไม่รู้ว่าจะศีลเป็นอย่างไร ตาจงขายเถอะ ตาแต่่าพูดว่า ฉันจะให้แก่ผู้รักษาศีลเท่านั้น. พวกคนพูดว่า มาซิท่าน เฒ่าขายฟักทองนี้เป็นใครกัน แล้วก็กลับกันหมด. เด็กหญิงคนนั้นก็ถามว่าแม่ ท่านไปเพื่อต้องการฟักทอง ทำไม จึงกลับมาเมื่อเปล่านั้น. พวกหญิงเหล่านั้นตอบว่า หนูเอ๋ย เฒ่าขายฟักทองเป็นใคร แก่พูดว่า ฉันจะให้แก่ผู้รักษาศีล แม้เด็กหญิงรักษาศีลแล้วยอมควรได้ฟักทองนี้เป็นแน่ พวกเราไม่รู้จักศีลเลย. นางคิดว่า คงจะนำมาเพื่อเราเป็นแน่ จึงไปแล้วพูด พ่อจำ โปรดให้ฟักทอง.

อินทร์. เจ้ารักษาศีลหรือแม่หนู.

ค.ญ. ค่ะ พ่อ หนูรักษาศีลค่ะ.

อินทร์. ข้าก็นำเอาฟักทองนี้มาเพื่อหนูเท่านั้น แล้วก็ตั้งไว้พร้อมทั้งยานน้อยที่ประตูเรือนแล้วเสด็จหลีกไป. แม่นางก็รักษาศีลตลอดชีวิต จุตินี้แล้ว ก็เกิดเป็นธิดาของเวปจิตติอสูร. เพราะผลของศีล นางจึงเป็นผู้ที่นำเลื่อมใส. ท้าวเวปจิตติคิดว่ เราจะทำวิวาหมงคลแก่ลูกสาว จึงให้พวกอสูรประชุมกัน.

ท้าวสักกะทรงตรวจดูว่า เกิดที่ไหน ทรงเห็นว่า เกิดในภพอสูร วันนี้จะทำวิวาหมงคลแก่นาง ทรงคิดว่า บัดนี้ เราควรทำอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วนำนางมา จึงไปทรงนิรมิตเพศเป็นอสูรแล้ว ประทับยืนในระหว่างพวกอสูร. พระบิดาตรัสว่า พ่ออนุญาตให้ลูกเลือกสามี แล้วก็ประทานพวงดอกไม้ที่มีมือของนาง ตรัสว่า ลูกต้องการผู้ใด ก็จงชั้ดดอกไม้บนผู้นั้น. เมื่อนางตรวจดูก็เห็นท้าวสักกะ เกิดความรักเพราะเคยอยู่ร่วมกันมาแต่ปางก่อน กำหนดว่า นี่เป็นสามีของเรา แล้วก็ชั้ดพวงไปบนเขา. ท้าวสักกะนั้น ก็ทรงจับแขน

นางเหาะไปบนอากาศ. ขณะนั้นพวกอสูรก็จำได้. พวกอสูรเหล่านั้น ร้องไปว่าจับ
จับเฒ่าสักกะไว้ เป็นศัตรูพวกเรา พวกเราจะไม่ยอมให้เจ้าสาวแก่เฒ่าสักกะนั้น
แล้วต่างก็ติดตามไป. ท้าวเวปจิตติตรัสถามว่า ใครนำไป. เฒ่าสักกะ มหาราช
พวกอสูรตอบ. ในบรรดาผู้ที่เหลือ ท้าวสักกะนี้เท่านั้น ประเสริฐสุด ออกไป
ท้าวเวปจิตติตรัส. เมื่อท้าวสักกะพานางไปแล้วก็ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งหัวหน้า
นางพื่อน ๒๕ โกฎิ. นางทูลขอพรต่อท้าวสักกะว่า มหาราช ในเทวโลกนี้
หม่อมฉันไม่มีมารดา บิดา หรือพี่น้องชายหญิง พระองค์เสด็จไปที่ใด ๆ โปรด
พาหม่อมฉันไปในที่นั้น ๆ ด้วยมหาราช. ท้าวสักกะประทานพระปฏิญญาว่า
ตกลง. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเห็นความที่ท้าวสักกะนั้นเป็นผู้หมดจด ตั้ง
แต่ครั้งเป็นมาฆมาณพในหมู่บ้านมจล ดังที่ว่ามานี้ จึงตรัสว่า ยักขณ์นี้เป็น
ผู้หมดจดตลอดกาลนานแล้วแล. คำว่า **ประกอบด้วยประโยชน์** คืออาศัยผล
อาศัยเหตุ.

จบ ภาณวารที่ ๑

บทว่า **มีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้** คือ มีอะไรเป็นเครื่องผูก
ได้แก่เป็นผู้ถูกเครื่องผูกอะไรผูกเอาไว้. บทว่า **กายมาก** คือ ชนมาก. บทว่า
ไม่มีเวร คือ ไม่มีความกระทบกระทั่ง. บทว่า **ไม่มีอาชญา** คือ พ้นจากอาชญา
คืออาวุธและอาชญาคือธนู. บทว่า **ไม่มีข้าศึก** คือ ไม่มีศัตรู. บทว่า **ไม่มี**
ความพยาบาท ได้แก่ปราศจากโทมนัส. บทว่า **พึงเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่**
คือ ย่อมให้ทาน ย่อมทำการบูชาแล้วปรารถนาว่า โอ้หนอ ขอให้พวกเรา
พึงเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่กับใคร ๆ เกิด ขอให้พวกเราพึงไม่ก่อความกำเริบให้เกิด
ในใคร ๆ แล้วใช้สอยของที่ถือเอาด้วยนิ้วมือพร้อมกับคนหนึ่งพันเกิด.
บทว่า **และย่อมมีแก่พวกเขาด้วยประการฉะนี้** คือ และก็ความปรารถนา

ย่อมมีแก่พวกเขาด้วยประการฉะนี้. บทว่า **และกัมม็เป็นเข่นัน** คือเมื่อความปรารถนาอย่างนั้นแม้มืออยู่. บทว่า **มีริชยาและความตระหนี่เป็นเครื่องประกอบเข้าไว้** คือ ความริษยามีความสิ้นไปแห่งสมบัติของอื่นเป็นลักษณะ และความตระหนี่อื่นมีความทนไม่ได้ต่อความที่สมบัติของตนเป็นของทั่วไปกับพวกคนอื่นเป็นลักษณะ. ชื่อว่า ผู้มีความริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องประกอบเข้าไว้ เพราะความริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องประกอบเข้าไว้ของพวกเขา. นี่เป็นความย่อในที่นี่. ส่วนความริษยาและความตระหนี่อย่างพิสดาร ได้กล่าวไว้เสร็จแล้วในอภิธรรม.

สำหรับในเรื่องความตระหนี่นี้ เพราะความตระหนี่ที่อยู่ สัตว์ไม่ว่าเป็นยักษ์หรือเป็นเปรตต่างก็เที่ยวใช้ศิระษะทุนขะของที่อยู่นั่นเอง เพราะความตระหนี่ตระกูล เมื่อบุคคลเห็นผู้ที่กำลังทำทานเป็นต้นแก่ผู้อื่นในตระกูลนั้นก็คิดว่า ตระกูลของเราแตกแล้วหนอ ถึงกับกระอักเลือดบ้าง ถ้ายท้องบ้าง ไล่ขาดเป็นท่อนน้อยใหญ่ทะลักออกมาบ้าง. เพราะความตระหนี่ลาก ผู้เกิดตระหนี่ในลากของสงฆ์หรือของหมู่ บริโภคเหมือนบริโภคของส่วนบุคคลเกิดเป็นยักษ์บ้าง เปรตบ้าง งูเห่ามขนาดใหญ่มาก. ก็เพราะความตระหนี่วรรณะแห่งสรีระและวรรณะแห่งคุณ และเพราะความตระหนี่การศึกษาเล่าเรียนบุคคลจะกล่าวชมแต่คุณของตัวเองเท่านั้น หากกล่าวชมคุณของคนเหล่านั้นไม่กล่าวอยู่แต่โทษนั้นๆ ว่า คนนี้ มีดีอะไร และจะไม่ให้การศึกษาเล่าเรียนอะไรๆ แก่ใครๆ พุคแต่โทษว่า คนนี้จู้เหร่ และบ้าบอ. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยความตระหนี่ที่อยู่ เขาย่อมไหม้ในเรือนโลหะ. ด้วยความตระหนี่ตระกูล เขาย่อมเป็นผู้มีลาภน้อย. ด้วยความตระหนี่ลาก เขาย่อมเกิดในกถนรก. ด้วยความตระหนี่วรรณะ เมื่อเกิดในภพ จะไม่มีวรรณะ. ด้วยความตระหนี่ธรรม เขาย่อมเกิดในนรกก็เฝ้า.

ก็แล ความริษยาและความตระหนี่ที่เป็นเครื่องประกอบ (สัตว์ไว้ในภพ) นี้ จะละได้ก็ด้วยโศคาปัตติมรรค. ตลอดเวลาที่ยังละมันไม่ได้ เทวดาและมนุษย์ แม้ปรารถนาความเป็นผู้ไม่มีเวรเป็นต้น อยู่ก็ตาม ก็หาได้รอดพ้นไปจากเวรเป็นต้นไม่เลย. บทว่า **ข้าพระองค์ข้ามความสงสัยในปัญหานี้ได้แล้ว** ความว่า ท้าวสักกะตรัสว่า ในปัญหานี้ เพราะฟังพระดำรัสของพระองค์ ข้าพระองค์จึงข้ามความสงสัยได้แล้ว. ท้าวสักกะไม่ได้ทรงแสดงความที่ทรงข้ามความสงสัยได้ด้วยอำนาจมรรค. คำว่า **ความสงสัยที่ต้องถามว่าอย่างไรๆ ปราศไปแล้ว** คือความสงสัย แม้ที่ว่า อย่างไรนี่ นี้อย่างไร ปราศไปแล้ว.

คำมี **เค้ามูลเป็นต้น** มีใจความอันได้กล่าวไว้เสร็จแล้ว. บทว่า **มีที่ชอบและที่ชังเป็นเค้ามูล** คือ ความตระหนี่มีสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักเป็นเค้ามูล ริษยามีสัตว์และสังขารอันไม่เป็นที่รักเป็นเค้ามูล หรือทั้งสองก็มีทั้งสองเป็นเค้ามูล. ก็สำหรับนักบวช ลูกศิษย์ลูกหาเป็นต้น สำหรับชาวบ้าน ลูกเป็นต้น หรือสัตว์ก็มีช้างม้าเป็นต้น ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่หยอกล้อ เป็นที่ขี้ดื้อของเรา. เมื่อไม่เห็นพวกเหล่านั้น แม้ครู่เดียวก็ทนไม่ได้. เมื่อเขาได้เห็นคนอื่นผู้ได้สัตว์ที่น่ารักอย่างนั้นก็เกิดริษยา ลูกคนอื่นขอสัตว์นั่นเองว่า พวกเรามีงานบางอย่างด้วยสัตว์นี้ โปรดให้ยืมสักครู่เถิด ก็ให้ไม่ได้ กล่าวว่าเขาจะเหนื่อยหรือเขาจะกลัว แล้วก็เกิดความตระหนี่. ด้วยประการฉะนี้ ก็เป็นอันว่า ความริษยาและความตระหนี่แม้ทั้งสอง มีสัตว์อันเป็นที่รักเป็นเค้ามูล. ก็แหละ สำหรับภิกษุบริจารมีบาตรและจีวรเป็นต้น หรือสำหรับชาวบ้าน อุปกรณ์มีเครื่องประดับ เป็นต้น ย่อมเป็นที่รักที่ชื่นใจ. เมื่อเขาเห็นสิ่งชนิดนั้นกำลังเกิดแก่คนอื่น ก็เกิดความรักว่า โอ้หนอ ขอสิ่งเห็นปานนี้ ไม่เพียงมีแก่คนนั้น และแม้ถูกขอก็เกิดความตระหนี่ว่า แม้พวกเรากำลังรัก ยังใช้สอยสิ่งนี้

อยู่ ยังให้ไม่ได้หรอก. ด้วยประการฉะนี้ ก็เป็นอันว่า แม้ความริษยาและความ
ตระหนี่ทั้งสอง ย่อมมีสังขารอันเป็นที่รักเป็นค้ำมูล. แต่เมื่อได้สัตว์และสังขาร
ประการที่กล่าวมาแล้วนั้น แต่เป็นชนิดที่ไม่น่ารักเลย ถึงแม้ว่าสัตว์และสังขาร
เหล่านั้นไม่เป็นที่ชื่นใจเขา แม้อย่างนั้นก็ตาม เพื่อให้พวกกิเลสที่ตรงกันข้าม
เป็นไปได้ ก็กระทำความริษยาว่า เว้นข้าเสียแล้ว ใครอื่น เป็นผู้ได้สัตว์และ
สังขารเห็นปานนี้ หรือถูกขอยืมก็ไม่ให้ ย่อมกระทำความหวัง. ด้วยประการ
ฉะนี้ ก็เป็นอันว่า ความริษยาและความตระหนี่แม้ทั้งสองย่อมมีสัตว์และสังขาร
อันไม่เป็นที่รักเป็นค้ำมูล.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า มีความพอใจเป็นค้ำมูล นี้. ความ
พอใจมี ๕ อย่างคือ ความพอใจในการแสวงหา ความพอใจในการได้เฉพาะ
ความพอใจในการใช้สอย ความพอใจในการสะสม ความพอใจในการสละ.
ความพอใจในการแสวงหาเป็นไฉน คือ คนบางคนในโลกนี้ เกิดความพอใจ
ไม่อึด ย่อมแสวงหารูป เสียง กลิ่น รส ย่อมแสวงหาสิ่งที่พึงถูกต้อง ย่อม
แสวงหาทรัพย์ นี้ความพอใจในการแสวงหา. ความพอใจในการได้เฉพาะ
เป็นไฉน คือ คนบางคนในโลกนี้ เกิดความพอใจไม่อึด ย่อมได้เฉพาะรูป
เสียง กลิ่น รส ย่อมได้เฉพาะสิ่งที่พึงถูกต้อง ย่อมได้เฉพาะทรัพย์ นี้ความ
พอใจในการได้เฉพาะ. ความพอใจในการใช้สอยเป็นไฉน คือ คนบางคน
ในโลกนี้ เกิดความพอใจไม่อึด ย่อมใช้สอยรูป เสียง กลิ่น รส ย่อมใช้สอย
สิ่งที่พึงถูกต้อง ย่อมใช้สอยทรัพย์ นี้ความพอใจในการใช้สอย. ความพอใจ
ในการสะสมเป็นไฉน คือ คนบางคนในโลกนี้ เกิดความพอใจไม่อึด ย่อม
ทำการสะสมทรัพย์ ด้วยคิดว่า จะมีในคราววิบัติ นี้ความพอใจในการสะสม.
ความพอใจในการสละเป็นไฉน คือ คนบางคนในโลกนี้ เกิดความพอใจไม่อึด
ย่อมจ่ายทรัพย์แก่พลช้าง พลม้า พลรถ ขมังธนู ด้วยคิดว่า คนเหล่านี้ จัก

รักษา จักคุ้มครอง จักรัก จักแควดล้อมเรา นี้ความพอใจในการสละ. ความพอใจแม้ทั้ง ๕ อย่างนี้ ในที่นี้เป็นเพียงค้นหาเท่านั้นเอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาความพอใจนั้น จึงได้ตรัสคำนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **มีความตริกเป็นค้ำมุล** นี้. ความตริกที่เกิดจากความรู้สึกตระหนักแน่ที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า อาศัยลาภเกิด ความรู้สึกตระหนักแน่^๑ ชื่อว่า ความตริก. คำว่า ความรู้สึกตระหนักแน่ คือ ความรู้สึกตระหนักแน่ มีสองอย่างคือ ความรู้สึกตระหนักแน่คือค้นหา และความรู้สึกตระหนักแน่คือทักขุ. ค้นหาปริต ๑๐๘ ชนิด ชื่อว่า ความรู้สึกตระหนักแน่คือค้นหา ความเห็น ๖๒ อย่าง ชื่อว่า ความตระหนักแน่คือทักขุ ก็ด้วยประการฉะนี้ จึงไม่มีการชี้ขาดลงไปว่าน่าใครไม่น่าใคร และน่ารักไม่น่ารักด้วยอำนาจความตระหนักแน่คือค้นหา ที่กล่าวมาแล้วอย่างนั้น เพราะสิ่งนั่นเองเป็นของน่าใครสำหรับบางคน ไม่น่าใครสำหรับบางคน เหมือนการชี้ขาดในสี่เดือนมฤคและเนื้อเป็นต้นของพระราชาในส่วนภูมิภาค และพระราชาในประเทศส่วนกลาง ก็เมื่อวัตถุที่ได้รับมานั้นถูกชี้ขาดด้วยความตระหนักแน่คือค้นหาแล้ว จึงจะมีการ ชี้ขาดลงไปด้วยความรู้สึกตระหนักแน่คือความตริกว่า เป็นของรูปเท่านี้ เท่านี้เป็นของเสียง เป็นของกลิ่นเท่านี้ เท่านี้เป็นของรส เป็นของสิ่งที่พึงถูกต้องเท่านี้ เท่านี้เป็นของเรา เป็นของเขาเท่านี้ เท่านี้จะเก็บไว้ จะให้เท่านี้. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า จอมทวยเทพ ความพอใจนี้เอง มีความตริกเป็นค้ำมุล ดังนี้.

คำว่า **มีส่วนความสำคัญที่ประกอบด้วยธรรมเครื่องเน้นซ้ำ** เป็นค้ำมุล คือ ธรรมเครื่องเน้นซ้ำมี ๓ อย่างคือ ธรรมเครื่องเน้นซ้ำคือ ค้นหา ธรรมเครื่องเน้นซ้ำคือมานะ ธรรมเครื่องเน้นซ้ำคือทักขุ. ใน ๓ อย่าง

นั่น ตัณหาวิปริต ๑๐๘ อย่าง ชื่อว่า ธรรมเครื่องเน้นช้ำคือตัณหา มานะ ๕ อย่าง ชื่อว่า ธรรมเครื่องเน้นช้ำคือมานะ ทิฏฐิ ๖๒ ชนิดชื่อว่า ธรรมเครื่องเน้นช้ำคือทิฏฐิ. ในธรรมเครื่องเน้นช้ำเหล่านั้น ในที่นี้ท่านหมายเอาธรรมเครื่องเน้นช้ำคือตัณหา. ที่เรียกว่าธรรมเครื่องเน้นช้ำ เพราะอรรถว่าอะไร. ที่เรียกว่าธรรมเครื่องเน้นช้ำ เพราะอรรถว่าให้ถึงอาการของคนมัวเมาประมาท. ความสำคัญ ที่ประกอบด้วยธรรมเครื่องเน้นช้ำนั้น ชื่อว่า ปัญจสัญญา (ความสำคัญที่คลุกเคล้าไปด้วยธรรมเครื่องเน้นช้ำ). ส่วนเรียกว่า สังขา เหมือนในคำเป็นต้นว่า ก็ส่วนแห่งธรรมเครื่องเน้นช้ำ มีความสำคัญเป็นเค้ามูล.^๑ ด้วยประการฉะนี้ คำว่า มีส่วนความสำคัญที่ประกอบด้วยธรรมเครื่องเน้นช้ำเป็นเค้ามูล จึงหมายความว่า ความตริก็มีส่วนแห่งความสำคัญ ที่ประกอบด้วยธรรมเครื่องเน้นช้ำเป็นเค้ามูล.

คำว่า **ข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความสมควรแก่การดับ โดยไม่เหลือ** แห่งส่วนความสำคัญที่ประกอบด้วยธรรมเครื่องเน้นช้ำ ความว่า ความดับโดยไม่เหลือ ได้แก่ความสงบระงับอันใดแห่งส่วนความสำคัญที่ประกอบไปด้วยเครื่องเน้นช้ำนี้ ทำวสัถกะยอมทูลถามทางพร้อมทั้งวิปัสสนาคือ ความเหมาะสมแห่งความดับโดยไม่เหลือนั้น และข้อปฏิบัติให้ถึงในความดับโดยไม่เหลือนั้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเริ่มเวทนา ๑ อย่างแก่ทำวสัถกะนั้นว่า และอาตมภาพโสมนัส. ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแต่ข้อที่ทูลถาม ข้อที่ไม่ทูลถาม ข้อที่มีความต่อเนื่อง ข้อที่ไม่มีความต่อเนื่องหรือ. ตอบว่า ตรัสแต่ข้อที่ทูลถามเท่านั้น ไม่ใช่ข้อที่ไม่ทูลถาม ตรัสข้อที่มีความต่อเนื่องเท่านั้น ไม่ใช่ข้อที่ไม่มีความต่อเนื่อง. จริงอยู่สำหรับเวทนาทั้งหลาย อรูปปรากฏว่า โดยความเป็นรูป ถึงแม้ในอรูป เวทนาจึงปรากฏว่า. เพราะเหตุไร. เพราะกาย

ที่เกิดจากธาตุลีในน้ำ (กรัชกาย) ของพวกเทวดา เป็นของละเอียด รูปที่เกิดจากกรรมเป็นของมีกำลัง เพราะความที่กายอันเกิดแต่ธาตุลีในน้ำเป็นของละเอียด (และ) เพราะรูปที่เกิดจากกรรมเป็นของมีกำลัง ถ้าก้าวล่วงอาหารแม้มีเดียว พวกเทวดาก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมแหลกไปเหมือนก้อนเนยใสบนแผ่นหินที่ร้อน. พึงทราบถ้อยคำทั้งหมดตามนัยที่กล่าวแล้วในพรหมชาลสูตรนั้นแล. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มเวทนาทั้ง ๓ อย่างแก่ท้าวสักกะ.

ก็แหละกัมมัญฐานมี ๒ อย่างคือ รูปกัมมัญฐานและอรุปกัมมัญฐาน. จะเรียกกัมมัญฐานนั่นเองว่า การกำหนดรูป และการกำหนดอรุปก็ได้. ในกัมมัญฐาน ๒ อย่างนั้น รูปปรากฏแก่ผู้ใด พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงทำการกำหนดธาตุ ๔ ให้พิสดารแก่ผู้นั้นด้วยอำนาจเอาใจใส่โดยย่อ หรือด้วยอำนาจเอาใจใส่โดยพิสดาร ก็ตรัสรูปกัมมัญฐาน อรูปปรากฏแก่ผู้ใด ก็ตรัสอรุปกัมมัญฐานแก่ผู้นั้น และเมื่อจะตรัสอรุป ก็ทรงแสดงรูปกัมมัญฐานอันเป็นที่ตั้งของอรุปนั้นจึงตรัส. แต่สำหรับพวกเทวดา ทรงทราบว่าอรุปปรากฏ จึงทรงเริ่มเวทนาด้วยอำนาจอรุปกัมมัญฐาน.

ก็ความตั้งมั่นในอรุปกัมมัญฐานมี ๓ อย่างคือ ด้วยอำนาจผัสสะ ด้วยอำนาจเวทนา ด้วยอำนาจจิต. อย่างไร คือ สำหรับบางคนเมื่อรับเอา รูปกัมมัญฐานไปจะโดยสังเขป หรือโดยพิสดารก็ตาม ย่อมมีความตกไปเป็นอย่างยิ่งในชั้นแรกของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์นั้น ผัสสะเกิดถูกต้องอารมณ์นั้นอยู่ย่อมเป็นของปรากฏ. สำหรับบางคน เวทนาเกิดตามเสวยอารมณ์นั้นอยู่ย่อมเป็นของปรากฏ. สำหรับบางคนวิญญาณที่เกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์นั้นอยู่ย่อมเป็นของปรากฏ.

ในความตั้งมั่นทั้ง ๓ อย่างนั้น ผู้ใดมีผัสสะแจ่มแจ้ง แม้ผู้นั้น ไม่ใช่จะเกิดขึ้นแต่ผัสสะอย่างเดียวเท่านั้น พร้อมกับผัสสะนั้น แม้เวทนาที่ตามเสวย

อารมณ์นั้นเองอยู่ก็ย่อมเกิดขึ้นด้วย ถึงสัญญาที่จำอารมณ์นั้นอยู่ ถึงเจตนาที่คิดอารมณ์นั้นอยู่ ถึงวิญญาณที่รู้แจ้งอารมณ์นั้นอยู่ ก็ย่อมเกิดขึ้นด้วย จึงชื่อว่าย่อมรวบถือเอาหมวดเจตสิกธรรมที่มีผัสสะเป็นที่ทำเหมือนกัน ด้วยประการฉะนี้. ผู้ใดมีเวทนาแฉ่มแฉัง แม่ผู้นั้นก็ย่อมชื่อว่ารวบถือเอาหมวดเจตสิกธรรมที่มีผัสสะเป็นที่ทำอีกเหมือนกัน เพราะมิใช่แต่เวทนาอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับเวทนานั้น ยังมีผัสสะเกิดขึ้นกระทบอารมณ์นั้นเองอยู่ ยังมีสัญญาที่จำอารมณ์ ยังมีเจตนาที่คิดอารมณ์ ยังมีวิญญาณที่รู้แจ้งอารมณ์นั้นอยู่เกิดขึ้นด้วย. สำหรับผู้ที่มีวิญญาณแฉ่มแฉังแม่นั้น ก็ย่อมชื่อว่ารวบถือเอาหมวดเจตสิกธรรมที่มีผัสสะเป็นที่ทำอีกเหมือนกันนั่นแหละ เพราะมิใช่เกิดขึ้นแต่วิญญาณอย่างเดียวเท่านั้น พร้อมกับวิญญาณนั้น ก็ยังมีผัสสะที่เกิดขึ้นกระทบอารมณ์นั้นเองอยู่ ยังมีเวทนาที่ตามเสวยอารมณ์ ยังมีสัญญาที่จำอารมณ์ ยังมีเจตนาที่คิดอารมณ์เกิดขึ้นด้วย.

เมื่อเขาใคร่ครวญอยู่ว่า ธรรมหมวดที่มีผัสสะเป็นที่ทำเหล่านี้ อาศัยอะไร ก็ย่อมรู้ชัดว่าอาศัยที่ตั้ง. ชื่อว่า ที่ตั้ง ก็คือร่างกาย (ที่เกิดจากละอองในน้ำ) ที่ท่านหมายเอาคำว่า ก็แลวิญญาณของเรานี้อาศัยอยู่ในร่างกายนี้ เกี่ยวข้องในร่างกายนี้. โดยใจความก็คือเขาย่อมรู้ชัดทั้งภูตรูปและอุปาทารูป. เมื่อรู้ชัดว่า ที่ตั้งในร่างกายนี้เป็นรูป หมวดที่มีผัสสะเป็นที่ทำ เป็นนามอย่างนี้ ก็ชื่อว่าย่อมเห็นสักว่าเป็นนามรูปเท่านั้น. และนามรูปก็เป็นเพียงขันธุ์ห้า คือ รูปในที่นี้เป็นรูปขันธุ์ และนามก็เป็นขันธุ์ที่ไม่มีรูปทั้ง ๔. ก็ขันธุ์ห้าที่พ้นไปจากนามรูป หรือนามรูปที่พ้นไปจากขันธุ์ห้าหาไม่มีอยู่ไม่. เมื่อเขาไตรตรองว่า ขันธุ์ห้าเหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ ก็ย่อมเห็นว่า มีวิชชาเป็นต้นเป็นเหตุ แต่นั่นเมื่อไตรตรองถึงปัจจย และสิ่งที่เกิดเพราะปัจจยจนรู้ว่า นอกเหนือไปจากปัจจยและสิ่งที่เกิดจากปัจจยนั้นแล้ว ไม่มีสัตว์ หรือบุคคลอื่น มีแต่กลุ่ม

สังขารล้วน ๆ เท่านั้นเอง แล้วก็ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ด้วยอำนาจนามรูปพร้อมกับปัจจัย เทียบพิจารณาว่า ไม่เที่ยง ทนไม่ได้ ไม่มีอะไรเป็นตัวตน ตามลำดับแห่งวิปัสสนา. เขาหวังการแทงตลอดอยู่ว่า วันนี้ วันนี้ ในวันเห็นปานนั้น เมื่อได้ ฤดูเป็นที่สบาย บุคคลเป็นที่สบาย อาหารเป็นที่สบาย หรือการพึงธรรมชาติเป็นที่สบายแล้ว ก็นั่งโดยบัลลังก์เดียวเท่านั้น ครั้นให้วิปัสสนาถึงยอดแล้ว ก็ข่มตั้งอยู่ในอรหัตตผล. โภกเทพเทพบุตรบอกกัมมัญฐานจนถึงอรหัตแก่ท่านทั้งสามเหล่านี้เป็นอย่างนี้แล.

แต่ในที่นี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงบอกอรูปกัมมัญฐาน ก็ทรงแสดงด้วยเวทนาเป็นหัวข้อ. เมื่อพระองค์จะแสดงด้วยอำนาจผัสสะ หรือด้วยอำนาจวิญญาณจะไม่มี ความแจ่มแจ้งแก่ท้าวสักกะนี้ แต่จะปรากฏเหมือนความมืด. แต่ด้วยอำนาจเวทนา จึงจะแจ่มแจ้ง. เพราะเหตุไร. เพราะการเกิดเวทนาขึ้น เป็นของแจ่มแจ้งแล้ว. จริงอยู่ การเกิดสุขและทุกข์เวทนาขึ้น เป็นสิ่งแจ่มแจ้งแล้ว. เมื่อความสุขเกิดขึ้น ทว่าทั้งร่างก็เกิดระเพื่อม ข่มอยู่ ซาบซ่า ซึมซาบ เหมือนให้กินเนยใสที่ชำระร้อยครั้ง เหมือนกำลังทาน้ำมันที่เจียวร้อยครั้ง เหมือนกำลังเอาน้ำพั้นหม้อมาดับความร่ำร้อน เปล่งวาจาว่า สุขหนอ สุขหนอ อยู่นั้นแหละ. เมื่อเกิดความทุกข์ขึ้น ทว่าทั้งร่างก็เกิดระเพื่อม ข่มอยู่ ชูซ่า ซึมซาบเหมือนเข้าสู่กระเบื้องร้อน เหมือนเอาน้ำทองแดงเหนวมารด เหมือนโดนมัดคบเพลิงไม้ไผ่ที่มีหญ้าและไม้ใหญ่ ๆ ที่แห้ง คร่ำครวญว่า ทุกข์หนอ ทุกข์หนอ อยู่นั้นแล. สุขและทุกข์เวทนาเกิดขึ้นปรากฏดังว่ามานี้. ส่วนอทุกข์ขมสุขเวทนา ซึ่งแจ่มชัดเหมือนกะถูกความมืดครอบงำ. อทุกข์ขมสุขเวทนานั้น เพราะหลักสุขและทุกข์ไป จึงมีอาการเป็นกลางด้วยอำนาจเป็นปฏิปักษ์ต่อสุขและทุกข์ ดังนี้ เมื่อถือเอาโดยนัย จึงจะแจ่มแจ้ง. เหมือนอะไร พรานเนื้อเดินไปตามรอยเท้าเนื้อที่ขึ้นหลังแผ่นดินใน

ระหว่างแล้วหนีไปได้เห็นรอยเท้าที่ส่วนนี้บ้าง ส่วนอื่นบ้างของหลังแผ่นดิน
แม้ตรงกลางไม่เห็นก็ย่อมรู้ได้โดยนัยว่า มันคงจะขึ้นทางนี้แล้วลงทางนี้ไปโดย
ประเทศนี้ ตรงกลางบนหลังแผ่นดินฉันใด ก็การเกิดสุขเวทนาขึ้นย่อมเป็นสิ่ง
แจ่มแจ้งเหมือนรอยเท้าตรงที่เนื้อมันขึ้น การเกิดขึ้นแห่งทุกขเวทนาจึงเป็นสิ่ง
แจ่มแจ้ง เหมือนรอยเท้าตรงที่เนื้อมันลง เมื่อถือเอาโดยนัยว่า เพราะหลักสุข
และทุกข์ไป อทุกข์มสุขเวทนานั้น จึงมีอาการเป็นกลางด้วยอำนาจเป็นปฏิปักษ์
ต่อทั้งสุขและทุกข์ ก็ย่อมเป็นของแจ่มแจ้ง เหมือนการถือเอาโดยนัยว่า มันขึ้น
ตรงนี้ ลงตรงนี้ แล้วไปอย่างนี้ ฉะนั้น.

ครั้นตรัสรูปกัมมัญฐานไว้ก่อนอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรง
พลิกเพลงแสดงอรูปกัมมัญฐานด้วยอำนาจเวทนาในภายหลัง. และก็ไม่ใช้ทรง
แสดงอย่างนี้อย่างเดียวในที่นี้เท่านั้น หากแต่ทรงแสดงอรูปกัมมัญฐานก่อนใน
พระสูตรไม่ใช่บ่อยอย่างนี้คือ ในมหาสติปัฏฐานสูตร จุฬัตตมหาสังขยสูตร
มหาตตมหาสังขยสูตร จุลลเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร รัฏฐपालสูตร มัคคินทีย-
สูตร ธาตุวิภังคสูตร อนนุชตปายสูตร (และ) ในเวทนาสังยุตทั้งหมด
แล้วจึงทรงพลิกเพลงแสดงอรูปกัมมัญฐานด้วยอำนาจเวทนาในภายหลัง. และ
ก็ในพระสูตรเหล่านั้น ฉนใด แม้ในสักกปัญหสูตรนี้ ก็ฉนนั้น ครั้งแรกทรง
แสดงอรูปกัมมัญฐาน แล้วภายหลังจึงทรงพลิกเพลงแสดงอรูปกัมมัญฐานด้วย
อำนาจเวทนา. สำหรับในสักกปัญหสูตรนี้ รูปกัมมัญฐานพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงย่อเพียงเป็นอารมณ์ของเวทนาเท่านั้น ฉะนั้น ในบาลีจึงไม่มียกขึ้นมา.
เพื่อจะทรงแสดงข้อที่เป็นหลักสำหรับตั้งมั่นด้วยอำนาจของเวทนา ที่แจ่มแจ้ง
แก่ท้าวสักกะนั้นนั่นเอง ในอรูปกัมมัญฐาน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำเป็นต้น
ว่า จอมทวยเทพ อาตมภาพกล่าวโสมนัส ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สองอย่าง คือสองชนิด หมายความว่า โดย
ส่วนสอง. คำว่า ไม่พึงเสพโสมนัสเห็นปานนี้ คือไม่พึงเสพโสมนัสที่

อาศัยเรือนเห็นปานนี้. ชื่อว่า โสมนัสที่อาศัยเรือน ได้แก่ โสมนัสที่อาศัยกามคุณ เป็นไปในทวาร ๖ อย่างนี้คือ ในเวทนาเหล่านั้น โสมนัสที่อาศัยเรือน ๖ อย่าง อย่างเป็นไฉน เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งรูปที่พึงรู้แจ้งได้ด้วยตา ที่น่ารัก. นำใคร่ นำพอใจ นำชื่นใจ ที่เกี่ยวกับเหยื่อของโลก โดยความได้เฉพาะ หรือเมื่อตามระลึกถึงรูปที่เคยได้เฉพาะเมื่อก่อน ซึ่งล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว จึงเกิดโสมนัสขึ้น โสมนัสเห็นปานนี้ใด นี้เรียกว่า โสมนัสที่อาศัยเรือน^๑ ดังนี้เป็นต้น. คำว่า พิงเสพโสมนัสเห็นปานนี้ คือ พิงเสพโสมนัสที่อาศัยการออกจากเรือนเห็นปานนี้. ชื่อว่า โสมนัสที่อาศัยการออกจากเรือน ได้แก่ โสมนัสที่เกิดขึ้นแก่ผู้เกิดโสมนัสว่า เราได้ขวนขวาย วิปัสสนาแล้ว ผู้สามารถเร่งเร้าใจให้ขวนขวายเริ่มตั้งวิปัสสนาด้วยอำนาจไตรลักษณ์มีความไม่เที่ยงเป็นต้นในอารมณ์ที่น่ารักซึ่งมาสู่คลองในทวารทั้ง ๖ อย่าง นี้เป็นต้นว่า ในเวทนาเหล่านั้น โสมนัสที่อาศัยการออกจากเรือน ๖ อย่าง เป็นไฉน ก็แลเมื่อบุคคลมารู้ความที่รูปทั้งหลายไม่เที่ยง แปรปรวนไป คลายไป ดับไปแล้ว เห็นรูปนั้นด้วยปัญญาที่ถูกต้องตามที่เป็นจริงอยู่อย่างนี้ว่า รูปทั้งหลายทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้ รูปเหล่านั้นทั้งหมด ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จึงเกิดโสมนัสขึ้น โสมนัสเห็นปานนี้ใด นี้เรียกว่า โสมนัสที่อาศัยการออกจากเรือน. คำว่า พิงเสพ คือ โสมนัสที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการออกจากเรือน ด้วยอำนาจวิปัสสนา ด้วยอำนาจการตามระลึกถึง ด้วยอำนาจฉานที่หนึ่งเป็นต้นนี้ ชื่อว่า พิงเสพ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า หากโสมนัสใด มีความตริก มีความตรง คือ ในโสมนัสที่อาศัยการออกจากเรือน แม้นั้น ก็ต้องรู้ว่าโสมนัสที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการออกจากเรือน ด้วยอำนาจวิปัสสนา ด้วยอำนาจการตาม

๑. ม.อุ. สพายตนวิงฺกสุตฺต ๓๖๕.

ระลึกถึง และด้วยอำนาจแห่งฌานที่หนึ่งนั้นเป็น โสมนัสที่ยังมีความตริก ยังมี ความตรอง. บทว่า หากโสมนัสใดไม่มีความตริก ไม่มีความตรอง คือ ส่วนโสมนัสที่เกิดด้วยอำนาจฌานที่สองและที่สามนั้น ก็ต้องรู้ว่า เป็นโสมนัสที่ ไม่มีความตริก ไม่มีความตรอง. คำว่า เหล่าใด ไม่มีความตริก ไม่มีความตรอง ประณิตกว่า ความว่า แม้ในโสมนัสทั้งสองนี้ โสมนัสที่ไม่มีความตริก ไม่มีความตรองนั้น ประณิตกว่า. ด้วยคำนี้ เป็นอันท่านกล่าวถึง ะไร. กล่าวถึงอรรถเหตุผลของสองท่าน. อย่างไร จริงอยู่ภิกขุรูปหนึ่งเมื่อเริ่ม ตั้งวิปัสสนาในโสมนัสที่ยังมีความตริก ยังมีความตรอง แล้วก็มาใคร่ครวญว่า โสมนัสนี้อาศัยอะไร ก็ทราบชัดว่า อาศัยที่ตั้ง แล้วก็ตั้งอยู่ในอรรถเหตุผลโดย ลำดับตามนัยที่กล่าวแล้วในหมวดอันมีผัสสะเป็นที่ห้านั้นแหละ. รูปหนึ่งเริ่มตั้ง วิปัสสนาในโสมนัสที่ไม่มีความตริก ไม่มีความตรองแล้วก็ตั้งอยู่ในอรรถเหตุผล ตามนัยที่กล่าวแล้วเหมือนกัน.

แม้ในโสมนัสที่ตั้งมั่นเหล่านั้น โสมนัสที่ไม่มีความตริกและไม่มีความ ตรอง ประณิตกว่าที่ยังมีความตริกและยังมีความตรอง โสมนัสวิปัสสนาที่ไม่มีความตริกและไม่มีความตรอง ประณิตกว่า แม้โสมนัสวิปัสสนาที่มีความตริก และมีความตรอง โสมนัสผลสมาบัติที่ไม่มีความตริกและไม่มีความตรองเท่านั้น ที่ประณิตกว่า โสมนัสผลสมาบัติที่ยังมีความตริกและยังมีความตรอง. เพราะ เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เหล่าใดไม่มีความตริกไม่มีความ ตรอง ประณิตกว่า ดังนี้.

คำว่า ไม่พึงเสพโสมนัสเห็นปานนี้ ความว่า ไม่พึงเสพโสมนัส ที่อาศัยเรือนเห็นปานนี้. ที่ชื่อว่า โสมนัสอันอาศัยเรือนได้แก่ โสมนัสที่อาศัย กามคุณซึ่งเกิดแก่ผู้ตริกอยู่ว่า เราไม่ตามเสวยแล้ว จักไม่ตามเสวย ย่อมไม่ตาม เสวย ซึ่งอภิญญารมณ์ในทวารทั้ง ๖ อย่างนี้ว่า ในเวทนาเหล่านั้น โสมนัสที่

อาศัยเรือน ๖ อย่างเป็นไฉน เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นการไม่ได้เฉพาะซึ่งรูปที่
น่ารัก น่าใคร่ น่าพอใจ น่าชื่นใจ ซึ่งเกี่ยวกับเหยื่อของโลก ที่พึงรู้แจ้งได้ด้วยตา
โดยความไม่ได้เฉพาะ หรือเมื่อตามระลึกถึงรูปที่ไม่เคยได้เฉพาะ เมื่อซึ่งล่วง
ไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว จึงเกิดโทมนัสขึ้น โทมนัสเห็นปาน
นี้ไฉน นี้เรียกโทมนัสที่อาศัยเรือน ดังนี้เป็นต้น. คำว่า พิงเสพโทมนัสเห็น
ปานนี้ คือ พิงเสพโทมนัสที่อาศัยการออกจากเรือนเห็นปานนี้. ที่ชื่อว่าโทมนัส
ที่อาศัยการออกจากเรือน ได้แก่ โทมนัสที่เกิดแก่ผู้ที่ไม่สามารถเพื่อจะเร่งเข้าไป
ให้ชวนขวยเข้าไปตั้งความอยากได้ในธรรมคืออริยผล กล่าวคือความหลุดพ้น
ชั้นเยี่ยม แล้วเริ่มตั้งวิปัสสนาด้วยอำนาจไตรลักษณ์มีความไม่เที่ยงเป็นต้นเพื่อ
บรรลุอริยผลนั้น ผู้ตามเสวราใจว่า เราไม่สามารถเพื่อจะเร่งเร้าใจให้ชวนขวย
วิปัสสนามาตลอดปักข์แม้นี้ ตลอดเดือนแม้นี้ ตลอดปีแม้นี้ แล้วบรรลุอริย
ภูมิได้ ในอารมณ์ที่น่ารักอันมาสู่คลองในทวารทั้ง ๖ อย่างนี้ว่า ในเวทนา
เหล่านั้น โทมนัสที่อาศัยการออกจากเรือนเป็นไฉน ก็แล เมื่อบุคคลมารู้ความ
ที่รูปทั้งหลายไม่เที่ยง แปรปรวนไป คลายไป ดับไปแล้ว เห็นรูปนั้นด้วย
ปัญญาที่ถูกต้องตามที่จริงอยู่อย่างนี้ว่า รูปทั้งหลาย ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้
เหล่าใด รูปเหล่านั้นทั้งหมด ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ มีความแปรปรวนเป็น
ธรรมดา แล้วจึงเข้าไปตั้งความอยากได้ในความหลุดพ้นชั้นเยี่ยมว่า ชื่อว่าเมื่อ
ไรหนอ เราจึงจะเข้าถึงอายตนะนั้นแล้วแลอยู่ คืออายตนะที่พวกพระอริยเจ้า
ในบัดนี้ ย่อมเข้าถึงแล้วแลอยู่. เมื่อเข้าไปตั้งความอยากได้ในความหลุดพ้นชั้น
เยี่ยม ดังที่ว่ามานี้ โทมนัสก็ย่อมเกิดขึ้น เพราะความอยากได้เป็นปัจจัย.
โทมนัสเห็นปานนี้ไฉน นี้เรียกว่าโทมนัสที่อาศัยการออกจากเรือน ดังนี้เป็นต้น.
คำว่า พิงเสพ คือ โทมนัสที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการออกจากเรือน ด้วยอำนาจ

วิปัสสนา ด้วยอำนาจ การตามระลึกถึง ด้วยอำนาจฉานที่หนึ่งเป็นต้นนี้ ชื่อว่า เป็นโหมนัสที่พึงเสพ.

ในคำเหล่านั้น คำว่า หากโหมนัสใด ยังมีความตริก ยังมีความ
ตรง คือ ในโสมนัสทั้งสองอย่างเมื่อนั้น โหมนัสที่อาศัยเรือนเท่านั้น ที่ชื่อ
ว่าโหมนัสยังมีความตริก ยังมีความตรงอยู่. ส่วนโหมนัสที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
การออกจากเรือน ด้วยอำนาจวิปัสสนา ด้วยอำนาจการตามระลึกถึง ด้วย
อำนาจฉานที่หนึ่งและฉานที่สอง พึงทราบว่าเป็นโหมนัสที่ยังมีความตริกและ
ยังมีความตรงอยู่. ส่วนโดยทำนองอย่างตรงขึ้นชื่อว่าโหมนัสที่ไม่มีความตริก
และไม่มี ความตรงไม่มี. สำหรับอินทรีย์คือโหมนัส เป็นอกุศลโดยส่วนเดียว
เท่านั้น และยังมีความตริกและยังมีความตรงด้วย. แต่ด้วยอำนาจความเข้าใจ
ของภิกษุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า อินทรีย์คือโหมนัส ยังมีความตริกและยังมีความ
ตรง และว่า ที่ไม่มีความตริกและไม่มี ความตรง ดังนี้.

ต่อไปนี้เป็นนัยในเรื่องโหมนัสนั้น คือในกรณีนี้ภิกษุถือเอาธรรม
ที่ยังมีความตริกและยังมีความตรง และธรรมที่ไม่มีความตริกและไม่มี ความ
ตรงอันเป็นธรรมที่มีโหมนัสเป็นปัจจัย และธรรมคือมรรคและผลที่เกิดขึ้นมี
โหมนัสเป็นปัจจัยนั่นเอง ว่าเป็นโหมนัสเพราะอำนาจเห็นการปฏิบัติของภิกษุ
เหล่าอื่นแล้วก็มาคิดว่า เมื่อไรหนอแล เราจึงจักเริ่มตั้งวิปัสสนาในโหมนัสที่
ยังมีความตริกและยังมีความตรงได้เสียที เมื่อไรเราจึงเริ่มตั้งวิปัสสนาใน
โหมนัสที่ไม่มีความตริกและไม่มี ความตรงได้เสียที และคิดอีกว่า เมื่อไร
หนอแล เราจึงจักให้ผลสมาบัติในโหมนัสที่ยังมีความตริกและยังมีความตรง
เกิดได้เสียที เมื่อไรเราจึงจักให้ผลสมาบัติในโหมนัสที่ไม่มีความตริกและไม่มี
ความตรงเกิดได้เสียที แล้วก็ถือข้อปฏิบัติตลอดสามเดือน หกเดือนหรือเก้าเดือน
เมื่อถือข้อปฏิบัติตลอดสามเดือน ในเดือนแรกเดินเสียหนึ่งยาม สองยามทำ

โอกาสแก่การหลับ ในเดือนกลางคืนเสียสองยาม ทำโอกาสแก่การหลับหนึ่งยาม ในเดือนสุดท้ายให้ร่างกายเป็นไปด้วยการเดินจงกรมและการนั่งเท่านั้นเอง ถ้าแบบนั้น บรรลุพระอรหัตต์นั้นก็ดีไป. ถ้าไม่บรรลุ เธอก็ถือข้อปฏิบัติประเภท ๖ เดือน ให้วิเศษ (ขึ้นไปอีก) แม้ในข้อปฏิบัติประเภท ๖ เดือนนั้น ทุกสองเดือน ๆ ก็ปฏิบัติตามนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อไม่สามารถสำเร็จพระอรหัตต์ได้ ก็ยึดหลักปฏิบัติชนิดเก้าเดือนให้วิเศษ (ยิ่งขึ้นไปอีก) แม้ในหลักปฏิบัติชนิดเก้าเดือนนั้น ทุกสามเดือน ๆ ก็ปฏิบัติอย่างนั้นแหละ เมื่อไม่สามารถบรรลุความเป็นพระอรหัตต์ได้ (และ) เมื่อพิจารณาว่า โอ้หนอ! เราไม่ได้พิจารณาแบบวิสุทธิพิจารณา พร้อมกับพวกเพื่อนพรหมจรรย์เสียแล้ว ความโทมสนัสก็ย่อมเกิดขึ้น. สายน้ำตา ก็ไหลพรู เหมือนสายน้ำตาของพระมหาสิวละที่อยู่ที่เยี่ยมเขาทำยมุบ้าน.

เล่ากันว่า พระเถระสอนหมู่มุใหญ่ ๑๘ หมู่ พวกภิกษุสามหมื่นรูป ตั้งอยู่ในโอวาทของท่านบรรลอรหัตต์แล้ว. ต่อมามีภิกษุรูปหนึ่งมาร่ำพียงว่า ภายในตัวเราก่อน มีคุณประมาณไม่ได้ คุณของอาจารย์เราเป็นอย่างไรหนอแล กำลังรำพียงอยู่ก็เห็นความเป็นปุถุชน จึงคิดว่า อาจารย์พวกเราเป็นที่พึ่งของคนเหล่าอื่น (แต่) ไม่สามารถเพื่อจะเป็นที่พึ่งของคนได้ เราจะให้โอวาทแก่ท่าน แล้วก็เหาะมาลงใกล้วัด เข้าไปหาอาจารย์ผู้นั่งในที่พักกลางวัน แสดงวัตรแล้วก็นั่งในที่ควรส่วนหนึ่ง. พระเถระกล่าวว่า คุณก่อนผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร คุณมาเพราะเหตุไร.

ภิกษุ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมเป็นผู้มาแล้ว ด้วยคิดว่า จักเอา

อนุโมทนา สักบทหนึ่ง.

เถระ. คงจะไม่มีโอกาสหอรอกคุณ

ภิกษุ. ท่านขอรับ กระผมจะเรียนถามในเวลาขึ้นที่โรงตริก

เถระ. ในที่นั้น พวกคนอื่นก็จะถาม.

ภิกษุ. ในทางเที่ยวบิณฑบาตละ ขอรับ.

เถระ. แม้ในทางนั้น พวกคนอื่นก็จะถาม.

ภิกษุ. ในที่นุ่งผ้าสองชั้น ในที่ห่มสังฆาฏิ ในที่นำเอาบาตรออกในเวลาเที่ยวไปในหมู่บ้านแล้วดื่มข้าวต้มในโรงฉันละขอรับ.

เถระ. ในที่นั้น ๆ ก็จะมีพวกเถระทางอรรคถาบรรเทาคามสงสัยของตน.

ภิกษุ. กระผมจะเรียนถามในเวลาออกจากภายในหมู่บ้าน ขอรับ.

เถระ. แม้ในที่นั้น ก็จะมีคนพวกอื่นถาม คุณ.

ภิกษุ. ท่านขอรับในระหว่างทาง ท่านขอรับในเวลาเสร็จการฉันในโรงอาหาร ท่านขอรับ ในเวลาดำรงเท้า ในเวลาดำรงหน้าในที่พักกลางวัน .

เถระ. ตั้งแต่นั้นไปจนถึงสว่าง ก็จะมีพวกอื่นอีกถาม คุณ.

ภิกษุ. ในเวลาเอาไม้สีฟันแล้วไปสู่ที่ล้างหน้า ขอรับ.

เถระ. ตอนนั้น พวกอื่น ก็จะถาม.

ภิกษุ. ในเวลาดำรงหน้าแล้วมาละ ขอรับ.

เถระ. แม้ในตอนนั้น พวกอื่นก็จะถาม.

ภิกษุ. ในเวลาเข้าเสนาสนะแล้วนั่งละ ขอรับ.

เถระ. แม้ในตอนนั้น พวกอื่น ก็จะถาม.

ภิกษุ. ท่านขอรับ มันน่าจะเป็นโอกาสและเวลาของพวกผู้ที่ล้างหน้าเสร็จแล้วเข้าสู่เสนาสนะ ให้สามสี่บัลลังก์ได้รับความอบอุ่นแล้วทำงานด้วยความเอาใจใส่อย่างมีเหตุผลมิใช่หรือ ท่านขอรับ ท่านจะไม่ได้แม้แต่ขณะแห่งความตาย ท่านจงเป็นเหมือนแผ่น

กระดานเกิด ขอรับ ท่านจงเป็นที่พึ่งของคนอื่นเกิด ขอรับ
ท่านไม่อาจเพื่อจะเป็นที่พึ่งของตน กระผมไม่มีความต้องการ
ด้วยการอนุโมทนาของท่าน ว่าแล้วก็ได้เหาะไปในอากาศ.

พระเถระทราบว่า งานเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนของภิกษุรูปนี้ไม่มี
แต่เธอมาด้วยคิดว่า จะเป็นผู้สั่งสอนเรา แล้งคิดว่า บัดนี้จะไม่มีโอกาส
เวลาใกล้รุ่งเราจะไป แล้วก็เก็บบาตรจีวรไว้ใกล้ ๆ สอนธรรมตลอดยามต้น
และยามกลางคืนยังรุ่ง ขณะที่พระเถระรูปหนึ่งเรียนอุทเทศแล้วจะออกไปใน
ยามสุดท้าย ก็ถือบาตรจีวรออกไปด้วยกันกับพระเถระนั้นนั่นเอง พวกศิษย์
(อันเตวาสิก) ที่นั่งเข้าใจว่า อาจารย์ ออกไปด้วยธุระบางอย่างนานแล้ว. พระเถระ
ที่ออกไปก็ทำความเข้าใจว่า เป็นภิกษุที่ร่วมอาจารย์กัน บางรูปนั่นเอง. ได้ยิน
ว่า พระเถระ คิดว่า ชื่อว่าความเป็นพระอรหันต์สำหรับคนชั้นเรา จะอะไร
หนักหนาเล่า แค่สองสามวันเท่านั้นแหละ ก็จะสำเร็จแล้วจึงจะกลับมา ดังนี้
จึงไม่บอกพวกลูกศิษย์เลย ในวันขึ้นสิบสามค่ำเดือนแปดไปสู่เฝ้าพระเจ้าพ่ายหมู่
บ้าน เมื่อขึ้นสู่ที่จงกรมแล้ว เอาใจใส่กัมมัฏฐาน ในวันนั้นยังถือเอาพระ-
อรหัตผลไม่ได้. เมื่อถึงวันอุโบสถ ก็คิดว่า เรามาแล้วด้วยคิดว่า โดยสอง
สามวัน เราจะเอาพระอรหัตผลให้ได้ ก็ยังเอาไม่ได้ สามเดือนก็เหมือน
สามวันนั้นแหละ คอยถึงวันมหาปวารณาก่อนจะรู้ ถึงเข้าพรรษาแล้วก็ยังเอา
ไม่ได้. ในวันปวารณาท่านคิดว่า เรามาแล้วด้วยคิดว่า โดยสองสามวัน เราจะ
เอาพระอรหัตผลให้ได้ นี่ก็ตั้งสามแล้ว ก็ยังไม่สามารถจะเอาได้ ส่วนพวก
เพื่อนพรหมจรรย์ จะปวารณาชนิดวิสุทธิปวารณากัน เมื่อท่านคิดอย่างนั้น
สายน้ำตาก็หลั่งไหล. จากนั้นท่านคิดว่า มรรคผล จะไม่เกิดขึ้นเพราะอิริยาบถ ๔
ของเรานี้เพียง ถ้าเดี๋ยวนี้ยังไม่บรรลุพระอรหัตผล เราจะไม่มียอมเหยียดหลัง

บนเตียงอย่างเด็ดขาด จะไม่ยอมล้างเท้า แล้วก็ให้ยกเอาเตียงไปเก็บไว้ภายใน
พรรษาก็ถึงอีก. ท่านก็ยังเอาพระอรหัตผลไม่ได้ตามเคย สายน้ำตาก็หลังไหล
ในวันปวารณายี่สิบเก้าครั้ง. พวกเด็กในหมู่บ้านพากันเอาหนามมาลัดที่ที่แตก
ในเท้าทั้งสองข้างของพระเถระ. แม้เมื่อจะพากันเล่น ก็เล่นเอาว่า ขอให้เท้า
ทั้งสองข้างจงเป็นเหมือนเท้าของพระคุณเจ้า มหาสิ่วเถระเถิด

ในวันมหาปวารณาปี (ที่) สามสิบ พระเถระยืนยึดแผ่นกระดาน
สำหรับพิง คิดว่า เมื่อเราทำสมณธรรมมาตั้งสามสิบปีเข้านี้แล้ว เราก็ไม่
สามารถสำเร็จพระอรหัตผลได้ ในอรรถภาพของเรา มรรคหรือผลย่อมไม่มี
เป็นแน่ เราไม่ได้ปวารณาชนิดวิสุทธิปวารณา กับเพื่อนพรหมจรรย์แล้ว. และ
ก็เมื่อท่านคิดอยู่อย่างนั้น ก็เกิดโทมนัสขึ้นมา สายน้ำตาก็หลังไหล. ขณะนั้น
ในที่ใกล้ ๆ มีเทพธิดาองค์หนึ่ง กำลังยืนร้องไห้อยู่.

เถระ. ใครร้องไห้ที่นี่.

เทพธิดา. ดิฉัน นางเทพธิดา เจ้าค่ะ.

เถระ. ร้องไห้ทำไม.

เทพธิดา. เมื่อมรรคผลกำลังเกิดเพราะการร้องไห้ ดิฉันคิดว่า

แม้เราก็จะให้เกิดมรรคผลหนึ่ง(หรือ)สอง จึงร้องไห้เจ้าค่ะ.

จากนั้นพระเถระก็คิดว่า นี่แน่ะ มหาสิ่ว แม้แต่เทพธิดาก็ยังมา
เยาะเย้ยเธอได้ นี่มันควรแก่เธอหรือหนอ แล้วก็เจริญวิปัสสนาได้ถือเอาความ
เป็นพระอรหันต์พร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว.

ท่านคิดว่า บัดนี้เราจะนอน แล้วก็จัดแจงเสนาสนะ ปลูกเตียงตั้งน้ำ
ในที่น้ำ คิดว่า เราจะล้างเท้าทั้งสองข้าง แล้วก็นั่งลงที่ชั้นบันได. แม้พวกศิษย์
ของท่าน ก็พากันคิดอยู่ว่า เมื่ออาจารย์ของเราไปทำสมณธรรมตั้งสามสิบปี
ท่านอาจทำคุณวิเศษให้เกิดได้หรือไม่อาจ เห็นว่าท่านสำเร็จพระอรหัตแล้วนั่ง

ลงเพื่อล้างเท้า จึงต่างก็คิดว่า อาจารย์พวกเรา เมื่อพวกศิษย์ เช่น พวกเรายังอยู่ คิดว่า จะล้างเท้าด้วยตนเองนี้ไม่ใช่ฐานะ เราจะล้าง เราจะล้าง แล้วทั้ง ๓๐,๐๐๐ รูปต่างก็เหาะมาไหว้แล้วกราบเรียนว่า กระผมจะล้างเท้าถวาย ขอรับ. ท่านห้ามว่า คุณ จันไม่ได้ล้างเท้ามาตั้งสามสิบปีเข้านี้แล้ว พวกคุณไม่ต้อง จันจะล้างเอง.

แม้ท้าวสักกะก็ทรงพิจารณาว่า พระคุณเจ้ามหาวิเวกระของเรสำเร็จ พระอรหัตแล้ว เมื่อพวกศิษย์สามหมื่นรูปมาแล้วด้วยคิดว่า พวกเราจะล้างเท้าทั้งหลายถวาย ก็ไม่ให้ล้างเท้าให้ ก็เมื่ออุปฐากเช่นเรายังมีอยู่ พระคุณเจ้าคิดว่าจะล้างเท้าเองนี้เป็นไปไม่ได้ แล้วทรงตัดสินพระทัยว่า เราจะล้างถวาย จึงพร้อมด้วยสุชาดาเทวีได้ทรงปรากฏในสำนักของหมู่ภิกษุ. ท้าวเธอทรงส่งนางสุชาดาผู้เป็นอสุภิกญาล่วงหน้าไปก่อนให้เปิดโอกาสว่า ท่านเจ้าขา พวกท่านจงหลีกเลี่ยงไป โปรดให้โอกาสผู้หญิง แล้วทรงเข้าไปหาพระเถระไหว้แล้วนั่งกระหย่งต่อหน้าตรัสว่า ท่านขอรับ กระผมจะล้างเท้าถวาย พระเถระตอบว่า โกสิย อตมภาพไม่เคยล้างเท้ามาตั้งสามสิบปีเข้านี้แล้ว และแม้โดยปกติชื่อว่า กลิ่นตัวคนเป็นของ น่าเกลียดสำหรับพวกเทพ แม้อยู่ไกลตั้งร้อยโยชน์เหมือนเอาซากศพมาแขวนคอ อตมภาพจะล้างเอง. ตรัสตอบว่า ท่านขอรับ ชื่อว่ากลิ่นอย่างนี้ไม่ปรากฏ เพราะว่าการกลิ่นของท่านเลยเทวโลกหกชั้นไปตั้งอยู่สูงถึงชั้นภวคคพรหมในเมืองบน ไม่มีกลิ่นอื่นที่ยิ่งไปกว่ากลิ่นศีล ท่านขอรับ กระผมมาเพราะกลิ่นศีลของท่าน แล้วก็ทรงเอาพระหัตถ์ซ้ายจับข้อต่อตาตุ่มแล้วเอาพระหัตถ์ขวาลูบฝ่าเท้า. เท้าของท่านก็เป็นเหมือนกับเท้าของเด็กหนุ่มขึ้นมาทันที. ครั้นท้าวสักกะทรงล้างเท้าถวายเสร็จแล้วก็ทรงไหว้ แล้วเสด็จไปสู่เทวโลกตามเดิม.

พึงทราบที่ท่านเรียกอารมณ์ของวิปัสสนาก็ดี วิปัสสนาก็ดี มรรคก็ดี ผลก็ดี ว่า โทมนัสที่ยังมีความตริกและยังมีความตรอง และว่าโทมนัสที่ไม่มี

ความตริก และไม่มีความตรอง ด้วยอำนาจความเข้าใจของภิกษุผู้อาศัยโทมนัสที่เกิดขึ้นแล้วพิจารณาอยู่ว่า เราไม่ได้พิจารณาชนิดวิสุทธิตวารณาด้วยกันกับพวกเพื่อนพรหมจรรย์ ดังที่ว่ามานี้.

ในเรื่องของโทมนัสนั้นมีภิกษุรูปหนึ่งเริ่มตั้งวิปัสสนาในโทมนัสที่ยังมีความตริกและยังมีความตรองมาใคร่ครวญว่า โทมนัสนี้อาศัยอะไร ก็รู้ซึ้งว่าอาศัยวัตถุ จึงตั้งอยู่ในพระอรหัตผลโดยลำดับ โดยนัยที่กล่าวแล้วในหมวดธรรมที่มีผัสสะเป็นที่ห้ำหั่นแหละ. รูปหนึ่งเริ่มตั้งวิปัสสนาในโทมนัสที่ไม่มี ความตริกและไม่มีความตรอง ก็ตั้งอยู่ในพระอรหัตผล ตามนัยที่กล่าวมาแล้ว เหมือนกัน.

แม้ในโทมนัสที่ตั้งมั่นแล้วเหล่านั้น โทมนัสที่ไม่มีความตริกและไม่มี ความตรองประณีตกว่าที่มีความตริกและความตรอง วิปัสสนาในโทมนัส ที่ไม่มีความตริกและไม่มีความตรองก็ประณีตกว่าวิปัสสนาในโทมนัสที่มีความ ตริกและมีความตรองด้วย ผลสมาบัติในโทมนัสที่ไม่มีความตริกและไม่มี ความตรองก็ประณีตกว่า แม้ผลสมาบัติในโทมนัสที่ยังมีความตริกและยังมีความตรอง นั้นเทียว. เพราะเหตุฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เหล่าใด ที่ไม่มี ความตริกและไม่มีความตรองประณีตกว่าดังนี้.

คำว่า ไม่พึงเสพอุเบกขาเห็นปานนั้น ความว่า ไม่พึงเสพอุเบกขา ที่อาศัยเรือนเห็นปานนั้น. ที่ชื่อว่าอุเบกขาที่อาศัยเรือนได้แก่ อุเบกขาที่อาศัย กามคุณ ซึ่งติด ข้อง เกิดขึ้นในกามคุณนั่นเอง เป็นไปล่วงรูปเป็นต้นไม่ได้ เหมือนแมลงวันตอมงบน้ำอ้อย ในอารมณ์ที่น่ารักที่มาสู่คลองในทวารทั้ง ๖ อย่างนี้ คือ ในเวทนาเหล่านั้น อุเบกขาที่อาศัยเรือน ๖ อย่างเป็นไฉน เพราะ เห็นรูปด้วยตา อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นแก่คนโง่ คนหลง คนมีกิเลสหนา คนเอา แต่ชนะไม่มีขอบเขตไป เอาแต่ชนะไม่เป็นผล มีปกติไม่เห็นโทษ ไม่ได้รับการ

ศึกษาคือเป็นปุถุชน อุเบกขาเห็นปานนี้ใด อุเบกขานั้นก้าวล่วงรูปไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกอุเบกขานั้น ว่าอาศัยเรือน^๑ ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า อุเบกขาเห็นปานนี้ **อันบุคคลพึงเสพ** คือ พึงเสพอุเบกขาที่อาศัยการออกจากเรือนเห็นปานนี้. ที่ชื่อว่า อุเบกขาที่อาศัยการออกจากเรือนได้แก่ อุเบกขาที่ประกอบพร้อมด้วยวิปัสสนาญาณซึ่งเกิดแก่บุคคลผู้ไม่ยินดีในอารมณ์ที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่น่ารัก ไม่ลุ่มหลงเพราะขาดการเพ่งพิจารณาในอารมณ์ มีอารมณ์ที่น่ารัก เป็นต้น ที่มาสู่คลองในทวารทั้งหกอย่างนี้คือ ในเวทนาเหล่านั้น อุเบกขาที่อาศัยการออกจากเรือนหกอย่างเป็นไฉน คือ อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้รู้แจ้ง ความไม่เที่ยงนั่นเอง ความแปรปรวน ความคลาย ความดับของรูป แล้วเห็นรูปนั้นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูปทั้งหลายทั้งในเมื่อก่อน ทั้งในบัดนี้ รูปเหล่านั้นล้วนแต่ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา อุเบกขาเห็นปานนี้ใด อุเบกขา นั้นก้าวล่วงรูปได้ เพราะฉะนั้น อุเบกขานั้นจึงเรียกว่าอาศัยการออกจากเรือน ดังนี้ เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่งแม้อุเบกขาที่เป็นกลางในอารมณ์นั้น ๆ มีส่วนเสมอกันกับเวทนา ก็จัดเป็นอุเบกขาในที่นี้ได้เหมือนกัน . คำว่า **เพราะฉะนั้นพึงเสพ** ความว่า พึงเสพอุเบกขาที่เกิดด้วยอำนาจการออกจากเรือนด้วยอำนาจวิปัสสนาด้วยอำนาจการตามระลึกถึง ด้วยอำนาจฌานที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม และที่สี่นี้ไว้ ในคำเหล่านั้นคำว่า **ถ้าอุเบกขาใดยังมีความตริกยังมีความตรอง** คือแม้ในอุเบกขาที่อาศัยการออกจากเรือนนั้นก็พึงทราบว่ามี ความตริก ยังมีความตรองซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจการออกจากเรือน ด้วยอำนาจวิปัสสนาด้วยอำนาจการตามระลึกถึงและด้วยอำนาจฌานที่หนึ่งใด. คำว่า **ใด ถ้าไม่มี ความตริก ไม่มีมีความตรอง** คือ ก็พึงทราบว่ามีอุเบกขาที่ไม่มีมีความตริก

ไม่มีความตรง ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจที่สอง และที่สามเป็นต้นใด. คำว่า เหล่าใดไม่มีความตรงไม่มีความตรง ความว่า ในอุเบกขาทั้งสอง เหล่านี้ อุเบกขาที่ไม่มีความตรงและไม่มีความตรงนั้น ประณีตกว่า. ด้วยคำนี้ เป็นอัน ท่านกล่าวถึงอะไร กล่าวถึงอรรถผลของสองท่าน. จริงอยู่ภิกขุรูปหนึ่ง เมื่อ เริ่มตั้งวิปัสสนาในอุเบกขาที่ยังมีความตรง และยังมีความตรงแล้วก็มาใคร่ ครวญว่า อุเบกขานี้อาศัยอะไร ก็ทราบชัดว่าอาศัยที่วัตถุ แล้วก็ตั้งอยู่ในอรรถผล โดยลำดับ ตามนัยที่กล่าวแล้วในหมวดอันมีผัสสะเป็นที่ห้ำหั่นแหละ. รูป หนึ่งเริ่มตั้งวิปัสสนาในอุเบกขาที่ไม่มีความตรงและไม่มีความตรงแล้วก็ตั้งอยู่ในอรรถผลตามนัยที่กล่าวแล้วเหมือนกัน.

แม้ในอุเบกขาที่ตั้งมั่นเหล่านั้น อุเบกขาที่ไม่มีความตรงและไม่มีความตรง ประณีตกว่าที่ยังมีความตรงและยังมีความตรง อุเบกขาวิปัสสนาที่ไม่มีความตรงและไม่มีความตรง ประณีตกว่า แม้อุเบกขาวิปัสสนาที่มีความตรง และมีความตรง อุเบกขาผลสมาบัติที่ไม่มีความตรงและไม่มีความตรงเท่านั้น ที่ประณีตกว่าอุเบกขาผลสมาบัติที่ยังมีความตรงและยังมีความตรง. เพราะ เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เหล่าใดไม่มีความตรงไม่มีความตรง ประณีตกว่า ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า จอมทวยเทพ! ภิกขุผู้ปฏิบัติอย่างนี้แล ชื่อว่า ย่อมปฏิบัติข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความสมควรเพื่อความดับโดยไม่เหลือแห่ง ส่วนที่มีความจำได้หมายรู้อันประกอบด้วยธรรมเครื่องเน้นซ้ำ แล้วก็ทรงจบ เทศนาลงด้วยขอดคือ พระอรหัตผล. ส่วนท้าวสักกะทรงบรรลุโสดาปัตติผล แล้ว.

ธรรมดาพระอริยาศัยของพระพุทธเจ้าไม่มีแล้ว มีแต่ชั้นขอดทั้งนั้น. เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่คนเดียวก็น่าดี แก่หลายคนก็น่าดี ล้วนแต่ทรงถือขอดด้วย

พระอรหันต์ผลทั้งนั้น. แต่พวกสัตว์อยู่ในอุปนิสัยที่สมควรแก่ตน. บางพวกก็เป็นโสดาบัน บางพวกก็เป็นสกทาคามี บางพวกก็เป็นอนาคามี บางพวกก็เป็นอรหันต์. จริงอยู่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเหมือนพระราชา พวกเวไนยสัตว์เหมือนพวกพระราชกุมาร. เหมือนอย่างว่า ในเวลาเสวยพระกระยาหารพระราชาทรงตักก่อนข้าวตามขนาดพระองค์ แล้วทรงป้อนพวกพระราชกุมาร. พวกพระราชกุมารเหล่านั้น ก็ทรงทำคำข้าวตามขนาดพระโอบฐ์ของพระองค์มาก่อนข้าวนั้นฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันนั้น ทรงถือเอาอดด้วยพระอรหันต์ผลด้วยเทศนาที่สมควรแก่พระอริยาศัยของพระองค์เท่านั้น เวไนยสัตว์ทั้งหลายต่างก็ย่อมรับเอาโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหันต์ผลนั้นแหละจากพระธรรมเทศนานั้น ตามประมาณแห่งอุปนิสัยของตน.

ส่วนท้าวสักกะ ครั้นทรงเป็นพระโสดาบันแล้ว ก็ทรงจุดต่อพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเองแล้วก็ทรงเกิด กลายเป็นท้าวสักกะหนุ่ม. ธรรมดาที่ไปและที่มาของอัทธภาพของเหล่าเทพที่จุดอยู่ ย่อมไม่ปรากฏ. ย่อมเป็นเหมือนการปราศไปของเปลวประทีป ฉะนั้น พวกเทพที่เหลือจึงไม่ทราบกัน. ส่วนท่านที่ทรงทราบมีสองท่านเท่านั้น คือท้าวสักกะ เพราะทรงจุดเอง ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะทรงมีพระญาณที่หาอะไรมาขัดข้องไม่ได้ ๑. ลำดับนั้น ท้าวสักกะทรงคิดว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงผลของผู้เกิดในสามสถานเท่านั้นแก่เรา ส่วนมรรคหรือผลนี้ ไม่มีใครหาไปเอาได้เหมือนนางนก อันการถือเอามรรคหรือผลนั้น พึงเป็นได้ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งมรรคหรือผลอันจะต้องมา เอาเถิด เราจะทูลถามข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นของพระชินาสพในเบื้องต้นนี้ได้. ต่อจากนั้นเมื่อจะทูลถามข้อปฏิบัตินั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สิ้นทุกข์ ก็ผู้ปฏิบัติแล้วอย่างไร.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ด้วยความสำรวมในปาฏิโมกข์ คือ ด้วยความสำรวมในศีลที่สูงที่สุดและเจริญที่สุด. คำเป็นต้นว่า แม้ถึงมารยาททางกาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อทรงแสดงถึงความสำรวมในปาฏิโมกข์ ด้วยอำนาจมารยาททางกายที่พึงเสพ. ก็แล ชื่อว่า ถ้อยคำที่เกี่ยวกับศีลนี้ ย่อมเป็นอันพึงกล่าวด้วยอำนาจกรรมบถ หรือด้วยอำนาจบัญญัติได้. ในกรรมบถ และบัญญัตินั้น อันผู้จะกล่าวด้วยอำนาจกรรมบถ ต้องกล่าวถึงมารยาททางกายที่ไม่พึงเสพด้วยการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์และความพระพลติผิดในกามทั้งหลายก่อน เมื่อจะกล่าวด้วยอำนาจบัญญัติ ต้องกล่าวด้วยอำนาจบัญญัติสิกขาบท และการละเมิดในกายทวาร. ต้องกล่าวถึงมารยาททางกายที่พึงเสพด้วยเจตนาเครื่องเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น และด้วยบัญญัติสิกขาบทและการไม่ละเมิดในกายทวาร. ต้องกล่าวถึงมารยาททางวาจาที่ไม่พึงเสพด้วยความประพฤดิชั่วทางวาจามีการกล่าวเท็จเป็นต้น และด้วยบัญญัติสิกขาบท และการละเมิดในวจีทวาร ต้องกล่าวถึงมารยาททางวาจาที่พึงเสพด้วยเจตนาเครื่องเว้นจากการกล่าวเท็จเป็นต้น และด้วยบัญญัติสิกขาบท และการไม่ละเมิดในวจีทวาร.

สำหรับการแสวงหา ก็ได้แก่การแสวงหาด้วยกายและวาจานั้นเอง. การแสวงหานั้น ก็เป็นอันถือเอาแล้วด้วยศัพท์ คือ มารยาททางกายและวาจา เพราะเหตุที่ธรรมดาศีลอันมีอาชีวะเป็นที่เปด ย่อมเกิดขึ้นแต่ในสองทวารนี้เท่านั้น ไม่ใช่ในอากาศ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสการแสวงหานั้นไว้แผนกหนึ่งต่างหาก เพื่อทรงแสดงถึงศีลซึ่งมีอาชีวะเป็นที่เปด. ในการแสวงหานั้นไม่พึงกล่าวถึง การแสวงหาที่พึงเสพ ด้วยการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ พึงกล่าวถึงการแสวงหาที่พึงเสพด้วยการแสวงหาที่ประเสริฐ.

สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาสองอย่างเหล่านี้ คือ การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐหนึ่ง การแสวงหา

ที่ประเสริฐหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ก็การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐเป็นไฉน ภิกษุ
ทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ตัวเองเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่แล้ว
ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดานั้นแล ตัวเองมีความแก่เป็น
ธรรมดา... มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา... มีความตายเป็นธรรมดา... มีความ
โสภเป็นธรรมดา... มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มี
ความเศร้าหมองเป็นธรรมดานั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ก็พวกเธอย่อมกล่าวอะไร
ว่ามีความเกิดเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลาย ลูกเมียมีความเกิดเป็นธรรมดา
คนใช้หญิงชายมีความเกิดเป็นธรรมดา แพะแกะมีความเกิดเป็นธรรมดา ไก่
หมู มีความเกิดเป็นธรรมดา ช้าง วัว ม้า ลา มีความเกิดเป็นธรรมดา
เงินทองมีความเกิดเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา
เหล่านี้ เป็นตัวอุปธิทั้งหลาย (สภาพเครื่องเข้าไปทรงสัตว์ไว้ในทุกข์) บุคคลนี้
เป็นผู้อันอุปธิผูกไว้ ทำให้สยบ ให้ต้องโทษในสิ่งเหล่านี้ ตัวเองเป็นผู้มีความ
เกิดเป็นธรรมดาแล้ว ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดานั้นแล ภิกษุ
ทั้งหลาย ก็พวกเธอย่อมกล่าวถึงอะไรว่ามีความแก่เป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลาย
ลูกเมียมีความแก่เป็นธรรมดา ฯลฯ ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา
นั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ก็พวกเธอย่อมกล่าวถึงอะไรว่ามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา
ภิกษุทั้งหลาย ลูกเมีย มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ฯลฯ ก็ยังแสวงหาสิ่ง
ที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดานั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ก็พวกเธอย่อมกล่าวถึงอะไร
ว่ามีความตายเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลาย! ลูกเมียมีความตายเป็นธรรมดา ฯลฯ
ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดานั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ก็พวกเธอ
ย่อมกล่าวถึงสิ่งอะไรว่ามีความโสภเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลาย ลูกเมียมีความ
โสภเป็นธรรมดา ฯลฯ ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความโสภเป็นธรรมดานั้นแล ภิกษุ
ทั้งหลาย! ก็พวกเธอย่อมกล่าวถึงอะไรว่าเศร้าหมองเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลาย!

ลูกเมีย มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาๆ ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมอง เป็นธรรมดานั่นแล ภิกษุทั้งหลาย นี่คือการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ°. อีกอย่างหนึ่งพึงทราบว่าการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐมี ๕ อย่าง ด้วยอำนาจการโกง เป็นต้นมี ๖ อย่าง ด้วยอำนาจอโคจร มี ๒๑ อย่าง ด้วยอำนาจงานของหมอ เป็นต้น . การแสวงหาที่ไม่สมควร แม้ทั้งหมดที่เป็นไปอย่างนี้ พึงทราบว่าเป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐโดยแท้.

ภิกษุทั้งหลาย! ส่วนการแสวงหาที่ประเสริฐเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ตัวเองเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่แล้ว เห็นโทษในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่เกิด เป็นที่เกษมจากโยคะ (กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในทุกข์) อันยอดเยี่ยม ตัวเองมีความแก่เป็นธรรมดา. . มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา. . มีความตายโสภและเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่แล้ว เห็นโทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่เศร้าหมอง เป็นที่เกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม. ภิกษุทั้งหลาย! นี่ การแสวงหาที่ประเสริฐ. อีกอย่างหนึ่ง แม้การเว้นการกระทำ ๕ อย่าง มีการโกง เป็นต้น อโคจร ๖ แห่ง และการแสวงหาที่ไม่สมควร ๒๑ อย่างแล้ว แสวงหาด้วยการเที่ยวภิกษา ด้วยธรรม ด้วยสม่าเสมอ ก็พึงทราบว่าเป็นการแสวงหาที่ประเสริฐทั้งนั้น.

สำหรับในเรื่องมารยาทของกายนี้ มารยาทใดๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ไม่พึงเสพมารยาทนั้นๆ ต้องอย่าเสพตั้งแต่เวลาแห่งเครื่องมือการแสวงหา การทำความพยายามและการไปในส่วนเบื้องต้นแห่งการฆ่าสัตว์เป็นต้นทีเดียว. นอกนี้พึงเสพตั้งแต่ต้น. ผู้ที่ไม่สามารถก็พึงทำแม้เพียงจิตให้เกิดขึ้น (คิดเอาก็ได้). อีกอย่างหนึ่ง ต้องไม่เสพมารยาททางกายที่เหมือนของพระเทวทัต

เป็นต้นที่ปากบั้นเพื่อต้องการทำลายสงฆ์เป็นอาทิ. ต้องเสพมารยาททางกายที่เหมือนของพระธรรมเสนาบดีและพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นต้น ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจการไปสู่ที่รับใช้พระรัตนตรัยวันละสองสามครั้ง. มารยาททางวาจาที่ไม่พึงเสพก็เหมือนของ พระเทวทัตเป็นต้นที่ถ่มวาจาดูด้วยอำนาจการส่งนายขมังธนูเป็นต้น. พึงเสพมารยาททางวาจาที่เหมือนของพระธรรมเสนาบดีและพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นต้น ที่เป็นไปด้วยอำนาจการประกาศพระคุณพระไตรรัตน์. ต้องไม่เสพการแสวงหาที่เหมือนของพระเทวทัตเป็นต้นที่แสวงหาการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ. ต้องเสพการแสวงหาที่เหมือนของพระธรรมเสนาบดีและพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นต้น ที่แสวงหาแต่การแสวงหาที่ประเสริฐเท่านั้น. คำว่า ผู้ปฏิบัติอย่างนี้แล ความว่า ท่านจอมทวยเทพ ! ภิกษุผู้ละมารยาททางกายและวาจาและการแสวงหา ที่ไม่พึงเสพ ปฏิบัติเพื่อความเต็มทีแห่งมารยาททางกายและวาจาและการแสวงหาที่พึงเสพอย่างที่ว่ามานี้แล้ว ก็ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการสำรวมศีล ที่สูงสุดและเจริญที่สุด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสข้อปฏิบัติอันเป็นภาคแรกที่จะต้องมาของผู้สิ้นอาสวะแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ในคำถามที่ ๒. คำว่า เพื่อสำรวมอินทรีย์ ได้แก่ เพื่อปิดอินทรีย์ทั้งหลาย คือเพื่อคุ้มครองทวารได้ หมายความว่าเพื่อความระแวดระวังทวารไว้. สำหรับในการทรงแก้แก้ท้าวสักกะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำเป็นต้นว่า รูปที่พึงรู้แจ้งได้ด้วยตา เพื่อทรงแสดงความสำเร็จด้วยอำนาจรูปที่พึงเสพเป็นต้น. คำว่า ครั้นตรัสอย่างนี้ในอินทรีย์นั้นแล้ว ความว่า ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนี้ ท้าวสักกะ ผู้จอมทวยเทพ ก็ทรงเกิดความไหวหวั่นว่า แม้นี้ ก็ต้องเป็นด้วยลักษณะการแบบเดียวกันนั้นแหละ เพราะความที่ทรงทรงแก้ปัญหาในเรื่องโสมนัสเป็นต้น เป็นเรื่องที่ทรง

ได้ฟังมาแล้วในหนหลัง จึงได้ทรงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ คือ ได้ตรัสคำเป็นต้นนี้ว่า นี้ แล ข้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าข้า. ถึงแม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ประทานพระโอกาสแก่ท้าวเธอ จึงทรงนิ่ง. ความจริงมีอยู่ว่า ผู้ที่ไม่สามารถทำให้สำเร็จประโยชน์ได้นั้น เป็นคนชอบพูด หรือผู้ที่สามารถทำให้สำเร็จประโยชน์ได้นั้น ไม่เป็นคนชอบพูด คนแบบนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประทานโอกาสให้. ส่วนท้าวสักกะนี้ เพราะทรงเป็นผู้ชอบตรัส และ ทั้งยังทรงสามารถทำประโยชน์ให้สำเร็จได้ด้วย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงประทานพระโอกาสให้ท้าวเธอ.

ในเรื่องการตำรวมอินทรีย์นั้น นี้เป็นความย่อในคำเป็นต้นว่า ไม่พึงเสพ เห็นปานนั้น. เมื่อดูรูปใด ความรักเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น ไม่พึงเสพ ไม่พึงแลดูรูปนั้น แต่เมื่อดูรูปใด ความสำคัญว่าไม่งาม ย่อมตั้งมั่น ความเลื่อมใส ย่อมเกิดขึ้น หรือการกลับได้ซึ่งความสำคัญว่าไม่เที่ยงย่อมมี พึงเสพรูปนั้น. เมื่อฟังเสียงที่มีอักษรพิจิตรก็ดี มีพยัญชนะพิจิตรก็ดี ย่อมเกิดความรักเป็นต้นขึ้น เสียงเห็นปานนั้น ไม่พึงเสพ. แต่เมื่อฟังเสียงใดแม้แต่เพลงขับของนางคนใช้ตักน้ำ (กุมภทาสี) ที่อาศัยบรรณ (ผล) อาศัยธรรม (เหตุ) ย่อมเกิดความเลื่อมใสขึ้น หรือความเบื่อหน่ายย่อมตั้งมั่น เสียงเห็นปานนั้นพึงเสพ. เมื่อดมกลิ่นใด ย่อมเกิดความกำหนดเป็นต้นขึ้นมา กลิ่นอย่างนั้นไม่พึงเสพ. แต่เมื่อดมกลิ่นใด ย่อมมีการกลับได้ความเข้าใจว่าไม่งามเป็นต้น กลิ่นอย่างนั้นพึงเสพ. เมื่อลิ้มรสใด ย่อมเกิดความกำหนดเป็นต้นขึ้นมา รสอย่างนั้นไม่พึงเสพ. แต่เมื่อลิ้มรสใด ย่อมเกิดความเข้าใจว่า เป็นของปฏิกูลในอาหาร และย่อมอาศัยแรงกายเพราะรสที่ได้ลิ้มเป็นปัจจัยแล้ว สามารถก้าวลงสู่อริยมรรคได้ เหมือนของสามณेरสึวะ หลานพระมหาสิวลเถระ หรือเมื่อบริโภคน้ำ ก็ย่อมมีการลิ้มกิเลสไป รสเห็นปานนั้นพึงเสพ. เมื่อ

ถูกต้องโผฏฐัพพะใด ย่อมเกิดราคะเป็นต้น ไม่พึงเสพโผฏฐัพพะเห็นปานนั้น แต่เมื่อถูกต้องสิ่งใด ย่อมมีการสิ้นกิเลสเครื่องหมักดองได้เหมือนของพระ-
สารีบุตรเถระเป็นต้น ทั้งความเพียร ก็ได้รับการประทับประคองไว้เป็นอย่างดี และทั้งประชุมชนในภายหลัง ก็ย่อมได้รับการอนุเคราะห์ด้วยการดำเนินตาม
เยี่ยงอย่างที่ได้เห็น โผฏฐัพพะเห็นปานนั้น พึงเสพไว้เถิด.

เล่ากันมาว่า พระสารีบุตรเถระ ไม่เคยเหยียดหลังบนเตียงตลอด ๓๐ ปี
พระมหาโมคคัลลานเถระก็เหมือนกัน. พระมหากัสสปเถระไม่เคยเหยียดหลัง
บนเตียง ๑๒๐ ปี. พระอนุรุทธเถระ ๕๕ ปี พระภัททิยเถระ ๓๐ ปี พระโสม
เถระ ๑๘ ปี พระรัฏฐपालเถระ ๑๒ ปี พระอนนทเถระ ๑๕ ปี พระราหุล
เถระ ๑๒ ปี พระพากุลเถระ ๘๐ ปี พระนาפקเถระไม่เคยเหยียดหลังบนเตียง
จนปรินิพพาน.

เมื่อพิจารณาธรรมที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยใจเหล่าใด ย่อมเกิดราคะเป็นต้น
ขึ้นมา หรือความเพ่งเล็งอยากได้เป็นต้น โดยนัยเป็นต้นว่า โอ้หนอ ขอให้
เครื่องอุปกรณ์คือ สมบัติที่คนอื่นปลื้มใจของคนเหล่านั้นนั้นจงเป็นของเราเถิด
ย่อมมาสู่คลองพึงเสพไม่ได้. แต่ธรรมทั้งหลายของพระเถระ ๓ รูปเหล่าใด
ด้วยอำนาจเมตตาเป็นต้นอย่างนี้ว่า ขอให้พวกสัตว์ทั้งหมด จงเป็นผู้ไม่มีเวร
กันเถิด ธรรมเห็นปานนี้เหล่านั้นพึงเสพได้.

ได้ยินว่า พระเถระ ๓ รูป ในวันเข้าพรรษาได้วางกฎไว้ว่า ความตริก
ที่เป็นอกุศลมีความตริกถึงความใคร่เป็นต้น พวกเราไม่พึงตริก. ครั้นในวัน
ปวารณา พระเถระในสงฆ์ถามผู้ใหม่ในสงฆ์ว่า คุณ ใน๑เดือนนี้ คุณให้จิตวิง
วนไปกี่แห่ง. พระเถระรูปที่ ๑ เรียนว่า ท่านขอรับ กระผมไม่ได้ให้วิงออก
นอกเขตบริเวณ. พระเถระในสงฆ์จึงถามรูปที่ ๒ว่า ของคุณกี่แห่ง คุณ. รูปที่
๒ นั้นตอบว่า ท่านขอรับ กระผมไม่ได้ให้วิงไปนอกที่อยู่. ครั้นแล้วพระเถระ

ทั้ง ๒ รูปก็พากันถามพระเถระบ้างว่า ของท่านเล่าขอรับ. พระเถระตอบว่า
ผมไม่ได้ให้วังออกนอกขันธุ์ ๕ หมวกที่แนบแน่นในภายใน. ท่านทั้ง ๒ รูป
จึงเรียนว่า ท่านขอรับ ท่านได้ทำสิ่งที่ทำได้ยากแล้ว. พึงเสพรธรรมที่พึงรู้แจ้ง
ได้ด้วยใจเห็นปานนี้ไว้เถิด.

คำว่า ผู้มีถ้อยคำมีที่สุดอย่างเดียว คือ ที่ชื่อว่า ผู้มีถ้อยคำมีที่สุด
อย่างเดียว เพราะที่สุดถ้อยคำของคนเหล่านี้ อย่างเดียวเท่านั้น ไม่ใช่ ๒ ถ้อยคำ.
ทำวสัฏกะทรงถามว่า ย่อมกล่าวอย่างเดียวกันเท่านั้น. คำว่า มีศีล มีที่สุดอันเดียว
คือมีมารยาทอย่างเดียว. คำว่า มีความพอใจ มีที่สุดอย่างเดียว คือ มีลัทธิต
อย่างเดียว. คำว่า มีการสิ้นสุด มีที่สุดอย่างเดียว คือมีการจบถ้วน มีที่สุด
อย่างเดียว. คำว่า ท่านจอมทวยเทพ โลกมีธาตุไม่ใช่อย่างเดียว มีธาตุ
ต่างกัน ความว่า ท่านจอมทวยเทพ! โลกนี้มีอธยาศัยไม่ใช่อย่างเดียว มี
อธยาศัยแตกต่างกัน เมื่อคนหนึ่งอยากเดิน (แต่อีก) คนหนึ่งอยากยืน เมื่อ
อีกคนหนึ่งอยากยืน (แต่อีก) คนหนึ่งอยากนอน สัตว์ทั้ง ๒ ชื่อว่ามี
อธยาศัยอย่างเดียวกันหาได้ยาก.

ในโลกที่มีธาตุมากมาย และมีธาตุแตกต่างกันนั้น หมู่สัตว์ย่อมยึดมั่น
ย่อมถือเอาธาตุใด ๆ อธยาศัยใด ๆ คือ ก็ยึดมั่น ย่อมถือเอาธาตุนั้น ๆ
แหละ ด้วยเรี่ยวแรง ด้วยการลูบคลำ เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงคือ
ระบุ ว่ายึดมั่นมากกว่า ย่อมถือเอาอย่างดี ด้วยเรี่ยวแรงและด้วยการ
ลูบคลำ. คำว่า นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นโมฆะ คือ คำของพวกเราเท่านั้น
แหละจริง คำของคนเหล่าอื่นโมฆะ คือเปล่า ได้แก่ ไม่มีประโยชน์

ความฉิบหายอันเรียกว่า อันตะ (ที่สุด) ในบทว่า มีความดับเป็นที่สุด
(ยิ่งล่วงส่วน) ชื่อว่า ผู้มีความดับล่วงส่วนเพราะความดับของเขาเหล่านั้นล่วง
ที่สุดแล้ว. ความดับของพวกเขาใด ความหวังอย่างยิ่งคือ พระนิพพานใด นั้น

ท่านเรียกว่าสิ่งที่มีที่สุดล้วนส่วนก้าวล่วงความฉิบหายของพวกเขาทั้งหมด. คำว่า ความโปร่งจากกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ในทุกข์ เป็นชื่อของพระนิพพานนั่นเอง. ชื่อว่า ผู้มีความโปร่งจากกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในทุกข์อันล้วนส่วน เพราะความโปร่งจากกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในทุกข์ของเขาเหล่านี้มีอยู่. ชื่อว่า ผู้มีความประพฤตินั้นประเสริฐเพราะเขาย่อมประพฤติทางที่ไกลจากข้าศึกที่ชื่อว่า ประเสริฐเพราะอรรกว่าประเสริฐสุด. ผู้ประพฤติประเสริฐเพราะเป็นความประพฤติกี่ล้วนส่วน ชื่อว่า ผู้ประพฤติประเสริฐล้วนส่วน. คำว่า ที่จบถ้วน เป็นชื่อของพระนิพพานนั่นเอง. ชื่อว่า ผู้มีความจบถ้วนเพราะเขามีความจบถ้วนที่ล้วนส่วน. คำว่า ความสิ้นไปพร้อมแห่ง ความทะยานอยาก ในคำว่า ผู้หลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้นไปพร้อมแห่งความทะยานอยากนี้เป็นมรรคก็ได้ เป็นพระนิพพานก็ได้ มรรคชื่อว่าเป็นเครื่องสิ้นไปพร้อมแห่งความทะยานอยาก เพราะทำค้นหาให้สิ้นไปพร้อม คือ ให้หายไป พระนิพพานชื่อว่าเป็นที่สิ้นไปพร้อมแห่งความทะยานอยาก เพราะความทะยานอยาก เมื่อมาถึงพระนิพพานนั้นแล้ว ก็ย่อมสิ้นไปพร้อม คือ ย่อมฉิบหายไป ชื่อว่า ผู้หลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้นไปพร้อมแห่งความทะยานอยาก เพราะหลุดพ้นแล้วด้วยมรรคอันเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งความทะยานอยาก หรือหลุดพ้นคือพ้นอย่างยิ่งในเพราะพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปพร้อมแห่งความทะยานอยาก. ด้วยพระดำรัสมีประมาณเพียงเท่านี้ ก็เป็นอันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ปัญหาครบทั้ง ๑๔ ข้อแล้ว.

ชื่อปัญหา ๑๔ ข้อคือ

๑. ความหึงและความหวง (อิสสามัจฉริยะ)
๒. ความชอบและความชัง (ปิยาปิยะ)
๓. ความพอใจ (ฉันทะ)

๔. ความตริก (วิตก)
๕. ธรรมเครื่องเน้นซ้ำ (ปปีญจ)
๖. ความสุขใจ (โสมนัส)
๗. ความทุกข์ใจ (โทมนัส)
๘. ความรู้สึกเฉย ๆ (อุเบกขา)
๙. มารยาททางกาย (กายสมาจาร)
๑๐. มารยาททางวาจา (วจีสมาจาร)
๑๑. การแสวงหา (ปริเยสนา)
๑๒. ความสำรวมอินทรีย์ (อินทริยสังวร)
๑๓. ชาติจำนวนมาก (อนนทชาติ)
๑๔. ความดับล่วงส่วน (อัจฉินตนิฏฐา)

ความทะยานอยาก ท่านเรียกว่าเอชาคือ ความหวั่นไหว เพราะอรรถว่าไหวหวั่น. ความหวั่นไวนั้น เรียกว่า โรค เพราะอรรถว่า เบียดเบียน เรียกว่า ฝิ เพราะอรรถว่า ประทุษร้ายภายใน เรียกว่า ลูกศร เพราะอรรถตามแทง. คำว่า เพราะฉะนั้น บุรุษนี้ คือ ความหวั่นไหวข่มคร่าคน เพื่อประโยชน์แก่อันเกิดยิ่งขึ้นในภพนั้น ๆ ตามสมควรแก่กรรมที่คนได้ทำไว้ เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น บุรุษนี้จึงข่มถึงความสูงต่ำด้วยอำนาจภพนั้น ๆ. สูงในพรหมโลก ในเทวโลกต่ำ สูงในเทวโลก ในมนุษยโลกต่ำ สูงในมนุษยโลก ในอบายต่ำ. คำว่า ยะสาห์ ภนุเต ตัดบทเป็น ยะสั อหิ ภนุเต. เพราะคำว่า ยะสาห์ ในที่นี้ เป็นด้วยอำนาจการเชื่อม (สนธิ). คำว่า ตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เรียนมา คือ ข้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังมาและได้เรียนมาอย่างไร. คำว่า ย่อมแสดงธรรมอย่างนี้ คือ ย่อมแสดงธรรมคือวัตตบท เจ็ดประการ. คำว่า น จาห์ เตสั คือ ส่วนข้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นสาวก

ของท่านเหล่านั้นยังเข้าถึงไม่ได้. ท้าวสักกะทรงแจ้งให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความที่พระองค์ทรงเป็นพระโสดาบันด้วยพระดำรัสเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ ข้าพระพุทธเจ้า แล. คำว่า การได้เฉพาะซึ่งความดีใจ คือ การได้เฉพาะซึ่งความยินดี.

คำว่า สงครามระหว่างเทวดากับอสูร ได้แก่ สงครามของพวกเทวดาและพวกอสูร. คำว่า ประชิดกัน ได้แก่ เผชิญหน้ากันแบบถึงลักษณะที่เอาหน้าผากเข้ากระแทกกัน. เล่ากันว่า บางที พวกเหล่านั้นถึงกับรบกันบนหลังทะเลหลวงก็มี. แต่ในที่นั้นไม่มีการฆ่ากันและกันด้วยการฟันการแทงเป็นต้น. เอากันแค่ชนะและแพ้เหมือนการรบกันระหว่างไม้กับแคะเท่านั้นเอง. บางครั้งเหล่าเทพก็ชนะ บางครั้งก็เหล่าอสูร. ในการรบกันนั้น พวกเทพชนะพวกอสูรด้วยการไม่กลับมาอีกในสงครามใด ท้าวสักกะทรงหมายเอาสงครามนั้นจึงตรัสคำเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ นั้น แล. คำว่า ทั้งสองนี้ ได้แก่ พวกเทวดาเท่านั้น ย่อมบริโศกโศชะทั้งสองคือสองอย่างนี้ในเทวโลกนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อท้าวสักกะนั้นทรงใคร่ครวญอยู่ความปลาบปลื้มและความดีพระทัยที่มีกำลังจึงเกิดขึ้น. คำว่า เทียวไปพร้อมกับอาชญา ได้แก่ ผู้เทียวเป็นประจำพร้อมกับอาชญา. ท่านแสดงว่าได้เป็นผู้เทียวไปพร้อมกับการถือกระบอง พร้อมกับการถือศัสตรา ไม่ใช่วางอาชญาและอาวุธ. คำว่า เพื่อความเบื่อหน่ายที่มีที่สุดอย่างเดียว ได้แก่ เพื่อความเบื่อหน่ายในการเวียนว่ายตายเกิดโดยที่สุดอย่างเดียวเท่านั้น. ทุกอย่างได้กล่าวไว้ในมหาโควินทสูตรเสร็จแล้ว. คำว่า แจ้ง ได้แก่ กล่าว คือ แสดง.

บทว่า ใน นั้นนันทิย คือ ในโอกาสนี้แหละ. บทว่า ของข้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นเทวดาเป็นอยู่ คือ ของข้าพระพุทธเจ้าผู้เทพเป็นอยู่ คำว่า

และข้าพระพุทธเจ้าก็ได้อายุอีกทีเดียว ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้ชีวิต ด้วยผลกรรมอย่างอื่นอีก. ด้วยคำนี้ ท้าวสักกะทรงเปิดเผยถึงความจืดและความเกิดของพระองค์.

คำว่า กายทิพย์ คือ อตภาพเป็นทิพย์. คำว่า ละอายุที่ไม่ใช่เป็นของมนุษย์ คือ ทิ้งอายุทิพย์. คำว่า จะไม่หลงเข้าครรรค์ คือ เป็นผู้ไม่หลง เพราะมีคติเที่ยงแท้ จะเข้าถึงครรรค์ในตระกูลกษัตริย์เป็นต้นที่ใจของข้าพระพุทธเจ้าจะรื่นรมย์นั้นเท่านั้น. ท้าวสักกะทรงแสดงความข้อนี้อีกว่า ในเทวดาและในมนุษย์เจ็ดครั้ง.

คำว่า จะอยู่อย่างถูกต้อง ความว่า แม้ข้าพระพุทธเจ้าเกิดในหมู่มนุษย์จะอยู่อย่างถูกต้องคือตามเหตุผล โดยสม่ำเสมอ เพราะความเป็นผู้ไม่ควรแก่การปลงแม่จากชีวิตเป็นต้น (ฆ่าแม่).

ท้าวสักกะตรัสหมายเอาสกทาคามีมรรคนี้ว่า หากความตรัสรู้จะมี. ทรงแสดงว่า หากข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นสกทาคามี. คำว่า เป็นผู้รู้ทั่วถึงจะอยู่ คือ ข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้รู้ทั่วถึง ก็จะเป็นผู้ใคร่รู้ทั่วถึงอยู่. คำว่า ที่สุดนั้นแลจะมี คือ ที่สุดในมนุษย์โลกนั้นแลจะมี.

ท้าวสักกะตรัสว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นสักกะผู้จอมทวยเทพที่สูงที่สุดในเทวโลกอีก ด้วยคำนี้ว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นเทพผู้สูงสุดในเทวโลกอีก.

คำว่า อันมีในที่สุด ที่กำลังเป็นไปอยู่ คือ ในภพอันมีในที่สุดที่กำลังเป็นไปอยู่. คำว่า นั้นจะเป็นที่อยู่ คือ พวกเทวดาเหล่านั้นใด ที่ไม่น้อยกว่าใคร ทั้งด้วยอายุ ทั้งด้วยปัญญา เป็นผู้เจริญที่สุดประณีตกว่าพวกเทพทั้งหมด ในที่สุด ภพนั้นจะเป็นที่อยู่อาศัยของข้าพระพุทธเจ้า.

เล่ากันมาว่า ท้าวสักกะนี้ จุดจากอัทธภาพแห่งท้าวสักกะนั้นแล้ว จะเป็นผู้มีกระแสสูงไปจนถึงชั้นนอกนิภฏฐ์ เพราะความที่ทรงได้อุณาคามิมรรคในอัทธภาพนั้น เมื่อทรงเกิดในชั้นอวิหาเป็นต้นอยู่ สุดท้ายจะเป็นนอกนิภฏฐคามิพรหม. ท้าวเธอทรงหมายถึงข้อนั้นจึงตรัสอย่างนั้น.

ได้ยินว่า ท้าวสักกะนี้ จะทรงอยู่ในชั้นอวิหาพันกัป แม้ในชั้นอติปา ก็พันกัป ในชั้นสุทฺธสาลีพันกัป ในชั้นสุทฺธสิเปตพันกัป ในชั้นนอกนิภฏฐ์สิบหกกัป ดังว่ามานี้ ท้าวเธอจึงจะเสวยอายุพรหมสามหมื่นหนึ่งพันกัป. จริงอยู่ชื่อว่าสัตว์ยินดีเป็นอย่างยิ่ง ในการเวียนว่ายตายเกิดมีประมาณอายุอย่างเดียวกันแท้ เหล่านี้สามท่าน ได้แก่ ท้าวสักกะผู้เป็นราชาของประเทศ อนาคตปิณฑิก-กฤหบดี นางวิสาขามหาอุบาสิกา. ธรรมดาผู้มีส่วนความสุขเท่ากับท่านเหล่านี้ไม่มี.

คำว่า ผู้มีความดำรงไม่ถึงที่สุด คือมีมโนรถที่ยังไม่จบลง. คำว่า ข้าพระพุทธเจ้าสำคัญสมณะเหล่าใดสิ คือข้าพระพุทธเจ้าข่อมสำคัญว่าสมณะเหล่าใดเป็นผู้มีปกติเจียบสงบอยู่. คำว่า อารธนา แปลว่า ความสำเร็จ. คำว่า วิราธนา แปลว่า ความล้มเหลว. คำว่า ไม่เป็นพร้อม คือ ไม่อาจพูดให้สำเร็จได้. คำว่า เป็นญาติของพระอาทิตย์ คือ พระอาทิตย์ก็เป็นโคตมโคตรด้วย. พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเป็นโคตมโคตรด้วย ฉะนั้น ท้าวสักกะจึงตรัสอย่างนั้น. คำว่า ย่อมกระทำสิ่งใดกันละ คือ แต่ก่อนมาพวกเราข่อมกระทำความนอบน้อมใดแก่พรหม. คำว่า เสมอกับพวกเทพ คือ พร้อม กับพวกเทพ. ท้าวสักกะทรงแสดงว่า บัดนี้ ตั้งแต่นี้ไป พวกเราไม่มีการกระทำ ความนอบน้อมแก่พรหม พวกเราเลิกไหว้พรหม. คำว่า ย่อมกระทำ ความสมควร คือ พวกเราข่อมกระทำ ความนอบน้อม.

คำว่า ทรงลูบคลำ ความว่า ทำวสัฏกะมีพระทัยปลาบปลื้ม ทรงตบ
แผ่นดิน หรือทรงตบเพื่อพระประสงค์ให้เป็นพยาน เหมือนคนเอามือลูบมือ
เพื่อนตรัสว่า เราก็คือเหมือนท่านที่ไม่หวั่นไหว. คำว่า ปัญหาที่ทรงเชื้อเชิญ
แล้ว คือ ปัญหาที่ได้รับอาราธนา หมายความว่าปัญหาที่ถูกทูลถาม. คำที่เหลือ
ในที่ทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสักกปัญหาสูตรที่ ๘

๕. มหาสติปัฏฐานสูตร^๑

กล่าวด้วยอุทเทสวาร

[๒๗๑] ข้าพเจ้า ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกรุง นิคมของหมู่ชนชาวกรุง ชื่อกัมมาสทัมมะ ในกาลนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ทูลรับพระพุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระพุทธานุญาตนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความหมดจดพิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงซึ่งความโศกและความรำไร เพื่ออัสสงค์ดับไปแห่งทุกข์และโทมนัสเพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อกระทำพระนิพพานให้แจ้ง ทางนี้คือสติปัฏฐาน (ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ) ๔ อย่าง. สติปัฏฐาน ๔ อย่าง เป็นไฉน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเนื้อ ๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัส (ความยินดีในร้าย) ในโลกเสียให้พินาศ เธอย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื้อ ๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ เธอย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิต

๑. พระศาสนโศภน (แจ่มจตุตตสุโล) วัดมกุฏกษัตริยาราม แปล.

เนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ.

จบกล่าวด้วยอุทเทสวาร

กายนุปัสสนา อานาปานบรรพ

[๒๗๔] ดูก่อนกัมมทั้งหลาย กัมมย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย เนื่อง ๆ อยู่ อย่างไรเล่า.

ดูก่อนกัมมทั้งหลาย กัมมในธรรมวินัยนี้ ไปแล้วคู่ป่าก็ดี ไปแล้วคู่โค่นไม้ก็ดี ไปแล้วคู่เรือนว่างเปล่าก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ (ขัดสมาธิ) ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า. เธอย่อมหายใจเข้า ย่อมมีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว หรือเมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้าสั้น หรือเมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้น ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนด รู้ตลอดกลมหายใจทั้งปวง หายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนด รู้ตลอดกลมหายใจทั้งปวง หายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขาร (คือลมอัสสาสะ ปัสสาสะ) หายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขาร หายใจออก.

ดูก่อนกัมมทั้งหลาย แม้นใจ นายช่างกลึง หรือลูกมือของนายช่างกลึงผู้ฉลาด เมื่อชักเชือกกลึงยาว ก็รู้ชัดว่า เราชักเชือกกลึงยาว หรือเมื่อชักเชือกกลึงสั้น ก็รู้ชัดว่า เราชักเชือกกลึงสั้น ดูก่อนกัมมทั้งหลาย กัมมที่ฉันทัน

นั่นนั่นแหละ เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว หรือเมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้าสั้น หรือเมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้นย่อมสำเนียงกว่า เรารู้จักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดคองลมหายใจทั้งปวงหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เรารู้จักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดคองลมหายใจทั้งปวง หายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เรารู้จักระงับกายสังขาร หายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เรารู้จักระงับกายสังขาร หายใจออก ดังนี้. ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย ทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่ากายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอเป็นผู้อันค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเนื่อง ๆ อยู่
อย่างนี้.

จบข้อกำหนดว่าด้วยลมหายใจเข้าออก

อิริยาบถบรรพ

[๒๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเมื่อเดินอยู่
ก็รู้ชัดว่า เราเดิน หรือเมื่อยืน ก็รู้ชัดว่า เรายืน หรือเมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่า
เรานั่ง หรือเมื่อนอน ก็รู้ชัดว่า เรานอน. อนึ่งเมื่อเธอนั้น เป็นผู้ตั้งกายไว้

แล้วอย่างใด ๆ ก็ย่อมรู้ชัดอาการกายนั้น อย่างนั้น ๆ ดังนี้. ภิกษุย่อมพิจารณา เห็นภายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย ทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปใน กายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปใน กายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่ากายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่ เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอเป็นผู้อันค้นหาและทักขณิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อม ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเนื่อง ๆ อยู่ อย่างนี้.

จบข้อกำหนดว่าด้วยอิริยาบถ

สัมปชัญญบรรพ

[๒๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุย่อมเป็นผู้ทำ สัมปชัญญะ (ความเป็นผู้รู้พร้อม) ในการก้าวไปข้างหน้า และถอยกลับมาข้าง หลัง ย่อมเป็นผู้ทำสัมปชัญญะ ในการแลไปข้างหน้า แลเหลียวไปข้างซ้าย ข้างขวา ย่อมเป็นผู้ทำสัมปชัญญะ ในการคู้เอวเข้า เหยียดเอวออก ย่อมเป็นผู้ทำสัมปชัญญะ ในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ย่อมเป็นผู้ ทำสัมปชัญญะ ในการกิน ดม เคี้ยว และลิ้ม ย่อมเป็นผู้ทำสัมปชัญญะ ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ย่อมเป็นผู้ทำสัมปชัญญะ ในการเดิน ขึ้น นั่ง หลับ ตื่น พุด และความเป็นผู้นิ่งอยู่ ดังนี้.

ภิกษุยอมพิจารณาเห็นภายในกาย เป็นภายในข้าง ย่อมพิจารณาเห็น ภายในกาย เป็นภายนอกข้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย ทั้งภายในภายนอก ข้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความคิดเกิดขึ้นในกายข้าง ย่อมพิจารณา เห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายข้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความคิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายข้าง. ก็หรือสติของเธอตั้งมั่นอยู่ ว่ากายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอเป็นผู้อันค้นหาและทฤษฏีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมพิจารณาเห็นภายในกายเนื่อง ๆ อยู่ อย่างนี้.

จบข้อกำหนดว่าด้วยสัมปชัญญะ

ปฏิกูลมนสิการบรรพ

[๒๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุยอมพิจารณา กายนี้แน่แล เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไปเบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่ โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า มีอยู่ในกายนี้คือ

ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี น้ำเสลด น้ำเหลือง น้ำเลือด น้ำเหงื่อ มันทัน น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้มีปาก ๒ ข้าง เต็มด้วยธาตุยชาติ มีประการ ต่าง ๆ คือ.

ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง งา ข้าวสาร บุรุษมีจักขุ แก่ไถ้นั้นออกแล้วพึงเห็นได้ว่า เหล่านี้ ข้าวสาลี เหล่านี้ ข้าวเปลือก เหล่านี้

ถั่วเขียว เหล่านี้ ถั่วเหลือง เหล่านี้ งา เหล่านี้ ข้าวสาร ถันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถันนั้นนั่นแล ภิกษุย่อมพิจารณาภายในนี้แล เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า มีอยู่ในกายนี้ คือ

ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี น้ำเสลด น้ำเหลือง น้ำเลือด น้ำเหงื่อ มันทัน น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย ทั้งภายใน ทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอเป็นผู้ อันค้นหาและทักขณวิโมกข์อยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเนื่อง ๆ อยู่อย่างนี้.

จบข้อกำหนดว่าด้วยของปฏิภูล.

ธาตุมนสิการบรรพ

[๒๗๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุย่อมพิจารณา กายอันตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่ตามปกตินี้แล โดยความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนฆ่าโค หรือลูกมือคนฆ่าโคผู้ฉลาด ฆ่าแม่โคแล้ว พึ่งแบ่งออกเป็นส่วน แล้วนั่งอยู่ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง แม้นั้นใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ฉะนั้นนั้นแล ย่อมพิจารณาภายใน ตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่ตามปกตินี้แล โดยความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ดังนี้. ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในภายในกายเป็นภายใน บ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในภายใน เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในภายใน ทั้งภายใน ทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่ากายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอเป็นผู้อันค้นหาและทิวฏฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในภายในเนื่อง ๆ อยู่น่าอย่างนี้.

จบข้อกำหนดว่าด้วยธาตุ

นวลีวลีกาบรรพ

[๒๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกะว่าจะพึ่งเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า ตายแล้ววันหนึ่ง หรือตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน อันพองขึ้น สีเขียวน่าเกลียดเป็นสรีระมีน้ำเหลืองไหลน่าเกลียด. เธอก็น้อมเข้ามาสู่กายนี้แล้ว ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย ทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอเป็นผู้อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเนื่อง ๆ อยู่อย่างนี้.

[๒๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกะว่าจะพึงเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า อันฝูงกาจิกกินอยู่บ้าง ฝูงแร้งจิกกินอยู่บ้าง ฝูงนกกตระกูลจิกกินอยู่บ้าง หมูสุนัขกัดกินอยู่บ้าง หมูสุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่บ้าง หมูสัตว์ตัวเล็ก ๆ ต่าง ๆ กัดกินอยู่บ้าง เธอก็น้อมเข้ามาสู่กายนี้แล้ว ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มืออย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นภายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่. แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอเป็นผู้อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่
อย่างนี้.

[๒๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกะว่าจะ
พึงเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อและ
เลือด อันเส้นเอ็นรัดรึงอยู่ เธอก็โน้มเข้ามาสู่กายนี้แล้ว ถึงร่างกายอันนี้เล่า
ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
กายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายใน ทั้ง
ภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา
คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอตั้งมั่นอยู่
ว่ากายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอยอม
เป็นผู้อันค้นหาและทวิจฺฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย
ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่อย่างนี้.

[๒๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกะว่าจะ
พึงเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นร่างกระดูก เบื้องด้วย
เลือด แต่ปราศจากเนื้อแล้ว ยังมีเส้นเอ็นรัดรึงอยู่ เธอก็โน้มเข้ามาสู่กายนี้
แล้ว ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วง
ความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
กายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภาย-
นอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณา
เห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นทั้งความเกิดขึ้น

ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่ากายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอยอมเป็นผู้อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่องๆอยู่อย่างนี้

[๒๘๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกะว่าจะพึงเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า เป็นร่างกระดูก ปราศจากเนื้อและเลือดแล้ว ยังมีเส้นเอ็นรัดรึงอยู่ เธอก็โน้มเข้ามาสู่กายนี้แล้ว ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้ ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่ากายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอยอมเป็นผู้อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่องๆอยู่อย่างนี้.

[๒๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกับว่าจะพึงเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า คือเป็น (ท่อน) กระดูก ปราศจากเส้นเอ็นเครื่องรัดรึงแล้ว กระจายไปแล้วในทิศน้อยและทิศใหญ่ คือ กระดูกมือ (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกเท้า (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกแข้ง (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกขา (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกสะเอว (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกหลัง (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกสันหลัง (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกซี่โครง (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกหน้าอก (ไปอยู่) ทางอื่น กระดูกไหล่ (ไปอยู่) ทางอื่น

กระดุกแขน (ไปอยู่) ทางอื่น กระดุกคอ (ไปอยู่) ทางอื่น กระดุกคาง (ไปอยู่) ทางอื่น กระดุกฟัน (ไปอยู่) ทางอื่น กระโหลกศีรษะ (ไปอยู่) ทางอื่น. เธอก็น้อมเข้ามาสู่กายนี้แล้ว ถึงร่างกายอันนี้แล้ว ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือว่าสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่องๆอยู่อย่างนี้.

[๒๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกะว่าจะพึงเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า คือเป็น (ท่อน) กระดุก มีสีขาวยเปรียบด้วยสีสังข์ เธอก็น้อมเข้ามาสู่กายนี้แล้ว ถึงร่างกายอันนี้แล้ว ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก. เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่องๆ อยู่อย่าง
นี้.

[๒๘๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกะว่าจะ
พึงเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า คือเป็น (ท่อน) กระดูก เป็น
กองเรียวยาวแล้ว มีในภายนอก (เกิน) ปีหนึ่ง ไปแล้ว เธอก็โน้มเข้ามาสู่กาย
นี้แล้ว ถึงร่างกายอันนี้แล้ว ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วง
ความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้.

ภิกษุ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
กายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอก
บ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
ธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้ง
ความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมในกายบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่ากาย
มีอยู่. แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทักขุไม่อาศัย
อยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่องๆ อยู่อย่าง
นี้.

[๒๘๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเหมือนกะว่าจะ
พึงเห็นสรีระ (ซากศพ) ที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า คือเป็น (ท่อน) กระดูก
ผุละเอียดแล้ว. เธอก็โน้มเข้ามาสู่กายนี้แล้ว ถึงร่างกายอันนี้แล้ว ก็มีอย่างนี้
เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
กายในกาย เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้ง
ภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อม

พิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง. ก็หรือว่าสติของเธอที่ตั้งมั่น อยู่ว่ากายมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก. เธอย่อม เป็นผู้อันค้นหาและทักขุไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่องๆอยู่อย่างนี้.

จบข้อกำหนดด้วยป่าช้า ๕ ข้อ

จบภยานุปัสสนา

เวทนานุปัสสนา

[๒๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนา (ความเสวยอารมณ์) ในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า บัดนี้เราเสวยสุขเวทนา เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า บัดนี้เราเสวย ทุกขเวทนา เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา (ไม่ทุกข์ ไม่สุข) ก็รู้ชัดว่า บัดนี้ เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา หรือเมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส (คือเจือกามคุณ) ก็รู้ชัดว่า บัดนี้เราเสวยสุขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส (คือไม่เจือกามคุณ) ก็รู้ชัดว่า บัดนี้เราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส หรือเมื่อเสวย ทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า บัดนี้เราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส หรือเมื่อ เราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า บัดนี้เราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส หรือเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า บัดนี้เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา มีอามิส หรือเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า บัดนี้เราเสวย อทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ดังนี้.

ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณา
เห็นเวทนาในเวทนาเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้ง
ภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในเวทนา
บ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเสื่อมไปในเวทนาบ้าง ย่อมพิจารณา
เห็นธรรมดา คือทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในเวทนาบ้าง. ก็หรือสติ
ของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่าเวทนามีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่
อาศัยระลึก เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทักขณิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถือ
อะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ
อยู่อย่างนี้แล.

จบเวทนานุปัสสนา

จิตตานุปัสสนา

[๒๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่ออย่างไร ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิต
ในจิตเนื่อง ๆ อยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อนึ่ง จิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า
จิตมีราคะ หรือจิตไม่มีราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตไม่มีราคะ หรือจิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า
จิตมีโทสะ หรือจิตไม่มีโทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตไม่มีโทสะ หรือจิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า
จิตมีโมหะ หรือจิตไม่มีโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตไม่มีโมหะ หรือจิตหตฺถุ ก็รู้ชัดว่า
จิตหตฺถุ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน หรือจิตเป็นมหรรค (คือถึงความ
เป็นใหญ่ หมายเอาจิตที่เป็นฉาน หรือเป็นอัปปมัญญา พรหมวิหาร) ก็รู้ชัดว่า
จิตเป็นมหรรค จิตไม่เป็นมหรรค ก็รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นมหรรค หรือจิตเป็น
สอฺตุตฺตระ (คือกามาวจรจิต ซึ่งมีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่ถึงอุปปจารสมาธิ) ก็รู้ชัดว่า จิต

เป็นสอตุตตระ หรือจิตเป็นอนตุตตระ (คือกามาจรจิต ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า หมายเอาอุปจารสมาธิ) ก็รู้ซัคว่าจิตเป็นอนตุตตระ หรือจิตตั้งมั่น ก็รู้ซัคว่า จิตตั้งมั่น หรือจิตไม่ตั้งมั่น ก็รู้ซัคว่าจิตไม่ตั้งมั่น หรือจิตวิมุตติ (คือหลุดพ้นด้วยทั้งก-วิมุตติ และวิกขัมภณวิมุตติ) ก็รู้ซัคว่า จิตวิมุตติ หรือจิตยังไม่วิมุตติ ก็รู้ซัคว่าจิตยังไม่วิมุตติ ดังนี้.

ภิกษุยอมพิจารณาเห็นจิตในจิตเป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิต ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ความเกิดขึ้นในจิตบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในจิตบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า จิตมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก. เธอยอมเป็นผู้อันค้นหาและทักขิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่อย่างนี้แล.

จบจิตตานุปัสสนา

ธัมมานุปัสสนา

นิเวรณบรรพ

[๒๕๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุยอมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ นิเวรณ ๕.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุยอมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ นิเวรณ ๕ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อกามฉันท์ (ความพอใจในกามารมณ์) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ซัคว่า กามฉันท์ มีอยู่ ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อกามฉันท์ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ซัคว่ากามฉันท์

ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง ความที่กามฉันทอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย อนึ่ง ความละกามฉันทที่เกิดขึ้นแล้ว เสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่กามฉันทอันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย

อนึ่ง เมื่อพยาบาท มี ณ ภายในจิตย่อมรู้ซัดว่า พยาบาท มีอยู่ ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อพยาบาทไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า พยาบาท ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา ความที่พยาบาทอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความที่พยาบาทอันตนละเสียแล้วไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย.

อนึ่ง ถิ่นมิทธะ มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า ถิ่นมิทธะมีอยู่ ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อถิ่นมิทธะไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า ถิ่นมิทธะไม่มี ณ ภายในจิตของเรา ความที่ถิ่นมิทธะอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละถิ่นมิทธะที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละถิ่นมิทธะอันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย.

อนึ่ง เมื่ออุทธัจจกุกกัจจะ (ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า อุทธัจจกุกกัจจะ มีอยู่ ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่ออุทธัจจกุกกัจจะไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า อุทธัจจกุกกัจจะไม่มี ณ ภายในจิตของเรา ความที่อุทธัจจกุกกัจจะอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละอุทธัจจกุกกัจจะที่เกิดขึ้นแล้ว

เสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความที่อุทัจจกุกุจะอันตน
ละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย.

อนึ่ง เมื่อวิจิจจนา (ความเคลือบแคลงสงสัย) มี ณ ภายในจิต ย่อม
รู้ซึ้งว่า วิจิจจนามีอยู่ ณ ภายในจิตของเรา หรือ เมื่อวิจิจจนาไม่มี ณ ภายในจิต
ย่อมรู้ซึ้งว่า วิจิจจนาไม่มี ณ ภายในจิตของเรา ความที่วิจิจจนาอันยัง
ไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความละ
วิจิจจนาที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วย ความ
ที่วิจิจจนาอันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการ
นั้นด้วย ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณา
เห็นธรรมในธรรมเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
ธรรมตา คือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในธรรมบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่
ตั้งมั่นอยู่ว่าธรรมมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก.
เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไรๆในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือนิเวรณ ๕
อย่างนี้แล.

จบ ข้อกำหนดนิเวรณ

ขันธบรรพ

[๒๕๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุ ย่อมพิจารณา
เห็นธรรมในธรรมคือ อุปาทานขันธ ๕. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุ
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออุปาทานขันธ ๕.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (ย่อมพิจารณา ดังนี้ ว่า)

อย่างนี้ รูป (สิ่งที่ทรุคโทรม) อย่างนี้ ความเกิดขึ้นของรูป อย่างนี้ ความดับไปของรูป อย่างนี้ เวทนา (ความเสวยอารมณ์) อย่างนี้ ความเกิดขึ้นของเวทนา อย่างนี้ ความดับไปของเวทนา อย่างนี้ สัญญา (ความจำ) อย่างนี้ ความเกิดขึ้นของสัญญา อย่างนี้ ความดับไปของสัญญา อย่างนี้ สังขาร (สภาพปรุงแต่ง) อย่างนี้ ความเกิดของสังขาร อย่างนี้ ความดับของสังขาร อย่างนี้ วิญญาณ (ความรู้) อย่างนี้ ความเกิดขึ้นของวิญญาณ อย่างนี้ ความดับไปของวิญญาณ ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ทั้งภายใน ทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคา คือ ความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคา คือ ความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในธรรมบ้าง. ก็หรือสติของเธอ ที่ตั้งมั่นอยู่ว่าธรรมมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก. เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทักขิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อุปาทานขันธ ๕ อย่างนี้แล.

จบข้อกำหนดว่าด้วยขันธ.

อายตนะบรรพ

[๒๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุย่อมพิจารณาธรรมในธรรม คือ อายตนะภายใน และอายตนะภายนอก ๖ (อย่างละ ๖)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร อายุตนบรรพภิกษุย่อมพิจารณา
เห็นธรรมในธรรม คือ อายุตนะภายในและอายุตนะภายนอก ๖.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักตาด้วย ย่อมรู้จัก
รูปด้วย อนึ่ง สัตว์โยชน์ (เครื่องผูก) ย่อมเกิดขึ้น อาศัยตาและรูปทั้ง ๒ นั้น
อันใด ย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สัตว์โยชน์ อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อม
เกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สัตว์โยชน์
ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความ
ที่สัตว์โยชน์ อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้
จักประการนั้นด้วย.

ย่อมรู้จักหูด้วย ย่อมรู้จักเสียงด้วย อนึ่ง สัตว์โยชน์ย่อมเกิดขึ้นอาศัยหู
และเสียงทั้ง ๒ นั้นอันใด ย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สัตว์โยชน์ อันยัง
ไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความ
ละสัตว์โยชน์ ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย
อนึ่ง ความที่สัตว์โยชน์ อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการ
ใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย.

ย่อมรู้จักจมูกด้วย ย่อมรู้จักกลิ่นด้วย อนึ่ง สัตว์โยชน์ ย่อมเกิดขึ้น
อาศัยจมูกและกลิ่นทั้ง ๒ นั้นอันใด ย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สัตว์โยชน์
อันยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความ
ละสัตว์โยชน์ ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย
อนึ่ง ความที่สัตว์โยชน์ อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการ
ใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย.

ย่อมรู้จักลิ้นด้วย ย่อมรู้จักรสด้วย อนึ่ง สัตว์โยชน์ ย่อมเกิดขึ้นอาศัย
ลิ้นและรสทั้ง ๒ นั้นอันใด ย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สัตว์โยชน์ อันยัง

ไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความ
ละสังโยชน์ ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย
อนึ่ง ความที่สังโยชน์ อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการ
ใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย.

ย่อมรู้จักกายด้วย ย่อมรู้จักโผฏฐัพพะ (สิ่งที่พึงถูกต้องด้วยกาย) ด้วย
อนึ่ง สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นอาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้ง ๒ นั้นอันใด ย่อมรู้จัก
อันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์ อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการ
ใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วย
ประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์ อันตนละเสีย
แล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย.

ย่อมรู้จักใจด้วย ย่อมรู้จักธรรมารมณ (สิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยใจ) ด้วย
อนึ่ง สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นอาศัยใจและธรรมารมณทั้ง ๒ นั้นอันใด ย่อมรู้จัก
อันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์ อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการ
ใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความละสังโยชน์ ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วย
ประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์ อันตนละเสียแล้ว
ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด ย่อมรู้จักประการนั้นด้วย ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณา
เห็นธรรมในธรรมเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ทั้งภายใน
ทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคา คือ ความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคา คือ ความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
ธรรมคา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในธรรมบ้าง. ก็หรือสติ
ของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่าธรรมมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่
อาศัยระลึก. เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทิวัจฉิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถือ
อะไร ๆ ในโลกด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายุ-
ตนะภายในและอายตนะภายนอก ๖ อย่างนี้แล.

จบข้อกำหนดว่าด้วยอายตนะ.

โพชฌงคบรรพ

[๒๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุย่อมพิจารณา
เห็นธรรมในธรรม คือ โพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ ๗ อย่าง).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม
คือ โพชฌงค์ ๗.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อสติสัมโพชฌงค์ (องค์
แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือสติ) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัม-
โพชฌงค์ มี ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายใน
จิต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง ความที่สติ-
สัมโพชฌงค์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น
ด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของสติสัมโพชฌงค์ ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นด้วย
ประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย.

อนึ่ง เมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้
คือ ความเลือกเฟ้นธรรม) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์
มี ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อม
รู้ชัดว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง ความที่ธัมม-
วิจยสัมโพชฌงค์ อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัด
ประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ที่เกิด
ขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย.

อนึ่ง เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์. (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ ความเพียร) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิริยสัมโพชฌงค์ มี ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิริยสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง ความที่วิริยสัมโพชฌงค์ อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย.

อนึ่ง เมื่อปิตีสัมโพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ ปิติตถุสสัจ) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ปิตีสัมโพชฌงค์ มี ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อปิตีสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ปิตีสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง ความที่ปิตีสัมโพชฌงค์ อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของปิตีสัมโพชฌงค์ ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย.

อนึ่ง เมื่อปีสัทธสัมโพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้คือ ปีสัทธ ความสงบกายสงบจิต) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ปีสัทธสัมโพชฌงค์ มี ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อปีสัทธสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ปีสัทธสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง ความที่ปีสัทธสัมโพชฌงค์ อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของปีสัทธสัมโพชฌงค์ ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย.

อนึ่ง เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ สมาธิ) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชฌงค์มี ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชฌงค์

ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง ความที่สมาธิสัมโพชฌงค์ อันยังไม่เกิดขึ้น
ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญ
บริบูรณ์ของสมาธิสัมโพชฌงค์ ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อม
รู้ชัดประการนั้นด้วย.

อนึ่ง เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ
อุเบกขา ความที่จิตมัธยัสต์เป็นกลาง) มี ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขา
สัมโพชฌงค์ มี ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ ไม่มี ณ
ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มี ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง
ความที่อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อม
รู้ชัดประการนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์ของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ที่เกิด
ขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม เป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณา
เห็นธรรมในธรรม เป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ทั้ง
ภายใน ทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตา คือ ความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
ธรรมตา คือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในธรรมบ้าง. ก็หรือสติของเธอ
ที่ตั้งมั่นอยู่ว่าธรรมมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก.
เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทิวัจฉิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลก
ด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ โพช-
ฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบข้อกำหนดว่าด้วยโพชฌงค์.

จบภาณวารที่หนึ่ง.

ธัจจบรพ - ทุกขอริยธัจ

[๒๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออริยธัจ ๔ (ของจริงแห่งพระอริยเจ้า).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออริยธัจ ๔.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ ทุกขสมุทัย (เหตุที่เกิดทุกข์) ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ ทุกขนิโรธ (ธรรมเป็นที่ดับทุกข์) ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมที่ดับทุกข์).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ของจริงแห่งพระอริยเจ้า คือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า.

แม้ชาติ ก็เป็นทุกข์ แม้ชรา ก็เป็นทุกข์ แม้มรณะ ก็เป็นทุกข์ แม้โสกะ ปริเทวะ (ความรำไรรำพัน) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความเสียใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ก็เป็นทุกข์ ความประสพสัตว์และสังขาร ซึ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์ และสังขาร ซึ่งเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ สัตว์ปรารถนาสิ่งใดย่อมไม่ได้ แม้ข้อที่ไม่สมประสงค์นั้น ก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ (ขันธประกอบด้วยอุปาทานความถือมั่น) ๕ เป็นทุกข์.

[๒๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติ เป็นอย่างไร ความเกิด เกิดพร้อม ความหยั่งลงเกิด เกิดจำเพาะ ความปรากฏขึ้นแห่งขันธ ความได้อายตนะครบ

ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ อันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้ที่กล่าว่ว่าชาติ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชรา เป็นอย่างไร ความแก่ ความคร่ำคร่า ความที่พินหลุด ความที่ผมหงอก ความที่หนังหดเหี่ยว เป็นเกลียวความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์นั้น ๆ อันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าว่ว่า ชรา.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มรณะ เป็นอย่างไร ความจืด ความเคลื่อนไป ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทิ้งซากศพไว้ ความขาดไปแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ อันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าว่ว่า มรณะ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โสกะ (ความแห้งใจ) เป็นอย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความโสกะ ความเศร้าใจ ความแห้งใจ ความผาก ณ ภายใน ความโสกะ ณ ภายในของสัตว์ ผู้ประกอบด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง และผู้มีความทุกข์อันใดอันหนึ่ง มาถูกต้องแล้ว อันใดเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าว่ว่า โสกะ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริเทวะ (ความร่ำไรราพัน) เป็นอย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความคร่ำครวญ ความร่ำไรราพัน กิริยาที่คร่ำครวญ ความที่ร่ำไรราพัน ความที่สัตว์คร่ำครวญ ความที่สัตว์ร่ำไรราพัน ของสัตว์ ผู้ประกอบด้วยความฉิบหาย อันใดอันหนึ่ง และผู้ที่มีความทุกข์อันใดอันหนึ่ง มาถูกต้องแล้ว อันใดเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าว่ว่า ปริเทวะ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) เป็นอย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์เกิดในกาย ความไม่ดีเกิดในกาย เวทนาไม่ดีเป็นทุกข์ เกิดแต่สัมผัส ทางกายอันใดเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าว่ว่า ทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทมนัส (ความเสียใจ) เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์เกิดในใจ ความไม่ดีเกิดในใจ เวทนาไม่ดีเป็นทุกข์ เกิดแต่สัมผัสทางใจ อันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ โทมนัส.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความแค้น ความคับแค้น ความที่สัตว์แค้น ความที่สัตว์คับแค้น ของสัตว์ผู้ประกอบด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง และผู้ที่มีความทุกข์อันใดอันหนึ่ง มาถูกต้องแล้ว อันนี้กล่าวว่ อุปายาส.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความประสบสัตว์และสังขาร ซึ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์อย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อารมณ์เหล่าใดในโลกนี้ ซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ปลื้มใจ คือรูป เสียง กลิ่น รส และ โสภณูปะ ย่อมมีแก่ผู้นั้น อนึ่ง หรือชนเหล่าใด ที่ใคร่ต่อความฉิบหาย ใคร่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ใคร่ความไม่สำราญ และใคร่ความไม่เกษม จากเครื่องประกอบแก่ผู้นั้น ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุมร่วม ความระคน กับด้วยอารมณ์และสัตว์เหล่านั้น อันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ ความประสบกับสัตว์และสังขาร ซึ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขาร ซึ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์ อย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อารมณ์เหล่าใดในโลกนี้ ซึ่งเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ปลื้มใจ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโสภณูปะ ย่อมมีแก่ผู้นั้น อนึ่ง หรือชนเหล่าใด ที่ใคร่ต่อความเจริญ ใคร่ประโยชน์ เกื้อกูลใคร่ความสำราญ และใคร่ความเกษม จากเครื่องประกอบแก่ผู้นั้น คือ มารดา หรือบิดา พี่ชายน้องชาย หรือพี่หญิง น้องหญิง มิตร หรืออำมาตย์

หรือญาติสาโลหิต ความไม่ไปร่วม ความไม่มาร่วม ความไม่ประชุมร่วม ความไม่ระคน กับด้วยอารมณ์และสัตว์เหล่านั้นอันใด คุณก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารซึ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์.

คุณก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย สัตว์ปรารถนาสิ่งใดยอมไม่ได้ แม้ของที่ไม่วสม-
ประสงค์นั้น เป็นทุกข์อย่างไรรู้แล้ว.

คุณก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย ความปรารถนา ย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ ที่มี
ความเกิดเป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราพึงเป็นผู้ไม่มีความเกิดเป็นธรรมดาเกิด อนึ่ง ขอความ
เกิดอย่ามีมาถึงแก่เราเลยหนอ ดังนี้ ข้อนั้น สัตว์ไม่พึงได้ตามความปรารถนา
โดยแท้ แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า การไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา ก็เป็นทุกข์.

คุณก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้น แก่เหล่าสัตว์ที่มีความ
แก่ เป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราพึงเป็นผู้ไม่มีความแก่เป็นธรรมดา
เกิด อนึ่ง ขอความแก่อย่ามีมาถึงแก่เราเลยหนา ดังนี้ ข้อนั้น สัตว์ไม่พึงได้
ตามความปรารถนาโดยแท้ แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า การไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา ก็เป็นทุกข์.

คุณก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้น แก่เหล่าสัตว์ที่มี
ความเจ็บ ๆ ไข้ ๆ เป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราพึงเป็นผู้ไม่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาเกิด ข้อนั้น
สัตว์ไม่พึงได้ตามความปรารถนาโดยแท้ แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า การไม่ได้สิ่งที่
ปรารถนา ก็เป็นทุกข์.

คุณก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ที่มีความ
ตายเป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราพึงเป็นผู้ไม่มีความตายเป็นธรรมดาเถิด อนึ่ง ขอความตายอย่ามีมาถึงแก่เราเลยหนอ ดังนี้ สัตว์ไม่พึงได้ตามความปรารถนา โดยแท้ แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า การไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา ก็เป็นทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรารถน่าย่อมเกิดขึ้น แก่เหล่าสัตว์ ที่มีโสกะ ปรีเทวะ ทุกชะ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราพึงเป็นผู้ไม่มี โสกะ ปรีเทวะ ทุกชะ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดาเถิด อนึ่ง ขอ โสกะ ปรีเทวะ ทุกชะ โทมนัส อุปายาส อย่ามีมาถึงแก่เราเลย ดังนี้ ข้อนั้น สัตว์ไม่พึงได้ตามความปรารถนาโดยแท้ แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า การไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา ก็เป็นทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยย่ออุปาทานชั้นทั้ง ๕ เป็นทุกข้ออย่างไร นี่คืออุปาทานชั้น คือ รูป อุปาทานชั้น คือ เวทนา อุปาทานชั้น คือ สัญญา อุปาทานชั้น คือ สังขาร อุปาทานชั้น คือ วิญญาณ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยย่อเหล่านี้ กล่าวว่ อุปาทานชั้นทั้ง ๕ เป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ อริยสัจ คือ ทุกข์.

ทุกขสมุทัยอริยสัจ

[๒๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจคือทุกขสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) เป็นอย่างไร. ตัณหา (ความทะยานอยาก) นี้อันใด มีความเกิดขึ้นอีกเป็นปกติ ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจแห่งความเพติดเพลิน มักเพลินยิ่งใน อารมณฺ์นั้น ๆ นี้คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา.

[๒๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลตัณหานั้นนั่นเอง เมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่ไหน เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ที่ไหน. ที่ใด เป็นที่รักใคร่ เป็นที่

ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ชีวาสัมผัสนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ชีวาสัมผัสนั้น
กายสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น
ก็ย่อมเกิดขึ้นที่กายสัมผัสนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่กายสัมผัสนั้น มโน
สัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อม
เกิดขึ้นที่มโนสัมผัสนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่มโนสัมผัสนั้น.

เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก
ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่จักขุสัมผัสนั้น
เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่เวทนาซึ่งเกิดแต่จักขุสัมผัสนั้น เวทนาซึ่งเกิดแต่
โสตสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น
ก็ย่อมเกิดขึ้นที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่โสตสัมผัสนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่
เวทนาซึ่งเกิดแต่โสตสัมผัสนั้น เวทนาซึ่งเกิดแต่ฆานสัมผัส เป็นที่รักใคร่
เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้น ที่เวทนาซึ่งเกิด
แต่ฆานสัมผัส เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่ฆานสัมผัสนั้น.

เวทนา ซึ่งเกิดแต่ชีวาสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก
ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่ชีวาสัมผัสนั้น
เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่ชีวาสัมผัสนั้น เวทนา ซึ่งเกิด
แต่กายสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด
ขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่กายสัมผัสนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อม
ตั้งอยู่ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่กายสัมผัสนั้น เวทนา ซึ่งเกิดแต่มโนสัมผัส
เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้น

ในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ความตรองถึงธัมมารมณ์นั้น
เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ความตรองถึงธัมมารมณ์นั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ อริยสัง คือทุกขสมุทัย (เหตุให้
ทุกข์เกิด).

ทุกขนิโรธอริยสัง

[๒๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัง คือ ทุกขนิโรธ (ธรรมเป็นที่
ดับทุกข์) เป็นอย่างไร. คือ ความสำรอกและความดับโดยไม่มีเหลือ ความสละ
ความสงัด ความปล่อยวาง ความไม่อาลัย ในตัณหานั้น นั่นแล อันใด.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหานั้นนั่นแล เมื่อบุคคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ใน
ที่ไหน เมื่อจะดับ ย่อมดับในที่ไหน. ที่ใดเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก
ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ในที่นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับ
ในที่นั้น. ก็อะไรเล่า เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก.

ตา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย
ก็ย่อมละเสียได้ที่ตานนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่ตานนั้น.

หู เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละ
เสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่หูนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่หูนั้น.

จมูก เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะ
ละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่จมูกนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่จมูกนั้น.

ลิ้น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะ
ละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่ลิ้นนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่ลิ้นนั้น.

กาย เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะ
ละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่กายนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่กายนั้น.

ใจ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะ
ละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ใจนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ใจนั้น.

รูป เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะ
ละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่รูปนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่รูปนั้น.

เสียง เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะ
ละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่เสียงนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่เสียงนั้น.

กลิ่น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะ
ละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่กลิ่นนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่กลิ่นนั้น.

รส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะ
ละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่รสนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่รสนั้น.

โศภณวัตถุ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคล
จะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่โศภณวัตถุนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่โศภณวัตถุนั้น.

ธรรมารมณฺ์ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคล
จะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ธรรมารมณฺ์นั้น.

ความรู้ทางตา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคล
จะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความรู้ทางตานี้ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความรู้
ทางตานี้.

ความรู้ทางหู เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคล
จะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความรู้ทางหูนี้ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความรู้
ทางหูนี้.

ความรู้ทางจมูก เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความรู้ทางจมูกนี้ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่
ความรู้ทางจมูกนี้.

ความรู้ทางลึ้น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความรู้ทางลึ้นนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความรู้ทางลึ้นนั้น.

ความรู้ทางกาย เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความรู้ทางกายนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความรู้ทางกายนั้น.

ความรู้ทางใจ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความรู้ทางใจนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความรู้ทางใจนั้น.

ความกระทบทางตา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความกระทบทางตานี้ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความกระทบทางตานี้.

ความกระทบทางหู เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความกระทบทางหูนี้ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความกระทบทางหูนี้.

ความกระทบทางจมูก เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความกระทบทางจมูกนี้ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความกระทบทางจมูกนี้.

ความกระทบทางลึ้น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความกระทบทางลึ้นนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความกระทบทางลึ้นนั้น.

ความกระทบทางกาย เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความกระทบทางกายนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความกระทบทางกายนั้น.

ความกระทบทางใจ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความกระทบทางใจนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอม
ดับที่ความกระทบทางใจนั้น.

เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหา
นั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่จักขุสัมผัสนั้น
เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่จักขุสัมผัสนั้น.

เวทนาซึ่งเกิดแต่โสตสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหา
นั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่โสตสัมผัสนั้น
เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่โสตสัมผัสนั้น.

เวทนาซึ่งเกิดแต่ฆานสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหา
นั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่ฆานสัมผัสนั้น
เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่ฆานสัมผัสนั้น.

เวทนาซึ่งเกิดแต่ชีวหาสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหา
นั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่ชีวหาสัมผัสนั้น
เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่ชีวหาสัมผัสนั้น.

เวทนาซึ่งเกิดแต่กายสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหา
นั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่กายสัมผัสนั้น
เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่กายสัมผัสนั้น.

เวทนาซึ่งเกิดแต่มนโสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหา
นั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่มนโสัมผัสนั้น
เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่เวทนา ซึ่งเกิดแต่มนโสัมผัสนั้น.

ความจำรูป เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคล
จะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความจำรูปนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความจำรูปนั้น.

ความจำเสียง เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความจำเสียงนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความจำเสียงนั้น.

ความจำกลิ่น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความจำกลิ่นนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความจำกลิ่นนั้น.

ความจำรส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความจำรสนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความจำรสนั้น

ความจำโผฏฐัพพะ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความจำโผฏฐัพพะ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความจำโผฏฐัพพะนั้น.

ความจำสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความจำสัมผัสนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความจำสัมผัสนั้น.

ความคิดถึงรูป เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความคิดถึงรูปนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับความคิดถึงรูปนั้น.

ความคิดถึงเสียง เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความคิดถึงเสียงนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่ความคิดถึงเสียงนั้น.

ความคิดถึงกลิ่น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความคิดถึงกลิ่นนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับความคิดถึงกลิ่นนั้น.

ความคิดถึงรส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความคิดถึงรสนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่
ความคิดถึงรสนั้น.

ความคิดถึงโภกฐัพพะ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความคิดถึงโภกฐัพพะนั้นั้น เมื่อจะดับ
ยอมดับเสียได้ที่ความคิดถึงโภกฐัพพะนั้นั้น.

ความคิดถึงธัมมารมณฺเฑ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความคิดถึงธัมมารมณฺเฑนั้น เมื่อจะดับ
ก็ยอมดับเสียได้ที่ความคิดถึงธัมมารมณฺเฑนั้น.

ความอยากในรูป เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความอยากในรูปนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับ
เสียได้ที่ความอยากในรูปนั้น.

ความอยากในเสียง เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความอยากในเสียงนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอม
ดับเสียได้ที่ความอยากในเสียงนั้น.

ความอยากในกลิ่น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความอยากในกลิ่นนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอม
ดับที่ความอยากในกลิ่นนั้น.

ความอยากในรส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความอยากในรสนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที่
ความอยากในรสนั้น.

ความอยากในโภกฐัพพะ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความอยากในโภกฐัพพะนั้นั้น เมื่อจะดับ
ก็ดับได้ที่ความอยากในโภกฐัพพะนั้นั้น.

ความอยากในชัมมารมณฺ์ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานันฺ์
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมจะละเสียได้ทีความอยากในชัมมารมณฺ์นันฺ์ เมื่อจะดับ
ก็ยอมดับทีความอยากในชัมมารมณฺ์นันฺ์.

ความตริกถึงรูป เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานันฺ์ เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ทีความตริกถึงรูปนันฺ์ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับได้
ทีความตริกถึงรูปนันฺ์.

ความตริกถึงเสียง เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานันฺ์ เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ทีความตริกถึงเสียงนันฺ์ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที
ความตริกถึงเสียงนันฺ์.

ความตริกถึงกลิ่น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานันฺ์
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ทีความตริกถึงกลิ่นนันฺ์ เมื่อจะดับ ก็ยอม
ดับทีความตริกถึงกลิ่นนันฺ์.

ความตริกถึงรส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานันฺ์ เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ทีความตริกถึงรสนันฺ์ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับที
ความตริกถึงรสนันฺ์.

ความตริกถึงโณฏฐัพพะ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานันฺ์
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ทีความตริกถึงโณฏฐัพพะนันฺ์ เมื่อจะดับ ก็ยอม
ดับทีความตริกถึงโณฏฐัพพะนันฺ์.

ความตริกถึงชัมมารมณฺ์ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานันฺ์
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ทีความตริกถึงชัมมารมณฺ์นันฺ์ เมื่อจะดับ ก็
ยอมดับเสียได้ทีความตริกถึงชัมมารมณฺ์นันฺ์.

ความตริกถึงรูป เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานันฺ์ เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ทีความตริกถึงรูปนันฺ์ เมื่อจะดับ ก็ยอมดับ
เสียได้ทีความตริกถึงรูปนันฺ์.

ความตรองถึงเสียง เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความตรองถึงเสียงนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอม
ดับที่ความตรองถึงเสียงนั้น.

ความตรองถึงกลิ่น เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความตรองถึงกลิ่นนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอม
ดับที่ความตรองถึงกลิ่นนั้น.

ความตรองถึงรส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อ
บุคคลจะละเสีย ก็ยอมจะละเสียได้ที่ความตรองถึงรสนั้น เมื่อจะดับ ก็ยอมดับ
ที่ความตรองถึงรสนั้น.

ความตรองถึงโณภูฏัพพะ เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความตรองถึงโณภูฏัพพะนั้น เมื่อจะดับ
ก็ยอมดับเสียได้ที่ความตรองถึงโณภูฏัพพะนั้น.

ความตรองถึงสัมผัส เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น
เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ยอมละเสียได้ที่ความตรองถึงสัมผัสนั้น เมื่อจะดับ
ก็ยอมดับเสียได้ที่ความตรองถึงสัมผัสนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ อริยสัจ คือ ทุกขนิโรธ (ธรรม
เป็นที่ดับทุกข์).

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

[๒๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
(ข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์) เป็นอย่างไร. ทางอันประเสริฐ ประกอบด้วย
ตัวของค๑๘ ทางเดียวนี้แล ทางนี้เป็นอย่างไร คือ ความเห็นชอบ ความดำริ
ชอบ การเจรจาชอบ การกระทำชอบ การเลี้ยงชีพชอบ ความพยายามชอบ
ความระลึกชอบ ความตั้งจิตมั่นชอบ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เป็นอย่างไร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้
ในธรรมเป็นที่ดับทุกข์ ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์ อันใดแล
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมาทิฐิ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) เป็นอย่างไร
ความดำริในการออกบวช (คือออกจากกามารมณ์) ความดำริในความไม่พยายาท
ความดำริในการไม่เบียดเบียน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมาสัง-
กัปปะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) เป็นอย่างไร
การเว้นจากการกล่าวเท็จ การเว้นจากวาจาส่อเสียด การเว้นจากวาจาหยาบคาย
การเว้นจากเจรจาเพื่อเจ้อ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมาวาจา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) เป็นอย่างไร
การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การ
เว้นจากความประพฤติผิดในกาม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมา-
กัมมันตะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) เป็นอย่างไร.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ ละความเลี้ยงชีพผิดเสีย
แล้ว ย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพชอบ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้
กล่าวว่ สัมมาอาชีวะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) เป็นอย่างไร.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพื่อจะยังอกุศลธรรม อันเป็นบาป
ที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมยังความพอใจให้บังเกิด ย่อมพยายาม ย่อม

ปรารภความเพียร ย่อมประคองตั้งจิตไว้ เพื่อจะละอกุศลธรรม อันเป็นบาป
ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมยังความพอใจให้บังเกิด ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความ
เพียร ย่อมประคองตั้งจิตไว้ เพื่อจะยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น
ย่อมยังความพอใจให้บังเกิด ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคอง
ตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งอยู่ ไม่ใช่สาบสูญ เจริญยิ่ง ไพบูลย์มีขึ้นเต็มเปี่ยม
แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมยังความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ย่อม
ปรารภความเพียร ย่อมประคองตั้งจิตไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่
สัมมาวายามะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) เป็นอย่างไร.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกาย
เนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขมา
และโทมนัส (ความยินดีและความยินร้าย) ในโลกเสียให้พินาศ ย่อมเป็น
ผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มี
สัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขมาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ ย่อมเป็นผู้พิจารณา
เห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ
นำอภิขมาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมใน
ธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขมา
และโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมาสติ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิ (ความตั้งจิตมั่นชอบ) เป็นอย่างไร.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดแล้วจากกามารมณ์ สงัดแล้ว
จากธรรมที่เป็นอกุศล เข้าถึงปฐมฌาน (ความเพ่งที่ ๑) ประกอบด้วยวิตก
และวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก เพราะความที่วิตกและวิจารณ์ (ทั้ง ๒)

ระงับลง เข้าถึงทุติยาน (ความเพ่งที่ ๒) เป็นเครื่องส่องใสใจ ณ ภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอก ผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขที่เกิดจากสมาธิ อนึ่ง เพราะความที่ปีติ ปราศไป ย่อมเป็นผู้เพิกเฉยอยู่ และมีสติสัมปชัญญะ และเสวยความสุขด้วยกาย อาศัยคุณคือ อุเบกขา สติสัมปชัญญะ และเสวยสุขอันใดเล่า เป็นเหตุ พระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้น ว่าเป็นผู้อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เข้าถึงตติยาน (ความเพ่งที่ ๓) เพราะละสุขเสียได้ เพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความที่โสมนัสและโทมนัส (ทั้ง ๒) ในกาลก่อนอัสดงดับไป เข้าถึงจตุตถยาน (ความเพ่งที่ ๔) ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขมีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมาสมาธิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ อริยสัจ คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้.

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคาคือ ความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคาคือ ความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมคาคือ ทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปในธรรมบ้าง. ก็หรือสติของเธอที่ตั้งอยู่ว่าธรรมมีอยู่ แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่าเป็นที่อาศัยระลึก. เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทิวัจฉิไม่อาศัยอยู่ด้วย ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อริยสัจ ๔ อย่างนี้แล.

จบ สัจจบรรพ

จบ รัมมานุปัสสนา

อานิสงส์การเจริญสติปัฏฐาน ๔.

[๓๐๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้
ว่าอย่างนั้นตลอด ๗ ปี ผู้นั้นพึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือ พระ-
อรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ๗ ปียกไว้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พึงเจริญสติ
ปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนั้นตลอด ๖ ปี ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง
คือพระอรหัตผลในปัจจุบัน ชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระ-
อนาคามี ๑.

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ๖ ปียกไว้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึง
เจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนั้นตลอด ๕ ปี ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผล
อันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยัง
เหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ๕ ปียกไว้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง
พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนั้นตลอด ๔ ปี ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผล
อันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยัง
เหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ๔ ปียกไว้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึง
เจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนั้น ตลอด ๓ ปี ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผล
อันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยัง
เหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ๓ ปียกไว้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึง
เจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนั้น ตลอด ๒ ปี ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผล

อันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๒ ปียกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้นตลอด ๑ ปี ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปีหนึ่งยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้น ตลอด ๓ เดือน ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๓ เดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้น ตลอด ๒ เดือน ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๖ เดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้นตลอด ๕ เดือน ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๕ เดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้นตลอด ๔ เดือน ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๔ เดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้น ตลอด ๓ เดือน ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๓ เดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้น ตลอด ๒ เดือน ผู้นั้น พึงหวังผลใน ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๒ เดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้น ตลอด ๑ เดือน ผู้นั้น พึงหวังผลใน ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๑ เดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้น ตลอดถึงเดือน ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายถึงเดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้น ตลอด ๗ วัน ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิ ยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความหมดจดพิเศษ ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งความโศกและความรำไร เพื่ออัสดงดับไป

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 257

แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุฉวยธรรม เพื่อกระทำพระนิพพานให้แจ้ง
ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

คำอัน ไค ที่กล่าวแล้วอย่างนี้ คำอันนั้น เราอาศัยเอกายนมรรค
(คือสติปัฏฐาน ๔) นี้กล่าวแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้จบแล้ว ภิกษุเหล่านั้น มีใจยินดี
เปลื้องเพือนักซึ่งภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ มหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๕

อรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตร

มหาสติปัฏฐานสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้. ในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น มีพรรณนาตามลำดับบทดังต่อไปนี้.

มูลกำเนิดมหาสติปัฏฐานสูตร

เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสพระสูตรนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางเดียว ก็เพราะชนชาวแคว้นกุรุสามารถรับเทศนาที่ลึกซึ้งได้.

เล่ากันว่า ชาวแคว้นกุรุ ไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี และอุบาสก อุบาสิกา มีร่างกายและจิตใจสมบูรณ์อยู่เป็นนิจ ด้วยเสพปัจจัย คือฤดูเป็นที่สบาย เพราะแคว้นนั้น สมบูรณ์ด้วยสัปปายะ มีอุตุสัปปายะเป็นต้น. ชาวกุรุนั้น มีกำลังปัญญาอันร่างกายและจิตใจที่สมบูรณ์อุดหนุนแล้ว จึงสามารถรับเทศนาที่ลึกซึ้งนี้ได้. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเห็นความเป็นผู้สามารถรับเทศนาที่ลึกซึ้งอันนี้ จึงทรงยกกัมมัญฐาน ๒๑ ฐานะ ใส่ลงในพระอรหัตตัตถสมมหาสติปัฏฐานสูตรที่มีอรรถอันลึกซึ้งนี้ แก่ชาวกุรุเหล่านั้น. เปรียบเสมือนบุรุษได้หอบทองแล้ว ฟังบรรจงใส่ดอกไม้ไม่นานาชนิดลงในหอบทองนั้นหรือว่า บุรุษได้หีบทองแล้ว ฟังใส่ตระณะ ๘ ลงฉนใด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้น ทรงได้บริษัทชาวกุรุแล้ว จึงทรงวางเทศนาที่ลึกซึ้ง. ด้วยเหตุนี้แล ในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงพระสูตรอื่น ๆ อีก มีอรรถอันลึกซึ้งในคัมภีร์ทีฆนิกายนี้ ก็คือมหานิทานสูตร ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ก็คือ สติปัฏฐานสูตร สาโรปมสูตร รุกโขปมสูตร รัฎฐपालสูตร มากัณทยสูตร อานนชสัปปายสูตร.

อนึ่ง บริษัท ๔ ในแคว้นกูรูนัน ต่างประกอบเนื่องๆ ในการเจริญสติ
ปัญฐานอยู่โดยปกติ โดยที่ สุด คนรับใช้ และคนงานทั้งหลาย ก็พูดกันแต่เรื่อง
ที่เกี่ยวข้อง สติปัญฐานกันทั้งนั้น แม้แต่ในที่ทำน้า ที่กรอด้ายเป็นต้น ก็ไม่มี
การพูดกันถึงเรื่องที่ไร้ประโยชน์เลย. ถ้าสตรีบางท่านถูกถามว่า คุณแม่จะ คุณ
แม่ใส่ใจสติปัญฐานข้อไหน นางจะไม่ตอบว่าอะไร ชาวกรูจะคิดเถียงเขาน่า
ดำเนินชีวิตของเจ้าจริงๆ เจ้าถึงเป็นอยู่ ก็เหมือนตายแล้ว ต่อนั้นก็จะสอนเขาว่า
อย่าทำอย่างนี้อีกต่อไปนะ แล้วให้เขาเรียนสติปัญฐานข้อใดข้อหนึ่ง. แต่สตรี
ผู้ใดพูดว่า ดิฉันใส่ใจสติปัญฐานข้อโน้นเจ้าคะ ชาวกรูก็จะกล่าวรับรองว่า สาธุ
สาธุ แก่นาง สรรเสริญด้วยถ้อยคำต่าง ๆ เป็นต้นว่า ชีวิตของเจ้าเป็นชีวิตดีสม
กับ ที่เจ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่เจ้า
แท้ๆ. ในข้อนี้ มิใช่ชาวกรูที่เกิดมาเป็นมนุษย์ประกอบด้วย การใส่ใจสติปัญฐาน
แต่พวกเดียวกันนั้น แม้แต่สัตว์ดิรัจฉาน ที่อาศัยชาวกรูอยู่ที่ใส่ใจ เจริญสติ
ปัญฐานด้วยเหมือนกัน. ในข้อนั้น มีเรื่องสาธกดังต่อไปนี้.

เรื่องลูกนกแขกเต้า

เขาเล่าว่า นักพ่อนรำผู้หนึ่ง จับลูกนกแขกเต้าได้ตัวหนึ่ง ฝึกสอน
มันพูดภาษาคน (ตัวเองเที่ยวไปแสดงการพ่อนรำในที่อื่น ๆ). นักพ่อนรำ ผู้นั้น
อาศัยสำนักของนางภิกษุณีอยู่ เวลาไปในที่อื่น ๆ ลืมลูกนกแขกเต้าเสียนิสิต
แล้วไป. เหล่าสามเณรก็จับมันมาเลี้ยงตั้งชื่อมันว่า พุทธรักจิต. วันหนึ่ง พระมหา
เถรี. เห็นมันจับอยู่ตรงหน้า จึงเรียกมันว่า พุทธรักจิต. ลูกนกแขกเต้าจึงขาน
ถามว่า อะไรจ๊ะ แม่เจ้า. พระมหาเถรีจึงถามว่า การใส่ใจภาวนาอะไร ๆ ของเจ้า
มีบ้างไหม. มันตอบว่า ไม่มีจ๊ะแม่เจ้า. พระมหาเถรีจึงสอนว่า จินชื่อว่ามีอยู่ใน
สำนักของพวกนักบวช จะปล่อยตัวอยู่ไม่สมควร ควรปรารถนาการใส่ใจบาง

อย่าง แต่เจ้าไม่ต้องสำเนียงอย่างอื่นดอก จงท่องว่า **อัญญิ อัญญิ**ก็พอ. ลูกนก
แขกเต้านั้น ก็อยู่ในโอวาทของพระเถรี ท่องว่า **อัญญิ อัญญิ** อย่างเดียวแล้วเที่ยว
ไป. วันหนึ่ง ตอนเช้ามันจับอยู่ที่ยอดประตู่ ผีงแคะอ่อนอยู่ แม่เหยี่ยวตัวหนึ่งก็
เลี้ยวมันไปด้วยกรงเล็บ. มันส่งเสียงร้อง กิริ ๆ. เหล่าสามเณรี ก็ร้องว่าแม่เจ้า
พุทธรักจิตถูกเหยี่ยวเที่ยวไป เราจะช่วยมัน ต่างควาก่อนคืนเป็นต้น ไล่ตาม
จนเหยี่ยวปล่อย. เหล่าสามเณรีนำมันมาวางไว้ตรงหน้าพระมหาเถรี ๆ ถามว่า
พุทธรักจิตขณะถูกเหยี่ยวจับไปเจ้าคิดอย่างไร. ลูกนกแขกเต้าตอบว่า แม่เจ้า ไม่
คิดอะไรๆ ดอก คิดแต่เรื่องกองกระดูกเท่านั้นจะแม่เจ้า ว่ากองกระดูกพากอง
กระดูกไป จักเรียราดอยู่ในที่ไหนหนอ. พระมหาเถรี จึงให้สาธุการว่า สาธุ สาธุ
พุทธรักจิตนั้นจักเป็นปัจจัย แห่งความสิ้นภพของเจ้า ในกาลภายภาคหน้าแล.
แม้สัตว์ดิรัจฉานในแคว้นกูรุนั้น ก็ประกอบเนื่องๆ ซึ่งสติปัญญา ด้วยประการ
ฉะนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบถึงความเจริญแพร่หลายแห่ง
สติปัญญาของชาวกูรุเหล่านั้น จึงได้ตรัสพระสุตตันนี้.

อธิบายความตามลำดับบท

ในพระสุตตันนี้ ชื่อว่า เป็นทางเดียว คือ เป็นทางเอก. แท้จริง
ทางมีมากชื่อ คือ

มัคคะ ปันละ ปละ ปัชชะ อัญชชะ

วภูมะ อยนะ นาวา อุตตรเสตุ กุลละ ภิสัสกมะ
ทางนี้นั้น ในที่นี้ ท่านกล่าวโดยชื่อว่า อยนะ เพราะฉะนั้น ในข้อที่ว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางเดียนี่ จึงควรเห็นความอย่างนี้ว่า **คุณก่อนภิกษุ**
ทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางเอกมิใช่ทางสองแพร่ง.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า เอกายนะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเป็นทางที่บุคคล
พึงไปผู้เดียว. คำว่า ผู้เดียว คือคนที่ละการคลุกคลีด้วยหมู่ ปลีกตัวไปสงบสงัด.
ชื่อว่า พึ่งไป คือ พึ่งดำเนินไป. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อयนะ เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่าเป็นเครื่องไป อธิบายว่า ไปจากสังสารวัฏสู่พระนิพพาน. หนทาง
ไปของบุคคลผู้เป็นเอก ชื่อว่า เอกายนะ. บทว่า เอกสุต คือ ของบุคคล
ผู้ประเสริฐสุดแห่งสรรพสัตว์. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงประเสริฐกว่าสรรพ
สัตว์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงอธิบายว่า หนทางของพระผู้มีพระภาคเจ้า. แม้สัตว์
เหล่าอื่น ถึงจะเดินไปด้วยหนทางนั้นก็จริง แม้เช่นนั้น หนทางนั้นก็เป็
นทาง
เดินของพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น เพราะเป็นทางที่พระองค์ทรงทำให้เกิดขึ้น.
เหมือนอย่างทีรัสไว้ (ในโคปกโมคคัลลานสูตร) ว่า คุณก่อนพราหมณ์ พระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ทำมรรคที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้นดังนี้เป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง
ทางย่อมนั้น เหตุนี้ จึงชื่อว่า อยนะ อธิบายว่า ไป คือเป็นไป. หนทางไป
ในธรรมวินัยอันเดียว ชื่อว่า เอกายนะ ท่านอธิบายว่า หนทางเป็นไปในธรรม
วินัยนี้เท่านั้น ไม่เป็นไปในธรรมวินัย (ศาสนา) อื่น. เหมือนอย่างทีรัสไว้
(ในมหาปริณีพพานสูตร) ว่า คุณก่อนสุภัททะ มรรคมืองค์ ๘ ที่เป็นอริยะ บุคคล
จะได้ก็แต่ในธรรมวินัยนี้แล ดังนี้. ก็มรรคนั้นต่างกันโดยเทศนา แต่โดย
อรรถก็อันเดียวกันนั่นเอง.

อีกนัยหนึ่ง หนทางย่อมนั้นครั้งเดียว เหตุนี้ หนทางนั้นจึงชื่อ
เอกายนะ (ทางไปครั้งเดียว). ท่านอธิบายว่า หนทางแม้เป็นไปโดย มุข คือ
ภาวนามันยต่างๆ กัน เบื้องต้น ในเบื้องปลายก็ไปสู่พระนิพพานอันเดียวกัน
นั่นเอง. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ (ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่าทำ
สหัมบดีพรหมกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เอกายนํ ชาตियนุตทสุตี

มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปิ

เอเตน มกุเคน ตริสฺสุ ปุพฺเพ

ตริสฺสุเร เจว ตรนาติ ใจมฺ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นธรรม

เป็นที่สิ้นชาติ ทรงพระกรุณาอนุเคราะห์

ด้วยประโยชน์เกื้อกูล ทรงทราบชัด

เอกายนมรรค พระพุทธะทั้งหลายในอดีต

พากันข้าม โอฆะ(โอฆะ ๔) ด้วยมรรคนั้น

มาแล้ว พระพุทธะทั้งหลาย ในอนาคตก็

จัก ข้ามโอฆะด้วยมรรคนั้น และพระพุทธะ

ทั้งในปัจจุบัน ก็ข้ามโอฆะด้วยมรรคอย่าง

เดียวกันนั้นแล.

แต่เกจิอาจารย์กล่าวตามนัยแห่งคาถาที่ว่า ชนทั้งหลาย ไม่ไปสู่ฝั่ง (พระนิพพาน) สองครั้งดังนี้ ว่า เพราะเหตุบุคคลไปพระนิพพานได้คราวเดียว ฉะนั้น หนทางนั้น จึงชื่อว่า เอกายนะไปคราวเดียว. คำนั้นไม่ถูก. เพราะอรรถนี้ จะพึงมีพยัญชนะอย่างนี้ว่า สกียโน ไปคราวเดียว. ก็ถ้าหากว่า จะพึงประกอบ อรรถะ กล่าวอย่างนี้ว่า การไปครั้งเดียว ก็คือการดำเนินครั้งเดียวของมรรคนั้น เป็นไปอยู่ดังนี้ พยัญชนะก็น่าจะถูก. แต่อรรถะ ไม่ถูกทั้งสองประการ. เพราะเหตุไร. ก็เพราะในที่นี้ ท่านประสงค์แต่มรรคที่เป็นส่วนเบื้องต้น. เป็นความจริง ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาแต่มรรคที่มีสติปัญญาเป็นเบื้องต้น ซึ่งเป็นไป โดยอารมณ์ ๔ มีกายเป็นต้น. มิได้ประสงค์เอามรรคที่เป็น โลกุตตระ. ด้วยว่า มรรคที่เป็นส่วนเบื้องต้นนั้นย่อมดำเนินไปแม้มากครั้ง ทั้งการดำเนินไปของ มรรคนั้น ก็มีใช้มีครั้งเดียว.

ธรรมสาส์นของพระมหาเถระ

ในข้อนี้ แต่ก่อนพระมหาเถระทั้งหลาย ก็ได้เคยสนทนากันมาแล้ว. ท่านพระจุลลนาคเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวว่า สติปัญญา เป็นมรรคเบื้องต้น (บุพภาค). ส่วนท่านจุลลสมนเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎก อาจารย์ของท่านพระจุลลนาคเถระ กล่าวว่า เป็นมรรคผสม (มิตสกะ). ศิษย์ว่าเป็นส่วนเบื้องต้นขอรับ. อาจารย์ว่าเป็นมรรคผสมนะเธอ. แต่เมื่ออาจารย์พูดบ่อยๆ เข้า ศิษย์ก็ไม่ค้ำน กลับนิ่งเสีย. ทั้งศิษย์ทั้งอาจารย์ตกลงปัญหากันไม่ได้ ต่างก็ลุกไป. ภายหลังพระเถระผู้เป็นอาจารย์ เดินไปโรงสงฆ์ คิดใคร่ครวญว่า เรากล่าวว่าเป็นมรรคผสม ส่วนท่านจุลลนาคเถระหลักกล่าวว่า เป็นส่วนเบื้องต้น ข้อวินิจฉัยในข้อนี้เป็นอย่างไรกันหนอ เมื่อทบทวนสวดพระสูตร (มหาสติปัญญาสูตร) ตั้งแต่ต้น ก็กำหนดได้ตรงนี้ที่ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัญญา ๔ เหล่านี้ ถึง ๗ ปี ก็รู้ว่าโลกุตตมรรคเกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าตั้งอยู่ถึง ๗ ปี ไม่มี ที่เรากล่าวว่าเป็นมรรคผสม ย่อมไม่ได้ (ไม่ถูก) ส่วนที่ท่านจุลลนาคเห็นว่าเป็นมรรคส่วนเบื้องต้น ย่อมได้ (ถูก) เมื่อเขาประกาศการฟังธรรมวัน ๘ คำ ท่านก็ไป.

เล่ากันว่า พระเถระเก่าๆ เป็นผู้รักการฟังธรรม ครั้นได้ยินเสียงประกาศ ก็เปล่งเสียงเป็นอันเดียวกันว่า ผมง่อน ผมง่อน. วันนั้น เป็นวาระของท่านพระจุลลนาคเถระ. ท่านนั่งบนธรรมาสน์ จับพัด กล่าวคาถาเบื้องต้น พระเถระผู้อาจารย์อยู่หลังอาสนะก็คิดว่า จะนั่งหลับๆ ไม่พูดจาละ. แต่จริงพระเถระเก่าๆ ไม่ริษยากัน ไม่หยาบคายเอาความชอบใจของตนขึ้นเป็นภาระอย่างแบกท่อนอ้อย ถือเอาแต่เหตุ (ที่ควร) เท่านั้น ที่มีไซ้ ก็สละไป เพราะฉะนั้น ท่านพระจุลลสมนเถระจึงเรียกท่านจุลลนาคเบาๆ ท่านจุลลนาคเถระได้ยินเหมือนเสียงอาจารย์เรียก จึงหยุดธรรมกถาถามว่า อะไรขอรับ.

อาจารย์กล่าวว่าท่านจุลลนาค ที่เรากล่าวว่าเป็นมรรคผสมนั้น ไม่ถูกต้อง
ส่วนที่เรากล่าวว่า สติปัญฐานเป็นมรรคเบื้องต้นถูกแล้ว. ท่านพระจุลลนาคเถระ
คิดว่า อาจารย์ของเราทรงปริยัติธรรมไว้ทั้งหมด เป็นสุตพุทธะทางพระไตรปิฎก
ภิกษุเห็นปานนี้ยังวุ่นวายกับปัญหามาก ต่อไปภายภาคหน้า พระธรรมกถึก
ทั้งหลายจักวุ่นวายกับปัญหาชนิดนี้ เพราะฉะนั้น เราจักยึดพระสูตรเป็นหลัก
ทำปัญหาชนิดนี้ ไม่ให้วุ่นวายต่อไปละ. สติปัญฐานเป็นมรรคเบื้องต้น แต่
ปฏิบัติสัมปทาธรรม เรียกว่า เอกายนมรรค. ท่านจึงนำพระสูตร (ในธรรมบท
ชุตทกนิกาย) ตั้งเป็นบทเทศว่า

มคฺคานภูจฺจคฺคิโก	เสฏฺโฐ สจฺจานํ จตุโร ปทา
วิราโค เสฏฺโฐ ฐมฺมานํ	ทิปทานญจ จกฺขุมา
เอเสว มคฺโค นตฺถญฺโธ	ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา
เอตฺถหิ ตุมฺहे ปฏฺธิปชฺชถ	มารเสนปฺปมทฺทนํ
เอตฺถหิ ตุมฺहे ปฏฺธิปนฺนา	ทุกขสฺสสนฺตํ กริสฺสถ

บรรดาทางทั้งหลาย ทางมีองค์ ๘
ประเสริฐสุด บรรดาดีจะทั้งหลาย บท
ทั้ง ๔ (อริยสัจ) ประเสริฐสุด บรรดาธรรม
ทั้งหลาย วิราคธรรมประเสริฐสุด บรรดา
สัตว์สองเท้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าผู้มีจักขุ
ประเสริฐสุด ทางนี้เท่านั้น เพื่อความหมด
จดแห่งทรศนะ ทางอื่นไม่มี ท่านทั้งหลาย
จงเดินทางนี้ ที่เป็นเครื่องกำจัดกองทัฬมาร
ท่านทั้งหลายเดินทางนี้แล้ว จักกระทำ
ที่สุดแห่งทุกข์ได้ดังนี้.

ในชื่อว่า มรรค ที่ชื่อว่ามรรค เพราะอรรถว่าอะไร. เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องเดินไปสู่พระนิพพานอย่างหนึ่ง เพราะอรรถว่า อันผู้ต้องการพระนิพพานพึงค้นหา อย่างหนึ่ง.

ชื่อว่า เพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย หมายความว่า เพื่อประโยชน์แก่ความหมดจดของสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตเศร้าหมอง เพราะมลทินทั้งหลายมีราคะเป็นต้น และเพราะอุปกิเลสทั้งหลาย มีอกิษฌาวิสมโลภะเป็นต้น เป็นความจริง สัตว์เหล่านี้คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอเนก ตั้งต้นแต่พระพุทธเจ้า พระนามว่า ตณ्हังกร เมธังกร สรณังกร ทีปังกร ซึ่งปรินิพพานในกัปเดียวเท่านั้น เบื้องต้นแต่ ๔ อสงไขยแสนกัป แต่กัปนี้ลงมาจนถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่า สากยมุนี เป็นที่สุด พระปัจเจกพุทธเจ้าหลายร้อย แลพระอริยสาวกทั้งหลาย อีกนับไม่ถ้วน ต่างลอมลทินทางจิตทั้งหมด ถึงความหมดจดอย่างยิ่ง ด้วยทางนี้เท่านั้น. การบัญญัติความเศร้าหมอง และผ่องแผ้ว โดยมลทินทางรูปอย่างเดียว ไม่มี. สมจริง ดังคำที่กล่าวไว้ว่า

รูปเน สงฺกิลฺลฺเจเน ตํ กิลฺลิตฺตฺตฺตฺติ มาณวา

รูปเต สุตฺเต วิสุทฺตฺตฺตฺติ อนกฺขาคํ มเหสีนา

จิตฺเตเน สงฺกิลฺลฺเจเน ตํ กิลฺลิตฺตฺตฺตฺติ มาณวา

จิตฺเตเต สุตฺเต วิสุทฺตฺตฺตฺติ อิติ วุตฺตํ มเหสีนา.

พระพุทธเจ้าผู้ทรงแสงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มิได้ตรัสสอนว่า คนทั้งหลาย มีรูปเศร้าหมองแล้ว จึงเศร้าหมอง มีรูปหมดจดแล้ว จึงหมดจด แต่พระพุทธเจ้าผู้ทรงแสงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงสอนว่า คนทั้งหลาย มีจิตเศร้าหมองแล้ว จึงเศร้าหมอง มีจิตหมดจดแล้วจึงหมดจด ดังนี้.

เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกาย จันทรวารวรรค) ว่า ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง ย่อมบริสุทธิ์ เพราะจิต ผ่องแผ้ว ดังนี้ ก็ความผ่องแผ้วแห่งจิตนั้น ย่อมมีได้ด้วยมรรค คือ สติปัฏฐานนี้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย.

ชื่อว่า เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ หมายความว่า เพื่อก้าว ล่วง คือ ละโสกะ และปริเทวะ. จริงอยู่ มรรคนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อก้าวล่วง โสกะ เหมือนอย่าง โสกะของสันตติมหาอำมาตย์เป็นต้น เพื่อก้าวล่วง ปริเทวะ เหมือนอย่างปริเทวะของนางปฎาจาราเป็นต้น เพราะ เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพื่อก้าวล่วง โสกะ และปริเทวะ. แท้จริง สันตติมหาอำมาตย์ฟังคาถาที่ว่า

ยํ ปุพฺเพ ตํ วิโสเชหิ ปจฺจมาเต มาหุ กิณฺจณํ
มชฺเฌ เจ โน คเสสฺสติ อุปสนฺโต จริสฺสติ
ท่านจงทำความโสกในกาลก่อนให้
เหือดแห่ง ท่านอย่ามีความกังวลใจ ในกาล
ภายหลัง ถ้าท่านจักไม่ยึดถือในท่ามกลาง
ก็จักเป็นผู้สงบเที่ยวไป ดังนี้

แล้วก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา นางปฎาจารา ฟังพระคาถานี้ว่า

น สนฺติ ปุตุตา ตาณาย น ปีตา นปี พนฺชวา
อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส นฺตฺติลาตีสุ ตาณตา
มิบฺตรไวัเพื่อช่วยก็มิได้ บิดาก็มิได้
พวกพ้องก็มิได้ เมื่อความตายมาถึงตัว
แล้ว ญาติทั้งหลายก็ช่วยมิได้ ดังนี้

แล้วก็ตั้งอยู่ในโศคาปิตติผล ก็เพราะเหตุว่า ชื่อว่าการไม่ถูกต้องธรรมบางอย่าง ในกายเวทนาจิต ธรรมทั้งหลายแล้ว ภาวนาไม่มีเลย ฉะนั้น สันตติมหาอำมาตย์กับนางปฐาจาราเมื่อนั้นจึงควรทราบว่าเป็นผู้ก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ ด้วยมรรคนี้เอง.

ชื่อว่า เพื่อดับทุกข์ และโทมนัส ความหมายว่า เพื่อตั้งอยู่ไม่ได้ คือ ดับทั้งสองนี้ คือ ทุกข์ทางกาย และโทมนัสทางใจ. ด้วยว่ามรรคนี้ บุคคลเจริญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อดับทุกข์ เหมือนทุกข์ของพระตีสถเถระเป็นต้น ดับโทมนัส เหมือนอย่างโทมนัสของท้าวสักกะเป็นต้น. ในเรื่องทั้งสองนั้น แสดงความดังต่อไปนี้.

เรื่องทุกข์ของพระตีสถเถระ

เล่ากันว่า ในกรุงสาวัตถี บุตรของกุกุมภีชื่อตีสสะทรัพย์ ๔๐ โกฏิ ออกบวชโดดเดี่ยวอยู่ในป่าที่ไม่มีบ้าน. ภริยาของน้องชายท่าน ส่งโจร ๕๐๐ ให้ไปฆ่าท่านเสีย. พวกโจรไปล้อมท่านไว้. ท่านจึงถามว่า ท่านอุบายสกลาทำไมกัน พวกโจรตอบว่า มาฆ่าท่านนะซี. ท่านจึงพูดขอร้องว่า ท่านอุบายสกลาทั้งหลาย โปรดรับประกันอาตมา ให้ชีวิตอาตมาสักคืนหนึ่งเถิด. พวกโจรกล่าวว่าสมณะ ใครจักประกันท่านในฐานะอย่างนี้ได้. พระเถระก็จับหินก้อนใหญ่ทุบกระดูกษาทั้งสองข้าง แล้วกล่าวว่าประกันพอไหม. เหล่าโจรพวกนั้นก็ยังไม่หลบไป กลับก่อไฟนอนเสียที่ใกล้จंगกรม พระเถระข่มเวทนา พิจารณาศีล อาศัยศีล ที่บริสุทธิ์ก็เกิดปีติและปราโมช. ลำดับต่อจากนั้น ก็เจริญวิปัสสนา ทำสมณธรรมตลอดคืน ในยามทั้งสาม พออรุณขึ้น ก็บรรลุพระอรหัตจึงเปล่งอุทานว่า

อุโห ปาทานิ ภินุทิวา สลฺลมิสุตฺตานิ โว อหํ

อภฺชียามิ หรายามิ สราคมรเณ อหํ

เอวาทิ จินตยิตฺวาน ยถาสฺมึตฺติ วิปสุสิสฺสั
สมฺปุตฺเต อรุณฺณคฺคฺคฺมิ อรหตฺตํ อปาปฺณิ
เราทุบเท้าสองข้าง ป้องกันท่าน
ทั้งหลาย เราเอือมระอาในความตายทั้งที่
ยังมีโรค เราคิดอย่างนี้แล้ว ก็เห็นแจ้ง
ตามเป็นจริง พอรุ่งอรุณมาถึง เราก็บรรลु
พระอรหัต ดังนี้.

เรื่องทุกข์ของภิกษุ ๓๐ รูป

ภิกษุ ๓๐ รูป อีกกลุ่มหนึ่ง เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้วจำพรรษาในวัดป่า ทำกตีกาถาว่า ผู้มีอายุ เราควรทำสมณ-
ธรรม ตลอดคืนในยามทั้งสาม เราไม่ควรมายังสำนักของกันและกัน แล้วต่าง
คนต่างอยู่. เมื่อภิกษุเหล่านั้นทำสมณธรรม ตอนใกล้รุ่งก็โงกหลับ เสือตัวหนึ่ง
ก็มาจับภิกษุไปกินทีละรูปๆ. ภิกษุไร ๆ ก็มีได้ไปส่งแม้ว่าจว่า เสือคาบผมแล้ว.
ภิกษุถูกเสือกินไป ๑๕ รูป ด้วยอาการอย่างนี้ ถึงวันอุโบสถ ภิกษุที่เหลือ
ก็ถามว่าท่านอยู่ที่ไหน และรู้เรื่องแล้วก็กล่าวว่า ถูกเสือกาบควรบอกว่า บัดนี้
เราถูกเสือกาบไป ๆ แล้วก็อยู่กันต่อไป. ต่อมาเสือกก็จับภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง โดย
นัยก่อน. ภิกษุหนุ่มก็ร้องว่า เสือขอรับ. ภิกษุทั้งหลายก็ถือไม้เท้า และคบ
เพลิงติดตามหมายว่าจะให้มันปล่อย เสือกก็ขึ้นไปยังเขาขาด ทางที่ภิกษุทั้งหลาย
ไปไม่ได้ เริ่มกินภิกษุนั้น ตั้งแต่ไม้เท้า. ภิกษุทั้งหลายนอกนั้น ก็ได้แต่กล่าวว่า
สัพบุรุษ บัดนี้ กิจที่พวกเราจะต้องทำไม่มี ขึ้นชื่อว่าความวิเศษของภิกษุทั้งหลาย
ย่อมปรากฏในฐานะเช่นนี้. ภิกษุหนุ่มนั้น นอนอยู่ในปากเสือ ข่มเวทนา

เจ็บปวด แล้วเจริญวิปัสสนา ตอนเสือกินถึงข้อเท้า เป็นพระโศคานัน ตอนกิน
ไปถึงหัวเข่าเป็นพระสกทาคามี ตอนเสือกินไปถึงท้อง เป็นพระอนาคามี
ตอนเสือกินไปยังไม่ถึงหัวใจ ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทา จึงเปล่ง
อุทาน ดังนี้ว่า

สีลวา วตฺตสมฺปนฺโน ปญฺญา สุสฺมาหิต
มุหุตฺตํ ปมาทมนุญาย พุคฺคเม โน รุทฺธมานโส
ปญฺชรสุมี โส คเหตุวา ลิลาย อุปรี กโต
กามํ ขาทตุ มํ พุคฺโขม อฏฺฐิยา จ นุหารุสฺส จ
กิลเสฺส เขปยิสฺสามิ สุตฺติสฺสามิ วิมุตฺตยํ
เรามีศีล ถึงพร้อมด้วยวัตร มีปัญญา
มีใจมั่นคงดีแล้ว อาศัยความประมาท ครู
หนึ่ง ทั้งที่มีใจไม่คิดร้ายในเสื่อ มันก็จับ
ไว้ในกรงเล็บ พาไปไว้บนก้อนหิน เสื่อ
จงกินเราถึงกระดูกและเอ็นก็ตามที่ เราจัก
ทำกิเลสให้สิ้นไป จักสัมพัสวิมุตติ ดังนี้.

เรื่องทุกข์ ของพระปิติมัลลเถระ

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ชื่อ ปิติมัลลเถระ ครั้งเป็นคฤหัสถ์ ท่านถือธงมา
เกาะลังกา ถึง ๓ รัชกาล เข้าเฝ้าพระราชาแล้ว ได้รับพระราชานุเคราะห์
วันหนึ่ง เดินทางไปประดูศาลา ที่มีที่นั่งปูด้วยเสื่อลำแพน ได้ฟังนคุมหากวรรค
(ในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค) ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่าน

ท่านจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นท่านละได้แล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ตลอดกาลนาน ดังนี้แล้วก็คิดว่า มิใช่รูปเท่านั้น เวทนาก็ไม่ใช่ของตน. เขาทำพระบาลีนั้นให้เป็นหัวข้อ แล้วออกไปยังมหาวิหารขอบวชบรรพชาอุปสมบท แล้วกระทำมาติกา ให้ทั้งสองคล่องแคล่ว พากิษุ ๓๐ รูปไปยังลาน ณ ตำบลควปรปาลี กระทำสมณธรรม. เมื่อทำเดินไม่ไหว ก็คุกเข่าเดินจงกรม. ในคืนนั้น พรานเนื้อผู้หนึ่งสำคัญว่าเนื้อ ก็พุ่งหอกออกไป หอกก็แล่นถูกท่านถึงทะเล ผู้ท่านก็ให้เขาชักหอกออก เอาเกลียวหญ้าอุดปากแผล ให้เขาจับตัวนั่งบนหลังแผ่นหิน ให้เขาเปิดโอกาส เจริญวิปัสสนา ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา พยากรณ์ แก่ภิกษุทั้งหลายที่พากันมาโดยให้เสียงโธ จาม เปล่งอุทานดังนี้ว่า

ภาสิตํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส สพุพโลกคฺคฺควาทิโน
น ตุมฺหากมิตํ รูปํ ตํ ชเหยยถ ภิกฺขโว
อนิจฺจา วต สงฺขารา อูปาทายธมฺมิโน
อูปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตลํ วุปสโม สุโข
พระพุทฺธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ที่สรร-
เสริญกันว่า เลิศทุกแหล่งล้ำ ทรงภายิตไว้
ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปนี้มีไช้ของท่าน
ท่านทั้งหลายพึงละรูปนั้นเสีย
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีเกิด
และเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดแล้วก็ดับ
ความสงบระงับแห่งสังขารเหล่านั้น เป็น
สุข ดังนี้.

มรรคนี้ย่อมเป็นไปเพื่อดับทุกข์เหมือนอย่างทุกข์ของพระตีสเถระ
เป็นต้นเพียงเท่านั้นก่อน.

เรื่องโทมนัสของท้าวสักกะ

ก็ท้าวสักกะ จอมเทพ ทรงเห็นบุญนิมิต ๕ ประการ ของพระองค์
ถูกมรรณภัยคุกคาม เกิดโทมนัส เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามปัญหา.
ท้าวเธอก็ดำรงอยู่ใน โสคาปัตตผลพร้อมด้วยเทวดาแปดหมื่นองค์ด้วยอำนาจ
วิชานาอุเบกขาปัญหา. เรื่องการอุปติของท้าวเธอจึงกลับเป็นปกติอีก.

เรื่องโทมนัสของสุพรหมเทพบุตร

แม้สุพรหมเทพบุตร อันนางเทพอัปสรพันหนึ่ง ห้อมล้อม ก็เสวย
สวรรคสมบัติ. ในจำพวกนางเทพอัปสรพันหนึ่งนั้น นางเทพอัปสรห้าร้อย
มัวเก็บดอกไม้จากต้น ก็จุติไปเกิดในนรก สุพรหมเทพบุตรรำพึงว่าทำไม เทพ
อัปสรเหล่านี้จึงชักช้าอยู่ ก็รู้ว่าพวกนางไปเกิดในนรก จึงหันมาพิจารณา
ตัวเองว่า อายุเท่าไรแล้วหนอ ก็รู้ว่าตนจะสิ้นอายุ จะไปเกิดในนรกนั้นด้วย
ก็หวาดกลัว เกิดโทมนัสอย่างยิ่ง เห็นว่า พระบรมศาสดาเท่านั้น จะยังความ
โทมนัสของเรานี้ให้พินาศไป ไม่มีผู้อื่น แล้วก็พานางเทพอัปสรห้าร้อยที่เหลือ
เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามปัญหาว่า

นิจฺจตุรสุตฺตมิตฺถํ จิตฺตํ นิจฺจพุทฺธิคฺคมิตฺถํ มโน

อนุปฺปนฺเนสุ กิจฺเจสุ อโถ อุปฺปตฺติเตสุ จ

สเจ อตุถิ อนุตฺตรสุตฺตํ ตํ เม อภฺขahi ปุจฺฉิโต

จิตนี้สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ จิตใจนี้หวาด

อยู่เป็นนิตย์ ทั้งในกิจที่ยังไม่เกิด ทั้งในกิจ

ที่เกิดแล้ว ถ้าหากว่าความไม่หวาดสะดุ้ง

มีอยู่ ขอพระองค์ที่ถูกรูถามแล้ว โปรด

บอกความไม่หวาดสะดุ้งนั้น แก่ข้าพระ-

องค์ด้วยเถิด. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค-

เจ้า จึงได้ตรัสบอก สุพรหมเทพบุตร

(ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค) ว่า

นายณตฺร โขชฺฌา ตปสฺสา นายณตฺร อินฺทฺริยสฺส วรา

นายณตฺร สพุทฺถนินฺตฺสคฺคา โสตุถิ ปสฺสามิ ปาณินิ

นอกจากปัญญาเครื่องรู้ ตปะเครื่อง

เผาคความชั่ว นอกจากความสำรวมอินทรีย์

นอกจากความสลละคืนทุกสิ่งทุกอย่าง เราก็

มองไม่เห็นความสวัสดิของสัตว์ทั้งหลาย

ดังนี้.

ในที่สุดเทศนา สุพรหมเทพบุตรก็ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล พร้อมด้วยนางเทพอัปสรห้าร้อยทำสมบัตินั้นให้ถาวรแล้วกลับไปยังเทวโลก.

มรรคนี้อันบุคคลเจริญแล้ว บัณฑิตพึงทราบว่าย่อมเป็นไปเพื่อดับโทมนัส เหมือนอย่างโทมนัสของท้าวสักกะ เป็นต้น ดังกล่าวมานี้.

มรรคมืองค์ ๘ ที่เป็นอริยะ เรียกว่า ญาชธรรม ในข้อที่ว่า ญาช-
สุส อธิคมาย เพื่อบรรลุญาชธรรม ท่านอธิบายว่า เพื่อบรรลุ คือเพื่อถึง
ญาชธรรมนั้น. จริงอยู่ มรรค คือสติปัญญาฐานที่เป็น โลกิยะเบื้องต้นนี้ อัน

บุคคลเจริญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุธรรมที่เป็นโลกุตตร. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพื่อบรรลุฉะฉานธรรม.

ชื่อว่า เพื่อให้แจ้งพระนิพพาน ท่านอธิบายว่า เพื่อให้แจ้ง ก็คือเพื่อประจักษ์ด้วยตนเอง ซึ่งอภิมรรคที่ได้ชื่อว่านิพพาน เพราะเว้นจาก ตัณหาเครื่องร้อยรัด. จริงอยู่ มรรคนั้น อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมยังการทำให้แจ้งพระนิพพานให้สำเร็จไปตามลำดับ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพื่อให้แจ้งพระนิพพาน ดังนี้.

ในพระสูตรนั้น ถึงเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลายแล้ว ชื่อที่ว่า เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะเป็นต้น ก็เป็นอันสำเร็จใจความได้ก็จริง แต่ยกเวณผู้ฉลาดรู้ข้อยุติของคำสั่งสอนเสียแล้ว ก็ไม่ปรากฏแก่คนอื่น ๆ ได้ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า หาได้ทรงทำให้ชนผู้ฉลาดรู้ข้อยุติของคำสั่งสอนเสียก่อนแล้ว ทรงแสดงธรรมในภายหลังไม่ หากแต่ทรงยังชนทั้งหลายให้รู้ธรรมนั้น ๆ ด้วยสูตรนั้น ๆ เลยทีเดียว เพราะฉะนั้น ในที่นี้ เอกายนมรรค จะยังอรรถใด ๆ ให้สำเร็จได้ ก็ทรงแสดงธรรมนั้น ๆ ให้ปรากฏ จึงตรัสชื่อว่า เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะเป็นต้น. หรืออีกนัยหนึ่ง ความหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปได้ด้วยเอกายนมรรค ความหมดจดนั้น. ย่อมมีได้ด้วยความก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ ความก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ ย่อมมีได้ด้วยความดับทุกข์ และโทมนัส ความดับทุกข์และโทมนัส ย่อมมีได้ด้วยการบรรลุฉะฉานธรรม การบรรลุฉะฉานธรรม ย่อมมีได้ด้วยการทำให้แจ้งพระนิพพาน เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงลำดับการอันนี้ จึงตรัสว่า เพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย แล้วตรัส ชื่อว่า เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะเป็นต้นไป.

อีกนัยหนึ่ง คำที่กล่าวมานี้เป็นการพรรณนาคุณของเอกายนมรรค. 0
เปรียบเทียบอย่างว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคุณด้วยบททั้ง ๘ ด้วย
ฉลักกเทศนา (ฉลักกสูตร มัชฌิมนิกายอุปปิณฑาสก) ว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เราจักแสดงแก่ท่านทั้งหลาย ถึงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามใน
ท่ามกลาง งามในเบื้องปลาย จักประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์
สิ้นเชิงพร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ คือ ฉลักกธรรม ๖ ดังนี้ฉันใด
และตรัสคุณด้วยบททั้ง ๙ ด้วย อริยวงศ์เทศนา (อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต)
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์ ๔ เหล่านี้รู้กันว่า เลิศมีมานาน เป็นวงศ์
พระอริยะ เป็นของเก่า ในอดีตก็ไม่มีใครรังเกียจไม่เคยรังเกียจ ในปัจจุบัน
ก็ไม่รังเกียจกัน ในอนาคตก็จักไม่รังเกียจกัน สมณพราหมณ์ผู้รู้ก็ไม่เกลียด
แล้วดังนี้ ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสคุณของ เอกายนมรรค แม้อันนี้
ด้วยบททั้ง ๗ มีว่า เพื่อหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้นก็ฉันนั้น. ถ้าจะถามว่า
เพราะเหตุใด ก็ตอบได้ว่า เพื่อให้เกิดอุตสาหะ แก่ภิกษุเหล่านั้น. จริงอยู่
ภิกษุเหล่านั้นฟังการตรัสคุณ (ของเอกายนมรรค) รู้ว่า มรรคนี้นำไปเสียซึ่ง
อุปัทวะ ๔ คือ โสกะ อันเป็นเครื่องเผาใจ ปริทวะ อันเป็นการพิโรธำพัน
ทุกขะ อันเป็นความไม่สำราญทางกาย โทมนัส อันเป็นความไม่สำราญทางใจ
นำมาซึ่งคุณพิเศษ ๓ คือ วิสุทธิ ญายธรรม พระนิพพาน ดังนี้แล้วก็เกิด
อุตสาหะ สำคัญ เทศนาที่ว่า ควรเล่า ควรเรียน ควรทรงจำ ควรบอกกล่าว
และจักสำคัญมรรคอันนี้ว่า ควรเจริญ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสคุณ (ของเอกายนมรรค) เพื่อให้เกิดอุตสาหะ แก่ภิกษุเหล่านั้น เหมือน
พ่อค้าผ้ากำพลเป็นต้น โฆษณาคุณภาพของผ้ากำพล เป็นต้นฉะนั้น.

เหมือนอย่างว่า แม้ว่าพ่อค้าผ้ากำพลอันมีค่านับแสน โฆษณาว่าโปรด
ซื้อผ้ากำพล มนุษย์ทั้งหลายก็ยังไม่ทราบก่อนดอกว่า ผมนคนก็มี ผ้ากำพล

ทำด้วยขนสัตว์ก็มีเป็นต้น มันมีกลิ่นสาบสัมผัสหยาบ แต่ก็เรียกว่า ผ้ากำพลเหมือนกัน ต่อเมื่อใดพ้อค้ำนั้นโฆษณาว่าผ้ากำพลสีแดงทำในแคว้นคันธาระ ละเอียดสคติ สัมผัสละมุน เมื่อนั้นถ้ามีเงินพอกก็จะซื้อเอา มีไม้พ้อ ก็อยาก จะชม นั้นใด แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้ เป็นทางเดียวดังนี้ ก็ยังไม่ปรากฏก่อนดอกว่า หนทางไหน ด้วยว่าแม้หนทาง ที่ไม่นำสัตว์ออกจากทุกข์มีประการต่างๆ ก็เรียกกันว่า หนทางเหมือนกัน แต่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลายดังนี้ เป็นต้น ภิกษุทั้งหลายก็ทราบว่หนทางนี้นำมาซึ่ง อุปัทเว ๔ นำมาซึ่งคุณวิเศษ ๓ แล้วก็เกิดอุตสาหะ สำคัญเทศนานี้ว่า ควรเล่า ควรเรียน ควรทรงจำ ควรบอกกล่าว และจักสำคัญมรรคอันนี้ว่า ควรเจริญ เพราะฉะนั้น พระผู้มี พระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสคุณ (ของเอกายนมรรค) จึงตรัสว่าเพื่อความหมดจด ของสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้น.

อนึ่ง ข้ออุปมาว่าด้วยพ้อค้ำผ้ากำพลสีเหลือง อันมีค่าแสน นำมา เปรียบฉันใด ในข้อนี้ก็ควรนำข้ออุปมาว่าด้วยพ้อค้ำ ทองชมพูนุทสีสุก แก้วมณี กรองน้ำให้ใส แก้วมุกดาที่บริสุทธิ์ ผ้าขนสัตว์ และแก้วประพาพเป็นต้น เอมามาเปรียบฉันนั้น.

คำว่า **ยทิท** เป็นศัพท์นิบาต. ศัพท์นิบาตนั้น มีความดังนี้ว่า เหล่านี้ใด (เย อิเม). คำว่า **จตุตาโร** (๔) เป็นศัพท์กำหนดจำนวน ด้วย จำนวนนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการกำหนดจำนวนสติปัญญาฐานว่า ไม่ ต่ำกว่านั้น ไม่สูงกว่านั้น คำว่า **สติปัญญาทั้งหลาย** ได้แก่ สติปัญญา ๓ คือ อารมณ์แห่งสติก็มี ความที่พระบรมศาสดาทรงล่วงเลยความยินร้ายและยินดีใน พระสาวกทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติ ๓ อย่างก็มี ตัวสติก็มี. อารมณ์แห่งสติ เรียกว่า สติปัญญา ได้ในบาลีเป็นต้น (สังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า คุณก่อนภิกษุ ทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับไปแห่ง สติปัญญา ๔ ท่านทั้งหลาย

จงฟัง ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดแห่งกายเป็นอย่างไร ความเกิดแห่ง
กาย ก็เพราะอาหารก่อให้เกิดดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สติปัญญา ได้ในบาลี
(ขุททกนิกาย ปุณณาสกนิคาเย) เป็นต้นว่า กายเป็นที่ปรากฏมิใช่สติ สติ
เป็นที่ปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย. คำนั้นมีความดังนี้. ชื่อว่า ปัญญา เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่ตั้งในที่นี้. ถามว่า อะไรตั้ง. ตอบว่า สติ. ที่ตั้งอยู่
แห่งสติ ชื่อว่า สติปัญญา. อีกนัยหนึ่ง ความตั้งเป็นประธาน เหตุนั้น
จึงชื่อว่า ปัญญา. ความตั้งแห่งสติ ชื่อว่า สติปัญญาเหมือนอย่าง
การยืนของช้าง การยืนของม้า เป็นต้น. ความที่พระบรมศาสดาทรง
กล่าวถึงความยินดีร้าย และความยินดีในพระสาวกทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติ ๓ อย่าง
เรียกว่า สติปัญญา ได้ในบาลี (สพยตน วิกังสุตฺร มัชฌิมนิกาย อุมพินณาสกั)
นี้ว่า สติปัญญา ๓ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระอริยะ ทรงเสพสติปัญญา
ไรเล่า เมื่อทรงเสพสติปัญญา ไรเล่า จึงเป็นพระศาสดา สมควรสอนพระสาวก
ดังนี้. คำนั้นมีความดังนี้ ชื่อว่าปัญญา เพราะเป็นธรรมที่ควรตั้งไว้ อธิบายว่า
ควรให้เป็นไป. ถามว่า เพราะเป็นธรรมที่ควรตั้งไว้ด้วยอะไร. ตอบว่า ด้วยสติ.
การตั้งไว้ด้วยสติชื่อว่า สติปัญญา ก็สติเท่านั้น เรียกว่า สติปัญญา ได้ในบาลี
(สังยุตตนิกาย มหาวรรค) เป็นต้นว่าสติปัญญา ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว
ทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัมโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ดังนี้. คำนั้นมีความดังนี้
ธรรมชาติใดตั้งอยู่ทั่ว อธิบายว่า เข้าไปตั้งมั่น คือเล่นเป็นไป เหตุนั้น
ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าปัญญา. สตินั้นเอง ชื่อว่าสติปัญญา. อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่าสติ
เพราะอรรถวิเคราะห์ได้ ที่ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่า เข้าไปตั้งไว้. เพราะ
ฉะนั้น สตินั้นด้วย ปัญญาด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสติปัญญา. ในที่นี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาสติปัญญาอันนี้. ถามว่า หากเป็นเช่นนั้น
เหตุไร คำว่าสติปัญญาทั้งหลายจึงเป็นคำพหูพจน์. ตอบว่า เพราะต้องมีสติมาก

เป็นความจริง สติเหล่านั้นมีมาก เพราะต่างแห่งอารมณ์. ถามว่าแต่เหตุไร
คำว่ามรรค จึงเป็นเอกวจนะ. ตอบว่า เพราะมีทางเดียว ด้วย อรรถว่า
เป็นมรรค. เป็นความจริง สติเหล่านั้นแม้มี ๔ ก็นับว่าทางเดียว ด้วย
อรรถว่าเป็นมรรค. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ถามว่า ในคำว่ามรรค ที่ชื่อว่า
มรรค เพราะอรรถว่าอะไร ตอบว่า เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องไปสู่พระนิพพาน
ด้วย เพราะอรรถว่า ผู้ต้องการพระนิพพานจะพึงค้นหาด้วย. สติทั้ง ๔ นั้น
ทำกิจให้สำเร็จ ในอารมณ์ทั้งหลาย มีกายเป็นต้นจึงถึงพระนิพพานในภายหลัง
แต่ผู้ต้องการพระนิพพานทั้งหลาย จำต้องดำเนินไปตั้งแต่ต้นมา เพราะฉะนั้น
สติทั้ง ๔ จึงเรียกว่า หนทางเดียว. เทศนาพร้อมด้วยอนุสนธิ ย่อมมีด้วย
การอนุสนธิ คำว่าสติ เหมือนดังในบาลีทั้งหลาย (สังยุตตนิกาย มหาวรรค)
เป็นต้นว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมรรค เป็นเครื่องกำจัดกองทัฬมาร
เธอจงฟัง มรรคนั้นเป็นเครื่องกำจัดกองทัฬมารเป็นอย่างไร คือสัมโพชฌงค์ ๗
ดังนี้. คำว่ามรรคเป็นเครื่องกำจัดกองทัฬมาร และคำว่าสัมโพชฌงค์ ๗ โดย
อรรถก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฉันทิ คำว่า เอกายนมรรค
กับคำว่า สติปัญญา ๔ โดยอรรถก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น
ก็ฉันทิ เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นเอกวจนะ ก็เพราะเป็นทาง
เดียว ด้วยอรรถว่าเป็นมรรค เป็นพหุวจนะ ก็เพราะมีสติมาก โดยความ
ต่างแห่งอารมณ์.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสติปัญญาว่ามี ๔
ไม่หย่อนไม่ยิ่ง. ตอบว่า ก็เพราะจะทรงให้เป็นประโยชน์แก่อกุล แก่เวไนยสัตว์.
แท้จริง ในจำพวกเวไนยสัตว์ที่เป็นต้นหาจริต ทิฏฐิจริต ผู้เป็นสมถยานิก
(ผู้มีสมถะเป็นยาน) และวิปัสสนายานิก (ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน) ที่เข้าไปโดย
ส่วนทั้งสอง คือ ปัญญาอ่อน และปัญญากล้า กายานุปัสสนาสติปัญญาที่มีอารมณ์

หยาบเป็นทางหมดจด สำหรับเวไนยสัตว์ผู้มีตัณหาจริต มีปัญญาอ่อน เวทนา
นุปัสสนาสติปัฏฐานมีอารมณ์ละเอียด เป็นทางหมดจด สำหรับเวไนยสัตว์ผู้มี
ตัณหาจริต มีปัญญากล้า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่มีอารมณ์ไม่แยกออกมากนัก
เป็นทางหมดจด สำหรับเวไนยสัตว์ผู้มีทกฺขิณจริต มีปัญญาอ่อน ชัมมานุปัสสนา
สติปัฏฐาน ที่มีอารมณ์แยกออกมาก เป็นทางหมดจด สำหรับเวไนยสัตว์ ผู้มี
ทกฺขิณจริต มีปัญญากล้า อนึ่ง สติปัฏฐานข้อ ๑ ที่มีนิมิตอันจะพึงบรรลุได้โดย
ไม่ยาก เป็นทางหมดจด สำหรับ เวไนยสัตว์ผู้เป็นสมถยานิก มีปัญญาอ่อน สติ
ปัฏฐาน ข้อที่ ๒ เพราะไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์อย่างหยาบ จึงเป็นทางหมดจด
สำหรับเวไนยสัตว์ผู้เป็นสมถยานิก มีปัญญากล้า สติปัฏฐาน ข้อที่ ๓ มีอารมณ์
ที่แยกออก. ไม่มากนัก เป็นทางหมดจด สำหรับเวไนยสัตว์ผู้เป็นวิปัสสนายานิก
มีปัญญาอ่อน สติปัฏฐาน ข้อที่ ๔ มีอารมณ์ที่แยกออกมาก เป็นทางหมดจด
สำหรับเวไนยสัตว์ผู้เป็นวิปัสสนายานิกมีปัญญากล้า เพราะเหตุดังนั้น จึงกล่าวว่า
สติปัฏฐานมี ๔ เท่านั้น ไม่หย่อนไม่ยิ่ง. อีกอย่างหนึ่ง ที่ตรัสว่า สติปัฏฐานมี ๔
ก็เพื่อละเสียซึ่งวิปลาสความสำคัญคิดว่างาม สุข เทียง และเป็นตัวตน. แท้จริง
กายเป็นอสุภะ ไม่งาม แต่สัตว์ทั้งหลายก็ยังสำคัญว่างาม ในกายนั้น. ด้วยทรง
แสดงความไม่งามในกายนั้นแก่สัตว์เหล่านั้น จึงตรัสสติปัฏฐานข้อที่ ๑ เพื่อละ
วิปลาสนั้นเสีย. และในเวทนาเป็นต้น ที่สัตว์ยึดถือว่าสุข เทียง เป็นตัวตน
เวทนาจึงเป็นทุกข์ จิตไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา. แต่สัตว์ทั้งหลายก็ยัง
สำคัญว่า สุข เทียงเป็นตัวตน ในเวทนา จิต ธรรมนั้น ด้วยทรงแสดงความเป็น
ทุกข์เป็นต้นในเวทนา จิต ธรรมนั้น แก่สัตว์เหล่านั้น จึงตรัสสติปัฏฐาน ๓ ที่เหลือ
เพื่อละวิปลาสเหล่านั้นเสีย เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ ที่ตรัสว่า สติ
ปัฏฐาน ๔ ไม่หย่อนไม่ยิ่ง ก็เพื่อละความสำคัญคิดว่า งาม สุข เทียง และตัวตน
เสีย ดังที่กล่าวมานี้. มิใช่เพื่อละวิปลาสอย่างเดียวเท่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่

ที่ตรัสสติปัฏฐาน ๔ ก็เพื่อละ โอะมะ โยคะ อาสวะ คัมภระ อุปาทาน และ
อคติ อย่างละ ๔ ด้วย เพื่อกำหนดรู้อาหาร ๔ อย่างด้วย พึงทราบในที่มาใน
ปกรณ์ (บาลี) เท่านั้นก่อน.

ส่วนในอรรถกถาท่านกล่าวว่า สติปัฏฐาน มีอันเดียวเท่านั้น โดยเป็น
ความระลึกและโดยเป็นที่ประชุมลงเป็นอันเดียวกัน มี ๔ ด้วยอำนาจารมณ์.
เปรียบเหมือนพระนครมี ๔ ประตู คนที่มาแต่ทิศตะวันออก นำสิ่งของที่อยู่ทาง
ทิศตะวันออก มาเข้าพระนครทางประตูทิศตะวันออก คนที่มาแต่ทิศใต้ ทิศ
ตะวันตกก็เหมือนกัน คนที่มาแต่ทิศเหนือก็นำสิ่งของที่อยู่ทางทิศเหนือ มาเข้า
พระนครทางประตูทิศเหนือ ฉันทใด ชื่ออุปไมยนี้ก็ฉันทนั้น. จริงอยู่นิพพาน
เปรียบเหมือนนคร โลกุตตรมรรคมงคลแปด เปรียบเหมือนประตูพระนคร สติ
ปัฏฐานมีกายเป็นต้น เปรียบเหมือนทิศทั้งหลายมีทิศตะวันออกเป็นต้น. ก็คน
ที่มาแต่ทิศตะวันออก นำสิ่งของที่อยู่ทางทิศตะวันออกมาเข้าพระนครทางประตู
ทิศตะวันออก ฉันทใด ผู้ปฏิบัติโดยมุขแห่งกายานุปัสสนา เจริญกายานุปัสสนา
๑๔ วิธี ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพานอันเดียวกันนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดจาก
อานุภาพแห่งการเจริญกายานุปัสสนา ก็ฉันทนั้น. คนที่มาแต่ทิศใต้ นำสิ่งของที่อยู่
ทางทิศใต้ย่อมเข้ามาสู่พระนครทางประตูทิศใต้ ฉันทใด ผู้ปฏิบัติโดยมุขแห่งเวทนา
านุปัสสนาเจริญเวทนานุปัสสนา ๘ วิธีย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพานอันเดียวกันนั่นเอง
ด้วยอริยมรรคที่เกิดจากอานุภาพแห่งการเจริญเวทนานุปัสสนาก็ฉันทนั้น. คนที่มา
แต่ทิศตะวันตก นำสิ่งของที่อยู่ทางทิศตะวันตก ย่อมเข้ามาสู่พระนครทางประตู
ทิศตะวันตกฉันทใด ผู้ปฏิบัติโดยมุขแห่งจิตตานุปัสสนา เจริญจิตตานุปัสสนา
๑๖ วิธี ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพานอันเดียวกันนั่นเอง ด้วยอริยมรรค ที่เกิดจาก
อานุภาพแห่งการเจริญจิตตานุปัสสนาฉันทนั้น. คนที่มาแต่ทิศเหนือ นำสิ่งของที่
อยู่ทางทิศเหนือ ย่อมเข้ามาสู่พระนครทางประตูทิศเหนือฉันทใด ผู้ปฏิบัติโดยมุข
แห่งชัมมานุปัสสนา เจริญชัมมานุปัสสนา ๕ วิธี ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพาน

อันเดียวกันนั่นเอง ด้วยอริยมรรค ที่เกิดจากอานุภาพแห่งการเจริญธัมมานุ-
ปัตสนาก็ฉันนั้น. บัณฑิตพึงทราบวาทีก่อนกล่าวว่า สติปัญญาอันมี อันเดียวเท่านั้น
ก็ด้วยอำนาจความระลึกได้ อย่างหนึ่ง ด้วยอานุภาพประชุมลงสู่ความเป็นอันเดียว
กันหนึ่ง ที่กล่าวว่ามี ๔ ก็โดยจัดตามอารมณ์ ดังกล่าวมาจะนี้.

คำว่า มี ๔ เป็นอย่างไร เป็นคำถามด้วยหมายจะตอบ (ถามเอง
ตอบเอง). คำว่า ในธรรมวินัยนี้ คือ ในพระศาสนา. คำว่า ภิกขเว
นั้น เป็นคำเรียกบุคคลผู้รับธรรม. คำว่า ภิกขุ นั้น เป็นคำแสดงถึงบุคคล
ผู้ถึงพร้อมด้วยข้อปฏิบัติ. เทวดา และมนุษย์ แม้เหล่าอื่น ก็ดำเนินการ
ปฏิบัติให้พร้อมเหมือนกัน. แต่ที่ตรัสว่า ภิกขุ ก็เพราะเป็นผู้ประเสริฐ
อย่างหนึ่ง เพราะทรงแสดงภาวะของภิกขุด้วยการปฏิบัติอย่างหนึ่ง. เป็น
ความจริง ในบุคคลทั้งหลาย ผู้รับคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกขุ
เป็นผู้ประเสริฐ เพราะเป็นประหนึ่งภาชนะรองรับคำสั่งสอนมีประการต่าง ๆ
เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า ภิกขุ เพราะเป็นผู้ประเสริฐ. แต่เมื่อทรงถือเอาภิกขุ
แล้วคนทั้งหลายที่เหลือก็เป็นอันทรงถือเอาด้วย เหมือนอย่างในการเสด็จพระ-
ราชดำเนิน เป็นต้น เหล่าราชบริพารนอกนั้น ก็เป็นอันท่านรวมไว้ด้วยศัพท์
ว่า ราช. ผู้ใดปฏิบัติข้อปฏิบัตินี้ ผู้นั้นย่อมชื่อว่า ภิกขุ เพราะฉะนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกขุ ก็เพราะจะทรงแสดงภาวะของภิกขุด้วยการปฏิบัติ.
เป็นความจริง ผู้ปฏิบัติจะเป็นเทวดา หรือมนุษย์ก็ตาม ย่อมนับได้ว่า เป็น
ภิกขุทั้งนั้น. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ (ในธรรมบท ขุททกนิกาย) ว่า

อลงฺกโต เจปิ สมํ จเรยฺย

สนฺโต ทนฺโต นียโต พุรหฺมจารี

สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ

โส พุราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกขุ

หากว่าบุคคลมีธรรมประดับแล้ว เป็น

ผู้สงบแล้ว ฝึกแล้ว เป็นคนแน่ เป็น

พรหมจารี เลิกอาชญากรรมในสัตว์ทั้งปวง

พึงประพฤตีสมาเสมออยู่ไซ้ ผู้นั้นก็ชื่อว่า

พราหมณ์ ผู้นั้นก็ชื่อว่า สมณะ ผู้นั้นก็

ชื่อว่า ภิกษุ ดังนี้.

คำว่า ในกาย คือ ในรูปกาย. จริงแล้ว รูปกายในที่นั้นท่านประสงค์
เอาว่า กาย เพราะอรรถว่าเป็นที่รวมแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ และธรรมทั้งหลายมี
ผม เป็นต้น เหมือนตัวของช้างตัวของรถ เป็นต้น. ที่ชื่อว่า กาย เพราะอรรถว่า
เป็นที่รวมฉันใด ที่ชื่อว่า กาย เพราะอรรถว่าเป็นแหล่งที่มาของสิ่งที่น่ารังเกียจ
ฉันนั้น. จริงแล้ว กายนั้น เป็นแหล่งที่มาของสิ่งน่ารังเกียจ คือน่าเกลียดอย่างยิ่ง
แม้เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า กาย. คำว่าเป็นแหล่งที่มา คือเป็นถิ่นเกิด ใจความของคำ
ในคำว่า เป็นแหล่งที่มานั้น มีดังนี้ ธรรมชาติทั้งหลายมาแต่กายนั้น เหตุนี้
กายนั้นจึงชื่อว่า เป็นแหล่งที่มา. อะไรมา. สิ่งอันน่าเกลียดทั้งหลายมีผม เป็นต้น
ย่อมมา. ชื่อว่า อายะ เพราะเป็นแหล่งมาแห่งสิ่งน่าเกลียดทั้งหลาย ด้วย
ประการฉะนี้. คำว่า พิจารณาเห็นกาย หมายความว่า มีปกติพิจารณา
เห็นในกาย หรือพิจารณาเห็นกาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้จะตรัสว่า ในกาย
แล้ว บัณฑิตพึงทราบว่าการกระทำศัพท์ว่า กาย ครั้งที่สองว่า พิจารณาเห็น
กายอีกครั้งหนึ่ง เพื่อทรงแสดงการกำหนด และการแยกออกจากกันเป็นต้น
โดยไม่ปนกัน. ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในกาย หรือพิจารณาเห็นจิตในกาย
หรือพิจารณาเห็นธรรมในกายหาไม่ได้ ที่แท้พิจารณาเห็นกายในกายต่างหาก
เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันทรงแสดงการกำหนดไม่ปนกัน ด้วยทรงแสดงอาการ

คือพิจารณาเห็นกายในวัตถุที่นับว่ากาย. มิใช่ พิจารณาเห็นธรรมอย่างหนึ่ง ที่
พ้นจากอวัยวะน้อยใหญ่ในกายทั้งมิใช่พิจารณาเห็นเป็นหญิงหรือเป็นชาย ที่พ้น
จากผสมจนเป็นต้น. จริงอยู่ในข้อนั้น กายแม้อันใด ที่นับว่าเป็นที่รวมของ
ภูตรูป และอุปาทายรูป มีผสมจนเป็นต้น มิใช่พิจารณาเห็นธรรมอย่างหนึ่ง ที่
พ้นจากภูตรูป และอุปาทายรูป ที่แท้พิจารณาเห็นกายเป็นที่รวมอวัยวะน้อยใหญ่
ในกายแม้อันนั้น เหมือนพิจารณาเห็นส่วนประกอบของรถฉะนั้น พิจารณา
เห็นกายเป็นที่รวมของ ผม ขน เป็นต้น เหมือนพิจารณาเห็นส่วนน้อยใหญ่
ของพระนคร พิจารณาเห็นกายเป็นที่รวมของภูตรูป และ อุปาทายรูป เหมือน
แยกใบและก้านของต้นกล้วย และเหมือน แยกกำมือที่วางเปล่าฉะนั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงเป็นอันทรงแสดงการแยกออกจากก่อน ด้วยทรงแสดงวัตถุที่นับ
ได้ว่ากาย โดยเป็นที่รวมโดยประการต่าง ๆ นั้นแล้ว. ความจริง กายหรือ
ชายหญิง หรือธรรมไร ๆ อื่นที่พ้นจากกายอันเป็นที่รวมดังกล่าวแล้ว หาปรากฏ
ในกายนั้นไม่ แต่สัตว์ทั้งหลาย ก็ยึดมั่นผิด ๆ โดยประการนั้น ๆ ในกายที่สักว่า
เป็นที่รวมแห่งธรรมดังกล่าวแล้ว อยู่นั่นเอง. เพราะฉะนั้น พระโบราณจารย์
ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

ยํ ปสฺสตี น ตํ ทิฏฺฐํ ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสตี

อปสฺสํ พชฺชเต มุพฺโพ พชฺชมาโน น มุจฺจตี

บุคคลเห็นสิ่งใด สิ่งนั้นก็ไม่ได้เห็น

สิ่งใดเห็นแล้วก็ไม่เห็นสิ่งนั้น เมื่อไม่เห็น

ก็หลงคิด เมื่อติดก็ไม่หลุดพ้น ดังนี้.

ท่านกล่าวคำนี้ ก็เพื่อแสดงการแยกออกจากก่อนเป็นต้น. ด้วยศัพท์ว่า
อาทิเป็นต้น ในคำนี้บัณฑิตพึงทราบความดังนี้. ก็ภิกษุนี้ พิจารณาเห็นกาย

ในภายนี้เท่านั้น ท่านอธิบายว่า มิใช่พิจารณาเห็นธรรมอย่างอื่น. คนทั้งหลาย แลเห็นน้ำในพยับแดด แม้ที่ไม่มีน้ำจันใด ภิกษุพิจารณาเห็นกายอันนี้ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงามว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน และสวยงาม ฉะนั้น หามิได้ ที่แท้ พิจารณาเห็นกาย ท่าน อธิบายว่า พิจารณาเห็นกายเป็นที่รวมของอาการ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน และไม่สวยงามต่างหาก.

อีกอย่างหนึ่ง ก็กายอันนี้ใด ที่ท่านกล่าวไว้ข้างหน้าว่า มีลมอัสสาสะ ปัสสาสะ เป็นต้น มีกระดูกที่ป่นเป็นที่สุด ตามนัย พระบาลีเป็นต้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปป่าก็ดี ฯลฯ เธอมีสติหายใจ เข้า ดังนี้ และกายอันใดที่ท่านกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรค (ขุททกนิกาย) ว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายคือดิน กายคือน้ำ กายคือไฟ กายคือลม กายคือผม กายคือขน กายคือผิวหนัง กายคือหนัง กายคือเนื้อ กายคือเลือด กายคือเอ็น กายคือกระดูก กายคือเยื่อในกระดูก โดยความเป็น ของไม่เที่ยง ดังนี้ บัณฑิตพึงทราบเนื้อความของกายนั้นทั้งหมด แม้อย่างนี้ว่า ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกาย โดยพิจารณาเห็นในกายอันนี้เท่านั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความอย่างนี้ว่า พิจารณาเห็นกาย ที่นับว่า เป็นที่รวมแห่งธรรมมีผม เป็นต้นในกาย โดยไม่พิจารณาเห็นส่วนใดส่วนหนึ่ง ที่พึงถือว่าเป็นเรา เป็นของเราในกาย แต่พิจารณาเห็นกายนั้น ๆ เท่านั้นเป็น ที่รวมแห่งธรรมต่าง ๆ มีผม ขน เป็นต้น.

อนึ่ง พึงทราบความอย่างนี้ว่า พิจารณาเห็นกายในกาย แม้โดยพิจารณา เห็นกายที่นับว่าเป็นที่รวมแห่งอาการ มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นต้น ทั้งหมดทีเดียว ซึ่งมีนัยที่มาในปฏิสัมภิทามรรค ตามลำดับบาลี เป็นต้นว่า พิจารณาเห็นใน

กายนี้ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่ใช่โดยเป็นของเที่ยงดังนี้. จริงอย่างนั้น
ภิกษุผู้ปฏิบัติ ปฏิปทา คือพิจารณาเห็นกายในกายรูปนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกาย
อันนี้โดยเป็นของไม่เที่ยง ไม่ใช่เห็นโดยเป็นของเที่ยง พิจารณาเห็นโดยเป็น
ทุกข์ ไม่ใช่เห็นโดยเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยมิใช่ตัวตน ไม่ใช่เห็นเป็นตัวตน
ด้วยอำนาจ อนุปัสสนา (การพิจารณาเห็น) ๑ ประการ มีพิจารณาเห็นความ
ไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมเบื่อหน่าย มิใช่ยินดี ย่อมคลายกำหนด มิใช่กำหนด ย่อม
ดับทุกข์ มิใช่ก่อนทุกข์ ย่อมสละ มิใช่ยึดถือ. ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นกายอันนี้
โดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละนิจจัตถุญญาความสำคัญว่าเที่ยงเสียได้ เมื่อ
พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละทุกขัตถุญญาความสำคัญว่าเป็นสุขเสียได้
เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ย่อมละอัตตัตถุญญาความสำคัญว่า
เป็นตัวตนเสียได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความยินดีเสียได้ เมื่อคลายกำหนด
ย่อมละความกำหนดเสียได้ เมื่อดับทุกข์ ย่อมละเหตุเกิดทุกข์เสียได้ เมื่อสละ
ย่อมละความยึดถือเสียได้ ดังนี้ พึงทราบดังกล่าวมาจะนี้.

คำว่า อยู่ คือเป็นไปอยู่. คำว่า มีเพียร มีอรรถว่า สภาพใด ย่อม
แผดเผากิเลสทั้งหลายในภพทั้ง ๓ เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่าอาตาปะแผดเผา
กิเลส คำนี้เป็นชื่อของความเพียร. ความเพียรของผู้นั้นมีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น
ชื่อว่า อาตาปีมีความเพียร. คำว่า มีสัมปชัญญะ คือ ผู้ประกอบด้วยความรู้
ที่นับว่า สัมปชัญญะ. คำว่า มีสติ คือประกอบด้วยสติกำกับกาย. ก็ภิกษุรูปนี้
กำหนดอารมณ์ ด้วยสติพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ธรรมดาว่าปัญญาพิจารณา
เห็นของผู้เว้นจากสติ ย่อมมิไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
(สังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่สติแล
จำปรารถนาในที่ทั้งปวง เพราะฉะนั้น ในที่นี้จึงตรัสว่า ย่อมพิจารณา เห็น
กายในกาย อยู่ ดังนี้. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นอันทรงอธิบาย ด้วย

ประการฉะนี้. อีกอย่างหนึ่ง ความท้อแท้ภายใน ย่อมทำอันตรายแก่ผู้ไม่มี
ความเพียร ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ ย่อมหลงลืมในการกำหนด อุบายในการงดเว้น
สิ่งที่ไม่ใช่อุบาย ผู้มีสติหลงลืมแล้ว ย่อมไม่สามารถในการกำหนดอุบาย และ
ในการสละสิ่งที่ไม่ใช่อุบาย ด้วยเหตุนี้ กัมมัฏฐานนั้น ของภิกษุผู้หนึ่ง ย่อม
ไม่สำเร็จ เพราะฉะนั้น กัมมัฏฐานนั้น ย่อมสำเร็จด้วยอานุภาพแห่งธรรม
เหล่าใด เพื่อทรงแสดงธรรมเหล่านั้น ฟังทราบ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
มีเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ. ทรงแสดงกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน และองค์
แห่งสัมปโยคะ บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงองค์แห่งการละ จึงตรัสว่า นำออกเสีย
ซึ่งอภิชฌา และ โทมนัสในโลก.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า นำออกเสีย หมายความว่า นำออกเสีย
ด้วยการนำออกชั่วขณะหรือด้วยการนำออกด้วยการข่มไว้. คำว่า ในโลกก็คือ
ในกายอันนั้นแหละ. จริงอยู่ กายในที่นี้ ทรงหมายถึงโลก เพราะอรธ
ว่าขารุคชุตโทรม. อภิชฌา และ โทมนัส มิใช่พระโยคาวจรนั้นละได้ในอารมณ
เพียงกายเท่านั้น แม้ในเวทนาเป็นต้น ก็ละได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวไว้ในวิภังค์ (สติปัฏฐานวิภังค์) ว่า อุปาทานชั้น ๕ ก็ชื่อว่าโลก.
คำนั้นท่านกล่าวตามนัยแห่งการขยายความ เพราะธรรมเหล่านั้น นับ
ได้ว่าเป็นโลก. แต่ท่านกล่าวคำอันใดไว้ว่า โลกเป็นอย่างไร โลกก็คือกาย
อันนั้นแหละ ความในคำนั้นมีดังนี้แล. ฟังเห็นการเชื่อมความดังนี้ว่า นำออก
เสียซึ่งอภิชฌา และ โทมนัสในโลกนั้น. ก็เพราะในที่นี้ กามฉันทร่วมเข้ากับ
ศัพท์ว่า อภิชฌา พยาบาทรวมเข้ากับศัพท์ว่า โทมนัส ฉะนั้น จึงควรทราบ ว่า
ทรงอธิบาย การละนิวรรณ์ด้วยการทรงแสดงธรรมอันเป็นคู่ที่มีกำลังนับเนื่องใน
นิวรรณ์. แต่โดยพิเศษ ในที่นี้ ตรัสการละความยินดีที่มีกายสมบัติเป็น
มูลด้วยการกำจัดอภิชฌา ตรัสการละความยินดีที่มีกายวิบัติเป็นมูล ด้วยการ

กำจัดโทมนัส ตรัสการละความยินดียิ่งในกาย ด้วยการกำจัดอภิชฌา ตรัสการละความไม่ยินดียิ่งในการเจริญกายนุปีสสนา ด้วยการกำจัดโทมนัส ตรัสการละกายของผู้ใส่ซึ่งภาวะว่างามเป็นสุข เป็นต้น ที่ไม่มีจริงในกาย ด้วยการกำจัดอภิชฌาและตรัสการละการเอาออกไปซึ่งภาวะที่ไม่งาม เป็นทุกข์ เป็นต้น ที่มีอยู่จริงในกาย ด้วยการกำจัดโทมนัส. ด้วยพระดำรัสนั้น เป็นอันทรงแสดงอานุภาพของความเพียร และความเป็นผู้สามารถในการประกอบความเพียรของพระโยคาวจร. แท้จริงอานุภาพของความเพียรนั้นก็คือ เป็นผู้หลุดพ้นจากความยินดี ยินร้าย ครอบงำความไม่ยินดี และความยินดี และเว้นจากใส่สิ่งที่ไม่จริง และนำออกซึ่งสิ่งที่มีจริงก็พระโยคาวจรนั้นเป็นผู้หลุดพ้นจากความยินดี ยินร้าย เป็นผู้ครอบงำความไม่ยินดี และความยินดี ไม่ใส่สิ่งที่ไม่จริง ไม่นำออกซึ่งสิ่งที่มีจริง จึงชื่อว่า เป็นผู้สามารถในการประกอบความเพียรด้วยประการฉะนั้น.

อีกนัยหนึ่ง. ตรัสกัมมัฏฐานด้วย อนุปีสสนา ในคำที่ว่า กายะ กายา นุปุสฺสึ พิจารณาเห็นกายในกาย. ตรัสการบริหารกายของพระโยคาวจรบำเพ็ญกัมมัฏฐาน ด้วยวิหิตธรรมที่กล่าวไว้แล้ว ในคำนี้ว่า วิหิตอยู่. ก็ในคำเป็นต้นว่า อาตปปีมีความเพียร พึงทราบว่ ตรัสความเพียรชอบ ด้วยอาตปะ ความเพียรเครื่องเผากิเลส ตรัสกัมมัฏฐานที่ให้สำเร็จประโยชน์ทั่ว ๆ ไป หรืออุบาย เครื่องบริหารกัมมัฏฐาน ด้วยสติสัมปชัญญะ หรือตรัส สมณะ ที่ได้มาด้วยอำนาจกายนุปีสสนา ตรัสวิปีสสนาด้วยสัมปชัญญะ ตรัสผลแห่งภาวนา ด้วยการกำจัดอภิชฌา และโทมนัสดังนี้.

บาลีวิภังค์

ส่วนในบาลีวิภังค์ กล่าวความของบทเหล่านั้น ไว้ว่า บทว่า นุปุสฺสึ ความว่า อนุปีสสนาในคำนั้น เป็นอย่างไร ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว

ฯลฯ ความเห็นชอบ นี้เรียกอนุปัสสนา บุคคลได้ประกอบแล้ว ประกอบพร้อมแล้ว เข้าไปแล้ว เข้าไปพร้อมแล้ว เข้าถึงแล้ว เข้าถึงพร้อมแล้ว มาตามพร้อมแล้ว ด้วยอนุปัสสนานี้ เหตุนั้น บุคคลนั้นจึงเรียนว่า **อนุปัสสูติ**. บทว่า **วิหริติ** แปลว่า เป็นอยู่ เป็นไปอยู่ รักษาอยู่ ดำเนินไปอยู่ ให้อัตตภาพดำเนินไปอยู่ เทียวไปอยู่ เหตุนั้น จึงเรียกว่า **วิหริติ**. บทว่า **อาตปิ** ผู้มีเพียร ความว่า อาตปะ ความเพียรในค้ำนั้นเป็นอย่างไร การปรารภความเพียรเป็นไปทางใจ ฯลฯ สัมมวายามะใด นี้เรียกว่า อาตปะ บุคคลผู้ประกอบด้วยอาตปะนี้ เหตุนั้น บุคคลนั้น จึงเรียกว่าอาตปิ. บทว่า **สมุปชาโน** ความว่า สัมปชัญญะ ในค้ำนั้นเป็นอย่างไร ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความเห็นชอบ นี้เรียกว่าสัมปชัญญะ บุคคลใดประกอบแล้ว ฯลฯ มาตามพร้อมแล้ว ด้วยสัมปชัญญะนี้ เหตุนั้น บุคคลนั้น จึงเรียกว่า **สมุปชาโน**. บทว่า **สติมา** ความว่า สติในค้ำนั้น เป็นอย่างไร ความระลึกได้ ความระลึกถึง ฯลฯ ความระลึกชอบ นี้เรียกว่า สติ บุคคลใดประกอบแล้ว ฯลฯ มาตามพร้อมแล้วด้วยสตินี้ เหตุนั้น บุคคลนั้น จึงเรียกว่าสติมา. ข้อว่า **วิเนยฺย โลก อภิขุณาโทมนสุตฺ** ความว่า โลกในค้ำนั้น เป็นอย่างไร กายนั้นแล ชื่อว่าโลก อุปาทานขันธแม้ทั้ง ๕ ก็ชื่อว่าโลก นี้เรียกว่าโลก. อภิขุณาในค้ำนั้นเป็นอย่างไร ความกำหนด ความกำหนดนัย ความดีใจ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนด ด้วยอำนาจ ความเพลิดเพลิน ความกำหนดนัยแห่งจิต นี้เรียกว่าอภิขุณา โทมนัสในค้ำนั้น เป็นอย่างไร ความไม่สำราญทางใจ ทุกข์ทางใจ ฯลฯ เวทนาที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแก่สัมผัสทางใจ นี้เรียกว่า โทมนัส อภิขุณา และโทมนัสนี้ เป็นอันพระโยคาวจรกำจัดเสียแล้ว นำออกไปแล้ว สงบแล้ว ให้อสงบแล้ว ให้อระงับแล้ว ให้อถึงความตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว ให้อถึงความสาบสูญแล้ว ให้อถึงความไม่มีแล้ว ให้อถึงความย่อยยับแล้ว ให้อเหือดแห้งแล้ว ให้อแห้งผากแล้ว

ทำให้ถึงที่สุดแล้ว เหตุนั้น จึงตรัสว่า วินยข โลก อภิขณา โทมนสุส
ดังนี้. นัยที่มาในอรรถกถานี้ กับบาลีวิภังค์นั้น บัณฑิตพึงทราบได้โดยการ
เทียบกัน.

พรรณนาคามแห่ง อุทเทสที่ว่าด้วย กายานุปีสสนาสติปัญญา มีเพียง
เท่านี้ก่อน.

อุทเทสวารแห่งเวทนาจิตตัมมานุปีสสนา

บัดนี้ จะวินิจฉัย ในคำว่า ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้ง
หลาย จิตในจิต ธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่ ฯลฯ กำจัดอภิขณาและโทมนัส
ในโลก ดังนี้. ประโยชน์ในอันจะกล่าวซ้ำเวทนาเป็นต้น. ในคำซึ่งมีอาทิอย่าง
นี้ว่า เวทนาสุ เวทนานุปลสุสิ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พึงทราบ
โดยนัยที่กล่าวมาแล้วในกายานุปีสสนานั้นแล. อนึ่ง ในข้อที่ว่า พิจารณาเห็น
เวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรม
ทั้งหลาย นี้ มีวินิจฉัยดังนี้. เวทนาได้แก่เวทนา ๓ ก็เวทนา ๓ นั้น เป็น
โลกียะอย่างเดียว แม้จิตก็เป็นโลกียะ ธรรมทั้งหลายก็เป็นโลกียะเหมือนกัน. การ
จำแนกเวทนาจิตธรรมนั้น จักปรากฏในนิตเทสวาร. ส่วนในอุทเทสวารนี้
ภิกษุผู้พิจารณาเวทนา ๓ นั้น โดยประการที่คนพึงพิจารณาเห็นก็พึงทราบว่า
เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย. แม้ในจิต และธรรมก็นัยนี้เหมือน
กัน.

ถามว่า จะพึงพิจารณาเห็นเวทนาอย่างไร. ตอบว่า พึงพิจารณาเห็น
สุขเวทนา โดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกข์เวทนาโดยเป็นคุณลูกศร เห็นอกุทขม
สุขเวทนา โดยความเป็นของไม่เที่ยง. ดังที่ตรัสไว้ว่า

โย สุขํ ทุกฺขโต อทุกฺขมทุกฺกจิ สลฺลโต
อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ อทุกฺกจิ นํ อนิจฺจโต
ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ อุปสนฺโต จริสฺสติ
ภิกฺขุใดเห็นสุขเวทนาโดยความเป็น
ทุกฺขํ เห็นทุกฺขเวทนาโดยความเป็นดังลูก
ศร เห็นอทุกฺขมสุขเวทนาที่มีอยู่โดยความ
เป็นของไม่เที่ยง ภิกฺขุนั้นแล เป็นผู้เห็น
ชอบ จักเป็นผู้สงบเที่ยวไป ดังนี้.

อนึ่ง พระโยคาวจรพึงพิจารณาเห็นเวทนาทั้งหมดนั้นแหละ โดยความ
เป็นทุกฺขํด้วย. สมจริง ดังที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า เรากล่าวเวทนาทุกอย่างบรรดามี
อยู่ในทุกฺขํทั้งนั้น. พึงพิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นสุข เป็นทุกฺขํ (เปลี่ยน
เวียนกันไป). ดังที่ตรัสไว้ว่า สุขเวทนา เป็นสุข เมื่อเกิดขึ้น เมื่อตั้งอยู่
เป็นทุกฺขํเมื่อแปรไป ดังนี้ คำทั้งหมด ผู้ศึกษาพึงเข้าใจให้กว้างขวาง.

อนึ่ง พระโยคาวจร พึงพิจารณาเห็น แม้ด้วยอำนาจอนุปัสสนา ๗ มี
อนิจจานุปัสสนา เป็นต้น. ข้อควรกล่าวนี้ยังเหลือ จักปรากฏในนิทเทสวารแล.

ก่อนอื่น บรรดาจิตและธรรม จิตอันพระโยคาวจร พึงพิจารณา
เห็นด้วยอำนาจประเภทแห่งจิตอันต่าง ๆ กัน มีอาร์มมณจิต อธิปติจิต สหชาติจิต
ภุมิจิต กัมมจิต วิปากจิตและกิริยาจิต เป็นต้น และด้วยอำนาจประเภทแห่ง
จิต มีจิตมีรากะ เป็นต้น ซึ่งมาในนิทเทสวารแห่งอนุปัสสนา มีอนิจจานุปัสสนา
 เป็นต้น. ธรรมอันพระโยคาวจร พึงพิจารณาเห็นด้วยอำนาจแห่งลักษณะเฉพาะ
ตนและลักษณะทั่วไป และแห่งธรรมที่เป็นสภาพว่างเปล่า และด้วยอำนาจ
ประเภทแห่งธรรมมีธรรมอันมีสงบ เป็นต้น ซึ่งมาในนิทเทสวาร แห่งอนุปัสสนา
 ๗ มีอนิจจานุปัสสนา เป็นต้น. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

อภิขมา และโทมนัส ในโลกคือ กาย อันพระโยคาวจรได้ละได้แล้ว
ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้ แม้อภิขมา และโทมนัสในโลก คือเวทนาเป็นต้น
ก็เป็นอันพระโยคาวจรนั้นละได้แล้วเหมือนกัน ก็จริงอยู่ ถึงดังนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าก็ยังตรัสการละอภิขมา และโทมนัสไว้ในสติปัฏฐานทุกข้อ ด้วย
อำนาจแห่งบุคคลต่าง ๆ กัน และด้วยอำนาจแห่งสติปัฏฐานภาวนา อันเป็นไป
ในขณะจิตต่างกัน. อีกนัยหนึ่ง เพราะอภิขมา และโทมนัสที่ละได้ในสติปัฏฐาน
ข้อหนึ่งถึงในสติปัฏฐานที่เหลือทั้ง ๓ ข้อ ก็เป็นอันละได้เหมือนกัน. เพราะ
ฉะนั้นแล จึงควรทราบว่าการละอภิขมา และโทมนัสนี้ ตรัสไว้เพื่อทรง
แสดงการละในสติปัฏฐานเหล่านั้น ของภิกษุ นั้น ฉะนั้นแล.

จบอุทเทสวารกถา

นิทเทสวารกถา

กายนุปัสสนาสติปัฏฐาน

สัมมาสติมีอารมณ์ ๔

นายช่างจักสานผู้ฉลาด ประสงค์จะทำเครื่องใช้ เช่น เสื่อหยาบ เสื่ออ่อน เตียบ ลุ้ง และฝาชี เป็นต้น ได้ไม้ไผ่ลำใหญ่มาลำหนึ่ง ตัดเป็น ๔ ท่อนแล้ว พึงเอาท่อน ๆ หนึ่งแต่ ๔ ท่อนนั้นมาผ่าออกทำเป็นเครื่องใช้ นั้น ๆ แม้จันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จันนั้นเหมือนกัน บัดนี้ ทรงประสงค์จะทำสัตว์ทั้งหลายให้บรรลुकุณวิเศษต่าง ๆ ด้วยการทรงแสดงสติปัฏฐานจำแนกสัมมาสติอย่างเดียวกันนั้น ออกเป็น ๔ ส่วน ด้วยสามารถแห่งอารมณ์ โดยนัยเป็นต้นว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ดังนี้ ทรงถือเอาสติปัฏฐานแต่ละอย่าง จาก ๔ อย่างนั้น เมื่อจะทรงจำแนกกาย จึงทรงเริ่มตรัส นิทเทสวาร โดยนัยเป็นต้นว่า กถญจ ภิกขเว.

อธิบายศัพท์ในปุจฉวา

ในนิทเทสวารนั้น คำว่า กถญจ อย่างไรเล่า เป็นต้น เป็นคำถาม ด้วยหมายจะขยายให้กว้างขวาง. ก็แล ความย่อในปุจฉวารนี้มีดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายโดยประการไรเล่า. ในปุจฉวารทุกข้อก็เช่นนี้. ข้อว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ คือภิกษุในพระศาสนานี้. ก็อธิบายศัพท์ในคำนี้ เป็นเครื่องแสดงศาสนา อันเป็นที่อาศัยอย่างดี

ของบุคคลผู้บำเพ็ญกายนุสสนาสติปัญญาทุกประการ ให้เกิดขึ้นแล้ว และเป็นเครื่องปฏิเสธความไม่เป็นจริงของศาสนาอื่น. สมจริง ดังที่ตรัสไว้ (ในจูฬสิหนาทสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก) ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะที่ ๑-๒-๓-๔ มีอยู่ในศาสนานี้เท่านั้น ศาสนาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้เป็น พระอรหันต์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่าภิกษุในศาสนานี้.

อานาปานบรรพ

คำว่า ภิกษุไปป่าก็ดี ไปที่โคนไม้ก็ดี ไปยังเรือนว่างก็ดี นี้

เป็นเครื่องแสดงการกำหนดเอาเสนาสนะอันเหมาะแก่การเจริญสติปัญญา ของภิกษุนั้น. เพราะจิตของเธอเข้าไปในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น มานาน ย่อมไม่ประสงค์จะลงสู่วิถีแห่งกัมมัญฐาน คอยแต่จะเล่นออกนอกทางทำเดี๋ยว เหมือนเกวียนที่เทียมด้วยโค โกงจะนั้น. เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้จะเจริญสติปัญญานี้ ประสงค์จะทรมาณจิต ที่ร้าย ที่เจริญมาด้วยการคัมภรต มีรูปารมณ์เป็นต้น มานาน พึงพรากรออกจากอารมณ์เช่น รูปารมณ์เป็นต้น แล้วเข้าไปป่าก็ได้ โคนไม้ก็ได้ เรือนว่างก็ได้ แล้วเอาเชือก คือสติผูกเข้าไว้ที่หลัก คืออารมณ์ ของสติปัญญานั้น จิตของเธอแม้จะคั่นรนไปทางนั้น ทางนี้ เมื่อไม่ได้ อารมณ์ที่คุ้นเคยมาก่อน ไม่อาจตัดเชือก คือสติให้ขาดแล้วหนีไปได้ก็จะแอบ แนบสนิทเฉพาะอารมณ์นั้นอย่างเดียว ด้วยอำนาจเป็นอุปจารภาวนา และ อับปนภาวนา เหมือนอย่างคนเลี้ยงโค ต้องการจะทรมาณลูกโค โกง ที่ค้ำนม แม่โคตัวโงงจนเดิบโต พึงพรากรมันไปเสียจากแม่โค แล้วปักหลักใหญ่ไว้หลัก หนึ่ง เอาเชือกผูกไว้ที่หลักนั้น ครั้นนั้นลูกโคของเขานั้น ก็จะคั่นไปทางโน้น ทางนี้ เมื่อไม่อาจหนีไปได้ ก็หมอบ หรือนอนแนบหลักนั้นนั่นแล ฉะนั้น เหตุนี้ พระโบราณาจารย์จึงกล่าวว่

ยถา ถมฺเภ นิพนฺธเยยฺย วจฺจํ ทมฺมํ นโร อิท
พนฺธเยยฺยวํ สกฺกํ จิตฺตํ สติยารมฺมเณ ทพฺพหํ
นรชนในพระศาสนานี้ ฟังผูกจิต
ของตนไว้ในอารมณ์ให้มันด้วยสติ เหมือน
คนเลี้ยงโค เมื่อจะฝึกกกลูกโค ฟังผูกมันไว้
ที่หลักจะนั้น.

เสนาสนะนี้ ย่อมเหมาะแก่การเจริญสติปัญญาของภิกษุผู้เจริญสติปัญญา
ฐานนั้น ด้วยประการฉะนี้. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า คำนี้ เป็นเครื่อง
แสดงการกำหนดเสนาสนะอันเหมาะแก่การเจริญสติปัญญา ของภิกษุนั้น ดังนี้.

เสนาสนะที่เหมาะสมแก่การเจริญอานาปานสติ

อีกอย่างหนึ่ง เพราะพระโยคาวจรไม่ละ ละแวกบ้านอันอื้ออึงด้วยเสียง
หญิงชาย ช้างม้าเป็นต้น จะบำเพ็ญอานาปานสติกัมมัฏฐาน อันเป็นยอดใน
ภิกษุปฏิบัติ เป็นปทัฏฐานแห่งการบรรลุคุณวิเศษ และธรรมเครื่องอยู่เป็น
สุขในปัจจุบันของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งปวงนี้ให้
สำเร็จ ไม่ใช่ทำได้ง่าย ๆ เลย เพราะฆานามีเสียงเป็นข้าศึก แต่พระโยคาวจร
กำหนดกัมมัฏฐานนี้แล้ว ให้จิตุดถฆาน มีอานาปานสติเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น
ทำฆานนั้นนั้นแล ให้เป็นบาท พิจารณาสังขารทั้งหลาย แล้วบรรลุพระอรหัต
ซึ่งเป็นผลอันยอดจะทำได้ง่าย ก็แต่ในป่าที่ไม่มีบ้าน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงแสดงเสนาสนะอันเหมาะแก่ภิกษุโยคาวจรนั้น จึงตรัสว่า อรณฺยู-
คโต วา ไปป่าก็ดี เป็นต้น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเปรียบเหมือนอาจารย์ผู้รู้ชัชฎุมิ. อาจารย์ผู้รู้ชัชฎุมิ
เห็นพื้นที่ควรสร้างนครแล้ว ใคร่ครวญถี่ถ้วนแล้ว ก็ชี้ว่า ท่านทั้งหลาย

จงสร้างนครตรงนี้ เมื่อเขาสร้างนครเสร็จ โดยสวัสดิแล้ว ย่อมได้รับลาภ
สักการะอย่างใหญ่ จากราชสกุล ฉันทิโค พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ก็ฉันทินั้น
ทรงใคร่ครวญถึงเสนาสนะอันเหมาะแก่พระโยคาวจรแล้วทรงชี้ว่า เสนาสนะ
ตรงนี้ พระโยคาวจรควรประกอบกัมมัญฐานเนื่อง ๆ ต่อแต่นั้น พระโยคีเจริญ
กัมมัญฐานเนื่อง ๆ ในเสนาสนะนั้น ได้บรรลุพระอรหัตตามลำดับย่อมทรงได้
รับสักการะอย่างใหญ่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ตรัสรู้เอง
โดยชอบ จริงหนอ.

ก็ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า เป็นเช่นเดียวกับเสือเหลือง. เหมือนอย่างพระยา
เสือเหลืองขนาดใหญ่อาศัยพงหญ้าป่าชุก หรือเทือกเขาในป่า ชอนตัวคอยจับ
หมุ่มถุก มีกระบือป่า ละมั่ง หมูป่า เป็นต้น ฉันทิโค ภิกษุนี้ผู้มีเพียรประกอบ
เนื่อง ๆ ซึ่งกัมมัญฐานในป่าเป็นต้น ย่อมถือเอาซึ่งมรรค ๔ และอริยผล ๔ ได้
ตามลำดับฉันทินั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุฉนั้น พระโหราจารย์จึงกล่าวว่า.

ยถาปี ทิปิโก นาม นิลียิตฺวา คณฺหตี มิเค
ตถวายํ พุทฺธบุตฺโต ยุตฺตโยโค วิปสฺสโก
อรณฺธํ ปวิสิตฺวาน คณฺหตี ผลมุตฺตมํ
อันเสือเหลืองชอนตัวคอยจับหมุ่ม
มถกฉันทิโค ภิกษุผู้เป็นพุทธบุตรนี้ก็ฉันทินั้น
เหมือนกัน เข้าไปสู่อำนาจแล้ว ประกอบ.
ความเพียร เป็นผู้มึปัญญาเห็นแจ้ง (เจริญ
วิปัสสนา) ย่อมถือไว้ได้ซึ่งผลอันสูงสุด
ได้.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงเสนาสนะป่า อัน
เป็นภูมิที่เหมาะสมแก่ชวนปัญญา อันเป็นเครื่องบงกชบั่นของพระโยคาวจรนั้น
จึงตรัสว่า อरणฺธคโถวา ไปป่าก็ดี เป็นต้น.

ต่อแต่นี้ไป ก่อนอื่น คำที่ควรจะกล่าวในอานาปานบรรพนี้ ท่านกล่าวไว้
ไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้วทั้งนั้น.

กำหนดลมอัสสาสะปัสสาสะ

ก็คำว่า ลุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนายช่างกลึง หรือลูกมือ
ของนายช่างกลึงผู้ขยัน นี้เป็นเพียงคำอุปมาเท่านั้น. คำว่า ในกายภายใน ก็ดีนี้
เป็นเพียงอุปมาเท่านั้น. แต่อุปมานั้นก็ย่อไม่มาในคำนั้น. มาแต่อุปจาร
กัมมัฏฐานที่เหลือ. แต่ก็ยังไม่ถึง คำว่าผู้ขยัน หมายถึง ผู้ฉลาด (ผู้ชำนาญ).
คำว่า ชักเชือกกลึงยาวก็ดี ความว่า เหยียดมือ เหยียดเท้า ชักเชือกยาวใน
เวลากลึงกลองช่องพิณ เป็นต้น ซึ่งเป็นของใหญ่. คำว่า ชักเชือกสั้นก็ดี
ความว่า ชักเชือกสั้น ๆ ในเวลากลึงของเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นงาและลิ้มสลัก
เป็นต้น. คำว่า ฉะนั้นเหมือนกันแล ความว่า แม้ภิกษุนี้ ก็ฉะนั้น เมื่อ
หายใจเข้ายาวโดยลมอัสสาสะ และปัสสาสะ ที่เป็นไปโดยระยะยาว และระยะสั้น
ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว ฯลฯ คอยสำเหนียกอยู่ว่า เราหายใจออกยาวดังนี้.
เมื่อเธอสำเหนียกอยู่อย่างนี้ ฌาน ๔ ย่อมเกิดในนิมิตแห่งลมอัสสาสะปัสสาสะ.
เธอออกจากฌานแล้ว จะกำหนดลมอัสสาสะปัสสาสะ หรือ องค์ฌานได้.

ในการกำหนดลมอัสสาสะปัสสาสะนั้น ภิกษุประกอบกัมมัฏฐาน ในลม
อัสสาสะปัสสาสะย่อมกำหนดรูปอย่างนี้ว่า ลมอัสสาสะปัสสาสะ เหล่านี้ อาศัย
อะไร อาศัยวัตถุ รัชกาย ชื่อว่าวัตถุ มหาภูตรูป ๔ กับ อุปาทายรูป ชื่อว่า
รัชกาย ต่อแต่นั้น จึงกำหนดในนามธรรม ซึ่งมีผัสสะเป็นที่ ๕ (๑. เวทนา
๒. สัญญา ๓. เจตนา ๔. วิญญาณ ๕. ผัสสะ) มีรูปนั้นเป็นอารมณ์. ครั้น
กำหนดนามรูปนั้นอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว ค้นหาปัจจัยแห่งนามรูปนั้น

อยู่ เห็นปฏิจสมุปปาทมโวิชาเป็นต้นแล้ว ข้ามพ้นความสงสัยเสียได้ว่า
นี้เป็นเพียงปัจจัย และธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยเท่านั้น ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล
จึงยกนามรูปกับทั้งปัจจัย ขึ้นสู่พระไตรลักษณ์เจริญวิปัสสนาอยู่ ย่อมบรรลु
พระอรหัตโดยลำดับ. นี้เป็นทางปฏิบัติออกจากทุกข์จนถึงพระอรหัตของภิกษุ
รูปหนึ่ง.

ภิกษุผู้เจริญฌานกัมมัฏฐาน กำหนดนามรูปว่า องค์ฌานเหล่านี้อาศัย
อะไร อาศัยวัตถุรูป รัชกายชื่อว่าวัตถุรูป องค์ฌานจัดเป็นนาม รัชกายจัด
เป็นรูป เมื่อจะแสวงหาปัจจัยแห่งนามรูปนั้น จึงเห็นปัจจัยการมโวิชา
เป็นต้น จึงข้ามความสงสัยเสียได้ว่า นี้เป็นเพียงปัจจัยและธรรมอาศัย ปัจจัย
เกิดขึ้น ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล จึงยกนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยขึ้นสู่ไตรลักษณ์
เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตโดยลำดับ. นี้เป็นมุขของการออกจากทุกข์
จนถึงพระอรหัตของภิกษุรูปหนึ่ง.

คำว่า อิติ อหฺมตฺตํ วา ในกายภายใน ความว่า พิจารณาเห็นภายใน
กาย คือลมอัสสาสะปัสสาสะของตนอยู่อย่างนี้. คำว่า หรือ ภายนอก ความว่า
หรือพิจารณาเห็นภายในกาย คือลมอัสสาสะปัสสาสะของคนอื่นอยู่. คำว่า ทั้ง
ภายในทั้งภายนอก ความว่า หรือในกายคือ ลมอัสสาสะปัสสาสะของตนตามกาล
ของคนอื่นตามกาล ด้วยคำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส กาลที่ภิกษุนั้นไม่หยุด
กัมมัฏฐานที่คล่องแคล่ว ให้กาย คือลมอัสสาสะปัสสาสะ สัจฺจฺรไปมาอยู่ ก็กิจ
ทั้งสองนี้ ย่อมไม่ได้ในเวลาเดียวกัน.

คำว่า พิจารณาเห็นธรรมดา คือความเกิด ความว่า ลมอาศัยสุบ
ของข้างทอง ๑ ลูกสุบ ๑ ความพยายามอันเกิดแต่ลูกสุบนั้น ๑ จึงจะสัจฺจฺรไป
มาได้ฉับใด กาย คือลมอัสสาสะปัสสาสะก็อาศัยรัชกาย ๑ ช่องจุมุก ๑ จิต ๑

ของภิกษุ จึงสัญจรไปมาได้ฉนั้น. ภิกษุเห็นธรรมมีกายเป็นต้น ซึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา ท่านเรียกว่า พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดในกาย. คำว่า พิจารณาธรรม คือความเสื่อมก็ดี ความว่า เมื่อสูบถูกนำออกไปแล้ว เมื่อลูกสูบแตกแล้ว เมื่อความพยายามอันเกิดแต่ลูกสูบนั้น ไม่มีลมมันย่อมเป็นไปไม่ได้ฉนั้นใด เมื่อกายแตกแล้ว เมื่อช่องจมูกถูกกำจัดเสียแล้ว และเมื่อจิตดับแล้ว ชื่อว่ากาย คือลมอัสสาสะปัสสาสะ ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉนั้นนั้นเหมือนกัน. ภิกษุผู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า ลมอัสสาสะปัสสาสะดับ เพราะกายเป็นต้นดับ ดังนี้ ท่านเรียกว่าพิจารณาเห็นธรรม คือ ความเสื่อมในกาย. คำว่า พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิด และความเสื่อม หมายความว่า พิจารณาเห็นความเกิดตามกาล ความเสื่อมตามกาล.

คำว่า สติของเธอปรากฏชัดว่ากายมีอยู่ ความว่า สติของภิกษุนั้น เข้าไปตั้งเฉพาะอย่างนี้ว่า กายแลมีอยู่ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่ตน ไม่ใช่ของคน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของใคร. คำว่า เพียงเท่านั้น นี้เป็นเครื่องกำหนดเขตแห่งประโยชน์. ท่านอธิบายว่า สติที่เข้าไปตั้งอยู่นั้น หาใช่เพื่อประโยชน์อย่างอื่นไม่ ที่แท้ก็เพียงเพื่อประโยชน์สักว่า ความรู้ คือ ประมาณแห่งความรู้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป และประมาณแห่งสติเท่านั้น อธิบายว่า เพื่อความเจริญแห่งสติสัมปชัญญะ. คำว่า ไม่ถูกกิเลส อาศัยอยู่ ความว่า ไม่ถูกกิเลสอาศัย ด้วยอำนาจแห่งกิเลสเป็นที่อาศัย คือตัณหา และทิฏฐิอยู่. คำว่า ไม่ยึดถือสิ่งใด ๆ ในโลกด้วย ความว่า ไม่ถือสิ่งใด ๆ ในโลก คือรูป ฯลฯ หรือวิญญาณว่า นี้เป็นตัวของเรา นี้มีในตัวของเรา. ปิอักษรใน คำว่า เอว ปี ลงในอรรถ คือ อาศัยความข้างหน้าประมวลมา. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมอบเทศนา คือ อานาปานบรรพแสดงแล้วด้วยบทนี้.

อานาปานสติเป็นอริยสัจ ๔

ในอานาปานบรรพนั้น สติที่กำหนดลมอัสสาสะปัสสาสะเป็นอารมณ์ เป็นทุกขสัจ ตัณหาที่มีในก่อนอันยังทุกขสัจนั้นให้ตั้งขึ้นเป็นสมุทัยสัจ ความไม่ เป็นไปแห่ง สัจจะทั้งสอง เป็นนิโรธสัจ อริยมรรคที่กำหนดรู้ทุกขสัจ ละสมุทัย สัจ มีนิโรธสัจเป็นอารมณ์ เป็นมรรคสัจ. ภิกษุโยคาวจร ขวนขวายด้วยอำนาจ สัจจะ ๔ อย่างนี้ ย่อมบรรลุลมดับทุกขได้ดังนี้. นี่เป็นทางปฏิบัตินำออกจาก ทุกข์ จนบรรลुพระอรหัตของภิกษุผู้ตั้งมั่นแล้ว ด้วยอำนาจแห่งลมอัสสาสะ ปัสสาสะ รูปหนึ่งฉะนั้นแล.

จบอานาปานบรรพ

อิริยาบถบรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกกายานุปัสสนาโดยทางแห่ง ลมอัสสาสะปัสสาสะอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนกโดยทางแห่งอิริยาบถ จึงตรัสว่า ปุณ จปริ อีกอย่างหนึ่งดังนี้ เป็นต้น. ในอิริยาบถนั้น พึงทราบความ ว่า แม้สัตว์ดิรัจฉาน เช่น สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก เป็นต้น เมื่อเดินไปก็รู้ว่า ตัวเดิน ก็จริงอยู่ แต่ในอิริยาบถนั้น มิได้ตรัสหมายเอาความรู้เช่นนั้น. เพราะ ความรู้เช่นนั้น ละความเห็นที่สัตว์ไม่ได้ เพิกถอนความเข้าใจว่าสัตว์ไม่ได้. ไม่เป็นกัมมัฏฐาน หรือ สติปัญญาฐานภาวนาเลย. ส่วนการรู้ของภิกษุ (ผู้เจริญ กายานุปัสสนา) นี้ ย่อมละความเห็นที่สัตว์ เพิกถอนความเข้าใจว่าสัตว์ได้. เป็นทั้งกัมมัฏฐาน และเป็นสติปัญญาฐานภาวนา. และคำที่ตรัสหมายถึง ความรู้ชัด อย่างนี้ว่า ใครเดิน การเดินของใคร เดินได้เพราะอะไร แม้ในอิริยาบถ อื่น มีการขึ้น เป็นต้น ก็เช่นนี้เหมือนกัน .

จะวินิจฉัย ในปัญหาเหล่านั้น คำว่า **ใครเดิน** ความว่า ไม่ใช่สัตว์ หรือบุคคลใด ๆ เดิน. คำว่า **การเดินของใคร** ความว่า ไม่ใช่การเดินของ สัตว์ หรือบุคคลใดๆ เดิน. คำว่า **เดินได้เพราะอะไร** ความว่า เดินได้เพราะ การแผ่ไปของวาโยธาตุอันเกิดแต่การทำของจิต. เพราะฉะนั้น ภิกษุนี้ย่อม รู้ชัดอย่างนี้ คือจิตเกิดขึ้นว่าเราจะเดิน จิตนั้นก็ทำให้เกิดวาโยธาตุ ๆ ก็ทำให้เกิดวิญญูติ ความเคลื่อนไหว การนำสกลกายให้ก้าวไปข้างหน้า ด้วยความ ไหวตัวแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่การทำของจิต เรียกว่าเดิน. แม้ในอริยาบถอื่น มียืนเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ก็ในอริยาบถยืนเป็นต้นนั้น จิตเกิดขึ้นว่า เรา จะยืน จิตนั้นก็เกิดวาโยธาตุ ๆ ทำให้เกิดวิญญูติความเคลื่อนไหว การทรง สกลกายตั้งขึ้นแต่พื้นเท้าเป็นที่สุด ด้วยความไหวตัวแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่การ ทำของจิต เรียกว่ายืน. จิตเกิดขึ้นว่า เราจะนั่ง จิตนั้นก็เกิดวาโยธาตุ ๆ ก็ทำให้เกิดวิญญูติความเคลื่อนไหว ความคู่กายเบื้องล่างลง ทรงกายเบื้องบน ตั้งขึ้น ด้วยความไหวตัวแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่การทำของจิต เรียกว่านั่ง จิตเกิดขึ้นว่า เราจะนอน จิตนั้นก็เกิดวาโยธาตุ ๆ ทำให้เกิดวิญญูติความ เคลื่อนไหว การเหยียดกายทั้งสิ้นเป็นทางยาว ด้วยความไหวตัวแห่งวาโยธาตุ อันเกิดแต่การทำของจิต เรียกว่า นอน. เมื่อภิกษุนี้รู้ชัดอยู่อย่างนี้ ย่อมมี ความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เขากล่าวกันว่า สัตว์เดิน สัตว์ยืน แต่โดยอรรถ แล้ว สัตว์ใด ๆ ที่เดิน ที่ยืนไม่มี ประคองคำที่กล่าวกันว่า เกวียนเดิน เกวียนหยุด แต่ธรรมดาว่า เกวียนไร ๆ ที่เดินได้ หยุดได้เอง หามิได้ ต่อเมื่อ นายสารถีผู้ฉลาด เทียมโค ๔ ตัว แล้วขับไป เกวียนจึงเดิน จึงหยุด เพราะ ฉะนั้น คำนั้น จึงเป็นเพียงบัญญัติสมมุติเรียกกันฉันใด กายเปรียบเหมือน เกวียน เพราะอรรถว่า **ไม่รู้ ลมที่เกิดจากจิต** เปรียบเหมือนโค จิตเปรียบ เหมือน **สารถี** เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจะเดิน เราจะยืน วาโยธาตุที่ทำให้เกิด ความเคลื่อนไหวก็เกิดขึ้น อริยาบถมีเดินเป็นต้น ย่อมเป็นไปเพราะความไหวตัว

แห่งวาโยธาตุนั้นเกิดแต่การทำของจิต ต่อแต่นั้น สัตว์ก็เดิน สัตว์ก็ยืน เราเดิน
เราขึ้น เพราะเหตุนั้น คำนั้น จึงเป็นเพียงบัญญัติสมมุติเรียกกัน ฉะนั้น
เหมือนกัน. ด้วยฉะนั้น พระโหราณาจารย์จึงกล่าวว่า

นาวา มาลุตเวเคน	ชียาเวเคน เตชนั
ยถา ยติ ตถา กาโย	ยติ วาตาหโต อัย
ยหุติ สุตตวเสเนว	จิตตสุตตวเสนิท
ปยุตติ กายยหุตมปิ	ยาติราต นิสิตทิ
โก นาม เอกุทธโส	สตุโต โย วินา เหตุปจฺจเย
อตุตโน อานุภาเวน	ติฏฺฐเ วายทิ วาเว

เรือแล่นไปได้ด้วยกำลังลม ลูกชุน
แล่นไปด้วยกำลังสายชุนฉันใด กายนี้อัน
ลมนำไป จึงเดินไปได้ฉนั้นนั่น แม้ยนต์
คือกายนี้ อันปัจจัยประกอบแล้ว เดิน
ขึ้น และนั่งได้ด้วยอำนาจสายชัก คือจิต
เหมือนเครื่องยนต์ หมุนไปได้ด้วยอำนาจ
สายชักฉะนั้นนั่นแหละ ในโลกนี้สัตว์ใด
เว้นเหตุปัจจัยเสียแล้ว ยังยืนได้ เดินได้
ด้วยอำนาจของตนเอง สัตว์นั้น ชื่อไร
เล่า จะมีดังนี้.

เพราะฉะนั้นพึงทราบว่ ภิกษุนี้ กำหนดอิริยาบถมีเดินเป็นต้น ซึ่งเป็นไปได้
ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย เท่านั้นอย่างนี้ เมื่อเดินก็รู้ว่าเราเดิน เมื่อขึ้นก็รู้ว่าเราขึ้น
เมื่อนั่งก็รู้ว่าเรานั่ง เมื่อนอนก็รู้ว่าเรานอน ดังนี้.

คำว่า ก็หรือ ภายของเธอตั้งอยู่โดยอาการใด ๆ ก็รู้ภavnัน
โดยอาการนั้น ๆ นี้เป็นคำกล่าวรวมอิริยาบถทั้งปวง. มีคำอธิบายว่า หรือภavn
ของเธอดำรงอยู่โดยอาการใด ๆ ก็รู้ชัดภavnัน โดยอาการนั้น ๆ คือภavnันดำรง
อยู่โดยอาการเดิน ก็รู้ชัดว่าเราเดิน ภายดำรงอยู่โดยอาการยืน นั่ง นอน
ก็รู้ชัดว่า เรายืน เรานั่ง เรานอน.

อิริยาบถภายในภายนอก

คำว่า ภายใน หรือดังนี้ ความว่า พิจารณาเห็นภายในภายด้วยการ
กำหนดอิริยาบถ ของตนเองอย่างนี้อยู่. คำว่า หรือภายนอก ความว่า ด้วย
การกำหนดอิริยาบถสี่ของคนอื่นอยู่. คำว่า หรือทั้งภายใน ทั้งภายนอก ความ
ว่า พิจารณาเห็นภายในภาย ด้วยการกำหนดอิริยาบถ ๔ ของตนเองตามกาล ของ
คนอื่นตามกาลอยู่. ก็ในคำบาลีเป็นต้นว่า พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิด
คือพื้งนำความเกิด และความเสื่อมแห่งรูปชั้นธ้ออกแสดง โดยอาการทั้ง๕ ตาม
นัยบาลี เป็นต้นว่า รูปเกิด เพราะ อวิชชาเกิด ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงหมายเอาความเกิด และความเสื่อมนั้นแล ตรัสว่า พิจารณาเห็นธรรม คือ
ความเกิดดังนี้เป็นต้นในที่นี้.

คำบาลีเป็นต้นว่า สติของเธอก็ปรากฏชัดว่า ภายมีอยู่ ดังนี้
ก็มีข้อความเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

สติกำหนดอิริยาบถเป็นอริยสัจ ๔

แม้ในอิริยาบถบรรพนี้ สติที่กำหนดอิริยาบถ ๔ เป็นอารมณ์ เป็น
ทุกขสัจ ตัณหาที่มีในก่อน อันยังสติที่กำหนดอิริยาบถ ๔ นั้นให้ตั้งขึ้น
เป็นสมุทัยสัจ การหยุดทุกขสัจ และสมุทัยสัจ ทั้งสอง เป็นนิโรธสัจ อริยมรรค
ที่กำหนดรู้ทุกข ละสมุทัยมีนิโรธเป็นอารมณ์ เป็นมรรคสัจ ภิกษุผู้โยคาวจร

ขวนขวายโดยทางสัจจะ ๔ อย่างนี้ ย่อมบรรลุพระนิพพานดับทุกข์. นี่เป็นทางปฏิบัตินำออกจากทุกข์ จนถึงพระอรหันต์ ของภิกษุผู้กำหนด อิริยาบถ ๔ รูปหนึ่ง ฉะนั้นแล.

จบอิริยาบถบรรพ

สัมปชัญญะบรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกกายานุปัสสนา โดยทางอิริยาบถ ๔ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนกโดยทางสัมปชัญญะ ๔ จึงตรัสว่า ยังมีอีกข้อหนึ่งเป็นต้น ในสัมปชัญญะบรรพนั้น คำว่า ก้าวไป ข้างหน้าเป็นต้น ทรงพรรณนาไว้แล้ว ในสามัญญผลสูตร. คำว่า หรือภายใน ความว่า พิจารณาเห็นภายในกายของตน หรือในกายของคนอื่น หรือในกายของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาล โดยกำหนดสัมปชัญญะ ๔ อย่างนี้อยู่. ความเกิด และความเสื่อมของรูปขันธ์นั้นแล พึงนำออกแสดงในคำว่า พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดเป็นต้น แม้ในสัมปชัญญะบรรพนี้. คำนอกจากนี้ ก็ เช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

สติกำหนดสัมปชัญญะ เป็นอริยสัจ ๔

ในสัมปชัญญะบรรพนี้ สติกำหนดสัมปชัญญะ ๔ เป็นทุกขสัจ ตัณหา ที่มีในก่อน อันยังสติกำหนดสัมปชัญญะ ๔ นั้นให้ตั้งขึ้น เป็นสมุทัยสัจ การไม่เกิดทุกขสัจ และสมุทัยสัจทั้งสอง เป็นนิโรธสัจ อริยมรรคมีประการดังกล่าวมาแล้วเป็นมรรคสัจ ภิกษุโยคาวจร ขวนขวายโดยทางสัจจะ ๔ อย่างนี้ ย่อมบรรลุนิพพานดับทุกข์ได้แล. นี่เป็นทางปฏิบัตินำทุกข์ออกจนถึงพระอรหันต์ ของภิกษุผู้กำหนดสัมปชัญญะ ๔ รูปหนึ่งฉะนั้นแล.

จบสัมปชัญญะบรรพ

ปฎิภูมณสิการบรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกกายานุปัสสนาโดยทางสัมปชัญญะ ๕ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนกการใส่ใจถึงกายโดยความเป็นของปฎิภูมณ จึงตรัสว่า ยังมีอีกข้อหนึ่ง เป็นต้น. ในปฎิภูมณสิการบรรพนั้น คำใดที่ควรกล่าวในบาลีเป็นต้นว่า กายนี้แล คำนั้นทั้งหมด ท่านกล่าวไว้แล้วในกายคตาสติกัมมัฏฐาน คัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยพิสดารด้วยอาการทั้งปวง. คำว่า มีปากสองข้าง ความว่า ประกอบด้วยปากทั้งสอง ทั้งข้างล่าง ข้างบน. คำว่า มีอย่างต่าง ๆ คือมีชนิดต่าง ๆ. ในข้อนั้นมีคำเทียบเคียงอุปมาดังต่อไปนี้. ก็กายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ พึงทราบ เปรียบเหมือนได้ มีปากสองข้าง อาการ ๓๒ มีผมเป็นต้น เปรียบเหมือนธัญญาชาติต่างชนิด ที่เขาใส่ปนกันลงไปไปในนั้น พระโยคาวจรเปรียบเหมือนบุรุษมีจักษุ อาการปรากฏชัดแห่งอาการ ๓๒ ของพระโยคาวจร พึงทราบเหมือนอาการที่ธัญญาชาติต่างชนิดปรากฏแก่บุรุษผู้แก้ไถ่นั้นออกแล้ว พิจารณาอยู่.

คำว่า **ภายในก็ดี** ความว่า พิจารณาเห็นภายในกายของตน หรือในกายของคนอื่น หรือในกายของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาล ด้วยการกำหนดอาการ ๓๒ มีผมเป็นต้นอย่างนี้. ข้อต่อไปจากนี้ ก็มีนัยดังที่กล่าวมาแล้ว. ในปฎิภูมณสิการบรรพนี้ ต่างกันอย่างเดียว ก็คือควรประกอบความอย่างนี้ว่า สติกำหนดอาการ ๓๒ เป็นอารมณ์ เป็นทุกขสังแล้วพึงทราบว่าเป็นทางปฏิบัตินำออกจากทุกข์จนถึงพระอรหัต ของภิกษุผู้กำหนดอาการ ๓๒ รูปหนึ่ง. คำนอกจากนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

จบปฎิภูมณสิการบรรพ

ชาตุมนสิการบรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกกายานุปัสสนาโดยทางการใส่ใจ ถึงกายโดยเป็นของปฏิกูล อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนกโดยทางการใส่ใจ ถึงกายโดยความเป็นธาตุ จึงตรัสชาตุมนสิการบรรพว่า ยังมีอีกข้อหนึ่ง เป็นต้น. ในชาตุมนสิการบรรพนั้น มีการพรรณานอรรถพร้อมด้วยข้อเทียบเคียงอุปมา ดังต่อไปนี้. คนฆ่าโคบางคน หรือลูกมือของเขา ที่เขาเลี้ยงดูด้วยอาหาร และค่าจ้าง ฆ่าโคแล้วชำแหละแบ่งออกเป็นส่วน ๆ แล้ว นั่ง ณ ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง คือที่ชุมทางย่านกลางทางใหญ่ ซึ่งไปได้ทั้ง ๔ ทิศ ฉันได ภิภษุ (ผู้บำเพ็ญธาตุกัมมัฏฐาน) ก็ฉันนั้นนั่นแล ย่อมพิจารณากาย ซึ่งชื่อว่าตั้งอยู่ ตามที่ เพราะตั้งอยู่ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง แห่งอิริยาบถทั้ง ๔ และซึ่งชื่อว่าดำรงอยู่ตามที่ เพราะตั้งอยู่ตามที่ อย่างนี้ว่า ในกายนี้มีปฐวีธาตุ อาโป-ธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ.

กายสักว่าธาตุ ๔

ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ว่า เมื่อคนฆ่าโคเลี้ยงโคอยู่ที่ดี นำโคไปยังที่ฆ่าก็ดี นำมาผูกไว้ที่ฆ่าก็ดี กำลังฆ่าก็ดี มองดูโคที่ฆ่าตายแล้วก็ดี ความสำคัญว่าโค ยังไม่หายไปตราบเท่านี้ เขายังไม่ได้ชำแหละโคนั้นออกเป็น ส่วน ๆ ต่อเมื่อเขาชำแหละแบ่งออกแล้ว ความสำคัญว่าโคก็หายไป กลับสำคัญ เนื้อโคไป เขามีได้คิดว่า เราขายโค คนเหล่านี้ซื้อไป ที่แท้ เขาคิดว่า เราขายเนื้อโค คนเหล่านี้ซื้อเนื้อโค เปรียบฉันได แม้ภิภษุนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อครั้งเป็นปุถุชนผู้เขลา เป็นคฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี ความสำคัญว่าสัตว์ หรือบุคคล ยังไม่หายไปก่อนตราบเท่าที่ยังไม่พิจารณาเห็นกายนี้นี้แล ตามที่

ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ แยกออกจากก้อน โดยความเป็นธาตุ ต่อเมื่อเธอ พิจารณาเห็นโดยความเป็นธาตุ ความสำคัญว่าสัตว์จึงหายไป จิตที่ตั้งอยู่ด้วยดี โดยความเป็นธาตุอย่างเดียว. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ภิกษุพิจารณาเห็นกายอันนี้แล ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็น ธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ คู่ก่อนภิกษุ ทั้งหลาย เปรียบเหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ขยัน ฯลฯ วาโย- ธาตุ ดังนี้ฉันนั้น. ก็พระโยคาวจร เปรียบเหมือนคนฆ่าโค ความสำคัญว่า สัตว์เปรียบเหมือนความสำคัญว่าโค อิริยาบททั้ง ๔ เปรียบเหมือนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ความพิจารณาเห็นโดยความเป็นธาตุ เปรียบเหมือนการที่คนฆ่าโคหนึ่ง แบ่งออกเป็นส่วน ๆ นี่เป็นการพรรณนาบาลี ในชาตุมนสิการบรรพนี้. ส่วน ถกกว่าด้วยกัมมัญฐาน ท่านพรรณนาไว้พิสดาร ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว.

คำว่า หรือภายใน ความว่า พิจารณาเห็นภายในกายของตน หรือ ในกายของคนอื่น หรือในกายของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาล ด้วยการ กำหนดธาตุ ๔ ด้วยอาการอย่างนี้อยู่. ข้อต่อไปจากนี้ ก็มีนัยที่กล่าวมาแล้ว ทั้งนั้น. แต่ในที่นี้มีข้อต่างกันอยู่ คือ ฟังประกอบความอย่างนี้ว่า สติ กำหนดธาตุ ๔ เป็นอารมณ์ เป็นทุกขสังขเป็นต้นแล้ว ฟังทราบว่าเป็นทาง ปฏิบัติได้ออกจากทุกข์ของภิกษุผู้กำหนดธาตุ ๔ ดังนี้. ส่วนคำที่เหลือก็เช่นกับ ที่กล่าวมาแล้วแต่ก่อนนั้นแล.

จบชาตุมนสิการบรรพ

นวลีวิถิกาบรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกกายานุปัสสนาโดยทางชาตุมนสิ- การอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนกด้วยนวลีวิถิกาบรรพ ขอกำหนดว่า

ด้วยป่าช้า ๕ ชื่อ จึงตรัสว่ายังมีอีกชื่อหนึ่งเป็นต้น. บรรดาเหล่านั้น บทว่า เหมือนอย่างว่าเห็น คือ เหมือนอย่างว่าพบ. บทว่า สรีระ คือสรีระของ คนตาย. บทว่าที่เขาทิ้งไว้ที่ป่าช้า คือที่เขาปล่อยทิ้งไว้ที่สุสาน. ชากศพที่ชื่อว่า ตายแล้ววันเดียว เพราะเป็นชากศพที่ตายแล้วได้ ๑ วัน. ที่ชื่อว่าตายแล้ว ๒ วัน เพราะเป็นชากศพที่ตายแล้วได้ ๒ วัน. ที่ชื่อว่าตายแล้ว ๓ วัน เพราะ ชากศพที่ตายแล้วได้ ๓ วัน. ที่ชื่อว่าศพที่พองขึ้น เพราะเป็นศพที่พองขึ้นโดย เป็นศพที่ขึ้นอืดตามลำดับตั้งแต่ลิ้นชีพไป เหมือนลูกสูบช่างทองอันพองขึ้นด้วย ลม. ศพที่พองขึ้นนั้นแล ชื่อว่า อุทฐมาตกะ. อีกนัยหนึ่ง ศพที่พองขึ้นน่าเกลียด เพราะเป็นของปฏิกูล เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อุทฐมาตกะ. ศพที่มีสีต่าง ๆ เจือเจียว เรียกว่า ศพที่มีสีเจียวเจือ. ศพที่มีสีเจียวเจือนั้นแล ชื่อว่า วินิลกะ. อีกนัยหนึ่ง ศพที่มีสีเจียวน่าเกลียด เพราะเป็นของปฏิกูล เพราะเหตุนี้จึง ชื่อว่า วินิลกะ. คำว่า วินิลกะ นี้เป็นชื่อของชากศพ มีสีแดง ในที่เนื้อนูนหนา มีสีขาวในที่อันบ่มหนอง โดยมากมีสีเจียว ในที่ควรเจียว คล้ายผ้าห่มสีเจียว. ศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกจากที่ปรแตกทางปากแผลทั้ง ๕ บ้าง ชื่อว่าศพมีน้ำ เหลืองไหล. ศพมีน้ำเหลืองไหลนั้นแล ชื่อว่า วิบุพพะกะ. อีกนัยหนึ่ง ศพมี น้ำเหลืองไหลน่าเกลียด เพราะเป็นของปฏิกูล เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า วิบุพพะกะ. ศพที่เป็นวิบุพพะกะเกิดแล้ว คือถึงความเป็นชากศพมีน้ำเหลือง ไหลอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า วิบุพพะชาตะ. ชื่อว่า โส อิมเมว กาย ความว่า ภิกษุนี้ ใช้ญาณนั้นแหละน้อมนำกายของตนนี้ไปเปรียบกับกายอันนั้น (ชากศพ). เปรียบอย่างไร. เปรียบว่า กายนี้แล มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา ต้องเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้.

กายที่ปราศจากอายุ ใ่อุ่น วิญญาณ เป็นซากศพ

ท่านอธิบายไว้ว่า กายนี้ยังทนยืน เดิน เป็นต้นอยู่ได้ ก็เพราะมี
ธรรม ๓ อย่างนี้คือ อายุ ใ่อุ่น และวิญญาณ แต่เพราะธรรม ๓ อย่างนี้พรา
จากกัน แม้กายนี้ จึงต้องมีอย่างนั้นเป็นธรรมดา คือมีสภาพเปื่อยเน่าอย่าง
นั้นเหมือนกัน ต้องเป็นอย่างนั้น คือจักเป็นประเภทศพขึ้นพองเป็นต้นอย่าง
นั้นเหมือนกัน ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ คือไม่ล่วงพ้นความเป็นศพ
พองขึ้นเป็นต้นอย่างนั้นไปได้.

ชื่อว่า หรือภายใน ความว่า พิจารณาเห็นภายในกายของตน ใน
กายของคนอื่น หรือในกายของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาล ด้วยการ
กำหนดซากศพที่ขึ้นพองเป็นต้นอย่างนี้อยู่.

เทียบกายด้วยซากศพ

บทว่า ขชฺชมานํ อันสัตว์กัดกินอยู่ ได้แก่ศพอันสัตว์มีแรง ก
เป็นต้น จับที่อวัยวะ เช่นท้องเป็นต้น แล้วดึงเนื้อท้อง เนื้อปาก เบ้าตา
เป็นต้น จิกกินอยู่. บทว่า สมํ สโลหิตํ ยังมีเนื้อและเลือด คือศพที่มีเนื้อ
และเลือดยังเหลืออยู่. บทว่า นิมฺมํ สโลหิตมกฺขิตํ ที่ปราศจากเนื้อแต่
เปื้อนเลือด คือเมื่อเนื้อหมดไปแล้ว แต่เลือดยังไม่แห้ง. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงหมายเอาศพประเภทนั้น จึงตรัสว่า นิมฺมํ สโลหิตมกฺขิตํ . บทว่า
อญฺเณน คือศพไปทางทิศอื่น. บทว่า หตฺถญฺจิกํ กระดูกมือ ความว่า กระดูก
มือมีประเภทถึง ๖๔ ชิ้น กระจัดกระจายแยกกันไป. แม้กระดูกทำเป็นต้น
กันยนี้เหมือนกัน. บทว่า เตโรวสุตฺติกานิ เกินปีหนึ่งขึ้นไป คือล่วงปีไปแล้ว.
บทว่า ปุตฺตินิ เป็นของฝุ ความว่า กระดูกอันตั้งอยู่กลางแจ้ง ย่อมฝุเปื่อย

เพราะกระทบ ลม แดด และฝน ส่วนกระดูกที่อยู่ใต้พื้นดิน ย่อมตั้งอยู่ได้นานกว่า. บทว่า จุลณฺณชาตานิ เป็นผง คือเหล็กเป็นผง กระจัดกระจายไป. พึงประกอบความเข้าใจในข้อที่พึงปวงโดยบทว่า ขชฺชฺชฺมานํ อันสัตว์กัณฺธิน เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ว่าเธอก็น้อมกายอันนี้ให้แก่ เข้าไปเทียบกับศพ เป็นต้น.

ชื่อว่า หรือภายใน เป็นต้น ความว่า พิจารณาเห็นภายในกายของตน ในกายของคนอื่น หรือในกายของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาล ด้วยการกำหนดซากศพอันสัตว์กัณฺธิน เป็นต้น จนถึงเป็นกระดูกอันเหล็กเป็นผงอย่างนี้อยู่.

จัดเป็นบรรพ

ป่าช้า ๕ ข้อที่อยู่ในนวลวิถิกาบรรพนี้ บัณฑิตพึงจัดประมวลมาดังนี้ คือ

๑. ข้อที่ตรัสโดยนัยเป็นต้นว่า ศพที่ตายแล้วได้วันหนึ่งบ้าง แม้ทั้งหมดเป็นบรรพอันหนึ่ง.
๒. ข้อที่ว่า ศพที่ฝังกาจิกินบ้าง เป็นต้น เป็นบรรพอันหนึ่ง.
๓. ข้อที่ว่า ร่างกระดูก ที่ยังมีเนื้อ และเลือดมีเส้นเอ็นรัดรึงอยู่ เป็นบรรพอันหนึ่ง.
๔. ข้อว่า ปราศจากเนื้อแต่เปื้อนเลือด มีเส้นเอ็นรัดรึงอยู่เป็นบรรพอันหนึ่ง.
๕. ข้อที่ว่า ปราศจากเนื้อและเลือด มีเส้นเอ็นรัดรึงอยู่เป็นบรรพอันหนึ่ง.
๖. ข้อที่ว่า กระดูกทั้งหลาย ที่ปราศจากเส้นเอ็นรัดรึงแล้ว เป็นต้น เป็นบรรพอันหนึ่ง.

๗. ข้อที่ว่า กระจุกทั้งหลาย ขาว คล้ายสีสังข์ เป็นบรรพอันหนึ่ง.
 ๘. ข้อที่ว่า กระจุกทั้งหลายที่กองเรียวยาว เกินหนึ่งปีขึ้นไปเป็นบรรพอันหนึ่ง.
 ๙. ข้อที่ว่า กระจุกทั้งหลายที่ผุ แผลกเป็นผงเป็นบรรพอันหนึ่ง.
- พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงปาฐาทั้ง ๙ แล้ว จะทรงจบกายานุปัสสนา จึงตรัสคำนี้ว่า เอว โข ภิกขเว อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลายเป็นต้น.

สติกำหนดซากศพเป็นอริยสัจ ๔

ในนวลสี่เวลาบรรพนั้น สติอันกำหนดปาฐาทั้ง ๙ ข้อ เป็นทุกขสังขัตถะที่มีมาก่อน ที่ยังสตินั้นให้เกิดขึ้น เป็นสมุทัยสังข การหยุดทุกขสังข และสมุทัยสังขทั้งสอง เป็นนิโรธสังข อริยมรรคอันกำหนดทุกข ละสมุทัย มินิโรธ เป็นอารมณฺ์ เป็นมรรคสังข ภิกษุผู้โยคาวจร ขวบขวายด้วยอำนาจสังขจะอย่างนี้ย่อมบรรลุพระนิพพานดับทุกขได้ดังนี้. อันนี้เป็นทางปฏิบัติได้ออกจากทุกขจนถึงพระอรหัต ของเหล่าภิกษุผู้กำหนดปาฐาทั้ง ๙ ข้อ อย่างนี้แล.

จบนวลสี่เวลาบรรพ.

ก็กายานุปัสสนา ๑๔ บรรพคืออานาปานบรรพ ๑ อิริยาบถบรรพ ๑ จตุสัมปชัญญบรรพ ๑ ปฏิภูมมนสิการบรรพ ๑ ธาตุมนสิการบรรพ ๑ สิวติกา ๙ บรรพเป็นอันจบลง ด้วยคำพรรณนามีประมาณเพียงเท่านั้น.

ใน ๑๔ บรรพนั้น อานาปานบรรพ กับ ปฏิภูมมนสิการบรรพ ๒ บรรพนี้เท่านั้น เป็นอัปนากรรมฐาน ส่วน ๑๒ บรรพที่เหลือ เป็นอุปจารกรรมฐานอย่างเดียว เพราะตรัสไว้โดยการพิจารณาเห็นโทษแห่งกายอันเกี่ยวข้องกับปาฐา ดังนี้แล.

จบกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑๔ วิธีอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะตรัสเวทนานุปัสสนา ๕ วิธี จึงตรัสว่า กถญจ ภิกขเว ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาเป็นอย่างไรเล่า เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขเวทนา ความว่า ภิกษุกำลังเสวยเวทนาที่เป็นสุข ทางกายก็ดี ทางใจก็ดี ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา. จะวินิจฉัยในคำนั้น แม้เด็กทารกที่ยังนอนหงาย เมื่อเสวยสุขในคราวดื่มน้ำนม เป็นต้น ก็รู้ชัดว่าเราเสวยสุขเวทนาจริงอยู่. แต่คำว่า สุขเวทนาเป็นต้นนี้ มิได้ตรัสหมายถึงความรู้สึกเช่นนั้น. เพราะความรู้สึกเช่นนั้น มิละความเห็นว่าเป็นสัตว์ ไม่ถอนความสำคัญว่า เป็นสัตว์ ไม่เป็นกัมมัญฐานหรือสติปัฏฐานภาวนาเลย. ส่วนความรู้สึกของภิกษุนี้ ละความเห็นว่าเป็นสัตว์ ถอนความสำคัญว่าเป็นสัตว์ได้ ทั้งเป็นกัมมัญฐาน เป็นสติปัฏฐานภาวนา. ก็คำนี้ตรัสหมายถึงความเสวยสุขเวทนาพร้อมทั้งที่รู้ตัวอยู่ อย่างนี้ว่า ใครเสวย ความเสวยของใคร เสวยเพราะเหตุไร.

สักว่าเวทนาไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

จะวินิจฉัยในปัญหาเหล่านั้น ถ้ามว่า ใครเสวย ตอบว่า มิใช่สัตว์หรือบุคคลไร ๆ เสวย. ถ้ามว่า ความเสวยของใคร ตอบว่า มิใช่ความเสวยของสัตว์ หรือบุคคลไร ๆ. ถ้ามว่า เสวยเพราะเหตุไร ตอบว่า ก็เวทนาของภิกษุนั้นมีวัตถุเป็นอารมณ์ อย่างเดียว เหตุนั้น เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายเสวยเวทนา เพราะทำวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา มีสุขเวทนา เป็นต้นนั้น ๆ ให้เป็นอารมณ์ ก็คำว่า เราเสวยเวทนา เป็นเพียงสมมติเรียกกัน เพราะยึดถือความเป็นไปแห่งเวทนานั้น. เธอกำหนดว่า สัตว์ทั้งหลาย เสวยเวทนาเพราะ

พระสูตรต้นคปิฎก ที่ฉนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้า 311
ทำวัตถุให้เป็นอารมณ์ อย่างนี้ พึงทราบว่า เธอย่อมรู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา
เหมือนพระเถระรูปหนึ่ง ซึ่งสำนักอยู่ที่จิตตลบรรพต.

พระเถระผู้เสวยทุกขเวทนา

ได้ยินว่า พระเถระทุนทรา ย กลิ้งเกลือกอยู่ด้วยเวทนากล้าแข็ง คราว
อาหารไม่ผาสุก. ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งเรียนถามว่า ท่านเจ็บตรงไหนขอรับ. ท่าน
ตอบว่าบอกที่เจ็บไม่ได้ดอกเธอ ฉันทำวัตถุเป็นอารมณ์ เสวยเวทนา. ถามว่า
ตั้งแต่เวลา รู้ชัดอย่างนั้น ท่านอดกลั้นไว้ ไม่ควรหรือขอรับ. ตอบว่า ฉันจะ
อดกลั้นนะเธอ. ภิกษุหนุ่มกล่าวว่า อดกลั้นได้ก็ดีนะสิ ขอรับ. พระเถระก็อดกลั้น
(ทุกขเวทนา). โรคลมก็ฝ่าแกลงถึงหัวใจ ใส้ของพระเถระก็ออกมากองบนเตียง.
พระเถระชี้ให้ภิกษุหนุ่มดู ถามว่า อดกลั้นขนาดนี้ควรไหม. ภิกษุหนุ่มก็นิ่ง.
พระเถระก็ประกอบความเพียรสม่ำเสมอ บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา
ทั้งหลายเป็นพระอรหัตสมสีลี ปรินิพพานแล้ว.

อนึ่ง ภิกษุผู้เจริญเวทนานุปัสสนาสติปัญฐานั้น เสวยทุกขเวทนา ฯลฯ
อทุกขมสุขเวทนาปราศจากอามิสอยู่ ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนา ฯลฯ อทุกขมสุข-
เวทนา ปราศจากอามิสเหมือนเมื่อเธอเสวยสุขเวทนาแล.

เวทนาเป็นอรูปกัมมัญฐาน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสรูปรูปกัมมัญฐานด้วยประการฉะนี้แล้ว เมื่อ
จะตรัสรูปรูปกัมมัญฐาน แต่เพราะที่ตรัสด้วยอำนาจ ผัสสะ หรือด้วยอำนาจจิต
กัมมัญฐานไม่ปรากฏชัด ปรากฏเหมือนมิดมัว ส่วนความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
ทั้งหลาย ปรากฏชัด กัมมัญฐานปรากฏชัดด้วยอำนาจเวทนา ฉะนั้น จึงตรัส
อรูปกัมมัญฐานด้วยอำนาจเวทนา แม้ในพระสูตรนี้ เหมือนอย่างในสักกปัญหา-

สูตร. กถามรรค ในพระสูตรนี้นั้น ฟังทราบโดยนัยที่ตรัสไว้ในสกกปัญหสูตร
แล้วนั้นแล้ว ก็กัมมัญฐานมี ๒ อย่าง คือ รูปกัมมัญฐาน และ อรูปกัมมัญฐาน
ดังนี้ เป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัย ในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานนั้น ในคำว่า สุขเวทนา
ดังนี้ เป็นต้น มีปริยาย (ทาง) แห่งความรู้ชัดอีกอย่างหนึ่ง ดังต่อไปนี้. ชื่อว่า
สุข เวทน เวทียามีติ ปชานาติ รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา ความว่า
เมื่อเสวยสุขเวทนา เพราะขณะเสวยสุขเวทนา ไม่มีทุกข์เวทนา ก็รู้ชัดว่า เรา
เสวยสุขเวทนาดังนี้. เพราะฉะนั้น ขึ้นชื่อว่าเวทนาไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะในขณะที่ไม่มีทุกข์เวทนาที่เคยมีมาก่อน และ
เพราะก่อนแต่นี้ ก็ไม่มีสุขเวทนา. เธอรู้ตัวในสุขเวทนานั้นอย่างนี้. สมจริง
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ (ใน ทีฆนขสูตร มุลปิณณาสก มัชฌิมนิกาย)
ดังนี้ว่า **ดูก่อนอัคริเวสสนะ สมัยใด เสวยสุขเวทนา สมัยนั้น หาเสวย-**
ทุกข์เวทนาไม่ หาเสวยอทุกข์มสุขเวทนาไม่ ย่อมเสวยสุขเวทนาเท่านั้น สมัยใด
เสวยทุกข์เวทนา ฯลฯ เสวยอทุกข์มสุขเวทนา สมัยนั้น **หาเสวยสุขเวทนาไม่**
หาเสวยทุกข์เวทนาไม่ เสวยแต่ทุกข์มสุขเวทนาเท่านั้น **ดูก่อนอัคริเวสสนะ**
แม้สุขเวทนาแล ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้น
ไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางไปเป็นธรรมดา มี
ความดับไปเป็นธรรมดา แม้ทุกข์เวทนาเล่า ฯลฯ แม้ทุกข์มสุขเวทนาเล่า
ไม่เที่ยง ฯลฯ มีความดับไปเป็นธรรมดา **ดูก่อนอัคริเวสสนะ อริยสาวกสดับ**
แล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายแม้ในสุขเวทนา แม้ในทุกข์เวทนา แม้ใน
อทุกข์มสุขเวทนา เมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้น
เมื่อหลุดพ้น ย่อมหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำก็ทำเสร็จแล้ว กิจอย่างอื่นเพื่อเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกดังนี้.

เวทนาที่เป็นสามิสและนิรามิส

จะวินิจฉัยในชื่อว่า สามิส วา สุขํ หรือสุขเวทนาที่มีอมิส เป็นต้น โสมนัสสเวทนาอาศัยอมิสคือกามคุณ ๕ อาศัยเรือน ๖ ชื่อว่า สามิสสุขเวทนา โสมนัสสเวทนาอาศัยเนกขัมมะ ๖ ชื่อว่า นิรามิสสุขเวทนา โทมณัสสเวทนา อาศัยเรือน ๖ ชื่อว่า สามิสทุกขเวทนา โทมณัสสเวทนาอาศัยเนกขัมมะ ๖ ชื่อว่า นิรามิสทุกขเวทนา อุเบกขเวทนาอาศัยเรือน ๖ ชื่อว่า สามิสอทุกขม- สุขเวทนา อุเบกขาอันอาศัยเนกขัมมะ ๖ ชื่อว่า นิรามิสอทุกขมสุขเวทนา. อนึ่ง การจำแนกเวทนาแม่เหล่านั้้นท่านกล่าวไว้ในสักกปัญหสูตรแล้วแล.

เวทนาในเวทนานอก

ชื่อว่า อิติ อชฺฌตฺตํ วา หรือภายใน ความว่า พิจารณาเห็น เวทนาในเวทนาทั้งหลายของตน ในเวทนาทั้งหลายของคนอื่น หรือใน เวทนาทั้งหลายของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาล ด้วยการกำหนดสุขเวทนา เป็นต้น อย่างนี้อยู่. ส่วนในชื่อว่า สมุทยธมฺมานุปฺปตฺติ วา พิจารณาเห็น ธรรมคือความเกิด (ในเวทนาทั้งหลาย) นี้ มีวินิจฉัยว่า ภิกษุเมื่อเห็นความ เกิด และความเสื่อม แห่งเวทนาทั้งหลายด้วยอาการอย่างละ ๕ ว่า เพราะ อวิชชาเกิด จึงเกิดเวทนาดังนี้เป็นต้น ฟังทราบว่ เธอพิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดในเวทนาทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือความเสื่อม ในเวทนา ทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดในเวทนาทั้งหลาย ตามกาล อยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือความเสื่อมในเวทนาทั้งหลาย ตามกาลอยู่. ข้อต่อ จากนี้ไปก็มีนัยดังที่กล่าวมาแล้วในกายนุปัสสนานั้้นแล.

สติกำหนดเวทนาเป็นอริยสัจ ๔

แต่ในเวทนานุปัสสนานี้ มีข้อต่างกันอย่างเดียว คือพึงประกอบความ
อย่างนี้ว่า สติที่กำหนดเวทนาเป็นอารมณ์ เป็นทุกขสังเป็นต้นแล้ว พึงทราบว่าเป็น
เป็นทางปฏิบัตินำออกจากทุกข์ของภิกษุผู้กำหนดเวทนาเป็นอารมณ์. คำที่เหลือ
ก็มีความเช่นนั้นเหมือนกัน.

จบเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๘. วิธี อย่าง
นี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะตรัสจิตตานุปัสสนา ๑๖ วิธี จึงตรัสว่า กถญจ ภิกษเว
คูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตตานุปัสสนา เป็นอย่างไรเล่าเป็นต้น.

จำแนกอารมณ์ของจิต

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า จิตมีราคะ คือจิตที่เกิดพร้อมด้วยโลภะ ๘
อย่าง. บทว่า จิตปราศจากราคะ คือ จิตที่เป็นกุศล แล อพยากถุตฝ่าย
โลกิยะ. แต่ข้อนี้ เป็นการพิจารณา มิใช่เป็นการขมุนมธรรม เพราะฉะนั้นใน
คำว่า จิตมีราคะ นี้ จึงไม่ได้โลกุตตรจิต แม้แต่บทเดียว. อกุศลจิต ๔ ดวง
ที่เหลือ จึงไม่เข้าบทต้น ไม่เข้าบทหลัง. บทว่า จิตมีโทสะ ได้แก่จิต ๒
ดวง ที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส. บทว่า จิตปราศจากโทสะ ได้แก่จิตที่เป็น
กุศล แล อพยากถุตฝ่ายโลกิยะ. อกุศลจิต ๑๐ ดวงที่เหลือ ไม่เข้าบทต้น ไม่
เข้าบทหลัง. บทว่า จิตมีโมหะ ได้แก่จิต ๒ ดวง คือ จิตที่เกิดพร้อมด้วย

วิจิกิจฉาดวง ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยอุทฺธจะดวง ๑. แต่เพราะโมหะย่อมเกิดได้ใน
อกุศลจิตทั้งหมด ฉะนั้น แม้อกุศลจิตที่เหลือ ก็ควรได้ในบทว่าจิตมีโมหะนี้
โดยแท้. จริงอยู่ อกุศลจิต ๑๒ (โลภมูล ๘ โทสมูล ๒ โมหมูล ๒) ท่าน
ประมวลไว้ใน ทุกกะ (หมวด ๒) นี้เท่านั้น. บทว่า จิตปราศจากโมหะ
ได้แก่จิตที่เป็นกุศล และอพยากฤตฝ่ายโลกิยะ. บทว่า จิตหลุดได้แก่จิตที่
ตกไปในถิ่นมิถะ. กิจที่ตกไปในถิ่นมิถะนั้น ชื่อว่า จิตหลุด. บทว่า
ฟุ้งซ่าน ได้แก่จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุทฺธจะ จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุทฺธจะนั้น
ชื่อว่า จิตฟุ้งซ่าน. บทว่า จิตเป็นมหัคคตะ ได้แก่จิตที่เป็นรูปาวจร และ
อรูปาวจร. บทว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ ได้แก่จิตที่เป็นกามาวจร. บทว่า
สอตุตฺถิ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า ได้แก่จิตที่เป็นกามาวจร. บทว่า อนุตฺถิ จิต
ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ได้แก่จิตที่เป็นรูปาวจร และอรูปาวจร. แม้ในจิตเหล่านั้น
จิตที่ชื่อว่า สอตุตฺถะ ได้แก่จิตเป็นรูปาวจร จิตชื่อว่า อนุตฺถะ ได้แก่จิตที่เป็น
อรูปาวจร. บทว่า สุมาหิตฺติ จิตตั้งมั่นแล้ว ได้แก้อัปนาสมาธิหรืออุปปจาร
สมาธิ. บทว่า อสมาหิตฺติ จิตไม่ตั้งมั่น ได้แก่จิตที่เว้นจากสมาธิทั้งสอง. บทว่า
วิมุตฺติ จิตหลุดพ้น ได้แก่จิตหลุดพ้นด้วยตทั้งควิมุตติ และวิกขัมภณวิมุตติ.
บทว่า อวิมุตฺติ จิตไม่หลุดพ้น ได้แก่จิตที่เว้นจากวิมุตติทั้งสอง. ส่วนสมุจ-
เฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ ไม่มีโอกาสในบทนี้เลย.

จิตในจิตนอก

คำว่า อิติ อชฺฌตฺติ วา หรือภายใน ความว่า ภิกษุโยคาวจร
กำหนดจิตที่เป็นไปในสมัยใด ๆ ด้วยการกำหนดจิตมีรากะเป็นต้น อย่างนี้
ชื่อว่าพิจารณาเห็นจิตในจิตของตน หรือในจิตของคนอื่น ในจิตของตน
ตามกาล หรือในจิตของคนอื่นตามกาลอยู่. ก็ในคำว่า พิจารณาเห็นธรรม

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 316
คือความเกิดนี้ ฟังนำความเกิดและความเสื่อมแห่งวิญญาณออกเทียบเคียงด้วย
อาการอย่างละ ๕ ว่า เพราะเกิดอวิชา วิญญาณ จึงเกิดดังนี้ เป็นต้น. ข้อต่อ
ไปจากนี้ ก็มีนัยดังกล่าวมาแล้วแล.

สติกำหนดจิตเป็นอริยสัจ ๔

แต่ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้ มีข้อแตกต่างกันอย่างเดียว คือฟัง
ประกอบความว่า สติที่กำหนดจิตเป็นอารมณ์ เป็นทุกขสัจ ดังนี้ เป็นต้น
แล้วฟังทราบว่าเป็นทางปฏิบัติनाออกจากทุกข์ ของภิกษุผู้กำหนดจิตเป็น
อารมณ์. คำที่เหลือ ก็เช่นเดียวกันนั้นแล.

จบจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑๖ วิธี อย่าง
นี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะตรัสธัมมานุปัสสนา ๕ วิธี จึงตรัสว่า กถญจ ภิกขเว
คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ธัมมานุปัสสนา เป็นอย่างไรเล่า เป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการกำหนดรูปกัมมัฏฐานล้วน
ด้วยกายานุปัสสนา ตรัสการกำหนดอรูปกัมมัฏฐานล้วน ๆ ด้วยเวทนานุปัสสนา
และจิตตานุปัสสนา. บัดนี้ เพื่อจะตรัสการกำหนดรูปกัมมัฏฐานกับ อรูปกัมมั-
ฏฐานผสมกัน จึงตรัสว่า กถญจ ภิกขเว คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ธัมมานุปัสสนา
เป็นอย่างไรเล่า เป็นต้น.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสการกำหนดรูปขันธ์ด้วยกายานุปัสสนา
ตรัสการกำหนดเวทนาขันธ์ด้วยเวทนานุปัสสนา ตรัสการกำหนดวิญญาณขันธ์

ด้วยจิตตานุปัสสนา. บัดนี้ เพื่อจะตรัสแต่การกำหนดสติญาณขั้น และ
สังขารขั้น จึงตรัสว่า **กถญจ ภิกขเว** คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รั้มนานุปัสสนา
เป็นอย่างไรเล่าเป็นต้น.

นិเวรณบรรพ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺหฺตํ** มีอยู่ คืออยู่พร้อมด้วยอำนาจฟุ้ง
ขึ้นเนื่อง ๆ. บทว่า **อสนฺหฺตํ** ไม่มีอยู่คือไม่มีอยู่พร้อม เพราะไม่ฟุ้งขึ้น หรือ
เพราะละได้แล้ว. บทว่า ก็โดยประการใด ความว่า กามฉันท์เกิดขึ้น
เพราะเหตุใด. บทว่า **ตถญจ ปชานาติ** ก็รู้ชัดประการนั้น คือรู้ชัดเหตุนั้น.
ทุก ๆ บท ฟังทราบความโดยนัยนี้แล.

เหตุเกิดกามฉันท์

ในนิมิตทั้งสองนั้น กามฉันท์ย่อมเกิดขึ้นเพราะมนสิการโดยไม่แยกคาย
ในสุกนิมิต. สิ่งที่งามก็ดี อารมณ์ที่งามก็ดี ชื่อว่าสุกนิมิต. การใส่ใจโดยไม่มีอุบาย
การใส่ใจนอกทาง การใส่ใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข
ในสิ่งที่มีชั่วตัวตนว่าตัวตน หรือในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ชื่อว่า อโยนิโสมนสิการ
(การใส่ใจโดยไม่แยกคาย). เมื่อภิกษุทำอโยนิโสมนสิการนั้นให้เป็นไปมาก ๆ
ในสุกนิมิตนั้น กามฉันท์ย่อมเกิดขึ้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกนิมิต
มีอยู่ การทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในสุกนิมิตนั้น นี้เป็นอาหาร เพื่อความ
เกิดขึ้นแห่งกามฉันท์ที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อทำให้กามฉันท์ที่เกิดแล้วให้กำเริบ
ยิ่งขึ้นดังนี้.

เหตุละกามฉันท

ส่วนกามฉันทนั้น จะละได้ก็ด้วยโยนิโสมนสิการ (การใส่ใจโดย
แยบคาย) ในอสุกนิमित. สิ่งที่ไม่งามก็ดี อารมณ์ที่ไม่งามก็ดี. ชื่อว่า อสุกนิमित.
การใส่ใจโดยอุบาย การใส่ใจถูกทาง การใส่ใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ใน
สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าทุกข์ ในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าไม่ใช่ตัวตน หรือในสิ่งที่ไม่งามว่าไม่
งาม ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ. เมื่อภิกษุทำโยนิโสมนสิการนั้นให้เป็นที่ไปมาก ๆ
ในอสุกนิमितนั้น ย่อมละกามฉันทเสียได้. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อสุกนิमित
มีอยู่ การทำให้มาก ๆ ซึ่งโยนิโสมนสิการในอสุกนิमितนั้น นี้เป็นอาหาร เพื่อ
ความไม่เกิดแห่งกามฉันทที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อละกามฉันทที่เกิดแล้ว.

ธรรมสำหรับละกามฉันท

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นที่ไปเพื่อละกามฉันท คือ ๑.
การถืออสุกนิमितเป็นอารมณ์ ๒. การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอสุกภูวนา ๓. การ
รักษาทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ๔. ความรู้จักประมาณในโภชนะ ๕. ความมี
กัลยาณมิตร ๖. พุคแต่เรื่องที่เป็นสปปายะ (เป็นที่สบาย). จริงอยู่ เมื่อภิกษุ
กำหนดอสุกนิमित ๑๐ อย่างอยู่ ก็ละกามฉันทได้. เมื่อเจริญอสุก ๑๐ ก็ดี เมื่อ
ปิดทวารในอินทรีย์ทั้งหลายก็ดี รู้จักประมาณในโภชนะ เพราะเมื่อมีโอกาสจะ
บริโภค ๔-๕ คำมีอยู่ ก็ดื่ม น้ำ ยังอดตภาพให้เป็นที่ไปได้ก็ย่อมละกามฉันทได้.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ (ในขุททกนิกาย เถรคาถา) ว่า

จตุตตโร ปญจ อาโลเป อภุตฺวา ปีเว

อลํ ผาสฺวหาราย

ปหิตตตฺตสฺส ภิกฺขุโน

ภิกษุพึงเว้นคำข้าวเสย ๔-๕ คำ เลิก

ฉันทัน แล้วตีมน้ำเสย นี้เป็นข้อปฏิบัติอัน

สมควรสำหรับภิกษุผู้มีตนอันส่งไปแล้ว.

แม้ภิกษุผู้เสพกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นผู้ยินดี ในการเจริญอสุก เช่น พระติสสเถระ ผู้เจริญอสุกก็มีภูฐาน ก็ย่อมละกามฉันทันที่ได้. แม้ด้วยการเจรจาปรารภเรื่องเป็นที่สบาย อันอาศัยอสุก ๑๐ ในอิริยาบถยืนและนั่งเป็นต้น ก็ย่อมละกามฉันทันที่ได้. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละกามฉันทันนี้. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า ก็กามฉันทันที่ละได้แล้ว ด้วยธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมไม่เกิดอีกต่อไปด้วยอรหัตมรรค.

เหตุเกิดพยาบาท

ส่วนพยาบาท ย่อมเกิด เพราะอโยนิโสมนสิการในปฏิฆนิमित. ปฏิฆะ (ความขุ่นใจ) ก็ดี อารมณ์อันช่วยให้เกิดปฏิฆะก็ดี ชื่อว่า ปฏิฆนิमित ในคำว่า ปฏิฆนิमित เป็นต้น. อโยนิโสมนสิการ มีลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน ในธรรมทั้งปวง. เมื่อภิกษุทำอโยนิโสมนสิการนั้นให้เป็นที่ไปมากๆ ใน (ปฏิฆะ) นิमितนั้น พยาบาทย่อมเกิด. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ (ในสังยุตตนิยามหาวรรค) ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิฆนิमितมีอยู่ การไม่ทำให้มากซึ่ง อโยนิโสมนสิการ ในปฏิฆนิमितนั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความเกิดแห่งพยาบาทที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อทำให้พยาบาทที่เกิดแล้ว กำริบเสิบสานขึ้นดังนี้.

เหตุละพยาบาท

แต่พยาบาทนั้น จะละได้ก็ด้วยการใส่ใจโดยแยบคาย ในเมตตาเจโต-วิมุตติ. ในคำว่า เมตตาเจโตวิมุตตินั้น เมื่อพูดกันถึงเมตตา ย่อมควรทั้งอัปนา

ทั้งอุปจาระ. บทว่า เมตตาเจโตวิมุตติ ได้แก่อัปปนาโยนิโสมนสิการมีลักษณะดังกล่าวแล้ว. เมื่อภิกษุทำโยนิโสมนสิการให้เป็นไปมากๆ ในเมตตาเจโตวิมุตตินั้น ย่อมละพยาบาทได้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ (ในสังยุต-กายมหาวรรค) ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในเมตตาเจโตวิมุตตินั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งพยาบาทที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อละพยาบาทที่เกิดแล้วดังนี้.

ธรรมสำหรับละพยาบาท

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการย่อมเป็นไป เพื่อละพยาบาท คือ ๑. การกำหนดนิมิตในเมตตาเป็นอารมณ์ ๒. การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งเมตตาภาวนา ๓. การพิจารณาถึงความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ๔. การทำให้มากซึ่งการพิจารณา ๕. ความมีกัลยาณมิตร ๖. การพูดแต่เรื่องที่เป็นที่สบาย.

จริงอยู่ แม้เมื่อภิกษุกำหนดเมตตาก็มีมาตรฐาน ด้วยการแผ่เมตตาไปทั่วทิศโดยเจาะจงหรือไม่เจาะจงอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมละพยาบาทได้. เมื่อภิกษุเจริญเมตตา โดยแผ่ไปทั่วทิศโดยเจาะจง ไม่เจาะจงก็ดี เมื่อพิจารณาถึงความที่ตนและคนอื่นมีกรรมเป็นของ ๆ ตนอย่างนี้ว่า ท่านโกรธคนนั้น จะทำอะไรเขาได้ ท่านอาจจักทำศีลเป็นต้นของเขาให้พินาศได้หรือ ท่านมาแล้วด้วยกรรมของตน จักไปด้วยกรรมของคนนั้นแล ขึ้นชื่อว่าโกรธผู้อื่น ก็เป็นเช่นเดียวกับผู้ปรารถนาจะจับถ่านไฟที่คุโชน ซึ่งเหล็กอันร้อนจัดและอุจจาระเป็นต้น ประหารผู้อื่นฉะนั้น หรือถึงคนนั้น โกรธท่าน จักทำอะไรได้ เขาจักอาจทำศีลเป็นต้นของท่านให้พินาศได้หรือ เขามาด้วยกรรมของตนก็จักไปตามกรรมของเขานั้นแหละ ความโกรธนั้นจักตกลงบนกระหม่อมของเขานั้นเอง เหมือนประหาร

ผู้ไม่ประหารตอบ และเหมือนนำธุลีซัดไปในที่ทวนลมฉะนั้นดังนี้ก็ดี เมื่อพิจารณากรรมมีสสกตาทั้งสองหยุดอยู่ในการพิจารณาก็ดี คบกัลยาณมิตรผู้ยินดีในการเจริญเมตตา เช่น ท่านพระอัสสสุตเถระก็ดี ย่อมละพยายามได้. แม้ด้วยการเจรจาเรื่องที่เป็นที่สบายซึ่งอาศัยเมตตา ในอิริยาบถทั้งหลายมียืน นั่ง เป็นต้น ก็ละพยายามได้. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละพยายามดังนี้. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า ก็พยายามที่ละได้แล้วด้วยธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมไม่เกิดต่อไปด้วยอนาคามิมรรค.

เหตุเกิดถีนมิทชะ

ถีนมิทชะ ย่อมเกิดด้วยโยนิโสมนสิการในธรรมทั้งหลาย มี อรติ เป็นต้น ความไม่ยินดีด้วยกับเขา (ริษยา) ชื่อว่า อรติ. ความคร้านกายชื่อว่า ตันที. ความบิดกาย (บิดจีเกียจ) ชื่อว่า วิชัมภิตา. ความมีนเพราะอาหาร ความกระวนกระวายเพราะอาหารชื่อว่า ภัตตสัมมทชะ. อาการ คือ ความย่อหย่อนแห่งจิต ชื่อว่าความย่อหย่อนแห่งจิต. เมื่อภิกษุทำโยนิโสมนสิการให้เป็นไปมาก ๆ ในอรติ เป็นต้นนี้ ถีนมิทชะย่อมเกิด. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกายมหารวรรค) ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่ยินดี ความคร้านกาย ความบิดกาย ความเมาอาหาร ความหดหู่แห่งจิตมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านี้ นี้เป็นอาหารเพื่อความเกิดแห่งถีนมิทชะที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อทำถีนมิทชะที่เกิดแล้วให้กำเริบเสิบสานยิ่งขึ้นดังนี้.

เหตุละถีนมิทชะ

แต่ถีนมิทชะนั้น จะละได้ด้วยโยนิโสมนสิการในธรรมทั้งหลายมี อารกธาตุ เป็นต้น. ความเพียรเริ่มแรก ชื่อว่าอารกธาตุ. ความเพียรที่มีกำลังกว่า

อารภชาตุนั้น เพราะออกไปพ้นจากความเกียจคร้านแล้ว ชื่อว่านิกมมชาตุนั้น เพราะล่องฐานอื่น ๆ ชื่อว่าปรักกมมชาตุนั้น (ก้าวไปข้างหน้า, บากบั่น). เมื่อภิกษุทำโยนิโสมนสิการให้เป็นไปมาก ๆ ในความเพียร ๓ ประเภทนี้ ย่อมละถีนมิทระได้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาตุนั้นคือความเริ่มความเพียร ชาตุนั้นคือความออกไปพ้นจากความเกียจคร้าน ชาตุนั้นคือความก้าวไปข้างหน้ามีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ ในชาตุนั้นนี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งถีนมิทระที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อละถีนมิทระที่เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้.

ธรรมสำหรับละถีนมิทระ

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละถีนมิทระ คือ

๑. การกำหนดนิมิตในโกชนะส่วนเกิน
๒. การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
๓. การใส่ใจถึงอาโลกสัญญา (คือความสำคัญว่าสว่าง ๆ)
๔. การอยู่กลางแจ้ง
๕. ความมีกัลยาณมิตร
๖. การเจรจาแต่เรื่องที่เป็นที่สบาย

เพราะว่า เมื่อภิกษุบริโภคนิโคชนะ เหมือนพราหมณ์ที่ซื้ออาหารหัตถกะ ที่ซื้อตัตตวัฏฏกะ ที่ซื้ออสังสาฎกะ ที่ซื้อกาภมาสกะ และที่ซื้อภุตตวมิตกะ นั่งในที่พักกลางคืน และ ที่พักกลางวัน กระทำสมณธรรมอยู่ ถีนมิทระย่อมมาท่วมทับได้เหมือนช้างใหญ่ แต่ถีนมิทระนั้นจะไม่มีแก่ภิกษุที่เว้นโอกาสบริโภคนิโคช ๔-๕ คำแล้ว คิมน้ำคิมยังอดคภาพให้เป็นไปเป็นปกติ เพราะเหตุนั้น เมื่อภิกษุกำหนดนิมิต ในโกชนะส่วนเกินอย่างนี้ ย่อมละถีนมิทระได้ เมื่อภิกษุเข้าสู่ถีนมิทระในอิริยาบถใด เปลี่ยนอิริยาบถเป็นอย่างอื่น จากอิริยาบถนั้นเสียก็ละถีนมิทระได้. เมื่อภิกษุใส่ใจแสงจันทร์ แสงประทีป แสงคบเพลิง ในเวลา

กลางคืน แสงอาทิตย์เวลากลางวันก็ดี อยู่ในที่กลางแจ้งก็ดี เสพกัลยาณมิตร ผู้ละถีนมิทระได้เช่นท่านพระมหากัสสปเถระก็ดีก็ ละถีนมิทระได้. แม้ด้วยการ เจริจาแต่เรื่องที่เป็นที่สบาย ที่อาศัยจุดงค์ในอิริยาบถทั้งหลาย มียืน นั่ง เป็นต้น ก็ละถีนมิทระได้. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมเป็น ไปเพื่อละถีนมิทระ. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า ถีนมิทระที่ละได้ด้วยธรรม ๖ ประการ จะไม่เกิดต่อไปด้วยอรหัตมรรคดังนี้.

เหตุเกิดอุทธัจจกุกกุจจะ

อุทธัจจกุกกุจจะ ย่อมเกิดด้วยอโยนิโสมนสิการ ในความไม่สงบ แห่งใจ. อาการที่ไม่สงบ ชื่อว่าความไม่สงบ. คำนี้โดยอรรถก็คือ อุทธัจจกุกกุจจะ นั่นเอง. เมื่อภิกษุทำอโยนิโสมนสิการให้เป็นไปมากๆในความไม่สงบแห่งใจนั้น อุทธัจจกุกกุจจะย่อมเกิด. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ (ใน สังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่สงบแห่งใจ มีอยู่ การทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการ ในความไม่สงบแห่งใจนั้น นี้เป็น อาหารเพื่อความเกิดแห่งอุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อทำอุทธัจจกุกกุจจะ ที่เกิดแล้ว ให้กำเริบเสิบสานยิ่งขึ้นดังนี้.

เหตุละอุทธัจจกุกกุจจะ

แต่อุทธัจจกุกกุจจะนั้น จะละได้ก็ด้วยอโยนิโสมนสิการในความสงบ แห่งใจ กล่าวคือ สมาธิ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ (ใน สังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสงบแห่งใจมีอยู่ การทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการ ในความสงบแห่งใจนั้น นี้เป็นอาหารเพื่อ ความไม่เกิดแห่งอุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อละอุทธัจจกุกกุจจะที่เกิด แล้วดังนี้.

ธรรมสำหรับละอุทธัจจกุกกุจจะ

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทธัจจกุกกุจจะ คือ ๑. ความสดับมาก ๒. ความสอบถาม ๓. ความชำนาญในวินัย ๔. ความคบผู้เจริญ ๕. ความมีกัลยาณมิตร ๖. การเจรจาแต่เรื่องที่เป็นที่สบาย.

จริงอยู่ เมื่อภิกษุแม้ร่ำเรียน ทั้งบาลี ทั้งอรรถกถานิยามหนึ่ง สอง-สาม-สี่ นิกาย หรือ ๕ นิกาย ย่อมละอุทธัจจกุกกุจจะได้. แม้ด้วยความเป็นพหูสูตร (พาคุสัจจะ ความเป็นผู้สดับมาก). ภิกษุผู้มากด้วยการสอบถามสิ่งที่ควร และไม่ควรถิ ผู้ชำนาญ เพราะมีความชำนาญอันสั่งสมไว้ในวินัยบัญญัติ ก็น่าดี ผู้เข้าหาพระเถระผู้แก่ ผู้เฒ่าก็ดี คบกัลยาณมิตรผู้ทรงวินัย เช่น ท่านพระอุบาลีเถระก็ดี ย่อมละอุทธัจจกุกกุจจะได้. แม้ด้วยการเจรจา แต่เรื่องที่เป็นที่สบาย อันอาศัยสิ่งที่ควร และไม่ควรถิ ในอิริยาบถทั้งหลาย มี ยืน นั่ง เป็นต้น ก็ละอุทธัจจกุกกุจจะได้. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทธัจจกุกกุจจะ ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า เมื่ออุทธัจจกุกกุจจะ ละได้แล้วด้วยธรรม ๖ ประการนี้ อุทธัจจะ จะไม่เกิดต่อไปด้วย อรหัตมรรค กุกกุจจะ ไม่เกิดต่อไปด้วย อนาคามีมรรค.

เหตุเกิดวิจิกิจฉา

วิจิกิจฉา ย่อมเกิดได้ด้วยอโยนิโสมนสิการ ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉา. ความเคลือบแคลง เพราะเป็นเหตุแห่งความสงสัยบ่อย ๆ ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉา. เมื่อภิกษุทำอโยนิโสมนสิการให้เป็นไปมาก ๆ ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉานั้น วิจิกิจฉาย่อมเกิด. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉามีอยู่ การทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรม

เป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉานั้น นี่เป็นอาหารเพื่อความเกิดแห่งวิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อทำวิจิกิจฉาที่เกิดแล้ว ให้กำเริบเสิบสานยิ่งขึ้นดังนี้.

เหตุละวิจิกิจฉา

แต่วิจิกิจฉานั้น จะละได้ก็ด้วยโยนิโสมนสิการในธรรมมีกุศล เป็นต้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค) ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล ธรรมที่ไม่มีโทษ ไม่มีโทษ ธรรมที่ควรเสพ ไม่ควรเสพ ธรรมที่ทรมประณีต ธรรมที่เทียบ ด้วยของดำ ของขาว มีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งวิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด หรือ เพื่อละวิจิกิจฉา ที่เกิดแล้วดังนี้.

ธรรมสำหรับละวิจิกิจฉา

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละวิจิกิจฉา คือ ๑. ความสดับมาก ๒. ความสอบถาม ๓. ความชำนาญในวินัย ๔. ความมากด้วยความน้อมใจเชื่อ ๕. ความมีกัลยาณมิตร ๖. การเจรจาแต่เรื่องที่เป็นที่สบาย.

จริงอยู่ แม้เมื่อภิกษุร่ำเรียนทั้งบาลี ทั้งอรรถกถานิกายหนึ่ง สอง-สาม-สี่ หรือ ห้า นิกาย ย่อมละ วิจิกิจฉาได้ ด้วยความเป็นพหูสูต. เมื่อภิกษุ มากด้วยการปรารภพระรัตนตรัย สอบถามก็ดี มีความชำนาญอันสั่งสมไว้ใน วินัยก็ดี มากไปด้วยความน้อมใจเชื่อ กล่าวคือศรัทธาที่ยังกำเริบได้ในพระ-รัตนตรัยก็ดี คบกัลยาณมิตร เช่นท่านพระวัคคลี ผู้น้อมใจไปในศรัทธาที่ดี ย่อมละวิจิกิจฉาได้. แม้ด้วยการเจรจาแต่เรื่องที่เป็นที่สบาย อันอาศัยคุณของ พระรัตนตรัย ในอิริยาบถทั้งหลาย มียืนนั่ง เป็นต้น ก็ละวิจิกิจฉาได้. เพราะ

เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละวิจิกิจฉา. ภิกษุ
ย่อมรู้ชัดว่า วิจิกิจฉาที่ละได้ด้วยธรรมเหล่านี้ ย่อมไม่เกิดต่อไป ด้วยโศคา-
บัตติมรรค ดังนี้.

คำว่า **อิติ อชุตตติ** วา หรือภายใน ความว่า พิจารณาเห็นธรรมใน
ธรรมทั้งหลายของตน ในธรรมทั้งหลายของคนอื่น หรือในธรรมทั้งหลาย
ของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาลด้วยการกำหนดนิวรรณ์ ๕ อย่างนี้อยู่. ก็ความ
เกิดและความเสื่อม ในคำว่าพิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดและความเสื่อม
นี้ ที่กล่าวแล้วในนิวรรณ์ ๕ ด้วยอำนาจ อโยนิโสมนสิการ และ โยนิโสมนสิการ
ในสุกนิमित และอสุกนิमित เป็นต้น บัณฑิตพึงนำมาเทียบเคียง. ข้อต่อไปนี้
ก็มีนัยดังกล่าวมาแล้วนั้นแล.

สติกำหนดนิวรรณ์เป็นอริยสัจ ๔

แต่ในนิวรรณ์บรรพนี้ มีต่างกันอย่างเดียว คือ พึงประกอบความว่า
สติกำหนดนิวรรณ์เป็นอริยสัจ เป็นทุกขสัจ พึงทราบว่าเป็นทางปฏิบัติ
ออกจากทุกข์ ของภิกษุผู้กำหนดนิวรรณ์ เป็นอริยสัจ. คำที่เหลือก็เช่น
นั้นแล.

จบนิวรรณ์บรรพ

ชั้นบรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกธัมมานุปัสสนา โดยนิวรรณ์ ๕
อย่างนี้ บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนกโดยชั้น ๕ จึงตรัสว่า **ปุณ จปริ** ยังมีอีกข้อ
หนึ่งเป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **ในอุปาทานชั้น ๕** คือกองอุปาทาน ชื่อว่า อุปาทานชั้น อธิบายว่า กลุ่มธรรม คือกองธรรม อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน. ความสังเขปในที่นี้มีเท่านี้ ส่วนความพิสดาร ท่านกล่าวไว้แล้ว ในชั้นชกตา ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค. บทว่า **อติ รูป** ดังนี้ รูป ความว่า นี้รูป รูปมีเท่านี้. ภิกษุย่อมรู้ชัดรูปโดยสภาพว่า รูปอื่นนอกจากนี้ไม่มี ดังนี้. แม้ในเวทนา เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ความสังเขปในที่นี้มีเพียงเท่านี้. ส่วนรูปเป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้วในชั้นชกตา ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคโดยพิสดาร. บทว่า **อติ รูปสุต สมุทโย** นี้ความเกิดแห่งรูป ความว่า ความเกิดแห่งรูปด้วยอาการ ๕ โดยความเกิดแห่ง อวิชชา เป็นต้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. คำว่า **อติ รูปสุต อตฺตณฺคโม** ความดับแห่งรูป ความว่า ความดับแห่งรูปด้วยอาการ ๕ โดยดับ อวิชชา เป็นต้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. แม้ในเวทนา เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ความสังเขปในที่นี้มีเพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดาร ท่านกล่าวไว้แล้วในอุทฺตยพ-พยญาณกตาในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค.

คำว่า **อติ อชฺฌตฺต** วา หรือภายใน ความว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ของตน ในธรรมทั้งหลายของคนอื่น หรือในธรรมทั้งหลาย ของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาล ด้วยการกำหนดชั้น ๕ อย่างนี้อยู่. ก็ความเกิดและความเสื่อมในคำว่า พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิด และความเสื่อม บัณฑิตพึงนำมาเทียบเคียงโดยลักษณะ ๕๐ ที่กล่าวไว้ในชั้น ๕ ว่า เพราะอวิชชาเกิด รูปจึงเกิดดังนี้ เป็นต้น. คำอื่นนอกจากนี้ ก็มีนัยดังกล่าวมาแล้ว.

สตีกำหนดชั้น ๕ เป็นอริยสัจ ๔

แต่ในที่นี้ มีข้อต่างกันอย่างเดียว คือพึงประกอบความอย่างนี้ว่า สตีกำหนดชั้นเป็นอารมณฺ์ เป็นทุกขสัจ ดังนี้ แล้วพึงทราบว่าเป็นทางปฏิบัติ

นำออกจากทุกข์ของภิกษุผู้กำหนดขันธเป็นอารมณณ์. คำที่เหลือก็เช่นนั้น
เหมือนกัน

จบขันธบรรพ

อายตنبรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกธัมมานุปัสสนาด้วยอำนาจขันธ ๕
อย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทรงจำแนก โดยอายตนะ จึงตรัสว่า ปุณ จปริ ยังมีอีก
ข้อหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จสุ อชฺมตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสุ** ใน
อายตนะภายใน และภายนอก ๖ ความว่า ในอายตนะภายใน ๖ เหล่านี้ คือ ตา
หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ในอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้คือรูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ ธรรมารมณณ์. บทว่า **จกฺขุญฺจ ปชานาติ** รู้ชัดจักขุ ความว่า ย่อมรู้
ชัดจักขุประสาท โดยลักษณะพร้อมด้วยกิจตามความเป็นจริง. บทว่า **รูเปจ**
ปชานาติ รู้ชัดรูป ความว่า ย่อมรู้ชัดรูปอันเกิดแต่ ๔ สมุฏฐาน (กรรม อุดู จิต
อาหาร) ในภายนอกโดยลักษณะพร้อมด้วยกิจตามความเป็นจริง. คำว่า **ยญฺจ ตพฺภญฺ**
ปฺปฏิจฺจ อูปฺปชฺชติ ตัง โยชนํ สังโยชนํ ย่อมอาศัย อายตนะทั้งสองเกิดขึ้น ความ
ว่า สังโยชนํ ๑๐ อย่าง คือ กามราคะ ปฏิฆะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา
สีลฺลพฺพตฺปรมาส ภวราคะ อีสสา มัจฉริยะ และ อวิชชา สังโยชนํ เกิดขึ้น เพราะ
อาศัยอายตนะทั้งสอง คือจักขุ กับรูป. และย่อมรู้ชัดสังโยชนํ ๑๐ นั้น โดย
ลักษณะพร้อมด้วยกิจตามความเป็นจริง.

เหตุเกิดสังโยชน

ถามว่า ก็สังโยชนนั้นเกิดได้อย่างไร. ตอบว่า เกิดได้ดังนี้ จะกล่าว
ในจักขุทวารก่อน เมื่อบุคคลยินดี. เพลิดเพลินอิฏฐารมณณ์ อันมาปรากฏทางจักขุ

ทวารโดยความยินดีในกาม สังโยชน์คือ กามราคะ ก็เกิด. เมื่อบุคคลขัดเคือง ใน
อนิฏฐารมณ์ สังโยชน์ คือปฏิฆะ ก็เกิด. เมื่อสำคัญว่า ยกเว้นเราเสีย ใครอื่น
ที่สามารถเสวยอารมณ์นั้นไม่มี ดังนี้ สังโยชน์ คือมานะ ก็เกิด. เมื่อยึดถือ
รูปารมณ์นั้นว่า เทียง ยั่งยืน สังโยชน์คือ ทิฏฐิ ก็เกิด. เมื่อสงสัยรูปารมณ์นั้น
ว่า สัตว์หรือหนอ ของสัตว์ หรือหนอ สังโยชน์ คือวิจิกิจฉา ก็เกิด. เมื่อ
ปรารถนาภพว่า อารมณ์นี้เราได้โดยง่าย ในสมบัติภพแน่ สังโยชน์คือ ภวราคะ
ก็เกิด. เมื่อถ่อมมันศีลและพรตว่า เราถ่อมมันศีลและพรต อาจได้อารมณ์เห็นปาน
นี้ต่อไปอีก สังโยชน์คือ สิล্পพตปรามาสก็เกิด. เมื่อแยกกันอยู่ว่า คนเหล่าอื่น
ไม่พึงได้รูปารมณ์เห็นปานนี้กันเลย สังโยชน์คือ อิสสา ก็เกิด. เมื่อหวงแหน
รูปารมณ์ที่ตนได้แล้ว ต่อผู้อื่น สังโยชน์ คือมัจฉริยะ ก็เกิด. เมื่อไม่รู้แจ้ง ด้วย
อำนาจ ความไม่รู้สิ่งซึ่งเกิดพร้อมกับจักขุและรูปทั้งหมด สังโยชน์ คืออวิชชาที่
เกิด.

ความรู้เหตุละสังโยชน์

คำว่า **ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส** ที่ยังไม่เกิดด้วยเหตุใด ความว่า สังโยชน์
แม่ ๑๐ อย่างนั้น ที่ยังไม่เกิด โดยความไม่พึงขึ้น ย่อมเกิดเพราะเหตุใด ย่อม
รู้ชัดเหตุนั้นด้วย. คำว่า **ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส** ที่เกิดแล้วเพราะเหตุใด
ความว่า สังโยชน์แม่ ๑๐ อย่างนั้น ที่เกิดแล้ว เพราะอรรถว่า ยังละไม่ได้
หรือเพราะพึงขึ้น ย่อมละได้ เพราะเหตุใด ย่อมรู้ชัดเหตุนั้นด้วย.
คำว่า **ยถา จ ปหีนฺนสฺส** ที่ละได้แล้ว เพราะเหตุใด ความว่าสังโยชน์
๑๐ อย่างนั้นแม้ละได้แล้ว โดยตทั้งคปทาน และ วิกขัมภนปทาน ย่อม
ไม่เกิดต่อไป เพราะเหตุใด ย่อมรู้ชัดเหตุนั้นด้วย. ถามว่า สังโยชน์ ๑๐ นั้น

ไม่เกิดต่อไป เพราะเหตุใด. ตอบว่า ก่อนอื่น สัมผัส ๕ คือทัญญู วิจิติจนา สีสัพพตปรามาส อิสสา และ มัจฉริยะ ไม่เกิดต่อไป ด้วยโสคาปัตติมรรค. สัมผัส ๒ คือ กามราคะ ปฏิมะ อย่างหยาบ ไม่เกิดต่อไปด้วย สกทาคามิมรรค. อย่างละเอียด ไม่เกิดต่อไป ด้วยอนาคามิมรรค. สัมผัส ๓ คือ มานะ ภวราคะ และ อวิชา ไม่เกิดต่อไปด้วยอรหัตตมรรค. แม้ในคำว่า **โสถย จ ปชานาติ สทุเท จ** ย่อมรู้ชัดโสตะนั้นด้วย เสียงด้วยเป็นต้น ก็นัยนี้ เหมือนกัน. อนึ่ง आयตनกถา ในที่นี้ ฟังทราบโดยพิสดาร ตามนัยที่ท่าน กล่าวไว้แล้ว ในอายตตนิกเทศ คัมภีร์วิสุทธิมรรค.

คำว่า **อิติ อชุตตัม วา** หรือภายใน ความว่า พิจารณาเห็นธรรม ในธรรมทั้งหลาย ของตนด้วยการกำหนดอายตนะภายใน ในธรรมทั้งหลาย ของคนอื่น ด้วยการกำหนดอายตนะภายนอก หรือ ในธรรมทั้งหลาย ของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาล อย่างนี้อยู่. ก็ความเกิดและความเสื่อมใน आयตนบรรพนี้ ฟังนำมาเทียบรูปายตนะลงในรูปขันธ มนายตนะในรูปายตนะ ทั้งหลายลงในวิญญาณขันธ ฐัมมายตนะลงในขันธที่เหลือ ไม่ฟังถือว่า โลกุตตร- ธรรม. ข้อความต่อจากนี้ มีนัยดังที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

สติกำหนดอายตนะเป็นอริยสัจ ๔

ในบรรพนี้ มีข้อต่างกันอย่างเดียว คือ ฟังประกอบความอย่างนี้ว่า สติกำหนดอายตนะเป็นอามรณ เป็นทุกขสัจ ดังนี้ เป็นต้นแล้ว ฟังทราบว่า เป็นทางปฏิบัตินำทุกขออกไป ของภิกษุผู้กำหนด อายตนะเป็นอามรณ. คำที่ เหลือก็เช่นกันแล.

จบอายตนบรรพ

โพชฌงคบรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกชั้นมานุสสชาติ โดยอายตนะ ภายใน ภายนอก อย่างละ ๖ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนก โดย โพชฌงค์ จึงตรัสว่า ปุณ จปริ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ในโพชฌงค์ทั้งหลาย คือในองค์ ของ สัตว์ผู้ตรัสรู้. บทว่า มีอยู่ คือมีพร้อมอยู่ โดยการได้มา. บทว่า สติสัมโพชฌงค์ ได้แก่ สัมโพชฌงค์ กล่าวคือ สติ. พึงทราบวินิจฉัย ในคำว่า สัมโพชฌงค์นี้ดังนี้ พระโยคาวจร ตรัสรู้ จำเดิมแต่เริ่มวิปัสสนา หรือพระโยคาวจรนั้น ตื่นลุกขึ้นจากกิลิเลสนิทรา หรือแทงตลอดสัจจะทั้งหลาย ด้วยกรรม สามัคคี ๗ มีสติ เป็นต้น อันใด กรรมสามัคคี อันนั้น ชื่อว่าสัมโพธิ องค์ ของผู้ตื่นนั้น หรือกรรมสามัคคีเครื่องปลุกให้ตื่นนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า สัมโพชฌงค์. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สัมโพชฌงค์กล่าวคือ สติ. แม้ ในสัมโพชฌงค์ที่เหลือ ก็พึงทราบความแห่งคำตามนัยนี้แล. บทว่า ไม่มีอยู่ คือ ไม่มีเพราะไม่ได้มา.

วินิจฉัย ในคำว่า ยถา จ อนุปปปนุสสุ ที่ยังไม่เกิด เพราะ เหตุใดเป็นต้น ดังต่อไปนี้ ก่อนอื่น สติสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดตามนัยอันมาใน บาลี (สังยุตตนิกาย มหาวรรค) อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรม เป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในสติสัมโพชฌงค์นั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความเกิดแห่งสติสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิด หรือ เป็นทางไปพลูลย์ จำเรณูบริบูรณ์ ยิ่ง ๆ ขึ้นไปแห่งสติสัมโพชฌงค์ ที่เกิดแล้ว ใน กรรมเหล่านั้น สตินั้นแหละชื่อว่ากรรม เป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์. โยนิโสมนสิการมีลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วนั้นแล. เมื่อภิกษุทำโยนิโสมนสิการนั้น ให้เป็นไปมาก ๆ ในอารมณ์นี้แล้ว สติสัมโพชฌงค์ก็เกิด.

ธรรมเป็นเหตุเกิดสติสัมโพชฌงค์

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๔ ประการ เป็นทางเกิดสติสัมโพชฌงค์ คือ
๑. สติสัมปชัญญะ ๒. การเว้นบุคคลผู้มีสติหลงลืม ๓. การคบหาบุคคลผู้มี
สติมั่นคง ๔. ความน้อมจิตไปในสติสัมโพชฌงค์นั้น.

ก็สติสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิด ด้วยสติสัมปชัญญะในฐานทั้ง ๗ มีก้าวไป
ข้างหน้าเป็นต้น ด้วยการงดเว้นบุคคลผู้มีสติหลงลืม เช่นเดียวกับกาดัวเก็บ
อาหาร ด้วยการคบหาบุคคลผู้มีสติมั่นคง เช่นเดียวกับพระตีสสตัดตระและ
พระอภัยเถระเป็นต้น และด้วยความเป็นผู้มีจิตโน้มน้อมไปเพื่อตั้งสติในอิริยาบถ
ทั้งหลายมี ยืน นั่ง เป็นต้น. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่าก็สติสัมโพชฌงค์นั้นอันเกิดแล้ว
ด้วยเหตุ ๔ ประการอย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ด้วยอรหัตตมรรค.

เหตุเกิดชัมมวิจยสัมโพชฌงค์

ก็ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิดตามนัยอันมาในบาลีอย่างนี้ว่า คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ฯลฯ ธรรมที่เปรียบด้วยธรรมฝ่าย
ดำและฝ่ายขาวมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็น
อาหารเพื่อความเกิดแห่งชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิด หรือเป็นทางไปบุญ
เจริญบริบูรณ์เต็มแห่งชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่เกิดแล้ว ดังนี้.

ธรรมเป็นเหตุเกิดชัมมวิจยสัมโพชฌงค์

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๗ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง
ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือ ๑. การสอบถาม ๒. การทำวัตถุให้สะอาดสวย ๓. การ
ปรับปรุงอินทรีย์ให้สม่ำเสมอ ๔. เว้นบุคคลมีปัญญาทึบ ๕. คบหาบุคคล

ผู้มีปัญญา ๖. พิจารณาสอดส่องด้วยปัญญา อันลึกซึ้ง ๗. ความน้อมจิตไปใน
ธรรมวิชัยสัมโพชฌงค์นั้น.

บรรดาธรรม ๗ ประการนั้น ความเป็นผู้มากไปด้วยการสอบถาม อัน
อาศัยอรตแห่งขันธ ชาติ อายตนะ อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ องคัมมรรค
องค์ฌาน สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่าการสอบถาม.

การทำวัตถุภายใน และภายนอกให้สละสลวย ชื่อว่าการทำวัตถุให้
สละสลวย. ก็เวลาใด ภิกษุมีผม เล็บ และขนยาวเกินไป หรือร่างกาย สกปรก
เปรอะเปื้อนด้วยเหงื่อและโคล เวลานั้น วัตถุภายใน (คือร่างกาย) ไม่สละสลวย
ไม่สะอาด. แต่ในเวลาใด จีวรเก่าคร่ำคร่า สกปรก เหม็นสาบ หรือเสนาสนะ
รกรุงรัง ในเวลานั้น วัตถุภายนอกไม่สละสลวย ไม่สะอาด. เพราะฉะนั้น จึง
ควรทำวัตถุภายในให้สละสลวย ด้วยกิจมีการปลงผมเป็นต้น ด้วยการทำร่างกาย
ให้เบาสบาย ด้วยกิจมีการถ่ายชำระมลทิน ให้ทั่วทั้งเบื้องบนเบื้องล่างเป็นต้น
และด้วยการขัดสี อาบน้ำบรรเทากลิ่นเหม็น. พึงทำวัตถุ ภายนอกให้สละสลวย
ด้วยกิจมีการเย็บ ซ่อม ซักจีวร และทำการรรมบาตรเป็นต้น. เพราะเมื่อวัตถุ
ภายใน และภายนอกนั้นไม่สละสลวย เมื่อจิตและเจตสิกเกิดขึ้น แม้ปัญญาก็ไม่
ส่องแผ้ว เหมือนแสงสว่างของดวงประทีปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยตัวตะเกียงได้
และน้ำมันที่ไม่สะอาดหมดจดจะนั้น แต่เมื่อวัตถุภายใน และภายนอกสละสลวย
เมื่อจิต และ เจตสิกเกิดขึ้น แม้ปัญญาก็ส่องแผ้ว เหมือนแสงสว่างของดวง
ประทีปที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยตัวตะเกียง ใส และน้ำมัน ที่สะอาดหมดจด
จะนั้น. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า การทำวัตถุให้สละสลวย ย่อมเป็น
ไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมวิชัยสัมโพชฌงค์ ดังนี้.

การทำปรับปรุงอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้น ให้สม่ำเสมอขึ้น ชื่อว่า การ
ทำปรับปรุงอินทรีย์ให้สม่ำเสมอ. ด้วยว่า ถ้าอินทรีย์ คือศรัทธาของเขามีกำลัง
กล้า อินทรีย์นอกนี้อ่อน แต่นั่นอินทรีย์คือวิริยะ ก็ไม่อาจทำกิจ คือการ
ประคองจิตได้ อินทรีย์ คือสติก็ไม่อาจทำกิจ คือการปรากฏ อินทรีย์คือสมาธิ
ก็ไม่อาจทำกิจ คือความไม่ฟุ้งซ่าน อินทรีย์คือปัญญาก็ไม่อาจทำกิจ คือการเห็น
ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อมนสิการถึงอินทรีย์ คือศรัทธานั้น ด้วยการพิจารณา
สภาวะธรรม หรือโดยประการใด อินทรีย์คือศรัทธามีกำลังกล้า พึงลดลงด้วย
การไม่มนสิการโดยประการนั้น. ในข้อนี้ มีเรื่องท่านพระวัคคิเถระ เป็น
อุทาหรณ์. ถ้าอินทรีย์คือวิริยะมีกำลังกล้า เมื่อเป็นเช่นนั้น อินทรีย์คือศรัทธา
ก็ไม่อาจทำกิจ คือการน้อมใจเชื่อได้ อินทรีย์นอกนี้ ก็ไม่อาจทำกิจคือหน้าที่
ต่าง ๆ ของตนได้ เพราะฉะนั้น จึงควรลดอินทรีย์คือวิริยะนั้นลง ด้วยการ
เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นต้น. แม้ในข้อนั้น พึงแสดงเรื่องท่านพระโสณ-
เถระเป็นอุทาหรณ์. แม้ในอินทรีย์ที่เหลือก็เหมือนกัน เมื่ออินทรีย์อย่างหนึ่ง
มีกำลังกล้า ก็พึงทราบว่า อินทรีย์นอกนี้ก็ไม่สามารถในกิจ คือหน้าที่ของตน
ได้. แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องอินทรีย์นี้ ท่านสรรเสริญ ศรัทธา กับ
ปัญญา และสมาธิ กับ วิริยะ ต้องเสมอกัน. เพราะผู้มีศรัทธากลับ แต่มีปัญหา
อ่อน มีความเลื่อมใสแรง ย่อมเลื่อมใสไปนอกเรื่อง. มีปัญญากลับ แต่มีศรัทธา
อ่อน ย่อมฝักใฝ่ไปข้างเถร เหมือนโรคเกิดเพราะผิวยา แก้ไขไม่ได้ฉะนั้น.
ผู้มีปัญญากลับ ก็โลดเล่นเขวไปว่า กุศลมิได้ด้วยเพียงจิตตูปบาทใจคิดขณะ
หนึ่งเท่านั้น ดังนี้แล้ว ก็ไม่ทำบุญ มีทานเป็นต้น ย่อมเกิดในนรก. เพราะ
อินทรีย์คือศรัทธา กับปัญญาทั้งสองเสมอกัน จึงเลื่อมใสในวัตถุ คือพระ-
รัตนตรัยอย่างเดียว. แต่สมาธิกลับ วิริยะอ่อน โกสัชชะ ความเกียจคร้าน ย่อม
ครอบงำได้ เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ. วิริยะกลับ สมาธิอ่อน อุทธัจจะ

ย่อมครอบงำได้ เพราะวิริยะเป็นฝ่ายอุทัจจะ แต่สมาธิอันวิริยะเข้าประกบไว้
ย่อมไม่ตกไปในโกสัชชะ วิริยะอันสมาธิเข้าประกบไว้ก็ไม่ตกไป ในอุทัจจะ.
เพราะฉะนั้น จึงควรทำอินทรีย์สองคู่ นั้นให้เสมอเท่า ๆ กัน. ด้วยว่า อัปปนา
จะมีได้ ก็เพราะอินทรีย์สองคู่เสมอกัน. อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธาแม้มีกำลังกล้าก็
ควรแก่ผู้เจริญสมาธิ. เพราะผู้เจริญสมาธิ เชื่อมมันหยังลงมันอย่างนี้ จักบรรลุ
อัปปนาได้ ส่วนในสมาธิกับปัญญา เอกัคคตา ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง
มีกำลังกล้า ย่อมควรแก่ผู้เจริญสมาธิ. ด้วยว่าผู้เจริญสมาธินั้น ย่อมบรรลุอัปปนา
ได้ ด้วยเอกัคคตาอย่างนี้. ปัญญามีกำลังกล้า ย่อมควรแก่ผู้เจริญวิปัสสนา.
ด้วยว่าผู้เจริญวิปัสสนานั้นย่อมถึงความแทงตลอดไตรลักษณ์ด้วยปัญญาอย่างนี้.
แต่อัปปนาจะมีได้ ก็เพราะศรัทธา กับ ปัญญา ทั้งสองเสมอกันโดยแท้. ส่วน
สติมีกำลังแล้ว ย่อมควรในที่ทั้งปวง. เพราะว่า สติย่อมรักษาจิตมิให้ตกไปใน
อุทัจจะ ด้วยอำนาจศรัทธา วิริยะ ปัญญา ซึ่งเป็นฝ่ายอุทัจจะ มิให้ตก
ไปในโกสัชชะ เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ. เพราะฉะนั้น สตินั้น จึงจำต้อง
ปรารณาในที่ทั้งปวง เหมือนการปรุงรสด้วยเกลือจำปรารณาในการปรุงอาหาร
ทุกอย่าง และเหมือนอำมาตย์ผู้ชำนาญในราชกิจทุกอย่าง จำปรารณาในราชกิจ
ทุกอย่างฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สติจำปรารณาใน
ที่ทั้งปวง เพราะเหตุไร เพราะจิตมีสติ เป็นที่อาศัยและสติมีการอารักขา เป็น
ที่ปรากฏ เว้นสติเสียแล้วจะประคอง และข่มจิตไม่ได้เลย.

การเว้นบุคคลผู้มีปัญหาทรมาน ไม่มีปัญหาหยังลงในประเภทแห่งธรรม
มีขั้นเป็นต้น ให้ห่างไกล ชื่อว่า การงดเว้นบุคคลทรมานปัญหา. การคบหา
บุคคลผู้ประกอบด้วยปัญญารอบรู้ความเกิดและความเสื่อมแห่งสภาวะธรรม อัน
กำหนดด้วยลักษณะ ๕๐ ถ้วน ชื่อว่า คบหาบุคคลผู้มีปัญญา. การพิจารณา
ประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้ง ที่เป็นไปในสภาวะธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้นอัน

ลุ่มลึก ชื่อว่าการพิจารณาสอดส่องด้วยปัญญาอันลึกซึ้ง. ความเป็นผู้มีจิตอัน
โน้มโน้มไปเพื่อตั้งชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ในอริยาบถทั้งหลาย มี ยืน นั่ง
เป็นต้น ชื่อว่าความโน้มจิตไปในชัมมวิจยสัมโพชฌงค์นั้น. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า
ก็ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์นั้นที่เกิดด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ด้วย
อรหัตตมรรค.

วิริยสัมโพชฌงค์

วิริยสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิด ตามนัยอันมาแล้วในบาลี (สังยุตตนิกาย
มหาวรรค) อย่างนี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อารกธาตุ (ธาตุคือความเริ่ม
ความเพียร) นิกกมธาตุ ปรักกมธาตุ (ธาตุ คือความเพียรก้าวไปข้างหน้า)
มืออยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธาตุทั้ง ๓ นั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความ
เกิดแห่งวิริยสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิด หรือเป็นไปเพื่อความไพบูลย์เจริญบริบูรณ์
เต็มที่ แห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดแล้วดังนี้.

ธรรมเป็นเหตุเกิดวิริยสัมโพชฌงค์

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดแห่ง
วิริยสัมโพชฌงค์ คือ ๑. การพิจารณาเห็นภัยในอบาย ๒. การเห็นอนิสงส์
๓. การพิจารณาวิถีทางดำเนิน ๔. ความเคารพยำเกรงในบิณฑบาต ๕. การ
พิจารณาความเป็นใหญ่แห่งการรับทรัพย์มรดก ๖. การพิจารณาความมีพระ-
ศาสดาเป็นใหญ่ ๗. การพิจารณาความมีชาติเป็นใหญ่ ๘. การพิจารณาความ
มีสหพหุจารีเป็นใหญ่ ๙. การงดเว้นบุคคลเกียจคร้าน ๑๐. การคบหาบุคคล
ผู้ปรารถนาความเพียร ๑๑. ความโน้มจิตไปในวิริยสัมโพชฌงค์นั้น.

๑. การพิจารณาเห็นภัยในอบาย

บรรดาธรรม ๑๑ ประการนั้น เมื่อภิกษุผู้เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ แม้พิจารณาเห็นภัยในอบายอย่างนี้ว่า ใครๆ ไม่อาจยังวิริยสัมโพชฌงค์ให้เกิดได้ ในเวลาที่เสวยทุกข์ใหญ่จำเดิมแต่ถูกลงโทษด้วยเครื่องจองจำ ๕ ประการในนรกก็ดี ในเวลาที่ถูกลงโทษด้วยเครื่องจับมี ข่ายแห และอวนเป็นต้นบ้าง ในเวลาขับต้อนที่มแทงด้วยเครื่องประหารมีปะฏักเป็นต้น ให้ลากเกวียนบ้าง ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ในเวลาที่ทรมานทรมายด้วยความหิวกระหายตั้งหลายพันปีบ้าง พุทธานครหนึ่งบ้าง ในเปรตวิสัยก็ดี ในเวลาที่ต้องเสวยทุกข์อันเกิดแต่ลมและแดดเป็นต้น ด้วยเรือนร่างที่สูงประมาณ ๖๐ ศอก ๘๐ ศอก เหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ในจำพวกกาลกัญชิกอสูรก็ดี ดูก่อนภิกษุ เวลานี้เท่านั้น เป็นเวลาทำความเพียรของเขาดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้นได้.

๒. การเห็นอนิสงส์

เมื่อเห็นอนิสงส์อย่างนี้ว่า คนเกียจคร้านไม่อาจได้โลกุตตรธรรม ๕ คนที่ปรารถนาความเพียรเท่านั้นจึงสามารถ นี่เป็นอนิสงส์ของความเพียร ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดได้.

๓. การพิจารณาวิถีทางดำเนิน

เมื่อพิจารณาวิถีทางดำเนินอย่างนี้ว่า ควรดำเนินทางที่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวกทุกพระองค์ดำเนินไปแล้ว ทางนั้น คนเกียจคร้านไม่อาจเดินไปได้ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมเกิดได้.

๔. การเคารพยำเกรงต่อบิดา

เมื่อพิจารณาความเคารพยำเกรงต่อบิดาอย่างนี้ว่า มนุษย์เหล่าใด บำรุงเธอด้วยปัจจัยมีบิดาเป็นต้น มนุษย์เหล่านั้นนี้ ก็ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่ ฆาต และคนงานของเธอเลย ทั้งมนุษย์เหล่านั้นก็มีใช้ถวายเป็นต้น อันประณีตแก่เธอ ด้วยคิดว่าจักอาศัยเธอเลี้ยงชีวิต โดยที่แท้ เขาหวังให้อุปการะ ที่ตนทำแล้วมีผลมาก จึงถวายเป็นต้น แม้พระศาสดาก็มิได้ทรงพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ภิกษุนี้บริโภคน้ำปัจจัยเหล่านี้แล้ว จักมีร่างกายแข็งแรงมากอยู่เป็นสุข ดังนี้ แล้วทรงอนุญาตปัจจัยแก่เธอ โดยที่แท้ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า ภิกษุ บริโภคน้ำปัจจัยเหล่านี้ บำเพ็ญสมณธรรม จักพ้นจากทุกข์ในวัฏฏะได้ดังนี้ จึง ทรงอนุญาตปัจจัยไว้ เดียวนี้ เธอเที่ยวจร้านอยู่ ไม่เคารพยำเกรงบิดาเป็นต้น ขึ้นชื่อว่า การเคารพยำเกรงต่อบิดา ย่อมมีแก่ผู้ปรารถนาความเพียรเท่านั้น ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ ก็เกิดได้ เหมือนวิริยสัมโพชฌงค์ เกิดแก่ท่าน พระมหามิตตเถระนั้น.

เรื่องพระมหามิตตเถระ

เล่ากันว่า พระเถระอาศัยอยู่ในถ้ำชื่อ กสกะ. และมหาอุบาสิกาคูหนึ่ง ในบ้านเป็นที่โคจรของท่าน บำรุงพระเถระเหมือนบุตร. วันหนึ่ง นางจะไปป่า จึงสั่งลูกสาวว่า ลูก ข้าวสารเก่าอยู่โน้น น้านม เนยใส น้ำอ้อย อยู่โน้น เวลาที่พระเป็นเจ้ามิตตะ พี่ชายของเจ้ามาแล้ว จงปรุงอาหารถวายเป็นต้นด้วยน้านม เนยใส และน้ำอ้อย ด้วยนะลูก. ลูกสาวถามว่า ก็แม่จะรับประทานไหมจะ. มหาอุบาสิกาตอบว่า ก็เมื่อวานนี้ แม่รับประทานอาหารสำหรับค้ำกิ่ง (ปาริวาสกถ) ที่ปรุงกับน้ำส้มแล้วนี่จะ. ลูกสาวถามว่า แม่จรับประทาน กลางวันไหมจะ. มหาอุบาสิกาสั่งว่า เจ้าจงใส่ผักคองแล้วเอาปลายข้าวสาร

ต้มข้าวต้มมีรสเปรี้ยวเก็บไว้ให้เฒ่าลูก. พระเถระครองจีวรแล้ว กำลังนำบาตรออก (จากถลก) ได้ยินเสียงนั้นแล้ว ก็สอนตนเองว่า ได้ยินว่า มหาอุบาสิกา รับประทานแต่อาหารสำหรับค้ำคั้นกับน้ำส้ม แม้กลางวันก็จกัรับประทาน ข้าวต้มเปรี้ยวใส่ผักคอง นางบอกอาหารมีข้าวสารเก่าเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่เธอ ก็มหาอุบาสิกา นั้นมิได้หวังที่นาที่สวน อาหาร และผ้า เพราะอาศัยเธอเลย แต่ปรารถนาสมบัติ ๓ ประการ (มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ) จึงถวาย เธอจกัสามารถให้สมบัติเหล่านั้นแก่มหาอุบาสิกา นั้นได้หรือไม่เล่า ดังนี้ ท่านคิดว่า บิณฑบาตนี้แล เธอยังมีราคะ โทสะ โมหะ อยู่ไม่อาจรับได้ดังนี้แล้ว ก็เก็บบาตรเข้าถลก ปลดคุดมจีวร กลับไปถ้ำกสะเลย เก็บบาตรไว้ได้เพียง พาดจีวรไว้ที่ราวจีวร นั่งลงอธิษฐานความเพียรว่า เราไม่บรรลुพระอรหัต จกัไม่ออกไปจากถ้ำดังนี้. ภิกษุผู้ไม่ประมาทอยู่มาช้านาน เจริญวิปัสสนา ก็บรรลุพระอรหัตก่อนเวลาอาหารเช้า เป็นพระมหาชีนาสพ (สิ้นอาสวะแล้ว) นั่งยิ้มอยู่ เหมือนดอกปทุมที่กำลังแย้มฉะนั้น. เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้อัฏฐิประตุถ้ำเปล่งอุทานว่า

นโม เต บุริสาชฌณ นโม เต บุริสุตุม

ยสส เต อาสวา ชีณา ทกุกิณญโยติ มาริส

ท่านบุรุษอาชาไนย ข้าพเจ้าขออนอบ

น้อมท่าน ท่านยอดบุรุษข้าพเจ้าขออนอบน้อม

ท่าน ข้าพเจ้าขออนอบน้อมท่านผู้มีอาสวะสิ้น

แล้ว ท่านผู้ nirvāṇa ท่านเป็นผู้ควรทักษิณา-

ทาน ดังนี้

แล้วกล่าววว่า ท่านเจ้าข้า พวกหญิงแก่ถวายอาหารแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย เช่น ท่านผู้เข้าไปบิณฑบาต จกัพ้นจากทุกข์ได้ ดังนี้.

พระเถระลุกขึ้นเปิดประตูเวลา ทราบว่า ยังเข้าอยู่ จึงถือบาตร และจีวรเข้าสู่หมู่บ้าน ฝ่ายเด็กหญิง. จัดเตรียมอาหารเสร็จแล้ว นั่งคอยดูอยู่ตรง ประตู ด้วยนึกว่า ประเดี้ยวพี่ชายเรารคงจักมา ประเดี้ยวพี่ชายเรารคงจักมา. เมื่อพระเถระมาถึงประตูเรือนแล้ว เด็กหญิงนั้น ก็รับบาตรบรรจุเต็มด้วยอาหาร เจื่อน้ำนม ที่ปรุงด้วยเนยใส และน้ำอ้อยแล้ว วางไว้บนมือ (ของพระเถระ). พระเถระทำอนุโมทนาว่า จงมีสุขเถิด แล้วก็หลีกไป. เด็กหญิงนั้นยืนจ้องดูท่าน อยู่แล้ว. ความจริง ในคราวนั้น ผิพรรณของพระเถระบริสุทธิ์ยิ่งนัก อินทรีย์ ผ่องใส หน้าของท่านเปล่งปลั่งยิ่งนัก ประจุผลตาลสุกหลุดออกจากขั้วขณะนั้น. มหาอุบาสิกา กลับมาจากป่าถามว่า พี่ชายของเจ้ามาแล้วหรือลูก เด็กหญิงนั้นก็ เล่าเรื่องทั้งหมดให้มารดาฟัง. มหาอุบาสิกา ก็รู้ได้ว่า วันนี้ บรรพชิตกิจแห่ง บุตรของเราถึงที่สุดแล้ว จึงกล่าวว่า ลูก พี่ชายของเจ้ายินดียิ่งนักในพระพุทธ- ศาสนา ไม่กระสัน (อยากสึก) แล้วละดังนี้.

๕. การพิจารณาความมีทรัพย์มรดกเป็นใหญ่

เมื่อพิจารณาความมีทรัพย์มรดกเป็นใหญ่อย่างนี้ว่า ก็ทรัพย์มรดกของ พระศาสดามีมากแกล คือ อริยทรัพย์ ๗ ประการ ทรัพย์มรดกนั้นผู้เกียจคร้าน ไม่อาจรับได้ เหมือนอย่างว่ามารดา บิดา ย่อมตัดบุตรผู้ประพฤติผิด ทำให้ เป็นคนภายนอกว่า คนนี้ไม่ใช่ลูกของเรา เมื่อมารดา บิดา ล่วงลับไป เขา ก็ไม่ได้รับทรัพย์มรดกอันใด แม้บุคคลผู้เกียจคร้านก็ฉนั้นนั้น ย่อมไม่ได้มรดก คือ อริยทรัพย์นี้ ผู้ปรารถนาคความเพียรเท่านั้น ย่อมได้รับดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิดได้.

๖. การพิจารณาความมีพระศาคาเป็นใหญ่

เมื่อพิจารณาความมีพระศาคาเป็นใหญ่อย่างนี้ว่า พระศาคาของเธอ เป็นใหญ่ เพราะในเวลาทีพระศาคาของเธอทรงถือปฏิสนธิ ในพระครรภ์ของ พระมารดาที่ดี เวลาเสด็จออกมหากิเษภกรรมณีที่ดี เวลาตรัสรู้พระอนุตรสัมมา- สัมโพธิญาณก็ดี เวลาประกาศพระธรรมจักร แสดงยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจาก เทวโลก และทรงปลงอายุสังขารก็ดี เวลาเสด็จดับขันธปรินิพพานก็ดี หมั่น- โลกธาตุก็หวั่นไหวแล้ว เธอบวชในพระศาสนาของศาสดาเห็นปานฉนั้นแล้ว เป็นคนเกียจคร้าน ควรแล้วหรือดังนี้ วิริยสัมโพชฃงค์ย่อมเกิดได้.

๗. การพิจารณาความมีชาติเป็นใหญ่

เมื่อพิจารณาความมีชาติเป็นใหญ่อย่างนี้ว่า แม่โดยชาติ บัดนี้ เธอ ไม่ใช่คนมีชาติต่ำแล้วละ เธอชื่อว่าเกิดแล้วในวงศ์ของพระเจ้าอุกกกราช ที่ สืบทอดกันมาโดยมหาสมมตประเพณี ไม่เจือปนกับชนชาติอื่น เป็นพระนัดดา ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช และพระนางเจ้ามหายาเทวี เป็นพระอนุชา ของท่านพระราหุลพุทธชินโรส จึงชื่อว่าเธอ เป็นพุทธชินบุตรเห็นปานฉนี้ แล้ว อยู่อย่างคนเกียจคร้าน ไม่สมควรดังนี้ วิริยสัมโพชฃงค์ ย่อมเกิดได้.

๘. การพิจารณาความมีสพรหมจารีเป็นใหญ่

เมื่อพิจารณาความมีสพรหมจารีเป็นใหญ่อย่างนี้ว่า ท่านพระสารีบุตร ท่านพระโมคคัลลานะ และ พระสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป แวงตลอด (ตรัสรู้) โลกุตตรธรรม ด้วยความเพียรกันทั้งนั้น เธอจะดำเนินตามทางของสพรหมจารี เหล่านั้น หรือไม่ดำเนินตามเล่าดังนี้ วิริยสัมโพชฃงค์ย่อมเกิดได้.

๘. การงดเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน

๑๐. การคบหาบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร

๑๑. ความน้อมจิตไป ในวิริยสัมโพชฌงค์นั้น

เมื่อเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน ผู้สละความเพียรทางกาย และทางใจ ซึ่งเป็นเหมือนงูเหลือมกินเต็มท้อง แล้วก็หยุดอยู่กับที่ก็ดี คบหาบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร ผู้อุทิศตนมุ่งปฏิบัติธรรมที่ดี มีจิตโน้มน้อมโอนไป เพื่อให้ความเพียรเกิดขึ้น ในอริยาบถทั้งหลายมี ยืน นั่ง เป็นต้น ก็ดี วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า วิริยสัมโพชฌงค์นั้นที่เกิดแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ย่อมเจริญบริบูรณ์ด้วยอรหัตตมรรค.

ปิติสัมโพชฌงค์

ปิติสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิดโดยนัยอันมาแล้วในบาลี (สังยุตตนิกาย มหาวรรค) อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งปิติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งปิติสัมโพชฌงค์ นี้เป็นอาหาร เพื่อความเกิดแห่งปิติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด หรือเป็นทางเพื่อความไพบูลย์ เจริญบริบูรณ์ เต็มที่แห่งปิติสัมโพชฌงค์ ที่เกิดแล้วดังนี้. ปิตินั้นเองชื่อว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งปิติสัมโพชฌงค์ ในบาลีนั่น. มนสิการอันยังปิตินั้นให้เกิด ชื่อว่าโยนิโสมนสิการ.

ธรรมเป็นเหตุเกิดปิติสัมโพชฌงค์

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม๑๑ ประการ ย่อมเป็นทางเกิด ปิติสัมโพชฌงค์ คือ ๑. พุทธานุสสติ ๒. ธัมมานุสสติ ๓. สังฆานุสสติ ๔. สีลานุสสติ ๕. จาคานุสสติ ๖. ทเววานุสสติ ๗. อุปสมมานุสสติ ๘. เว้นบุคคลผู้เศร้าหมอง ๙. คบหาบุคคลผู้หมดจด ๑๐. การพิจารณาความในพระสูตร เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ๑๑. ความน้อมจิตไปในปิติสัมโพชฌงค์นั้น.

จริงอยู่ ผู้เจริญปิตัมโพชนงค์ เมื่อระลึกถึงพระพุทธคุณ ปิตัมโพชนงค์แผ่ชวนทั่วสรรพจักรวาลทั้งอุปจารสมาธิ ย่อมเกิดขึ้น. เมื่อระลึกถึงคุณพระธรรม และพระสงฆ์ก็ดี พิจารณาปาริสุทธิศีล ๔ ที่ตนรักษาไม่ขาดวัน เป็นเวลานานก็ดี แม้อุทฺธสตฺถ์พิจารณาศีล ๑๐ ศีล ๕ ก็ดี พิจารณาจาละ การบริจาคว่า ในเวลาประสบทุกข์ภัยเป็นต้น เราถวายโภชนะอันประณีตแก่สรรพหจจารีทั้งหลาย แล้วถวายโภชนะชื่ออย่างนี้ ดังนี้ก็ดี แม้อุทฺธสตฺถ์พิจารณาถึงทานที่ถวายแก่ท่านผู้มีศีลในเวลาเห็นปานนั้นก็ดี พิจารณาถึงคุณเช่นกับที่เทวดาประกอบแล้วถึงความเป็นเทวดาว่า มีอยู่ในตนก็ดี พิจารณาเห็นว่ากิเลสที่ข่มได้แล้วแม้ด้วยสมาบัติตลอด ๖๐ ปีบ้าง ๙๐ ปีบ้าง ไม่ฟุ้งกำริบ ดังนี้ก็ดี เว้นบุคคลเศร้าหมองผู้มีความหม่นหมองอันสร้างสมไว้ เพราะไม่ทำโดยเคารพ ในเวลาเห็นพระเจดีย์ เห็นโพธิพฤกษ์และเห็นพระเถระ ผู้เป็นเช่นกับละอองธุลี บนหลังลา เพราะไม่มีความเลื่อมใสรักใคร่ในพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็ดี ส่องเสพบุคคลผู้หมดจด ผู้มากด้วยความเลื่อมใสมีจิตอ่อนโยนในพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็ดี พิจารณาความในพระสูตรอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ซึ่งแสดงคุณของพระรัตนตรัยก็ดี มีจิตโน้มน้อมโอนไป เพื่อให้เกิดปิติ ในอิริยาบถทั้งหลายมี ยืน นั่ง เป็นต้นก็ดี ปิตัมโพชนงค์ ย่อมเกิดได้. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า ปิตัมโพชนงค์นั้น ซึ่งเกิดแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ด้วยอรหัตมรรค.

ปัสสัทธิสัมโพชนงค์

ปัสสัทธิสัมโพชนงค์ ย่อมเกิดโดยนัยที่มาแล้วในบาลี (สังยุตตนิกาย มหาวรรค) อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กายปัสสัทธิตี ความสงบกาย

จิตตปัสสัทธิ ความสงบจิตมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ ในความสงบกาย และความสงบจิตนั้น นี้เป็นอาหาร (ย่อมเป็นไป) เพื่อความเกิดแห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด หรือเป็นทางเพื่อความไพบูลย์เจริญบริบูรณ์เต็มที่ แห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ที่เกิดแล้วดังนี้.

ธรรมเป็นเหตุเกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๗ ประการ ย่อมเป็นทางเกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์. คือ ๑. เสพโภชนะอันประณีต ๒. เสพฤดูเป็นที่สบาย ๓. เสพอิริยาบถเป็นที่สบาย ๔. ประกอบความเป็นกลาง ๕. เว้นบุคคลผู้ไม่สงบกาย ๖. เสพบุคคลผู้สงบกาย ๗. น้อมจิตไปในปัสสัทธิสัมโพชฌงค์นั้น.

จริงอยู่ ผู้เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เมื่อบริโภคนั้นเป็นที่สบาย อันประณีตหมดจดก็ดี. เสพฤดูเป็นที่สบาย ไม่ว่าจะเป็นฤดูหนาว ฤดูร้อน เสพอิริยาบถ เป็นที่สบายไม่ว่าจะเป็นอิริยาบถ ยืน เป็นต้นก็ดี ย่อมเกิดความสงบได้. แต่คำนั้น ท่านมิได้กล่าวหมายถึงบุคคลผู้เป็นมหาบุรุษ ซึ่งทนฤดู และอิริยาบถ เป็นที่สบาย. เมื่อผู้ที่มีฤดู และอิริยาบถที่ถูกกันและไม่ถูกกัน เว้นฤดูและอิริยาบถที่ไม่ถูกกันเสียแล้ว เสพฤดูและอิริยาบถที่ถูกกัน ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้. การพิจารณาถึงความที่ตนและคนอื่นมีกรรมเป็นของ ๆ ตน เรียกว่า ประกอบความเป็นกลาง ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้ด้วย ประกอบความเป็นกลางอันนี้. เมื่อเว้นบุคคลผู้มิใช่กายไม่สงบ เช่นที่ขิวเบียคเบียน สัตว์อื่นด้วยเครื่องประหาร มีก้อนดิน และท่อนไม้เป็นต้น ก็ดี เสพบุคคลผู้มีกายสงบ ส้ารวม มือ เท้า ก็ดี มีจิตน้อมโน้มโอนไปเพื่อให้เกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ในอิริยาบถมี ยืน นั่ง เป็นต้น ก็ดี ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า ก็ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์นั้น อันเกิดแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ด้วยอรหัตตมรรค.

สมาธิสัมโพชฌงค์

สมาธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิดได้ โดยนัยมาแล้วในบาลี (สังยุตตนิกาย มหาวรรค) อย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมถนิมิต (บาลีว่า สมาธินิมิต) อัชฌกคนิมิตมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ ในนิมิตทั้งสองนั้น นี้เป็นอาหาร (ย่อมเป็นไป) เพื่อความเกิดแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิด หรือเป็นทางเพื่อความไพบูลย์ เจริญบริบูรณ์เต็มที่แห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้น ดังนี้.

ในนิมิตเหล่านั้น สมถะนั้นแล ชื่อว่า สมถนิมิตและอัชฌกคนิมิต เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน.

ธรรมเป็นเหตุเกิดสมาธิสัมโพชฌงค์

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นทางเกิดสมาธิสัมโพชฌงค์ คือ ๑. ทำวัตถุให้สละสลวย ๒. การปรับปรุงอินทรีย์ให้สม่ำเสมอ ๓. ฉลาดในนิมิต ๔. ประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง ๕. ช่มจิตในสมัยที่ควรช่ม ๖. ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรให้ร่าเริง ๗. เฟงเฉยในสมัยที่ควรเฟงเฉย ๘. เว้นบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ ๙. คบหาบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ ๑๐. พิจารณาและวิโมกข์ ๑๑. น้อมจิตไปในสมาธิสัมโพชฌงค์นั้น.

อธิบายธรรม ๑๑ ประการ

ในธรรม ๑๑ ประการนั้น เฉพาะการทำวัตถุให้สละสลวย และการปรับปรุงอินทรีย์ให้สม่ำเสมอ ฟังทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

ความฉลาดในการกำหนดคณินิมิต เป็นอารมณ์ ชื่อว่าฉลาดใน
นิมิต. การประคองจิตไว้ ด้วยการตั้งรั้วมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์.
และปีติสัมโพชฌงค์ในสมัยที่จิตหดหู่ เพราะมีความเพียรย่อหย่อนเกินไป
เป็นต้น ชื่อว่า ประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง.

การข่มจิตไว้ ด้วยการตั้งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์
และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ในสมัยที่จิตฟุ้งซ่าน เพราะปรารถนาความเพียรมากเกินไป
ไปเป็นต้น ชื่อว่า ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม.

คำว่า ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรร่าเริง อธิบายว่า สมัยใด จิตไม่แจ่ม
ขึ้น เพราะมีปัญญาและความเพียรอ่อนไป หรือเพราะไม่บรรลุสุขที่เกิดแต่ความ
สงบ สมัยนั้น ก็จิตให้สลัด ด้วยพิจารณาสังเวควัตถุเรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความสลัด ๘ ประการ. เรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งความสลัด ๘ ประการ คือ ๑.ชาติ
๒. ชรา ๓. พยาธิ ๔. มรณะ ๕. ทุกข์ในอบาย ๖. ทุกข์ในอดีตมีวิภูฏะ
เป็นมูล ๗. ทุกข์ในอนาคตมีวิภูฏะเป็นมูล ๘. ทุกข์ในปัจจุบันมีการแสวงหา
อาหารเป็นมูล. อนึ่ง การทำความเลื่อมใสให้เกิด ด้วยมาระลึกถึงคุณพระรัตน-
ตรัย อันนี้ก็เรียกว่าการทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรให้ร่าเริง.

ชื่อว่า เพ่งเฉยในสมัยที่ควรเพ่งเฉย อธิบายว่า สมัยใดจิตอาศัยการ.
ปฏิบัติชอบ ไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน แจ่มขึ้น เป็นไปสม่าเสมอในอารมณ์ ดำเนิน
ในสมถวิถิ สมัยนั้นไม่ต้องขวนขวายในการประคอง ข่มและทำจิตให้ร่าเริง
เหมือนสารถิ ไม่ต้องขวนขวาย ในเมื่อม้าวังเรียบฉะนั้น อันนี้เรียกว่า เพ่งเฉย
ในสมัยที่ควรเพ่งเฉย.

การเว้นบุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ไม่บรรลุอุปปจาระ หรืออัปปนา ให้
ห่างไกล ชื่อว่า เว้นบุคคลผู้มีจิต ไม่เป็นสมาธิ.

การเสพ คบหา เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิด้วยอุปจาร
ภavana หรืออัปนาภavana ชื่อว่า คบหาบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ.

ความเป็นผู้มีจิตน้อมโน้มโอนไปเพื่อให้เกิดสมาธิ ในอิริยาบถทั้งหลาย
มี ยืน นั่ง เป็นต้น ชื่อว่า น้อมจิตไปในสมาธิสัมโพชฌงค์.

คำว่า เมื่อปฏิบัติอยู่อย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์นั้น ย่อมเกิดได้.
เมื่อภิกษุรู้ชัดว่า ก็สมาธิสัมโพชฌงค์นั้น อันเกิดแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ย่อม
เจริญบริบูรณ์ด้วยอรหัตตมรรค.

อุเบกขาสัมโพชฌงค์

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิดได้ตามนัยอันมาแล้วในบาลี (สังยุต-
ติกาย มหาวรรค) อย่างนี้ว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่ง
อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
อุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้น นี้เป็นอาหาร (ย่อมเป็นไป) เพื่อความเกิดแห่ง
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด หรือเป็นทางเพื่อความเจริญไพบูลย์ บริบูรณ์
เต็มที แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดแล้วดังนี้. ก็ในธรรมเหล่านั้น อุเบกขา
นั้นแล ชื่อว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์

ธรรมเป็นเหตุเกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดแห่งอุเบก-
ขาสัมโพชฌงค์ คือ ๑. วางตนเป็นกลางในสัตว์ ๒. วางตนเป็นกลางในสังขาร
๓. เว้นบุคคลผู้ยึดถือสัตว์และสังขาร ๔. คบหาบุคคลผู้วางตนเป็นกลางในสัตว์
และสังขาร ๕. น้อมจิตไปในอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้น.

อธิบายธรรม ๕ ประการ

ในธรรม ๕ ประการนั้น ผู้เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมตั้งการวางตนเป็นกลางในสัตว์ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือด้วยการพิจารณาถึงความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็นของ ๆ ตนอย่างนี้ว่า ท่านมาด้วยกรรมของตน ก็จักไปด้วยกรรมของตน แม้เขาก็มาด้วยกรรมของตน (เขา) จักไปด้วยกรรมของตน (เขา) เหมือนกัน ท่านจะยึดถืออะไรกันดังนี้ และด้วยการพิจารณาถึงความไม่มีสัตว์อย่างนี้ว่า เมื่อว่าโดยปรมาตม์ ที่ว่าสัตว์ ๆ มันไม่มี ท่านจะยึดถืออะไรกันเล่าดังนี้.

ตั้งการวางตนเป็นกลางในสังขาร ด้วยอาการ ๒ อย่างคือ ด้วยการพิจารณาโดยความเป็นของไม่มีเจ้าของ อย่างนี้ว่า จีวรนี้จักเข้าถึงความเปลี่ยนแปลงและความแก่คร่ำคร่า เป็นผ้าเช็ดเท้า ต้องเชี้ยทิ้งด้วยปลายไม้เท้า ก็ถ้าว่าจีวรนั้น ฟังมีเจ้าของไซ้ เขาก็ไม่ฟังให้มันเสียหายอย่างนี้ ดังนี้ และด้วยการพิจารณาโดยความเป็นของชั่วคราวอย่างนี้ว่า จีวรนี้อยู่ไม่ได้นาน เป็นของชั่วคราวดังนี้. แม้ในบริขารมีบาตรเป็นต้น ก็พึงประกอบความเหมือนอย่างในจีวร.

ในชื่อว่า เว้นบุคคลผู้ยึดถือในสัตว์และสังขาร มีวินิจัยดังนี้

บุคคลใดเป็นภุชงค์ ก็ยึดถือปิยชน มิบุตร ธิดาเป็นต้น ของตน หรือเป็นบรรพชิตก็ยึดถือบรรพชิตมีอันเตวาสิก และผู้ร่วมอุปัชฌาย์กันเป็นต้น ของตน มัวทำกิจกรรมมีปลงผม เย็บจีวร ชักย้อมจีวร ระบมบาตร เป็นต้น ของชนเหล่านั้น ด้วยมือของตนทีเดียว เมื่อไม่เห็นเพียงครู่เดียว ก็บ่นถึงว่า สามณेरูปโน้นไปไหน ภิกษุหนุ่มรูปโน้นไปไหน เหลียวซ้ายแลขวาเหมือนมฤคตื่นตกใจฉะนั้น แม้ผู้อื่นอ่อนนออนขอว่า โปรดส่งสามณेरชื่อโน้นไปช่วย

ปลงผมเป็นต้น สักครูเถิดดังนี้ ก็ไม่ยอมให้ ด้วยพูดว่า พวกเราจะไม่ให้ทำ
กิจกรรมของตนบ้างหรือ พวกท่านพาเธอไปจะลำบากดังนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า
ยึดถือสัตว์.

ฝ่ายบุคคลใด ยึดถือบริวารมีจีวร บาตร ถลกบาตร ไม่ทำเป็นต้น
แม้ผู้อื่นจะเอามือจับก็ไม่ให้จับ ถึงขอยืมก็ตอบขัดข้องว่า เราต้องการใช้ทรัพย์
ก็ยังไม่ใช่ จักให้พวกท่านได้อย่างไรดังนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า ยึดถือสังขาร.

ฝ่ายบุคคลใด วางตนเป็นกลาง เทียงตรงในวัตถุทั้งสองนั้น บุคคล
นี้ชื่อว่าวางตนเป็นกลาง ในสัตว์และสังขาร.

เมื่อเวไนไกลบุคคลผู้ยึดถือสัตว์และสังขารเห็นปานฉะนี้ก็ดี คบหาบุคคล
ผู้วางตนเป็นกลางในสัตว์และสังขารก็ดี มีจิตน้อมโน้มโอนไปเพื่อให้เกิดอุเบกขา
สัมโพชฌงค์ ในอริยาบททั้งหลาย มี ยืน นั่ง เป็นต้นก็ดี อุเบกขาสัมโพชฌงค์นี้
ย่อมเกิดได้ด้วยประการฉะนี้. ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า ก็อุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้นอัน
เกิดแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ด้วยอรหัตตมรรค.

คำว่า อิติ อชฺมตฺตํ วา หรือภายในเป็นต้น ความว่าพิจารณาเห็นธรรม
ในธรรมทั้งหลาย เพราะกำหนดสัมโพชฌงค์ ๗ ของตน หรือของคนอื่น
หรือกำหนดสัมโพชฌงค์ ๗ ของตนตามกาล หรือของคนอื่นตามกาลอยู่. ก็
ความเกิด และความเสื่อม (แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์) พึงทราบด้วยอำนาจ
ความเกิด และความดับแห่งสัมโพชฌงค์ทั้งหลาย ในโพชฌคบรรพนี้. ข้อความ
ต่อจากนี้ ก็มีนัยดังกล่าวมาแล้ว.

สติกำหนดโพชฌงค์เป็นอริยสัจ ๔

แต่ในโพชฌงค์บรรพนี้ มีข้อแตกต่างกันอย่างเดียว คือพึงประกอบ
ความอย่างนี้ว่า สติกำหนดโพชฌงค์เป็นอารมณ์ เป็นทุกขสัจ เป็นต้น แล้ว

พึงทราบว่าเป็นทางปฏิบัตินำออกจากทุกข์ ของภิกษุผู้กำหนดโพชฌงค์เป็น
อารมณ์. คำที่เหลือก็เช่นนั้นเหมือนกัน.

จบโพชฌงค์บรรพ

สังจบบรรพ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกธัมมานุปัสสนาโดยโพชฌงค์ ๗
ประการ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนกสังจะ ๔ ประการ จึงตรัสว่า
ปุน จปริ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น.

อริยสัง ๔

ในคำเหล่านั้น คำว่า รู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ เป็นต้น ความว่า
รู้ชัดตามสภาพที่เป็นจริง ซึ่งธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ เว้น ดัชนีหาว่า นี้ทุกข์ รู้ชัด
ตามสภาพที่เป็นจริง ซึ่งดัชนีที่มีอยู่ก่อน. อันทำทุกข์นั้นนั่นแล ให้เกิด ให้
ปรากฏขึ้น นี้ทุกข์สมุทัย รู้ชัดตามสภาพที่เป็นจริงซึ่งความดับคือ หยุดทุกข์
และทุกข์สมุทัยทั้งสองว่า นี้ ทุกขนิโรธ รู้ชัดตามสภาพที่เป็นจริง ซึ่ง อริยมรรค
อันเป็นเหตุกำหนดรู้ทุกข์ เป็นเหตุละสมุทัย เป็นเหตุทำให้แจ้งนิโรธว่า นี้ทุกข์
นิโรธคามินีปฏิปทา. ถกว่าด้วยสังจะที่เหลือเว้นถกว่าด้วยบท ภาชนะ แจก
บทแห่งทุกข์มีชาติ เป็นต้น ท่านกล่าวไว้พิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้วเทียว.

อธิบายบทภาชนะ

ชาติ

ส่วนในบทภาชนะ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า กตมาจ ภิก-
ขว ชาติ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติเป็นอย่างไร ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้ง

หลาย ก็ชาติอันใด ที่เรากล่าวอย่างนี้ว่า แม้ชาติก็เป็นทุกข์ ชาติอันนั้นเป็น
อย่างไร. พึงทราบอรรถในปุจฉาทิ้งปวง อย่างนี้. คำว่า ของสัตว์เหล่านั้น ๆ
อันใดนี้ เป็นคำกำหนดรวมสัตว์ไว้ทั้งหมดโดยไม่มีกำหนดว่า ของเหล่าสัตว์ชื่อนี้.
แม้คำว่าในหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้ เป็นคำกำหนดรวมหมู่สัตว์ไว้ทั้งหมด. ความเกิดชื่อว่า
ชาติ. คำว่าชาตินี้ เป็นชื่อของขั้นที่เกิดจำเพาะที่แรก พร้อมด้วยความเปลี่ยนแปลง.
คำว่าสัตถุชาตินี้ เป็นไวพจน์ (แทน) ของชาตินั้นเอง แต่ประกอบด้วย
อุปสรรค. ความเกิดนั้นแล ชื่อว่า โอกุณฺติ ก้าวลง ด้วยอรรถว่า ก้าวลง
โดยอาการที่เข้าไปโดยลำดับ ชื่อว่า อภินิพฺพุติ เกิดจำเพาะ ด้วยอรรถว่า
เกิดเฉพาะ กล่าวคือ เกิด ทั้ง ๔ อย่างนี้ ชื่อว่ากล่าวโดยสมมติ. ส่วนบาลี
ขุณฺธานิ ปาตุภาโว ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลายนี้ กล่าวโดยปรมาตถ.
ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลายนั้นแล ที่แยกเป็นขั้นหนึ่ง ขั้นสี่ และ ขั้นห้า
ในบรรดาหมู่สัตว์ที่มีขั้นหนึ่งเป็นต้นนั้นเอง ไม่ใช่ความปรากฏแห่งบุคคล.
แต่เมื่อความปรากฏแห่งขั้นนั้นมียู่. ก็สมมติเรียกกันว่า บุคคลปรากฏดังนี้.
คำว่า **อายตนาณิ ปฐฺฐิตาโก** ความได้อายตนะทั้งหลาย ความว่า อายตนะ
ทั้งหลายปรากฏอยู่นั้นแล เป็นอันชื่อว่าได้มา นั้นชื่อว่าความได้มาที่กล่าว
ได้ว่าความปรากฏแห่งอายตนะเหล่านั้น.

ชรา

ศัพท์ว่า ชรา เป็นศัพท์แสดงถึงสภาพความเป็นเอง. ศัพท์ว่า ชีรณตา
แสดงถึงภาวะ คืออาการ. ศัพท์ว่า **ขณฺุฑิจฺจุ** เป็นต้น คือแสดงถึงภาวะเปลี่ยนแปลง
จริงอยู่ เวลาเป็นหนุ่มสาว ฟันก็เรียบขาว. ครั้นห่อมนเข้า ฟันเหล่านั้น

ก็เปลี่ยนสีไปโดยลำดับ หลุดตกไปในที่นั้น ๆ. อนึ่ง ฟันหัก หมายถึงฟันที่ หลุดร่วง และที่ยังอยู่ ชื่อว่า **ขณฺฑิตา**. ภาวะแห่งฟันที่หักเรียกว่า **ขณฺฑิจฺจ** ความที่ฟันหัก. ผมและขน คร่ำคร่าไปโดยลำดับ ชื่อว่าผมหงอก. ผมหงอก เกิดพร้อมแล้วแก่บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีผมหงอก. ภาวะแห่ง บุคคลผู้มีผมหงอก ชื่อว่า **ปาลิจฺจ** ความที่ผมหงอก. เกลียวที่หนังของบุคคล นั้น มีอยู่ เพราะมีเนื้อและเลือดแห้งไปด้วยอุทกม คือ ธาราประหาร เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่ามีหนังเป็นเกลียว (เหี่ยว). ภาวะแห่งบุคคลผู้มีหนังเป็นเกลียวนั้น ชื่อว่า **วลิตฺตจฺจตา** ความที่หนังเหี่ยว. ด้วยถ้อยคำมีประมาณเพียงเท่านี้เป็นอัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงชรา ที่เปิดเผย อันปรากฏชัด โดยแสดงความ เปลี่ยนแปลง ในฟัน ผม ขน หนัง. ทางไปของลม หรือไฟ จะปรากฏได้ ก็เพราะลมพัดถูกหญ้า หรือต้นไม้เป็นต้น หักระเนระนาด หรือไฟไหม้ แต่ ทางไปของลม และไฟนั้นก็หาปรากฏไม่จั่นใด ทางไปแห่งชราที่จั่นนั้นเหมือน กันจะปรากฏได้ก็โดยภาวะมีฟันหักเป็นต้น แห่งอาการ ๓๒ มีฟันเป็นต้น แม้บุคคลลืมนาคู ก็จับไม่ได้ ความคร่ำคร่าแห่งอาการมีฟันหักเป็นต้น หาใช่ตัว ชราไม่ เพราะชราจะพึงรู้ทางจักขุมิได้. แต่เพราะเมื่อถึงชรา อายุเสื่อมไป ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสโดยผลใกล้เคียงว่า ความเสื่อมไปแห่งอายุ เรียกว่า ชรา. อนึ่ง เพราะเวลาเป็นหนุ่มสาว อินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น แจ่มใสดี สามารถรับอารมณ์ของคน แม้ที่ละเอียดได้ให้สะดวกทีเดียว เมื่อถึง ชรา ก็แก่งอม ขุ่นมัว ไม่ผ่องใสไม่สามารถรับอารมณ์ของคน แม้ที่หยาบได้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสโดยผลใกล้เคียงว่า ความแก่งอมแห่งอินทรีย์ ทั้งหมดเรียกว่า ชรา ดังนี้บ้าง.

มรณะ

ในมรณนิทเทส มีวินัจฉัยดังต่อไปนี้

ศัพทว่า ยี่ หมายถึง มรณะ เป็นศัพท์แสดง **นุปี สกิลัก** (ไม่ใช่เพศชาย เพศหญิง ทางไวยากรณ์). ในคำว่า ยี่ นั้น ฟังประกอบความดังนี้ว่า มรณะ ท่านเรียกว่า จุติ เรียกว่า จวนตา. ในศัพท์เหล่านั้น ศัพทว่า จุติ แสดงถึงสภาพที่เป็นเอง. ศัพทว่า จวนตา แสดงถึงภาวะ คือ อาการ. เมื่อบุคคลถึงมรณะแล้ว จันท์ทั้งหลายย่อมแตก และหายไป แลไม่เห็น เพราะฉะนั้น มรณะนั้น จึงเรียกว่า ความแตก ความหายไป ความมอดม้วย. บทว่า มัจจุมรณะ คือ มัจจุมรณะ มิใช่ ขณิกมรณะ (ตายชั่วขณะ). การทำกาละคือ ตาย ชื่อว่า กาลกิรียา. แม้ทั้งหมดนี้ กล่าวโดยสมมติทั้งนั้น. ส่วนบาลีว่า **ขนุธาน์ เกโท** นี้ เป็นการกล่าวโดยปรมัตถ์. ความแตกแห่งจันท์ทั้งหลาย ที่แยกเป็นจันท์หนึ่ง จันท์สี่ และจันท์ห้า ในบรรดาหมู่สัตว์ที่มีจันท์หนึ่งเป็นต้นนั่นเอง มิใช่ความแตกแห่งบุคคล. แต่เมื่อความประชมพร้อมแห่งจันท์มีอยู่ ก็สมมติเรียกว่า บุคคลตาย. การทอดทิ้งอรรถภาพ ชื่อว่าการทอดทิ้งซากศพ. จริงอยู่ เมื่อบุคคลถึงความตาย อรรถภาพก็ตกเป็นเหมือนท่อนไม้ ไร้ประโยชน์ฉะนั้น เพราะฉะนั้น มรณะนั้นท่านจึงเรียกว่า การทอดทิ้งซากศพ. ส่วนความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ โดยอาการที่ว่างก็คือมรณะ. มรณะนั้นนั่นแหละ เรียกว่า สมมติมรณะ. ชาวโลกถือเอาความขาดแห่งชีวิตินทรีย์เท่านั้น จึงพูดว่า ตีสสะ ตาย ผุสสะ ตาย ดังนี้.

โสกะ

บทว่า พุยสเนน ด้วยความวิบัติ ความว่า ด้วยความวิบัติอย่างไร
อย่างหนึ่ง บรรดาความวิบัติทั้งหลาย มีความวิบัติจากญาติเป็นต้น. บทว่า
ทุกขชมฺเมน อันทุกข์ธรรม ความว่า อันเหตุแห่งทุกข์ มีการฆ่า และ
จงจำเป็นต้น. บทว่า ผุฏฺฐสฺส ถูกต้องแล้ว ได้แก่ท่วมทับ ครอบงำแล้ว.
คำว่า โสกะ ได้แก่ความโสก อันมีความแหงใจเป็นลักษณะ ย่อมเกิดแก่
บุคคล ในเมื่อถูกความวิบัติ มีความวิบัติจากญาติเป็นต้น หรือเหตุแห่งทุกข์
มีการฆ่า การจงจำเป็นต้น ใดๆอย่างหนึ่ง ครอบงำแล้ว. ความเป็นผู้
เศร้าโศก ได้แก่ ความเศร้าโศก. ก็ความเศร้าโศกนั้นเกิดขึ้นทำภายในให้แหง
ให้แหงผาก เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ความเศร้าใจ ความแหงใจภายใน ดังนี้.

ปริเทวะ

คนทั้งหลาย ยึดถืออย่างนี้ว่า ลูกหญิงของเรา ลูกชายของเรา ดังนี้
ย่อมคร่ำครวญรำพัน ด้วยความยึดถือนั้น เหตุนั้น ความยึดถือนั้น จึงชื่อว่า
เป็นเหตุคร่ำครวญ. คนทั้งหลาย รำพันยกยอคุณนั้น ๆ ด้วยเหตุนั้น เพราะ
ฉะนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า เป็นเหตุรำพัน. ศัพท์ทั้งสอง (อาเทวนา ปริเทวนา)
นอกจากอาเทวะ ปริเทวะ นั้น เป็นศัพท์แสดงภาวะแห่งความคร่ำครวญ รำพัน
นั้นนั่นแหละ.

ทุกขโทมนัส

ความทุกข์ อันมีกายประสาท เป็นที่ตั้ง (ที่เกิด) เพราะอรรถว่า
ทนได้ยาก ชื่อว่าทุกข์ทางกาย. คำว่า ไม่ชื่นใจ คือไม่หวานใจ. คำว่า

ทุกข์ที่เกิดแต่กายสัมผัส คือทุกข์ที่เกิดจากสัมผัสทางกาย คำว่า เวทนา
ที่ไม่น่าชื่นใจ คือ เวทนา ที่ไม่น่าชอบใจ. โทมนัสสัมปยุตกับจิต ชื่อว่า
เจตสิก ได้แก่โทมนัสทางใจ. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวมาแล้วในทุกข์นั้นแล.

อุปายาส

บทว่า อายาโส ได้แก่ ความลำบากทางใจ อันถึงอาการ คือความ
ท้อแท้ห่อเหี่ยว. ความคับใจโดยภาวะมีกำลังแรง ชื่อว่า ความคับแค้นใจ.
ศัพท์ทั้งสอง (อายาสิตุตก์ อุปายาสิตุตก์) นอกจาก อายาสะ และอุปายาสะ
นั้น เป็นธรรมชาติเนื่องอยู่ในตน ต่องภาวะ ชื่อภาวะ.

การไม่สมควรปรารถนาเป็นทุกข์

บทว่า ชาติชฺชมฺมานํ มีความเกิดเป็นธรรมดา คือมีความเกิดเป็น
สภาวะ. สอนบทว่า อิจฺฉา อูปฺปชฺชติ ความปรารถนาย่อมเกิด คือค้นหา
ย่อมเกิด. คำว่า อโห วต ได้แก่ความปรารถนา. บทว่า น โข ปเนตฺติ อิจฺฉาย
ข้อนั้น ไม่พึงได้ด้วยความปรารถนาแล ความว่า ข้อนั้น คือความไม่ต้อง
มาเกิด เว้นมรรคภาวนาเสีย บุคคลไม่พึงบรรลุได้ด้วยปรารถนา. คำว่า อิหํ ปิ
เมันนํ คือแม่ฉันนี้. ปีอักษร ในคำว่า อิหมฺปิ หมายถึงบทที่เหลือข้างหน้า.
บทว่า ยมฺปิ จุจฺฉํ ปรารถนาสิ่งใด ความว่า. บุคคลปรารถนาสิ่งที่ไม่พึงได้
ย่อมไม่ได้. เพราะธรรมชาติ ความปรารถนาในสิ่งที่ไม่พึงได้ นั้นก็เป็นทุกข์. ทุกๆ
บทก็เช่นนี้เหมือนกัน. ในชั้นธนิตเทศมวิวินิจฉัยดังนี้. รูปนั้นด้วย อุปาทานขันธ
ด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า รูปูปาทานขันธ. ทุกๆ ขันธก็พึงทราบอย่างนี้.

สมุทัยอริยสัจ

คำว่า ยายิ ตณฺหา ตัดเป็น ยา อัยิ ตณฺหา แปลว่า ตัณหานี้ใด.
คำว่า โปโนพฺภวิกา มีวิเคราะห์ว่า การทำภพใหม่ ชื่อว่า ภพใหม่ ภพใหม่นั้น
เป็นปกติแห่งตัณหานั้น เหตุนี้ ตัณหานั้น จึงชื่อว่า โปโนพฺภวิกา มี
ความเกิดอีกเป็นปกติ. คำว่า นนฺทิราคสหคตา ได้แก่ตัณหาที่เกิดร่วม
ด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน. ท่านอธิบายว่า โดยอรรถ
ตัณหานี้ ก็เป็นอันเดียวกันกับนันทิราคะนั่นเอง. ในคำเหล่านั้น คำว่า ตตฺตรตฺต-
ราภินนฺทินิ เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ ความว่า อตฺตภาพ เกิดจำเพาะใน
ที่ใด ๆ ตัณหาก็กเพลิดเพลินในที่นั้น ๆ. อีกนัยหนึ่ง ตัณหาก็กเพลิดเพลินใน
อารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น ชื่อว่าในที่นั้น ๆ. อธิบายว่า เพลิดเพลินในรูป
เพลิดเพลินในเสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์. ศัพท์ว่า เสยฺยถิทั
เป็นศัพท์นิบาต. ศัพท์ว่า เสยฺยถิทั นั้นมีความว่า ถ้ามีคำถามว่า ตัณหานี้
เป็นไฉน. ความอยากในกาม ชื่อว่า กามตัณหา. คำว่า กามตัณหานี้ เป็นชื่อของ
ความกำหนัดเกี่ยวกับกามคุณ ๕. ความอยากในภพ ชื่อว่า ภวตัณหา.
คำว่า ภวตัณหานี้เป็นชื่อของความกำหนัด ในรูปภพและอรูปภพ อันเกิดพร้อม
ด้วยสัสสตทิวฏฐิ ที่เกิดโดยความปรารถนาภพ และความยินดีในฉาน. ความ
อยากในวิภพ ชื่อว่า วิภวตัณหา. คำว่า วิภวตัณหานี้ เป็นชื่อของความ
กำหนัดที่เกิดพร้อมด้วยอุจฺเจททิวฏฐิ. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงแสดง
วัตถุที่ตั้ง ที่เกิด แห่งตัณหานี้โดยพิสดาร จึงตรัสว่า สทา โข ปนเสา
ก็ตัณหานี้มันแล ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อูปฺปชฺชติ แปลว่า เกิด. คำว่า นิเวสฺติ
ได้แก่ ตั้งอยู่โดยความเป็นไปบ่อยๆ. คำว่า ยัม โลกเปยฺยรูปํ สาทฺรฺรูปํ ความว่า

เป็นสภาวะที่รักและสภาวะที่ชอบใจในโลก. ในคำว่า จกฺขุ โลก เป็นต้น
มือธบายคังนี้ จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลาย ถือมันในจักขุเป็นต้นในโลกโดยความ
เป็นของ ๆ เรา ตั้งมันอยู่ในสมบัติ ย่อมสำคัญจักขุ (ตา) ของตน อันมี
ประสาททั้ง ๕ แจ่มใส เหมือนหน้าตาต่างแก้วมณี อันเผยขึ้นแล้วในวิมานทอง
ด้วยทำนองถือเอานิมิต ในกระจกเป็นต้น ย่อมสำคัญโสต (หู) เหมือนหลอดเงิน
และเหมือนด้ายร้อยสังวาลย์ ย่อมสำคัญ ฉานะ (จมูก) ที่ได้ไวยาหารเรียกว่า
ตฺตฺถุคฺคาธา (จมูกโค้ง) เหมือนขั้วหรรดาคาลที่เขาปั้นตั้งไว้ ย่อมสำคัญ ชิวหา
(ลิ้น) อันอ่อนสะอาดคอยรับรสอร่อย เหมือนพื้นผ้ากัมพลแดง ย่อมสำคัญกาย
เสมือนต้นสาละหนุ่ม และเสมือนเสาระเนียดทอง ย่อมสำคัญ มนะ (ใจ)
อันโอฬาร (ของตน) ไม่เหมือนกับใจของคนอื่น ๆ ย่อมสำคัญรูป ประหนึ่ง
ว่ามีผิวพรรณดั่งดอกกัณณิการ์ทองเป็นต้น ย่อมสำคัญเสียง ประหนึ่งเสียงนก
การะเวก และคูเหว่า ที่น่าคลั่งไคล้ และเสียงกังวานของปี่แก้วที่เป่าแผ่ว ๆ
ย่อมสำคัญอารมณ์มีคันธารมณฺ (หอม) เป็นต้น อันมีสมุฏฐาน ๔ ที่ตนได้แล้ว
ว่าอารมณ์เห็นปานนี้ ของคนอื่นใครเล่า จะมี. เมื่อสัตว์เหล่านั้นสำคัญอยู่อย่างนี้
จักขุเป็นต้นเหล่านั้น ก็ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจ. เมื่อเป็นเช่นนั้น ตัณหา
ของสัตว์เหล่านั้น ที่ยังไม่เกิด ก็ย่อมเกิดในจักขุเป็นต้นนั้น และตัณหาที่เกิด
แล้ว ก็ย่อมตั้งอยู่โดยความเป็นไปบ่อย ๆ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า จักขุเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจ ในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ก็เกิด
ที่จักขุนั้น ดังนี้เป็นต้น. คำว่า ตตฺถุคฺคาธา อุตฺตฺถุคฺคาธา ความว่า
ตัณหานั้น เมื่อเกิดในกาลใด ก็ย่อมเกิดที่จักขุนั้นในกาลนั้น. ทุก ๆ บทกัณณิก.

ทุกขนิโรธอริยสัจ

บททั้งปวงมีบทว่า อเสตฺวิราคฺคินิโรโธ ความดับด้วยสํารอกโดย
ไม่เหลือเป็นต้น ทั้งหมดเป็นไวยาจน์ของพระนิพพานนั่นเอง. จริงอยู่ ตัณหา

มาถึงพระนิพพานย่อมคลาย ดับไม่เหลือ เพราะฉะนั้น พระนิพพานนั้น จึงตรัส
เรียกว่า ความดับ ด้วยคลายไม่เหลือ แห่งตัณหานั้นนั่นแล. อนึ่ง ตัณหา
มาถึงพระนิพพาน ย่อมละ สละคืน ปล่อย ไม่ติด เพราะฉะนั้น พระนิพพาน
จึงตรัสเรียกว่า เป็นที่ละ สละ ปล่อย ไม่ติด. แท้จริง พระนิพพานก็มี
อย่างเดียวกับเท่านั้น. แต่ชื่อของพระนิพพานนั้นมีมาก โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อชื่อของ
สังขตธรรม ทั้งหมด. คืออย่างไร คือธรรมเป็นที่คลายไม่เหลือ เป็นที่ดับไม่เหลือ
เป็นที่ละ เป็นที่สละ เป็นที่พ้น เป็นที่ไม่ติด เป็นที่สิ้นราคะ เป็นที่สิ้นโทสะ
เป็นที่สิ้นโมหะ เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่ไม่เกิด เป็นที่หยุด ไม่มีนิमित ไม่มี
ที่ตั้ง ไม่มีที่อาศัย ไม่มีปฏิสนธิ ไม่เป็นไป ไม่ไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ
ไม่ตาย ไม่โศก ไม่คร่ำครวญ ไม่คับแค้น ไม่เศร้าหมอง ดังนี้ เป็นต้น. บัดนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงความไม่มีแห่งตัณหาทั้งปวง ที่มรรคตัด
ได้แล้ว ถึงความหยุด (ไม่เป็นไป) เพราะมาถึงพระนิพพาน ในวัตถุที่
พระองค์ทรงแสดงว่า ตัณหาเกิดขึ้นแหละ จึงตรัสว่า **ตา โข ปเนสา** ก็ตัณหา
นี้นั้นดังนี้ เป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำนั้น ดังต่อไปนี้ เหมือนอย่างว่า บุรุษพบเถาน้ำ
เต้าขม ที่เกิดในนาแล้ว จับตั้งแต่ยอด ค้นหาโคนพบแล้ว ตัดออกเสีย เถาน้ำ
ก็เหี่ยวแห้งโดยลำดับ ถึงความไม่ปรากฏ ที่นั่น เขาก็เรียกกันว่า เถาน้ำเต้าขม
ในนานั้น ดับแล้ว ละแล้ว ตัณหาในจักขุเป็นต้น เปรียบเหมือนเถาน้ำเต้าขม
ในนาตัณหานั้น ตัดรากได้ด้วยอรหัตตมรรค ถึงความหยุด (จอก) เพราะมาถึง
พระนิพพาน อนึ่ง ตัณหาอันถึงความหยุดอย่างนั้นแล้ว ย่อมไม่ปรากฏในวัตถุ
เหล่านั้น เหมือนเถาน้ำเต้าขมไม่ปรากฏในนาจะนั้น. อนึ่ง เปรียบเหมือนพวก
มนุษย์นำโจรมาจากดง ฟังฆ่าเสียที่ประตูด้านทิศใต้ แห่งพระนคร แต่ที่นั้น คน
ทั้งหลายจะฟังพูดกันว่าพวกโจรในดง ตายแล้ว หรือถูกฆ่าตายแล้ว ดังนี้ ฉนั้น ใด

ก็ฉันทันเหมือนกัน ตัณหาในจักขุเป็นต้น เปรียบเหมือนโจรในดง ตัณหานั้น
ชื่อว่า คับไปในพระนิพพานนั่นเอง เพราะมาถึงพระนิพพานแล้วจึงดับไป
เหมือนโจรถูกฆ่าที่ประตูกิสีได้ฉะนั้น อนึ่ง ตัณหาอันดับแล้วอย่างนั้น ย่อมไม่
ปรากฏในวัตถุเหล่านั้น เหมือนโจรไม่ปรากฏในดงฉะนั้น. เพราะฉะนั้น พระ
ผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความดับแห่งตัณหานั้น ในจักขุเป็นต้นนั้น
จึงตรัสว่า จักขุเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละก็ละได้
ที่จักขุนั้น เมื่อจะดับ ก็ดับที่จักขุนั้นดังนี้เป็นต้น

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

คำว่า อยมว เป็นคำกำหนดแน่ชัดเพื่อปฏิเสชมรรคอื่น. คำว่า อริโย
ความว่า มรรคชื่อว่าอริยะ เพราะไกลจากกิเลสทั้งหลาย อันมรรคนั้น ๆ ฟังฆ่า
และเพราะทำความเป็นพระอริยะ. ทรงแสดงกัมมัฏฐานว่าด้วยสัจจะ ๔ ด้วยคำว่า
ฐีในทุกข์ เป็นต้น. ในสัจจะ ๔ นั้น ๒ สัจจะต้น (ทุกข สมุทัย) เป็นวิภูฏ-
สัจจะ ๒ สัจจะหลัง (นิโรธ มรรค) เป็นวิภูฏสัจจะ. ในวิภูฏสัจจะ และ
วิภูฏสัจจะเหล่านั้น ความตั้งมั่นแห่งกัมมัฏฐานของภิกษุ ย่อมมีในวิภูฏสัจจะ
ไม่มีในวิภูฏสัจจะ ก็พระโยคาวจรกำหนดสัจจะ ๒ เบื้องต้น ในสำนักอาจารย์
โดยย่อ อย่างนี้ว่า ปัญจขันธ์เป็นทุกข์ ตัณหาเป็นสมุทัย และพิสดารโดยนัย
เป็นต้นว่า ปัญจขันธ์เป็นไฉน คือรูปขันธ์ดังนี้แล้ว ทบทวน (ท่องบ่น) ชื่อว่า
ทำกรรมในสัจจะ ๒ เหล่านั้น. ส่วนในสัจจะ ๒ นอกนี้ พระโยคาวจร ย่อม
ทำกรรม ด้วยการฟังอย่างเดียว อย่างนี้ว่า นิโรธสัจ นำปรารธนา นำใคร่
นำพอใจ มรรคสัจ นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ. พระโยคาวจรนั้น เมื่อทำอยู่
อย่างนี้ ย่อมแทงตลอดสัจจะทั้ง ด้วยปฏิเวธญาณอันเดียว ย่อมตรัสรู้ด้วย

อภิสมยญาณอันเดียว คือแทงตลอดทุกขสังขะ ด้วยปฏิเวธ คือปริยญาภิจ แทงตลอดสมุทัยด้วยปหานภิจ แทงตลอดนิโรธสังขะ ด้วยสังนิทริยาภิจ แทงตลอดมรรคสังขะ ด้วยภาวนาภิจ. ย่อมตรัสรู้ทุกขสังขะ ด้วยอภิสมยญาณ คือปริยญาภิจ ตรีสรุสมุทัยสังขะ ด้วยปหานภิจ ตรีสรุโรธสังขะ ด้วยสังนิทริยาภิจ ตรีสรุ มรรคสังขะ ด้วยภาวนาภิจ. ในเบื้องต้น พระโยคาวจรนั้น มีปฏิเวธญาณในสังขะ ๒ เบื้องต้น ด้วยการกำหนด การสอบถาม การฟัง การทรงจำ และการพิจารณา ส่วนในสังขะ ๒ เบื้องปลาย พระโยคาวจรมีปฏิเวธญาณ ด้วยอำนาจการฟังอย่างเดียว ในภายหลัง จึงมีปฏิเวธญาณในสังขะ ๓ โดยกิจ มีปฏิเวธญาณในนิโรธสังขะโดยอารมณ์. ส่วนปัจจุเวกขณญาณมีแก่พระโยคาวจร ผู้บรรลุสังขะแล้ว. และพระโยคาวจรนี้ เป็นผู้เริ่มบำเพ็ญเพียร เพราะฉะนั้น จึงไม่ตรัสปัจจุเวกขณญาณนั้นไว้ในที่นี้. อนึ่ง เมื่อภิกษุนี้กำหนดรู้ในเบื้องต้น ความค้ำใจ รวบรวมใจ ใส่ใจ และพิจารณาว่า เรากำหนดรู้ทุกข์ เราละสมุทัย เราทำให้แจ้งนิโรธ เราเจริญมรรค ดังนี้ ยังไม่มี จะมีได้ตั้งแต่การกำหนดไป. ส่วนในเวลาภายหลัง ทุกข์ก็เป็นอันชื่อว่ากำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็เป็นอันละเสียแล้ว นิโรธก็เป็นอันทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็เป็นอันทำให้เกิดแล้ว.

ในสังขะเหล่านั้น สังขะ ๒ เบื้องต้น ชื่อว่า ลึกซึ้ง เพราะเห็นได้ยาก สังขะ ๒ เบื้องหลัง ชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะลึกซึ้ง. ความจริง ทุกขสังขะปรากฏ ตั้งแต่เกิดมา ถึงกับกล่าวกันว่า ทุกข์หนอ ในเวลาที่ถูกต้องและหนามคำเป็นต้น. แม้สมุทัยสังขะก็ปรากฏตั้งแต่เกิดมา ด้วยอำนาจอยากเลี้ยว อยากกินเป็นต้น. แต่แม้ทั้งสองสังขะนั้นก็ชื่อว่าลึกซึ้ง โดยลักษณะ และการแทงตลอด. สังขะ ๒ นั้น ชื่อว่าลึกซึ้ง เพราะเห็นได้ยากด้วยประการฉะนี้. ส่วนความพยายามเพื่อเห็นสังขะ ๒ นอกนี้ ก็เป็นเหมือนเหยียดมือจับภวัคคพรหม เหยียดเท้าไปต้องอเวจี-

นรก และเป็นเหมือนเอาปลายขนทราย กับปลายขนทรายที่แยกออก ๗ ส่วน ให้จดติดกัน. สัจจะ ๒ เบื้องปลายเหล่านั้น ชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะลึกซึ่ง ด้วยประการฉะนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นี้ ความรู้ในทุกข์ดังนี้เป็นต้น ทรงหมายถึงความเกิดญาณอันเป็นส่วนเบื้องต้น ในสัจจะ ๔ ที่ชื่อว่าลึกซึ่ง เพราะเห็นได้ยาก และที่ชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะลึกซึ่ง ด้วยอำนาจการกำหนด เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้. ส่วนในขณะที่แห่งตลอด ญาณ (ปฏิเวธญาณ) นั้น ก็มีหนึ่งเท่านั้น.

สัมมาสังกัปปะ

ความดำริมีความดำริออกจากความเป็นต้น ต่างกันในเบื้องต้น เพราะ สัญญาในอันงดเว้นจากกามพยาบาทและวิหิงสาต่างกัน. แต่ในขณะที่แห่งมรรค ความดำริฝ่ายกุศลอันเดียวเท่านั้น เกิดขึ้นในห้วงคัมภรคบริบูรณ์ โดยให้สำเร็จ ความไม่เกิดแห่งความดำริฝ่ายอกุศล ที่เกิดแล้วในฐาน ๓ เหล่านี้ เพราะตัดทาง แห่งความดำริฝ่ายอกุศลนั้นได้ขาด นี้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ.

สัมมาวาจา

แม้กุศลธรรมมีเจตนางดเว้นจากมุสาวาทเป็นต้น ก็ต่างกันไปในเบื้องต้น เพราะสัญญาในการงดเว้นจากมุสาวาทเป็นต้นต่างกัน. แต่ในขณะที่แห่งมรรค เจตนางดเว้นฝ่ายกุศลอันเดียวเท่านั้น เกิดขึ้นในห้วงคัมภรคบริบูรณ์ โดยให้ สำเร็จความไม่เกิดแห่งเจตนาเครื่องทุศีลฝ่ายอกุศลที่เกิดแล้ว ในฐานะ ๔ เหล่านี้ เพราะตัดทางแห่งเจตนาเครื่องทุศีลฝ่ายอกุศลนั้นได้ขาด นี้ชื่อว่า สัมมาวาจา.

สัมมากัมมันตะ

แม้กุศลธรรม มีเจตนาจเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ก็ต่างกันในเรื่องต้น เพราะสัญญาในการจเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ต่างกัน. แต่ในขณะที่แห่งมรรค เจตนาจเว้นฝ่ายกุศล อันเดียวเท่านั้น เกิดขึ้นในองค์แห่งมรรคบริบูรณ์ โดยให้สำเร็จความไม่เกิด แห่งเจตนาเครื่องทุศีลฝ่ายอกุศลที่เกิดแล้ว ในฐานะ ๑ เหล่านี้ เพราะตัดทางได้ขาด นี้ชื่อว่า สัมมากัมมันตะ.

สัมมาอาชีพะ

คำว่า มิจฉาอาชีพะ ได้แก่กายทุจริตและวจีทุจริต ที่เป็นไปเพื่อต้องการของเคี้ยวของกินเป็นต้น. คำว่า ละ คือเว้น. คำว่า ด้วยสัมมาอาชีพะ คือด้วยอาชีพที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ. คำว่า สำเร็จชีวิต คือดำเนินการเลี้ยงชีพ. ที่ชื่อว่าสัมมาอาชีพะ ต่างกันในเรื่องต้น เพราะสัญญาในการจเว้นจากทุจริตมีมุตสาทาเป็นต้น ต่างกัน. แต่ในขณะที่แห่งมรรคเจตนาจเว้นฝ่ายกุศล อันเดียวเท่านั้น เกิดขึ้นในองค์แห่งมรรคบริบูรณ์โดยให้สำเร็จความไม่เกิดแห่งเจตนาเครื่องทุศีล อันเป็นมิจฉาอาชีพะ ที่เกิดแล้วในฐานะเจ็ด (กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔) เหล่านี้แหละ เพราะตัดทางได้ขาด นี้ชื่อว่า สัมมาอาชีพะ.

สัมมาวายามะ

คำว่า ที่ยังไม่เกิด คือที่ยังไม่เกิดแก่ตนในภพหนึ่ง หรือในอารมณ์เห็นปานนั้น. แต่พระโยคาวจรเห็นบาปอกุศลธรรมที่กำลังเกิดแก่คนอื่น ย่อมยังฉันทะให้เกิด ปรรกความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้เกิดบาปอกุศล

ที่ยังไม่เกิด ด้วยคิดอย่างนี้ว่า โอนอ บาบอ กุศลธรรม เห็นปานนั้น ไม่พึงเกิดแก่เราดังนี้. คำว่า **จนฺทํ ขเนติ** ย่อมยังฉันทะให้เกิด คือ ให้เกิดความพอใจในความเพียรที่ทำให้สำเร็จข้อปฏิบัติอันไม่ให้เกิดบาปอกุศลเหล่านั้น. คำว่า **วายมตี พยายาม** คือ ทำความพยายาม. คำว่า **วิริยํ อารภติ** ปรารภความเพียร คือ ดำเนินความเพียร. คำว่า **จิตฺตํ ปกฺคณฺหาติ** ปรคองจิต คือ ทำการปรคองจิตด้วยความเพียร. คำว่า **ปทฺหติ ตังไว้** คือ ดำเนินการตั้งความเพียรว่า จะเหลือแต่หนึ่ง เอ็น กระตุก ก็ตามที่เถิด ดังนี้. คำว่า **อุปฺปนฺนํ** ที่เกิดแล้ว คือ ที่เคยเกิดแล้วแก่ตน โดยการกำเรบขึ้น ย่อมให้เกิดฉันทะ เพื่อละบาปอกุศล เหล่านั้นว่า บัดนี้เราจักไม่ให้บาปอกุศลเช่นนั้นเกิดขึ้นละ. คำว่า **อนฺุปฺปนฺนํ กุสฺถานํ** กุศลที่ยังไม่เกิด คือ กุศลธรรมมีปฐมฌานเป็นต้น ที่ตนยังไม่ได้. คำว่า **อุปฺปนฺนํ** ที่เกิดแล้ว คือ กุศลธรรมเหล่านั้นนั้นแหละที่ตนได้แล้ว. คำว่า **จิตฺติยา** เพื่อตั้งมั่น คือ เพื่อตั้งอยู่ โดยการเกิดต่อเนื่องกันบ่อย ๆ. คำว่า **อสมฺโมสย** เพื่อไม่ขาดสาย คือ เพื่อไม่ให้สูญเสีย. คำว่า **ภฺยโยภวาย** เพื่อมียิ่ง ๆ คือ เพื่อเจริญยิ่งขึ้นไป. คำว่า **เวปฺลฺลย** คือ เพื่อความไพบูลย์. คำว่า **ภวณาย** **ปาริปุริยา** คือ เพื่อความมีบริบูรณ์. แม้สัมมาวายามนี้ก็ต่างกันในเรื่องต้น เพราะจิตที่คิดไม่ให้เกิดอกุศลที่ยังไม่เกิดเป็นต้นต่างกัน. แต่ในขณะที่แห่งมรรค วิริยะฝ่ายกุศลอันเดียวเท่านั้น เกิดขึ้นในองค์แห่งมรรคบริบูรณ์ โดยให้สำเร็จกิจ ในฐานะ ๔ เหล่านี้เหมือนกัน นี้ชื่อว่า สัมมาวายามะ.

สัมมาสติ

แม้สัมมาสติ ก็ต่างกันในเรื่องต้น เพราะจิตที่กำหนดอารมณ์มีกายเป็นต้นต่างกัน แต่ในขณะที่แห่งมรรค สติอย่างเดียวเท่านั้นเกิดขึ้นในองค์แห่งมรรคบริบูรณ์ โดยให้สำเร็จกิจในฐานะ ๔ นี้ชื่อว่า สัมมาสติ.

สัมมาสมาธิ

ฉานทั้งหลาย ต่างกัน ทั้งในเบื้องต้น ทั้งในขณะแห่งมรรค. ในเบื้องต้นต่างกันโดยสมบัติ. ในขณะแห่งมรรค ต่างกัน โดยมรรค. จริงอยู่มรรคที่ ๑ แห่งมรรคขณะหนึ่ง มีปฐมฉานเป็นบาท แม้มรรคที่ ๒ เป็นต้น มีปฐมฉานเป็นบาทบ้าง มีฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในทุกฉานเป็นต้น เป็นบาทบ้าง. มรรคที่ ๑ แห่งมรรคขณะแม้อันหนึ่งมีฉานอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งทุกฉานเป็นต้นเป็นบาท แม้มรรคที่ ๒ เป็นต้น ก็มีฉานอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งทุกฉานเป็นต้น เป็นบาทบ้าง มีปฐมฉานเป็นบาทบ้าง. มรรคทั้ง ๔ ว่าโดยฉานเหมือนกันก็มี ต่างกันก็มี เหมือนกันบางแห่งก็มี ด้วยประการฉะนี้. นี่เป็นความแตกต่างกันแห่งมรรคนั้น โดยกำหนดโดยฉานที่เป็นบาท. พึงทราบอธิบายโดยกำหนดด้วยฉานเป็นบาทก่อน มรรคที่เกิดแก่พระโยคาวจรผู้ได้ปฐมฉาน ออกจากปฐมฉาน เจริญวิปัสสนาอยู่ ชื่อว่ามีปฐมฉานเป็นบาท. ก้องค์แห่งมรรค และโพชฌงค์ ย่อมบริบูรณ์ในปฐมฉานนี้โดยแท้. มรรคที่เกิดแก่พระโยคาวจรผู้ได้ทุกฉาน ออกจากทุกฉานแล้ว เจริญวิปัสสนาอยู่ชื่อว่า มีทุกฉานเป็นบาท. ส่วนองค์มรรคในทุกฉานนี้ มี ๗ ประการ. มรรคที่เกิดแก่พระโยคาวจรผู้ออกจากตติยฉานแล้วเจริญวิปัสสนาอยู่ ชื่อว่ามีตติยฉานเป็นบาท. ส่วนองค์มรรคในตติยฉานนี้มี ๗ แต่โพชฌงค์มี ๖ ประการ. สำหรับพระโยคาวจรผู้ออกจากจตุตถฉาน จนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะกัณฺฐนี้เหมือนกัน. ฉานหมวด ๔ และหมวด ๕ ย่อมเกิดในอรุณ และฉานนั้นท่านกล่าวว่า เป็นโลกุตตระ ไม่ใช่โลกิยะ. ถามว่าในฉานมีปฐมฉานเป็นต้นนี้เป็นอย่างไร. ตอบว่า ในฉานมีปฐมฉานเป็นต้นแม้นี้ พระโยคาวจรนั้น ออกจากฉานใดแล้ว ได้โสดาปัตติมรรค เจริญอรุณสมาบัติแล้วเกิดในอรุณภพ มรรคทั้ง ๗ มีฉานนั้นเป็นบาท

พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 365
เกิดขึ้นแก่พระโยคาวจรนั้น ในอรุณภพนั้น. ท่านกำหนดมรรคที่มีฉานเป็นบาท
อย่างเดียว ด้วยประการฉะนี้. แต่พระเถระบางเหล่ากล่าวว่า กำหนดคันธ์เป็น
อารมณ์แห่งวิปัสสนา. บางเหล่าก็ว่ากำหนดอชยาศัยบุคคล. บางเหล่าก็ว่า กำหนด
วิปัสสนา อันเป็นวฏฏฐานคามินี. วินิจฉัยวาทะของพระเถระเหล่านั้น ฟังทราบ
ตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ ในอธิการว่าด้วยวฏฏฐานคามินีวิปัสสนา คัมภีร์วิสุทธิมรรค.
คำว่า **อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว สัมมาสมาธิ** คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า
สัมมาสมาธิ ความว่าธรรมนี้ เบื้องต้นเป็นโลกียะ เบื้องหลัง เรียกว่า
โลกุตตระ สัมมาสมาธิ.

คำว่า **อิติ อชฺยุตฺต** วา หรือภายในเป็นต้น ความว่า พิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมทั้งหลาย เพราะกำหนดสังขะ ๔ ของตน ของคนอื่น หรือ เพราะ
กำหนดสังขะ ๔ ของตนตามกาล ของคนอื่นตามกาลอย่างนี้อยู่. ส่วนความ
เกิดและความเสื่อมในสังขบรรพนี้ ฟังทราบโดยความเกิดและความหมดไปแห่ง
สังขะ ๔ ตามเป็นจริง. คำอื่นนอกจากนี้ มีนัยดังกล่าวมาแล้ว.

สติกำหนดสังขะ ๔ เป็นอริยสัง

แต่ในสังขบรรพนี้ ต่างกันอย่างเดียว คือ ฟังประกอบความอย่างนี้ว่า
สติกำหนดสังขะ ๔ เป็นอารมณ์ เป็นทุกขสังเป็นต้น แล้วฟังทราบว่าเป็น
ทางปฏิบัตินำออกจากทุกข์ของภิกษุผู้กำหนดสังขะจะเป็นอารมณ์. คำที่เหลือก็
เหมือนกันแล.

จบสังขบรรพ

สรุปความ

ด้วยลำดับคำมีประมาณเพียงเท่านี้ กัมมัญฐาน ๒๑ คือ อานาปาน-
บรรพ ๑ จตุอิริยาถบรรพ ๑ จตุสัมปชัญญะบรรพ ๑ ทวัตตังสาการ ๑ จตุธาตุ-
วัญฐานะ ๑ สีวติกา ๕ เวทนานุปีสสนา ๑ จิตตานุปีสสนา ๑ นีวรณปริกคหะ ๑
ขันธปริกคหะ ๑ อายตณปริกคหะ ๑ โภชณกปริกคหะ ๑ สัจจปริกคหะ ๑.

บรรดากัมมัญฐาน ๒๑ นั้น กัมมัญฐาน ๑๑ คือ อานาปาน ๑ ทวัตตัง-
สาการ ๑ สีวติกา ๕ เป็นอัปนากัมมัญฐาน. แต่พระมหาสิวลเถระ ผู้รจนาคัมภีร์
ทีฆนิกาย กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส สีวติกา ๕ โดยอาทินวานุปีสสนา.
เพราะฉะนั้น ตามมติของท่าน อานาปานะ และ ทวัตตังสาการ ๒ เท่านั้น
เป็นอัปนากัมมัญฐาน. ที่เหลือเป็น อุปัจจารกัมมัญฐาน ถามว่า ความตั้งมั่น
เกิดในกัมมัญฐานนั้นทั้งหมดหรือไม่เกิด ตอบว่า ไม่ใช่ไม่เกิด ความตั้งมั่นไม่เกิด
ในอิริยาถสัมปชัญญะ นีวรณ และ โภชณก เกิดในกัมมัญฐานที่เหลือ. ส่วน
พระมหาสิวลเถระ กล่าวว่า ความตั้งมั่นย่อมเกิดในกัมมัญฐานแม่เหล่านั้น
(ทั้งหมด) เพราะพระโยคาวจรนี้ ย่อมกำหนดค้อย่างนี้ว่า อิริยาถ ๔ มีแก่เรา
หรือไม่หนอ สัมปชัญญะ ๔ มีแก่เราหรือไม่หนอ นีวรณ ๕ มีแก่เราหรือไม่
หนอ โภชณก ๗ มีแก่เราหรือไม่หนอดังนี้ เพราะฉะนั้น ความตั้งมั่นย่อม
เกิดในกัมมัญฐานทั้งหมด.

อานิสงส์

คำว่า โย หิ โภจิ ภิกขเว ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใด
ผู้หนึ่ง ไม่ว่า ภิกษุหรือภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา. คำว่า เอว ภาเวยุย
ความว่า พึงเจริญตามลำดับภavana ที่กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้น. คำว่า ปาฐิกงฺข
ความว่า พึงหวังได้ พึงปรารถนาได้ เป็นแน่แท้. คำว่า อญฺญา หมายถึง

พระอรหันต์. คำว่า สติ วา อุปาทิเสส ความว่า เมื่ออุปาทิเสสวิบากจันท์
ที่กิเลสมีต้นตอเป็นต้นเข้าไปยึดไว้เหลืออยู่ ยังไม่สิ้นไป. คำว่า อนาคามีตา
แปลว่า ความเป็นพระอนาคามี. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดง ความที่
คำสั่งสอนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติออกจากทุกข์โดย ๗ ปี อย่างนี้แล้ว เมื่อจะ
ทรงแสดงเวลา (ปฏิบัติ) ที่น้อยไปกว่านั้นอีก จึงตรัสว่า ติฏฐนตุ ภิกขเว
คู่อ่อนภิกขุทั้งหลาย ๗ ปี จงยกไว้ดังนี้เป็นต้น. ก็คำนั้นแม้ทั้งหมดตรัสโดย
เวไนยบุคคลปานกลาง. แต่ที่ตรัสว่าบุคคลรับคำสั่งสอนเวลาเช้า บรรลุคุณวิเศษ
เวลาเย็น รับคำสั่งสอนเวลาเย็น บรรลุคุณวิเศษเวลาเช้า ดังนี้ ทรงหมายถึง
บุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า คำสั่งสอนของเรา
นำผู้ปฏิบัติออกจากทุกข์อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงยังเทศนาที่ทรงแสดง ด้วยธรรม
อันเป็นยอด คือพระอรหันต์ให้จบลงในฐานะ ๒๑ ประการ จึงตรัสว่า คู่อ่อน
ภิกขุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางดำเนินอันเอก เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย
เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม
เพื่อทำให้แจ้งพระนิพพาน นี้คือ สติปิฎกฐาน ๔ ด้วยประการฉะนี้ คำอันใด
อันเรากล่าวแล้วอย่างนี้ คำนั้นเราอาศัยทางอันเอกนี้กล่าวแล้ว. คำที่เหลืออรรถ
ต้นทั้งนั้นแล.

ในเวลาจบเทศนา ภิกขุสามหมื่นรูป ดำรงอยู่ในพระอรหันต์แล.

จบอรรถกถา महाสติปิฎกฐานสูตรที่ ๕

๑๐. ปายาสีราชัญญสูตร

ว่าด้วยประวัติพระกুমารกัสสปเถระ

[๓๐๑] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระกুমารกัสสป จาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วย ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป มาถึงเสตัพพนครแห่งแคว้นโกศล อาศัย อยู่ ณ ป่า สีสพาวัน ด้านทิศเหนือ เสตัพพนคร. สมัยนั้น พระยาปายาสี ครอบครองเสตัพพนคร ซึ่งมีปศุสัตว์มาก มีหญ้าไม้ และน้ำ มีธัญญาหารบริบูรณ์ เป็นพระราชโกลดทรัพย์ ที่พระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชทานให้เป็นบำเหน็จ ความชอบ ครั้งนั้น พระยาปายาสีเกิดความเห็นชั่วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ดังนี้ พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพพนครได้ทราบ ว่า พระสมณกুমารกัสสป สาวกของพระสมณโคดม จาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป มาถึงเสตัพพนคร อาศัยอยู่ ณ ป่าสีสพาวัน ด้าน ทิศเหนือ เสตัพพนคร. กิตติศัพท์อันงามของพระสมณกুমารกัสสปจรไปว่า ท่านเป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต กล่าวธรรมได้วิจิตร มีปฏิภาณดี เป็นผู้ตรัสรู้และเป็นพระอรหันต์ การพบเห็นพระอรหันต์เช่นนั้น เป็นการดี. ครั้งนั้น พราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพพนครออกจากเสตัพพนครพากันไป เป็นหมู่ ๆ บ่ายหน้าไปทางด้านทิศเหนือ ซึ่งสีสพาวันตั้งอยู่.

ทฤษฎีของพระยาปายาสี

[๓๐๒] สมัยนั้น พระยาปายาสีพักผ่อนกลางวันอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน เห็นพราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพยนคร ออกจากเสตัพยนครเป็นหมู่ ๆ พวกกันเดินมุ่งหน้าไปทางทิศเหนือ จึงเรียกคนสนิทมาถามว่า นี่แน่ะพ่อ พราหมณ์และคฤหบดี ชาวเสตัพยนครเป็นหมู่ ๆ พวกกันมุ่งหน้าไปทางทิศเหนือ ซึ่งสี่สพวันตั้งอยู่ทำไมกัน. คนสนิทเรียนตอบว่า ท่านเจ้าข้า มีสมณะชื่อกุมารกัสสป สาวกของพระสมณโคดม จาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป มาถึงเสตัพยนคร อาศัยอยู่ ณ สี่สพวัน ทางทิศเหนือเสตัพยนคร กิตติศัพท์อันงามของพระสมณกุมารกัสสปนั้น ขจรไปว่า ท่านเป็นบัณฑิตฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูตร กล่าวธรรมได้วิจิตร มีปฏิภาณดี เป็นผู้ตรัสรู้และเป็นพระอรหันต์ พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น เข้าไปเพื่อพบเห็นท่านพระกุมารกัสสปนั้น เจ้าข้า. พระยาปายาสี จึงสั่งว่า นี่แน่ะเจ้า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงเข้าไปหาพราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพยนคร บอกเขาว่า จงรออยู่ก่อน พระยาปายาสีจักเข้าไปพบท่านสมณกุมารกัสสปด้วย แต่ก่อนท่านพระสมณกุมารกัสสปสอนพวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพยนครผู้เขลาไม่ฉลาด ให้เข้าใจว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี นี่แน่ะเจ้า โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่ว ไม่มี. คนสนิทนั้นรับคำของพระยาปายาสีแล้วก็ไปบอกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพยนคร. ครั้งนั้น พระยาปายาสีอันพวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพยนครห้อมล้อมแล้วก็ไปยังสี่สพวันเข้าไปหาท่านกุมารกัสสป ชื่นชมสนทนาปราศรัยกับท่านพระกุมารกัสสปตามสมควรแล้ว ก็นั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง. ส่วนพราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพยนคร บางพวกกราบท่านพระกุมารกัสสป แล้วนั่ง ณ ที่ส่วนหนึ่ง บางพวกชื่นชมสนทนา

ปราศรัยกับท่านพระกุมารกัสสป แล้วก็นั่ง บางพวก ก็นอบน้อมอัญชลี ไปยังท่านพระกุมารกัสสป แล้วนั่ง บางพวกประกาศชื่อและสกุลตนแล้ว ก็นั่ง บางพวกก็นั่งแล้วนั่ง. พระยาปายาลิ นั่งเรียบร้อยแล้ว ก็เรียนท่านพระกุมารกัสสปอย่างนี้ว่า ท่านกัสสปผู้เจริญ ข้าพเจ้ามีวาตะมีความเห็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี. พระกุมารกัสสปกล่าวว่า ท่านพระยา อาตมานั้นได้เห็นได้ยินว่า ท่านพระยา มีวาตะมีความเห็นอย่างนี้ เหตุไร ท่านพระยาจึงกล่าวว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ที่ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี ถ้าอย่างนั้น อาตมาจะขออนถามท่านพระยาในข้อนี้บ้าง ท่านพระยาพึงตอบตามที่เห็นควร ท่านพระยาจะพึงเข้าใจข้อนี้อย่างไร พระจันทร์พระอาทิตย์ มีอยู่ในโลกนี้หรือโลกอื่น เป็นเทวดาหรือมนุษย์.

พระยาปายาลิตอบว่า ท่านกัสสป พระจันทร์พระอาทิตย์มีอยู่ในโลกอื่น ไม่ใช่ในโลกนี้ เป็นเทวดาไม่ใช่มนุษย์.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา โดยปริยายนี้แหละ จงเห็นเถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี.

[๓๐๓] พระยาปายาลิ. ถึงท่านพระกัสสปกล่าวอย่างนี้ ก็ตาม แต่ในข้อนี้ข้าพเจ้าก็ยังยืนยันความเห็น ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ยังมีปริยายที่ยืนยันความเห็นของท่านพระยาอยู่หรือ.

พระยาปายาลิ. มีอยู่ซิ ท่านกัสสป.

พระกุมารกัสสป. มีอยู่เหมือนอย่างไรเล่า ท่านพระยา.

ว่าด้วยโทษของอกุศลกรรมบถ

พระยาปายาสี. ท่านกัสสป ข้าพเจ้ามีมิตรสหาย ญาติสาโลหิตของ ข้าพเจ้าในโลกนี้ที่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเทจ พุคต่อเสียด พุคคำหยาบ พุคเพื่อเจ้อ มักได้ ปองร้ายเขา เห็นผิด ต่อมา เขาล้มป่วย ประสบทุกข์ เจ็บหนัก ข้าพเจ้ารู้ว่า เวลานี้ เขาจักไม่หายป่วยแน่ จึงเข้าไป หาเขาพูดว่า ท่านผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะ มีความเห็น อย่างนี้ว่า คนที่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเทจ พุคต่อเสียด พุคคำหยาบ พุคเพื่อเจ้อ มักได้ ปองร้ายเขา เห็นผิด ตายแล้วจักเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ตัวท่านก็ประพฤติอย่างนั้น ถ้าถ้อยคำของสมณพราหมณ์ พวกนั้นเป็นความจริงไซ้ ตัวท่านตายแล้วก็จักเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้าตัวท่านตายแล้ว พึ่งไปเกิดในอบายภูมินั้นจริงไซ้ ขอท่านพึง กลับมาบอกข้าพเจ้าทีเถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผล วิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี ด้วยว่าข้าพเจ้าเชื่อถือท่านอย่างสนิทใจว่า สิ่งใดที่ท่านเห็นก็เหมือนข้าพเจ้าเห็นเอง สิ่งนั้นก็จักเป็นอย่างนั้นแน่ คนเหล่านั้น รับคำข้าพเจ้าแล้วก็ไม่เคยกลับมาบอกเองทั้งไม่ส่งคนมาบอกด้วย ท่านกัสสป ปริยายนี้แน่ ที่เป็นเครื่องยืนยันความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยโจร

[๓๐๔] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจะ ย้อนถามท่านพระยาในข้อนั้นบ้าง ท่านพระยาพึงตอบตามที่เห็นสมควร ท่านพระยาจะเข้าใจข้อนั้นอย่างไร พวกเจ้าหน้าที่ของท่านพระยาจับโจรที่ทำผิดมา

แสดงด้วยกล่าวว่า ท่านขอรับ คนนี้เป็นโจรทำผิด ขอได้โปรดสั่งลงโทษ แก่โจรผู้นี้ตามต้องการด้วย ท่านพระยาจะพึงสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเจ้าจงเอา เชือกที่มันคงจับมัดมัน เอามือไปพลหลังให้แน่นหนา โคนหัว ตีบัณเฑาะว์ พาตระเวนไปทุกถนนทุกทาง ๔ แพร่ง ออกทางประตูด้านทิศใต้ แล้วจงตัดหัว เสียที่ตะแลงแกง ทางด้านทิศใต้พระนคร พวกเจ้าหน้าที่รับคำสั่งแล้ว กระทั่ง นำโจรมานั่งบนตะแลงแกงเตรียมตัดศีรษะ โจรจะพึงได้รับการขอร้องผ่อนผัน จากเจ้าหน้าที่มาโจรว่า ขอนายท่านจงรอนกว่าข้าพเจ้าไปแจ้งแกมิตรสหยา ญาติสาลโหิตที่บ้านหรือนิคมโน้นเสียก่อน หรือ เจ้าหน้าที่มาโจรจะพึงตัดศีรษะ ของโจร ทั้งที่กำลังอ่อนนอนอยู่.

พระยาปายาสี. ท่านกัสสป โจรนั้นจะไม่พึงได้รับการผ่อนผันให้รอ ตัดศีรษะไว้ก่อน ที่แท้ เจ้าหน้าที่มาโจร ก็จะพึงตัดศีรษะของโจร ทั้งที่ร้อง ขออยู่เลยทีเดียว.

พระกุมารกัสสป. (ท่านพระยา ทั้งโจร ก็เป็นมนุษย์ ทั้งเจ้าหน้าที่ มาโจร ก็เป็นมนุษย์) โจรนั้น ก็ยังมิได้รับการผ่อนผันให้รอการตัดศีรษะ ไว้ก่อน มิตรสหยาญาติสาลโหิตของท่านพระยา ซึ่งกระทำการชั่วเห็นปานนั้น ไปบังเกิดในอบายภูมิแล้ว โจรจักได้รับการผ่อนผันจากอบาย นิรยบาล ซึ่งไม่ใช่ มนุษย์ ให้รอการลงโทษไว้จนกว่ามิตรสหยา ญาติสาลโหิตนั้น นำความไปบอก ท่านพระยาแล้วกลับมา เสียก่อนเล่า. โดยปริยายแม้นี้ท่านพระยาจงเห็นเถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี.

[๓๐๕] พระยาปายาสี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนี้ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น ข้าพเจ้าก็ยังยืนยันความเห็นในข้อนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้- เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

พระกัณฐกสพ. ก็ท่านพระยายังมีปริยายยืนยันความเห็นอย่างนั้น
อยู่อีกหรือ.

พระยาปายาสี. มีซิ ท่านกัณฐกสพ.

พระกัณฐกสพ. ท่านพระยา มีเหมือนอย่างไรเล่า.

ว่าด้วยอานิสงส์กุตลกรรรมบถ

พระยาปายาสี. ท่านกัณฐกสพ ข้าพเจ้ามีมิตรสหาย ญาติสาโลหิตในโลกนี้
ที่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเทจ พุคต่อเสียด
พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ ไม่มักได้ ไม่ปองร้ายเขา มีความเห็นชอบ ต่อมา
เขาล้มป่วยประสบทุกข์ เจ็บหนัก ข้าพเจ้ารู้ว่า เวลานี้เขาไม่หายป่วยแน่ จึง
เข้าไปหาเขาพุดว่า ท่านผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะมีความเห็น
อย่างนี้ว่า คนที่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเทจ
พุดต่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ ไม่มักได้ ไม่ปองร้ายเขา มีความเห็นชอบ
ตายแล้วจักเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ตัวท่านก็พระพุดอย่างนั้น ถ้าถ้อยคำของ
สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นความจริงไซ้ ท่านตายไปแล้วก็จักเกิดในสุคติ
โลกสวรรค์แน่ ถ้าท่านไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์จริง ก็ขอท่านพึงกลับมาบอก
ข้าพเจ้าทีเถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของ
กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี ด้วยว่า ข้าพเจ้าเชื่อถือท่านอย่างสนิทใจว่า สิ่งใด
ที่ท่านเห็นก็เหมือนเราเห็นเอง สิ่งนั้นก็จักเป็นอย่างนั้นแน่ คนเหล่านั้น
รับคำข้าพเจ้าแล้ว ก็ไม่เคยกลับมาบอกเอง ทั้งไม่ส่งคนมาบอกด้วย ท่านกัณฐก
ปริยายนี้แล ที่เป็นเรื่องยืนยันความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่า แม้เพราะเหตุนี้
โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

อุปมาด้วยคนตกบ่ออุท

[๓๐๖] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจัก
อุปมาให้ฟัง วิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจอรรถของคำภีษิตด้วยข้อ
อุปมา ท่านพระยา เปรียบเหมือนบุรุษจมบ่ออุท (อุจจาระ) มิดศีรษะ ท่าน-
พระยาจึงสั่งให้เจ้าหน้าที่ช่วยกันดึงบุรุษนั้นขึ้นมาจากบ่ออุท แล้วให้เอาเชือกไม้ไผ่
ครูดคุงออกจากตัวของบุรุษนั้น ให้เอาดินสีเหลืองขัดตัวสามครั้ง ให้เอาน้ำมัน
ชะโลมตัวแล้วเอาจุน (ผง) ละเอียดลูบไล่ให้สะอาดหมดจดสามครั้ง ให้แต่ง
ผมและหนวดแล้ว ให้นำเอาพวงดอกไม้เครื่องลูบไล้และผ้าที่มีค่ามากมอบแก่
บุรุษนั้นแล้วนำเขาขึ้นไปยังปราสาทอันดีชั้นบน จัดกามคุณ ๕ ไว้บำเรอ ท่าน-
พระยาจะเข้าใจข้อนั้นอย่างไร บุรุษนั้นอาบน้ำลูบไล้ดีแล้ว แต่งผมและหนวด
ประดับอาภรณ์แก้วมณีแล้วนุ่งห่มผ้าขาวสะอาดอยู่ปราสาทอันดีชั้นบน เพียบ-
พร้อมบำเรอด้วยกามคุณ ๕ เขายังประสงค์จะจมลงในบ่ออุทนั้นอีกหรือ.

พระยาปายาลี. ไม่หรือ ท่านกัสสป.

พระกุมารกัสสป. เพราะเหตุไรเล่า.

พระยาปายาลี. ท่านกัสสป เพราะบ่ออุทไม่สะอาดเป็นทั้งสิ่ง
ไม่สะอาด ทั้งนับว่าไม่สะอาด กลิ่นเหม็น ทั้งนับว่ากลิ่นเหม็น ทั้งน่าเกลียด
ทั้งนับว่าน่าเกลียด ทั้งปฏิกูล ทั้งนับว่าปฏิกูล. พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา
ข้อนั้นเปรียบฉันใด ข้อนี้ก็เปรียบฉันนั้นเหมือนกัน พวกมนุษย์ทั้งไม่สะอาด
ทั้งนับว่าไม่สะอาด ทั้งกลิ่นเหม็นทั้งนับว่ากลิ่นเหม็น ทั้งน่าเกลียด ทั้งนับว่า
น่าเกลียด ทั้งปฏิกูล ทั้งนับว่าปฏิกูล. ท่านพระยา กลิ่นมนุษย์คั่งขึ้นไปถึงเทวดา
ตั้งร้อยโยชน์. ก็มีตรสหาย ญาติสาโลหิตของท่านพระยาประพาศดีเห็นปานนั้น
ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ยังจะกลับมาบอกท่านพระยาอีกหรือ ท่าน
พระยา โดยปริยายนี้แล จงเห็นเถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมีสัตว์ผู้เกิดมี
ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี.

[๓๐๗] พระยาปายาสี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้น ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ในข้อนี้ ข้าพเจ้าก็ยังยืนยันความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ยังมีปริยายที่ยืนยันความเห็นของท่านพระยาอยู่อีกหรือ มีเปรียบเทียบอย่างไรเล่า.

พระยาปายาสี. มิใช่ ท่านกัสสป ข้าพเจ้ามีมิตรสหาย ญาติสาโลหิต ทั้งคนเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ และงดเว้นจากที่ตั้งแห่งความประมาท คือ คีมน้ำเมา คือสุราและเมรัย ต่อมาเขาล้มป่วยประสบทุกข์เจ็บหนัก ข้าพเจ้ารู้ว่า เขาจักไม่หายป่วยแน่แล้ว จึงเข้าไปหาเขาพูดว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าถ้อยคำของสมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นความจริงว่า เมื่อคนประพฤติดีเห็นปานนั้น ตายแล้ว จักเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เป็นสหายของเทวดาชั้นดาวดึงส์ดังนี้ไซ้ ท่านผู้เจริญ ท่านประพฤดิเห็นปานนั้น ตายแล้ว ก็พึงบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เป็นสหายของเทวดาชั้นดาวดึงส์แน่นอน ขอท่านพึงกลับมาบอกข้าพเจ้าที่เถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี ด้วยว่าข้าพเจ้าเชื่อถือท่านอย่างสนิทใจว่า สิ่งใดที่ท่านเห็นก็เหมือนเราเห็นเอง สิ่งนั้นจักเป็นอย่างนั้นแน่ คนเหล่านั้นรับคำข้าพเจ้าแล้วก็ไม่เคยกลับมาบอกเอง ทั้งไม่ส่งคนมาบอกด้วย ท่านกัสสป ปริยายนี้แน่ เป็นเรื่องยืนยันความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่าแม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

ว่าด้วยอนิสงส์ศีล ๕

[๓๐๘] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจัก ย้อนถามท่านพระยาในข้อนี้บ้าง ท่านพระยาพึงตอบตามที่เห็นสมควรเถิด.

ร้อยปีของมนุษย์เป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ สามสิบล้านปีโดย
ราตรีนั้น เป็นเดือนหนึ่ง สิบสองเดือนโดยเดือนนั้นเป็นปีหนึ่ง โดยปีนั้น
พันปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ มิตรสหยาญาติสาโลหิตของ
ท่านพระยา ที่มีศีล ๕ เห็นปานนั้น ตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เป็นสหาย
ของเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้ว ถ้าพวกเขาคิดว่า ต่อเมื่อพวกเขาเปรียบพร้อมบำเรอ
อยู่ด้วยกามคุณ ๕ สักสองวันสองราตรีหรือสักสามวันสามราตรี แล้วค่อยกลับไป
ไปบอกท่านพระยา ดังนี้ไซ้ คนเหล่านั้นจะฟังกลับไปบอกท่านพระยาว่า แม้
เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำทำชั่วมี
ดังนี้หรือ.

พระยาปายาสี. ไม่หรือท่านกัสสป. เพราะพวกข้าพเจ้าคงจะตายกัน
ไปเสียตั้งนานแล้ว แต่ใครเล่าบอกท่านกัสสปว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์มีอยู่ หรือ
เทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุยืนถึงเพียงนั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อท่านกัสสปดอก.

อุปมาด้วยคนตาบอดแต่กำเนิด

พระกุมารกัสสป. เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดแต่กำเนิด ไม่เห็น
สีดำ สีขาว สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีแดงฝาด ไม่เห็นที่เรียบและไม่เรียบ
ไม่เห็นรูปดาว พระจันทร์ พระอาทิตย์ บุรุษผู้นั้นพูดว่า รูปดำ รูปขาว
รูปเหลือง รูปแดง รูปแดงฝาด ที่เรียบและไม่เรียบ รูปดาว พระจันทร์
พระอาทิตย์ ไม่มี ผู้เห็นรูปดำ รูปขาว รูปเขียว รูปเหลือง รูปแดง รูปแดงฝาด
ที่เรียบและไม่เรียบ รูปดาว พระจันทร์พระอาทิตย์ ก็ไม่มี ข้าพเจ้าไม่รู้ไม่เห็น
เพราะฉะนั้น สิ่งดังว่านั้น ไม่มี ดังนี้ ท่านพระยา บุรุษผู้นั้น พูดอย่างนั้น
ชื่อว่าพูดถูกหรือ. พระยาปายาสี. พูดไม่ถูกต้อง ท่านกัสสป เพราะรูปดังกล่าวนั้น

มีอยู่ ผู้เห็นก็มีอยู่ บุรุษผู้นั้นพูดว่า ข้าพเจ้าไม่รู้ไม่เห็น ดังนี้ จึงชื่อว่าพูด
ไม่ถูก.

พระกุมารกัสสป. ข้อนี้ก็เปรียบเหมือนฉันนั้น ท่านพระยา อุปมา
ด้วยคนตาบอดแต่กำเนิด จึงกล่าวว่า ใครเล่าบอกท่านกัสสปว่า เทวดาชั้น
ดาวดึงส์มีอยู่ หรือเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุยืนถึงเพียงนั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อท่าน-
กัสสปดอก. ท่านพระยา โลกอื่นอันใคร ๆ ไม่พึงเห็นได้ด้วยมังสจักขุอย่างที่
ท่านพระยาเข้าใจดอก. สมณพราหมณ์ที่อาศัยเสนาสนะป่าอันสงัด เป็นผู้ไม่
ประมาทมีความเพียร มีใจมุ่งมั่นต่อพระนิพพานอยู่ ชำระทิพยจักขุให้บริสุทธิ์
ย่อมเห็นโลกนี้โลกอื่น ทั้งหมดสัตว์ที่ผุดเกิดได้ ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์
เกินจักขุมนุษย์ ท่านพระยา โลกอื่นอันผู้มีทิพยจักขุพึงเห็นได้ดังนี้ อันใคร ๆ
ไม่พึงเห็นด้วยมังสจักขุอย่างที่ท่านพระยาเข้าใจดอก โดยปริยายนี้แล ท่าน-
พระยาจงเห็นเถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผุดเกิดมี ผลวิบากของ
กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี.

[๓๐๕] พระยาปายาสี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ใน
ข้อนี้ ข้าพเจ้าก็ยังยืนยันความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่าแม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี
สัตว์ผุดเกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ยังมีปริยายยืนยันความเห็นของท่าน
พระยาอยู่อีกหรือมีเปรียบเหมือนอย่างไรเล่า

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ผู้มีศีลธรรม

พระยาปายาสี. มีซิ ท่านกัสสป ข้าพเจ้าเห็นสมณพราหมณ์ในโลกนี้
ที่มีศีลมีกัลยาณธรรมอยากเป็นไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ข้าพเจ้านั้นเห็น
ว่า ถ้าสมณพราหมณ์ที่มีศีลมีกัลยาณธรรมเหล่านี้ รู้ว่า เราตายไปเสียจากโลก

นี้ จักประเสริฐไซ้ ก็จะมีกนิยาพิช ไซ้ศัสดราม่าตัวตาย ผูกคอตาย หรือ โศคหวาดตายเสีย แต่เพราะเหตุที่สมณพราหมณ์เหล่านี้ ไม่รู้ว่าเราตายไปเสีย จากโลกนี้ จักประเสริฐดังนี้ ฉะนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงอยากเป็นไม่ ยอยากตาย จึงรักสุขเกลียดทุกข์ ท่านกัสสป ปริยายแม่นี้แล ที่เป็นเครื่องยืนยันความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่าแม่เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่วไม่มี.

อุปมาด้วยพราหมณ์มีเมียสอง

[๓๑๐] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักอุปมา ให้ฟัง ด้วยว่าวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจอรรถแห่งคำภายิตได้ด้วย ชื่ออุปมา. ท่านพระยา เรื่องเคยมีมาแล้ว พราหมณ์ผู้หนึ่งมีภรรยาสองคน ภรรยาคนหนึ่งมีบุตรอายุ ๑๐ ขวบ หรือ ๑๒ ขวบ ภรรยาอีกคนหนึ่งมีครรภ์ แก่ ครั้นนั้น พราหมณ์ผู้สามีก็ตายลง. บุตรวัยรุ่นก็พูดกะแม่เลี้ยงว่า แม่จ๋า ทรัพย์ ข้าวเปลือก เงิน ทองทั้งหมด เป็นของฉันนะแม่นะ แม่ไม่มีสิทธิ อะไร ๆ ในทรัพย์เหล่านั้น เพราะเป็นทรัพย์ของบิดาฉัน แม่ไปรดมอมมฤดก แก่ฉันเกิด. แม่เลี้ยงจึงบอกบุตรเลี้ยงว่า พ่อ จงรอนกว่าแม่จะคลอดเกิดนะ ถ้าทารกในท้องแม่เป็นชาย ก็จักมีสิทธิได้ส่วนหนึ่ง ถ้าเป็นหญิงก็จักตกเป็น ปริจาริกา ที่เจ้าต้องใช้สอย ครั้งที่สอง บุตรเลี้ยงก็อ่อนวอนแม่เลี้ยงให้มอม มฤดกให้ แม่เลี้ยงก็ตอบยืนอยู่อย่างนั้น ครั้งที่สาม แม่เลี้ยงขัดใจก็คว้ามิดเข้า ห้องน้อยแหะท้อง เพื่อจะรู้ว่า ทารกในท้องเป็นชายหรือหญิง หญิงแม่เลี้ยง นั้น ก็ทำลายทั้งตนเอง ทั้งชีวิต ทั้งทารกในครรภ์ ทั้งทรัพย์มฤดก เพราะนาง เป็นคนขลาด ไม่ฉลาด แสวงหาทายาทโดยอุบายไม่แยบคาย ก็ถึงความย่อยยับ

ฉันใด อุปมัยข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ท่านพระยาเป็นคนฉลาดไม่ฉลาด แสวงหาโลกอื่น โดยอุบายไม่แยบคาย ก็จักถึงความย่อยยับ เหมือนพราหมณ์ผู้นั้น. ท่านพระยาเหล่าสมณพราหมณ์ ผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมเป็นบัณฑิต ย่อมไม่ชิงสุกก่อนห่าม แต่รอเวลาสุกเต็มที่ต่างหาก ท่านพระยา ชีวิตของสมณพราหมณ์ ผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม ยังดำรงชีวิตอยู่ ยั่งยืนยาวนานเพียงใด ก็ได้ประสบบุญเป็นอันมากเพียงนั้น เพราะปฏิบัติตนเพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล ความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ท่านพระยาโดยปริยายเมื่อนี้แล จงเห็นเถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี.

[๓๑๑] พระยาปายาสี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้น ก็จริงดอ ก ถึงกระนั้น ในข้อนี้ข้าพเจ้าก็ยังยืนยันความเห็นที่ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ยังมีปริยายที่ยืนยันความเห็นของท่านพระยาอยู่อีกหรือ มีปริยาย เหมือนอย่างไรเล่า.

ว่าด้วยค้นหาชีวะจากโจร

พระยาปายาสี. มีซิ ท่านกัสสป เจ้าหน้าที่ของข้าพเจ้าจับโจรผู้กระทำผิดมาแสดงแก่ข้าพเจ้า ขอให้ส่งลงโทษข้าพเจ้าจึงส่งเจ้าหน้าที่ให้เอาโจรที่ยังเป็นอยู่ใส่ลงในหม้อ ปิดปากหม้อเสียเอาหนังสัตว์ เอาดินสอดพอกปากหม้ออย่าให้หนา แล้วให้เขายกหม้อขึ้นตั้งเตาดีดไฟต้ม. เมื่อข้าพเจ้ารู้ว่า โจรนั้นตายแล้ว ก็สั่งให้เขายกหม้อลงจากเตา กะเทาะดินแก้สายหนังออก เปิดปากหม้อ ค่อย ๆ ตำรวจดูด้วยหมายใจว่าจะเห็นชีวะของโจรนั้นออกไป ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นชีวะออก

ไปเลย ท่านกัสสป ปริยายนี้แล เป็นเครื่องยืนยันความเห็นของข้าพเจ้า ที่ว่าแม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

อุปมาด้วยคนนอนฝัน

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักย้อนถามท่านพระยา ในข้อนั้นบ้าง ท่านพระยาฟังตอบตามที่เห็นสมควรเถิด. ท่านพระยานอนพักกลางวันรู้สึกฝันเห็นสวนที่น่ารื่นรมย์ ป่าที่น่ารื่นรมย์ ภูมิภาคที่น่ารื่นรมย์ สระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์บ้างไหม.

พระยาปายาลิ. รู้สึกฝันเห็นซิ ท่านกัสสป.

พระกุมารกัสสป. เวลานั้นทั้งหญิงค่อมหญิงเตี้ย เด็กหญิงเล่นของเล่นทั้งหญิงวัยรุ่นนั้ ฝ้าท่านพระยาอยู่หรือ.

พระยาปายาลิ. อย่างนั้นซิ ท่านกัสสป.

พระกุมารกัสสป. หญิงเหล่านั้นเห็นชีวะของท่านพระยาที่กำลังเข้าไปหรือกำลังออกไปบ้างไหมเล่า.

พระยาปายาลิ. ไม่เห็นดอก ท่านกัสสป.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ก็เมื่อท่านพระยายังเป็นอยู่ หญิงเหล่านั้นก็ยังไม่เคยเห็นชีวะของท่านพระยา ที่กำลังเข้าไปหรือออกไป ดังนั้น ท่านพระยาจักแลเห็นชีวะของคนตาย ที่กำลังเข้าไปหรือออกไป อย่างไรได้เล่า. ท่านพระยา โดยปริยาย แม้นี้แลจงเห็นเกิดว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี.

[๓๑๒] พระยาปายาลี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้น ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในข้อนี้ ข้าพเจ้าก็ยังยืนยันความเห็นที่ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ ผุดเกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยายังมีปริยายที่เป็นเครื่องยืนยันความเห็นของท่านพระยาอยู่อีกหรือ มีปริยายเหมือนอย่างไรเล่า.

ว่าด้วยซึ่งนำหนักคนตายกับคนเป็น

พระยาปายาลี. มีซิ ท่านกัสสป เจ้าหน้าที่ของข้าพเจ้าจับโจรที่กระทำผิดมาแสดงแก่ข้าพเจ้า ขอให้สั่งลงโทษ ข้าพเจ้าจึงสั่งเจ้าหน้าที่ให้เอาโจรที่ยังเป็นอยู่มาซึ่งนำหนักด้วยตาซึ่ง. ให้เอาสายธนู มารัดคอ หายใจไม่ออกจนตาย แล้วให้ซึ่งด้วยตาซึ่งอีกครั้งหนึ่งปรากฏว่า ขณะที่โจรนั้นยังเป็นอยู่ นำหนักเบา อ่อน และควรแก่งาน แต่เมื่อโจรนั้นตายแล้ว นำหนักกลับหนัก แข็งทื่อ ไม่ควรแก่งาน ท่านกัสสป ปริยายแม่นี้แล เป็นเครื่องยืนยันความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ ผุดเกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

อุปมาด้วยเหล็กร้อนและเย็น

[๓๑๓] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักอุปมา ให้ฟัง ด้วยว่าวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจซัดอรรถของคำภายิต แม้ด้วยอุปมา. ท่านพระยา เปรียบเหมือนก้อนเหล็กร้อนอยู่ทั้งวัน ที่เขาเผาไฟ จนลุกโชนโชติช่วงแล้วซึ่งด้วยตาซึ่ง ต่อมา ก้อนเหล็กนั้นก็เย็นสนิท แล้วซึ่งด้วยตาซึ่ง เมื่อใดก้อนเหล็กจึงเบา อ่อน หรือควรแก่งาน เมื่อถูกเผาร้อน โชนโชติช่วง หรือเมื่อเย็นสนิทแล้ว.

พระยาปายาสิ. ท่านกัสสป เมื่อใด ก้อนเหล็ก ยังมีเตโชธาตุ และวาโยธาตุ ถูกเผาร้อนโชน โชติช่วง เมื่อนั้น มันจะเบาอ่อน และควรแก่งาน แต่เมื่อใดก้อนเหล็กนั้น ไม่มีเตโชธาตุ และวาโยธาตุ เย็นสนิท เมื่อนั้น มันจะหนัก แข็งกระด้าง ไม่ควรแก่งาน.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ข้อนี้ก็เปรียบเหมือนฉันนั้นนั่นแล เมื่อใด กายนี้ประกอบด้วยอายุ ใจอุ่น และวิญญาณ เมื่อนั้นกายนี้จะเบาอ่อน และควรแก่งาน แต่เมื่อใดกายนี้ไม่ประกอบด้วยอายุ ใจอุ่นและวิญญาณ เมื่อนั้น กายนี้ก็หนัก แข็งทื่อ และไม่ควรแก่งาน. ท่านพระยา โดยปริยายแม้ฉันนี้แล จึงเห็นเถิดว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี.

ว่าด้วยค้นหาชีวิตะของโจรผู้ตายแล้ว

[๓๑๔] พระยาปายาสิ. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้น ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในข้อนี้ ข้าพเจ้าก็ยังยืนยันความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ยังมีปริยายที่ยืนยันความเห็นของท่านพระยาอีกหรือ มีปริยายเหมือนอย่างไรเล่า.

พระยาปายาสิ. มิใช่ ท่านกัสสป เจ้าหน้าที่ของข้าพเจ้าจับโจรผู้กระทำผิดมาแสดง ขอให้ข้าพเจ้าสั่งลงโทษ ข้าพเจ้าจึงสั่งเจ้าหน้าที่ให้ฆ่าโจรนั้นมิให้ผิดหนั ง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก บอบช้ำ เมื่อโจรนั้นเริ่มจะตาย ข้าพเจ้าก็สั่งเจ้าหน้าที่ให้ผลักโจรนั้นล้มลงนอนหงาย ด้วยหมายใจว่า จะได้เห็นชีวิตะของเขาออกมาบ้าง แต่พวกเราก็มิได้เห็นชีวิตะของเขาออกมาเลย ข้าพเจ้า

จึงสั่งเจ้าหน้าที่ให้จับเขาพลิกคว่ำลงบ้าง พลิกนอนตะแคงข้างหนึ่งบ้าง พลิกนอนตะแคงอีกข้างหนึ่งบ้าง จักพยุงให้ยืนขึ้นบ้าง จับเอาหัวลงบ้าง ทบด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศาสตราบ้าง ลากมาข้างนี้ ลากไปข้างโน้น ลากไปลากมาบ้าง พวกเราก็ได้เห็นชีวิตะของเขาออกมาเลย จักษุของเขาก็อันนั้น รูปก็อันนั้น จักษุนั้นก็มิได้รับรู้อรูป โสตะก็อันนั้น เสียงก็อันนั้น โสตะนั้นก็มิได้รับรู้เสียง ฆานะก็อันนั้น กลิ่นก็อันนั้น ฆานะนั้นก็มิได้รับรู้กลิ่น ชิวหา ก็อันนั้น รสก็อันนั้น ชิวหานั้นก็มิได้รับรู้รส กายก็อันนั้น สิ่งที่พึงถูกต้องก็อันนั้น กายนั้นก็มิได้รับรู้สิ่งที่พึงถูกต้องเลย ท่านกัสสป ปริยายแม่น้ำแล เป็นเครื่องยืนยัน ความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่า แม่เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

อุปมาด้วยการเป่าสังข์

[๑๑๕] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักอุปมาให้ฟัง วิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจรรถของคำภายิตได้ด้วยข้ออุปมา. ท่านพระยา เรื่องเคยมีมาแล้วคนเป่าสังข์ผู้หนึ่ง ถือสังข์ไปยังชนบทชายแดน เข้าไปยังบ้านตำบลหนึ่ง ยืนอยู่กลางบ้านแล้วก็เป่า สังข์ ๓ ครั้ง แล้ววางสังข์ไว้ที่พื้นดิน นั่งลง ณ ที่แห่งหนึ่ง คราวนั้น พวกผู้คนชนบทชายแดนก็คิดกันว่า พวกเราเอ๋ย นั้นมันเสียงอะไรหนอ จึงนำรักไคร่มัวมาน่าจับใจ ต้องใจอย่างนี้ ชุมนุมกันแล้วก็ได้ถามคนเป่าสังข์ว่า พ่อมหาจำริญุนั้นเสียงอะไรหนอ จึงนำรักไคร่มัวมาน่าจับใจ ต้องใจอย่างนี้. คนเป่าสังข์ตอบว่า เสียงที่นำรักไคร่มัวมา น่าจับใจต้องใจนั้นนะ เขาเรียกว่าเสียงสังข์จะคนเหล่านั้นก็จับสังข์หงายขึ้นแล้วสั่งว่า พุคชิ พ่อสังข์ พุคชิพ่อสังข์. สังข์นั้น

ก็ไม่ออกเสียงตามที่เขาสั่ง คนเหล่านั้นก็จับสังข์ว่าลงบ้าง ตะแคงซ้าย ตะแคง ขวาบ้าง ยกขึ้นตั้งบ้าง ตั้งเอาหัวลงบ้าง ทูบด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วย ท่อนไม้ ด้วยศาสตราบ้าง ลากมาทางนี้ ลากไปทางโน้น ลากไปลากมาบ้าง สั่งว่า พุคฺชิว่อสังข์ พุคฺชิว่อสังข์. สังข์นั้นก็ไม่มีออกเสียงอยู่นั่นเอง. ท่านพระยา คนเป่าสังข์คิดอยู่ในใจว่า คนชาวชนบทชายแดนพวกนี้ ช่างเขลาแท้ ค้นหา เสียงสังข์โดยไม่ถูกทาง จักพบได้อย่างไร. เมื่อคนเหล่านั้นกำลังเพ่งพินิจอยู่ คนเป่าสังข์ก็จับสังข์เป่า ๓ ครั้งแล้ววางสังข์เดินไปเสีย. ท่านพระยา คนชาว ชนบทชายแดนเหล่านั้น ก็คิดได้ว่า เมื่อใด สังข์ประกอบด้วยคน ๑ ความ พยายาม ๑ และลม ๑ เท่านั้น สังข์จึงจะออกเสียงได้ แต่ว่า เมื่อใด สังข์ไม่ ประกอบด้วยคน ความพยายามและลม เมื่อนั้น สังข์นี้ก็ไม่ออกเสียง ข้อ อุปมานั้นฉันใด ท่านพระยา ข้ออุปมานี้ก็ฉันนั้น เมื่อใดร่างกายนี้ ประกอบด้วยอายุ ๑ ไออุ่น ๑ และวิญญาณ ๑ เมื่อนั้น ร่างกายนี้ ก็เดินไปข้างหน้าบ้าง ถอยกลับบ้าง ยืนบ้าง นั่งบ้าง นอนบ้าง เห็นรูปทางจักขุบ้าง ฟังเสียงทาง โสตบ้าง สูดกลิ่นทางฆานะบ้าง ลิ้มรสทางชีวหาบ้าง ถูกต้องสิ่งที่พึงถูกต้อง ทางกายบ้าง รู้เรื่องทางมณะบ้าง แต่ว่าเมื่อใด ร่างกายนี้ไม่ประกอบด้วยอายุ ไออุ่น และวิญญาณ เมื่อนั้นร่างกายนี้ก็ก้าวไปไม่ได้ ถอยกลับไม่ได้ ยืนไม่ได้ นั่งไม่ได้ นอนไม่ได้ เห็นรูปทางจักขุไม่ได้ ฟังเสียงทางโสตไม่ได้ สูดกลิ่น ทางฆานะไม่ได้ ลิ้มรสทางชีวหาไม่ได้ ถูกต้องสิ่งที่พึงถูกต้องทางกายไม่ได้ รู้เรื่องทางมณะไม่ได้ ท่านพระยา โดยปริยายนี้แน่ จงเห็นเถิดว่า แม้เพราะ เหตุนี้ โลกอื่นมี สัตว์ผู้เกิดมี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี.

จบปฐมภาณวาร

ว่าด้วยการค้นหาชีวิตะโจรอีกหนึ่งเรื่องหนึ่ง

[๓๑๖] พระยาปายาสี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในข้อนี้ ข้าพเจ้ายังยืนยันความเห็นที่ว่าแม่เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ยังมีปริยายที่ยืนยันความเห็นของท่านพระยาอีกหรือ มีปริยายเหมือนอย่างไรเล่า.

พระยาปายาสี. มีซิ ท่านกัสสป เจ้าหน้าที่ของข้าพเจ้าจับโจรผู้กระทำผิดมาแสดงแก่ข้าพเจ้า และขอให้ข้าพเจ้าสั่งลงโทษ ข้าพเจ้าก็สั่งเจ้าหน้าที่ให้เดือนผิวหนังของโจรนั้นด้วยหมายจะดูชีวิตะของมัน ก็ไม่เห็น ให้เดือนหนังเดือนเอ็น เดือนกระดูก เดือนเยื่อในกระดูก ก็ไม่เห็นชีวิตะของมันเลย. ท่านกัสสป ปริยายนี้แน่ เป็นเครื่องยืนยันความเห็นของข้าพเจ้าที่ว่า แม่เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี.

อุปมาด้วยขลุ่ยบ่าเรอไฟ

[๓๑๗] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักอุปมาให้ฟัง ด้วยว่าวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจรรถของคำภายิตได้ด้วยข้ออุปมา. ท่านพระยา เรื่องเคยมีมาแล้ว. ขลุ่ยผู้บ่าเรอไฟผู้หนึ่ง อาศัยอยู่ ณ ภูมิงูไบไม้ ใกล้ชายป่า. ครั้งนั้น ชนบทแห่งหนึ่งกลายเป็นที่พักของหมู่เกวียน ไปเสียแล้ว. หมู่เกวียนนั้นพักแรมอยู่คันทหนึ่ง ใกล้ ๆ อาศรมของขลุ่ยผู้บ่าเรอไฟนั้นแล้วก็ไป. ขลุ่ยนั้นคิดว่า ถ้ากระไร เราจะเข้าไปยังที่หมู่เกวียนพักอยู่ อาจพบอุปกรณ์บางอย่างในที่นั้นก็ได้. ขลุ่ยนั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เข้าไปยังที่ ๆ หมู่เกวียนพักอยู่ ก็พบกุมารเล็ก ยังสดใสนอนหงายอยู่

ซึ่งถูกทอดทิ้งไว้ ณ ที่หมู่เกวียนพัก ครั้นแล้วก็คิดว่า จะปล่อยให้มนุษย์ตาต่างๆ ตายเสียต่อหน้าเรา ซึ่งกำลังพบเห็นอยู่ ไม่เป็นการสมควร ถ้ากระไร เราจะนำทารกนี้ไปหุบเลี้ยงให้เจริญเติบโต ดังนี้แล้วก็นำทารกนั้น ไปยังอาศรมไปหุบเลี้ยงเจริญเติบโต กระทั่งทารกนั้นอายุได้ ๑๐ ขวบ หรือ ๑๒ ขวบ. ต่อมา ชฎิลผู้บ่าเรอไฟนั้น เกิดมีกิจธุระบางอย่างในชนบท จึงสั่งเสียว่าลูกเอ๋ย พ่อประสงค์จะไปยังชนบท อยู่ทางนี้ เจ้าบ่าเรอไฟไว้นะลูก อย่าให้ไฟของเจ้าดับได้ ถ้าไฟของเจ้าดับ นี้มีด นี้ไม้ นี้ไม้สีไฟ จงคิดไฟบ่าเรอไฟไว้นะลูก. ชฎิลนั้นพร่ำสอนทารกนั้นอย่างนี้แล้ว ก็ไปยังชนบท. เมื่อเด็กนั้นเล่นเพลินไป ไฟก็ดับ เด็กนั้นก็คิดว่าพ่อสอนเราไว้อย่างนี้ว่า บ่าเรอไฟไว้นะลูก อย่าให้ไฟของเจ้าดับนะ ถ้าไฟดับ นี้มีด นี้ไม้ นี้ไม้สีไฟจงคิดไฟ บ่าเรอไฟไว้ ถ้ากระไร เราจะคิดไฟ บ่าเรอไฟไว้ ดังนี้แล้ว. เด็กนั้นก็เอามีดตากไม้สีไฟ ด้วยหมายใจว่าจะพบไฟบ้าง. แต่เด็กนั้นก็ไปพบไฟจึงผ่าไม้สีไฟเป็น ๒ ซีก ๓ ซีก ๔ ซีก ๕ ซีก ๑๐ ซีก ๒๐ ซีก ทำให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเอาใส่ครกโขลก ครั้นโขลกแล้ว ก็โปรยที่ลมแรงๆ ด้วยหมายใจว่า จะพบไฟบ้าง. แต่เด็กนั้นก็ไปพบไฟอยู่นั่นเอง. คราวนั้น ชฎิลผู้บ่าเรอไฟนั้น ทำกิจธุระนั้นในชนบทเสร็จแล้วก็กลับมา เข้าไปยังอาศรมถามเด็กนั้นว่า ไฟของเจ้าดับเสียแล้วหรือลูก. เด็กนั้นก็ตอบว่า จ๊ะพ่อ ข้ามัวเล่นเสียเพลินไฟเลยดับ ข้าคิดว่าพ่อสั่งให้ข้าบ่าเรอไฟไว้ และสอนว่าเมื่อไฟดับ นี้มีด นี้ไม้ นี้ไม้สีไฟ ให้คิดไฟบ่าเรอไฟไว้ ข้าตั้งใจจะคิดไฟบ่าเรอไฟ จึงเอามีดตากไม้สีไฟ ก็ไม่พบไฟ จึงผ่าไม้สีไฟเป็น ๒ ซีก ๓ ซีก ๔ ซีก ๕ ซีก ๑๐ ซีก ๒๐ ทำให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเอาโขลกในครกโขลกแล้ว ก็โปรยในที่ๆ มีลมแรงๆ ก็ไม่พบไฟจนแล้วจวนรอด. ชฎิลผู้บ่าเรอไฟนั้น ก็คิดว่า เจ้าเด็กนี้เขลา ไม่ฉลาดเสียเลย จักค้นหาไฟโดยอุบายไม่แยบคายได้อย่างไร จึงจับไม้สีไฟคิดไฟต่อหน้าเด็ก ซึ่งจ้องมองดูอยู่แล้ว

พูดกะเดี๋ยวนั้นว่า เขาคิดไฟกันอย่างนี้ไม่เหมือนเจ้าซึ่งยังเวลาไม่ฉลาด ค้นหาไฟ โดยอุบายไม่แยบคาย อย่างลูกดอก. ท่านพระยา ข้ออุปมานั้นฉันใด ข้ออุปมัยนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ท่านพระยา เวลาไม่ฉลาด ค้นหาโลกอื่น โดยอุบาย ไม่แยบคาย โปรดสละความเห็นชั่วนั้นเสียเถิด ท่านพระยา โปรดสละความเห็นชั่วนั้นเสียเถิด ท่านพระยา ขอความเห็นชั่วนั้นอย่าได้มีแก่ท่านพระยา เพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนานเลย.

[๑๑๘] พระปายาสี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้นก็ดี ข้าพเจ้าก็ไม่อาจสละความเห็นชั่วนี้ได้ดอก ทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทั้งพระราชาภายนอก ย่อมรู้จักข้าพเจ้าว่า พระยาปายาสี มีวาทีมีความเห็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำ ดีทำชั่วไม่มี ดังนี้. ท่านกัสสป ถ้าหากว่าข้าพเจ้าจักสละความเห็นชั่วนี้ไซ้ ทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศลทั้งพระราชาภายนอกก็จักกล่าวเอากับข้าพเจ้าได้ว่า พระยาปายาสี ช่างเวลา ไม่ฉลาด ยึดถือความเห็นแต่ที่ชั่ว ข้าพเจ้าก็จักใช้ปฏิญญานั้น ด้วยความโกรธบ้าง ด้วยความลบหลู่บ้าง ด้วยความตีเสมอบ้าง.

อุปมาด้วยนายกองเกวียน

[๑๑๙] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักอุปมาให้ฟัง ด้วยว่าวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจรรถของคำภายิต ด้วยข้ออุปมา. ท่านพระยา เรื่องเคยมีมาแล้ว. พ่อค้าเกวียนหมู่ใหญ่ มีเกวียนประมาณพันเล่ม ออกจากชนบททิศตะวันออก เดินทางไปทิศตะวันตก. กองเกวียนกำลังเดินอยู่นั้น หนุ่่น้ำและไม้ ใบไม้สด ก็สิ้นเปลืองอย่างรวดเร็ว. ในกองเกวียนนั้น มีนายกองเกวียนสองคน กุมกองเกวียนคนละห้าร้อยเล่ม. สอง

นายกองเกวียนปรึกษากันว่า กองเกวียนนี้ใหญ่ มีเกวียนถึงพันเล่ม จำเราจะแบ่งกองเกวียนนี้ออกเป็นสองกอง กองละห้าร้อยเล่ม. แล้วทั้งสองนายกองเกวียนก็แบ่งกองเกวียนออกเป็นสองกองเท่า ๆ กัน. นายกองเกวียนคนหนึ่ง ก็บรรทุกหญ้าไม้ และน้ำเป็นอันมากพากองเกวียนเดินทางไปก่อน. กองเกวียนนั้น เดินทางไปสอง-สามวัน ก็พบบุรุษตัวดำตาแดงสะพายแล่งธนู คล้องพวงมาลัยดอกโกมุท มีผ้าเปียกผมเปียก กำลังเดินส่วนทางมาด้วยรถคันงาม มีล้อเป็นอนโคสน ครั้นแล้วจึงถามเขาว่าพอมหาจำเริญ ท่านมาแต่ไหน. บุรุษตัวดำตอบว่าเข้ามาแต่ชนบทโน้น. ถามว่า จะไปไหนล่ะ. ตอบว่า จะไปยังชนบทโน้น. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ในทางกันดารข้างหน้าฝนตกชุกบ้างใหม่ พอมหาจำเริญ. ตอบว่า อย่างนั้นจะ ในทางกันดารข้างหน้า ฝนตกชุก หนทางก็มีน้ำบริบูรณ์ หญ้าไม้และน้ำก็มีมาก โปรดทิ้งหญ้าไม้และน้ำของเก่าเสียเถิดนายกองเกวียนมีภาระเบา จะไปได้เร็ว ๆ ยานพาหนะอย่าลำบากเลย. นายกองเกวียนนั้นก็เรียกพวกลูกเกวียนมาปรึกษาว่า พ่อคุณ บุรุษผู้นี้พูดว่า ทางกันดารข้างหน้า ฝนตกชุก หนทางมีน้ำบริบูรณ์ หญ้าไม้และน้ำมีมาก ให้เราทิ้งหญ้าไม้และน้ำของเก่าเสีย เกวียนบรรทุกเบาจะไปได้เร็ว ยานพาหนะก็ไม่ลำบากดังนี้แล้ว สั่งลูกเกวียนให้ทิ้งหญ้าไม้และน้ำของเก่าเสีย เกวียนก็มีภาระบรรทุกเบา พากองเกวียนเดินทางไปในที่พักกองเกวียนระยะแรก พวกเขาก็ไม่เห็นหญ้าไม้และน้ำในที่พักกองเกวียนระยะที่สอง-สาม-สี่-ห้า-หก แม้ระยะที่เจ็ดก็ไม่พบเช่นเดียวกัน พวกเขาทั้งหมดต้องถึงความพินาศย่อยยับไป ผู้คนหรือปศุสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในกองเกวียนนั้น. ชกษผู้เป็นอมมนุษย์นั้นก็กินเป็นกักขฬาคมด. เหลือแต่กระดูกเท่านั้น. นายกองเกวียนคนที่สอง รู้ว่ากองเกวียนที่หนึ่งนั้นไปนานแล้วก็บรรทุกหญ้าไม้และน้ำเป็นอันมาก พากองเกวียนเดินทางไปกองเกวียนที่สองนั้นเดินทางไปได้สอง-สามวัน ก็ได้พบบุรุษตัวดำตาแดง

สะพายแล่งธนู คล้องพวงมาลัยดอกโกมุท ผ้าเปือกผมเปือก เดินสวนทางมา ด้วยรถคันงาม มีล้อเป็นโคลน ครั้นแล้วจึงถามบุรุษตัวดำนั้นว่า พ่อมหา-
จำเริญ ท่านมาแต่ไหน. บุรุษตัวดำตอบว่า ข้ามาแต่ชนบทโน้น. ถามว่าจะ
ไปไหนละ. ตอบว่า จะไปยังชนบทโน้น. ถามว่า ทางกันดารข้างหน้า มีฝน
ตกชุกไหม. ตอบว่า ฝนตกชุกเขียวละ หนทางก็มีน้ำบริบูรณ์ หญ้าไม้และน้ำ
ก็มีมาก โปรดทิ้งหญ้าไม้และน้ำของเก่าเสียเถิดจะนาย เกวียนมีภาระเบา ก็จะไป
ไปได้เร็ว ๆ อย่าให้ยานพาหนะลำบาก. ครั้งนั้นนายกองเกวียนคนนั้น จึง
เรียกพวกลูกเกวียนมาปรึกษาว่า พ่อคุณ บุรุษผู้นี้บอกว่า ทางกันดารข้างหน้า
มีฝนตกชุก หนทางมีน้ำบริบูรณ์ หญ้าไม้และน้ำมีมากขอให้ทิ้งหญ้าไม้และน้ำ
ของเก่าเสีย เกวียนมีภาระเบา จะไปได้เบา จะไปได้เร็ว ๆ อย่าให้ยานพาหนะ
ลำบาก ดังนี้ พ่อคุณ บุรุษผู้นี้ไม่ได้เป็นมิตร ญาติสาโลหิตของเรา ๆ จักเชื่อเขา
ได้อย่างไร เราไม่ควรทิ้งหญ้าไม้และน้ำของเก่า แล้วสั่งบรรดาลูกเกวียนให้พา
กองเกวียนไปด้วยสิ่งของที่บรรทุกไว้แล้ว ห้ามไม่ให้ทิ้งหญ้าไม้และน้ำของ
เก่าเป็นอันขาด. พวกลูกเกวียนรับคำสั่งแล้ว. ก็พากองเกวียนไปพร้อมด้วยสิ่ง
ของที่บรรทุกไว้. ไม่ทิ้งของเก่าเลย ในที่ที่พังกองเกวียนระยะแรก พวกเขาก็
ไม่พบหญ้าไม้และน้ำ แม้ในระยะที่สอง-สาม-สี่-ห้า-หก และแม้ระยะที่เจ็ด
ก็ไม่เห็นหญ้าไม้และน้ำ พบแต่กองเกวียนนั้นประสบความพินาศย่อยยับสิ้น.
พบแต่กระดูกของมนุษย์และปศุสัตว์ ที่มีอยู่ในกองเกวียนนั้นเท่านั้น พวกเขา
ถูกยักษ์ผู้เป็นอมมนุษย์นั้นกินเป็นภักษาเสียหมดสิ้น. ครั้งนั้น นายกองเกวียน
นั้นจึงเรียกบรรดาลูกเกวียนมาปรึกษาว่า พ่อคุณเอ๋ย กองเกวียนนั้นนั่นแล
มีนายกองเกวียนโง่เขลาเป็นผู้นำ จึงประสบความพินาศย่อยยับ พ่อคุณเอ๋ย ถ้า
อย่างนั้น สิ่งของอันใดในกองเกวียนของเรามีสาระน้อย ก็จงทิ้งมันเสีย สิ่งใด
อันใดในกองเกวียนที่หนึ่งนี้มีสาระมาก พวกเราก็จงช่วยกันขนมันไป. พวกลูก

เกวียนก็ปฏิบัติตามด้วยดี ทั้งของที่มีสาระนั้นน้อยเสีย ขนไปแต่สิ่งของที่มีสาระมาก ก็ข้ามทางกันดารไปโดยสวัสดิ์ เพราะมีนายกองเกวียนผู้ชาญฉลาดเป็นผู้นำ ท่านพระยา ข้ออุปมานั้นฉันใด ข้ออุปมัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ท่านพระยาเป็นผู้เขลาไม่ฉลาด ค้นหาโลกอื่นโดยอุบายไม่แยบคายก็จักถึงความพินาศย่อยยับ เปรียบเหมือนบุรุษนายกองเกวียนนั้น แม้พวกคนที่เชื่อฟังท่านพระยา ก็จักพลอยถึงความพินาศย่อยยับไปเหมือนพวกลูกเกวียนฉะนั้น ท่านพระยาโปรดสละความเห็นชั่วนั้นเสียเถิด ขอความเห็นชั่วนั้นอย่าได้มีแก่ท่านพระยา เพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนานเลย.

[๒๑๐] พระยาปายาสี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่อาจสละความเห็นชั่วนี้ได้ดอก ทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทั้งพระราชาภายนอก ก็ทรงรู้จักข้าพเจ้าว่าพระยาปายาสี มีวาทีมีความเห็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี ท่านกัสสป ถ้าหากว่าข้าพเจ้าจักสละความเห็นชั่วนี้เสียไซ้ ทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทั้งพระราชาภายนอก ก็จักทรงว่ากล่าวเอาแก่ข้าพเจ้าว่า พระยาปายาสี ช่างเขลา ไม่ฉลาด ยึดถือเอาแต่ความเห็นที่ชั่ว ข้าพเจ้าก็จะใช้ทิฏฐินั้นด้วยความโกรธบึ้ง ด้วยความลบหลู่บ้าง ด้วยความตีเสมอบ้าง.

อุปมาด้วยคนเทินห่ออุด

[๒๑๑] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้นอาตมาจักอุปมาให้ฟัง ด้วยว่าวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจรรถของคำภายิต ด้วยข้ออุปมา. ท่านพระยา เรื่องเคยมีมาแล้ว บุรุษผู้เลี้ยงสุกรคนหนึ่ง ออกจากบ้านไปยังบ้านตำบลอื่น พบอุดที่แห้งเป็นอันมากเขาทิ้งไว้ในหมู่บ้าน

นั่น ครั้นแล้วจึงคิดว่าคุณแห่งที่เขาทิ้งไว้เนี่ยมากพอจะเป็นอาหารของสุกรของเราได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะขนคุณแห่งไปจากบ้านนี้ ดังนี้แล้วก็ลี้ฟ้าห่มลงเอาคุณแห่งใส่แล้วผูกเป็นห้อยกเทินไว้บนศีรษะ ออกเดินไป. ในระหว่างทางเกิดเมฆฝนที่มีใช้ฤดูกาลตกลงมาทำใหญ่. เขาเประอะเปื้อนไปด้วยคุณตลอดถึงปลายเล็บเขาเอาห้อยคุณซึ่งลั่นไหลเดินไปเรื่อย ๆ พวกผู้คนเห็นเขาก็พากันพูดว่า พ่อคุณเจ้านี้เป็นบ้าหรือ เสียจิตไปแล้วหรือ เจ้าเประอะเปื้อนด้วยคุณจนถึงปลายเล็บ ยังจะนำห้อยคุณที่ไหลเลอะไปอีก. เขาก็ตอบไปบ้างว่า พวกเจ้านะซีเป็นบ้าหรือเสียจิต ก็นี่มัน เป็นอาหารสุกรของข้าเนี่ยนา. ท่านพระยา ก็ข้ออุปมานั้นนั้นใด แม้ข้ออุปมานี้ก็ฉันทันเหมือนกัน ท่านพระยาน่าจะรู้ว่า ท่านเหมือนคนเทินห้อยคุณ ท่านพระยาโปรดสละความเห็นชั่วนั้นเสียเถิด ท่านพระยาโปรดสละความเห็นชั่วนั้นเสียเถิดขอความเห็นชั่วนั้นอย่าได้มีแก่ท่านพระยา เพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนานเลย.

[๓๒๒] พระยาปายาสี. ท่านกัศสปกล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้นข้าพเจ้าก็ไม่อาจสละความเห็นชั่วนี้ได้ดอก ทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทั้งพระราชาภายนอก ย่อมรู้ว่าพระยาปายาสี มีวาทีมีความเห็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี. ท่านกัศสป ถ้าหากข้าพเจ้าจักสละความเห็นชั่วนี้เสียไซ้ ทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทั้งพระราชาภายนอก ก็จักว่ากล่าวเอาแก่ข้าพเจ้าว่าพระยาปายาสี ช่างเขลา ไม่นฉลาด ยึดถือความเห็นแต่ที่ชั่วนี้ ข้าพเจ้าก็จักใช้ทิฏฐินั้นด้วยความโกรธบ้าง ด้วยความลบหลู่บ้าง ด้วยความตีเสมอบ้าง.

อุปมาด้วยนักเลงสะกา

[๓๒๓] พระกุมารกัศสป. ท่านพระยา ถ้าย่านนั้นอาดมาจักอุปมาให้ฟัง ด้วยว่า วิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจรรถของคำภายิตด้วยข้อ

อุปมา. ท่านพระยา เรื่องเคยมีมาแล้ว นักเลงสะกาสองคนเล่นการพนันสะกาศกัน นักเลงสะกาศคนหนึ่ง กลืนเบี้ยแพ้ที่ทอดมาแล้วมาอีกเสีย. นักเลงสะกาศคนที่สอง เห็นดังนั้น จึงกล่าวแก่นักเลงสะกาศคนที่หนึ่งว่า เพื่อน เจ้าชนะข้างเดียว โปรดให้ลูกสะกาแก่ข้าเถิด ข้าจักเช่นบูชา. นักเลงสะกาศคนที่สองก็รับคำว่า ได้ซิเพื่อน แล้วมอบลูกสะกาให้เพื่อนนักเลงสะกาศคนที่หนึ่งไป. นักเลงสะกาศคนที่หนึ่งก็เอายาพิษอาบลูกสะกา แล้วพูดชวนว่า มาซิ เพื่อน มาเล่นพนันสะกาศกัน. นักเลงสะกาศคนที่สองก็รับคำว่า ได้ซิเพื่อน. เพื่อนนักเลงสะกาศทั้งสองก็เล่นพนันสะกาศกันเป็นหนที่สอง. แม้ในหนที่สอง นักเลงสะกาศคนที่สองก็กลืนเบี้ยแพ้ที่ทอดมาแล้วมาเล่าอีก. เพื่อนนักเลงสะกาศคนที่หนึ่งเห็นดังนั้น จึงกล่าวแก่นักเลงสะกาศคนที่หนึ่งว่า

[๓๒๔] **ลิตฺตํ ปฺรเมน เตชสา**

กิลมกข์ บุริโส น พุชฺฌติ

กิลเร ปาปชุตฺตา กปณา

เต กญฺจํ ภาวิสฺสติ.

บุรุษกลืนกินลูกสะกา ซึ่งอาบด้วย

ยาพิษ มีฤทธิ์ร้ายแรงหาฐีสึกตัวไม่ นักเลง

ชั่วผู้นำสงสารกลืนกินยาพิษเข้าไป ความ

เราร้อนจกต้องม้แก่เจ้า ดังนี้.

[๓๒๕] ท่านพระยา ข้ออุปมานั้นฉันใด ข้ออุปมานี้ก็ฉันนั้น เหมือนกัน ท่านพระยาน่าจะรู้ว่า ท่านพระยาเปรียบเหมือนนักเลงสะกาศ ท่านพระยาโปรดสละความเห็นชั่วนั้นเสียเถิด ท่านพระยาโปรดสละความเห็นชั่วนั้นเสียเถิด ขอความเห็นชั่วนั้นอย่าได้มีแก่ท่านพระยา เพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนานเลย.

[๑๒๖] พระยาปายาสี. ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่อาจสละความเห็นชั่วนี้ได้ดอก ทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทั้งพระราชาภายนอก ก็ย่อมรู้จักว่าพระยาปายาสี มีวาตะ มีความเห็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ท่านกัสสป ถ้าหากข้าพเจ้าจักสละความเห็นชั่วนี้เสียไซ้ ทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทั้งพระราชาภายนอก จักว่ากล่าวเอาแก่ข้าพเจ้าว่า พระยาปายาสี ช่างเขลาไม่ฉลาด ยึดถือความเห็นแต่ที่ชั่ว ดังนี้ ข้าพเจ้าก็ใช้ทูลฐึ้นด้วยความโกรธ บ้าง ด้วยความลบหลู่บ้าง ด้วยความตีเสมอบ้าง.

อุปมาด้วยคนหอบปาน

[๑๒๗] พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักอุปมาให้ฟัง ด้วยว่าวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจอรรถแห่งคำภายิต ด้วยชื่ออุปมา. ท่านพระยา เรื่องเคยมีมาแล้ว ชนบทแห่งหนึ่งตั้งขึ้นแล้ว. ครั้งนั้น สหายคนหนึ่งพูดชวนสหายคนหนึ่งว่า มาเถิดเพื่อน เราจักไปทางชนบทนั้น ถ้าโชคดีคงจะพบทรัพย์อะไร ๆ ที่ชนบทแห่งนั้นกันบ้าง. สหายก็รับคำว่า ไปซิเพื่อน. สองสหายเข้าไปยังทางหมู่บ้านแห่งหนึ่งของชนบท ได้พบปานเป็นอันมากที่เขาทิ้งไว้ ณ หมู่บ้านนั้น ครั้นแล้ว ก็เรียกเพื่อนมาบอกว่า เพื่อนนี้ ปานเป็นอันมาก เขาทิ้งแล้ว เจ้าจงมัดห่อปานของเจ้า ข้าก็จักมัดห่อปานของข้า เราสองคนจักหอบห่อปานไปกันนะ. สหายก็รับคำ เอาซิเพื่อน แล้วหอบห่อปานไป. สองสหายหอบห่อปานเข้าไปยังทางหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง พบด้วยปานเป็นอันมากที่เขาทิ้งไว้ ณ บ้านแห่งนั้น. ครั้นแล้ว สหายก็เรียกสหายมาบอกว่า เพื่อน เราปรารถนาปานเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนี้ก็คือ ด้ายปานที่เขา

ทิ้งมากมาย เพื่อน ถ้าอย่างนั้น เจ้าจิ้งห่อปานเสีย ข้าก็จิ้งห่อปานเหมือนกัน เราทั้งสองจักแบกมัดด้ายปาน ไปกันนะ. สหายอีกคนหนึ่งบอกว่า เพื่อน ห่อปานนี้เราชอบมากันไกลแล้ว ทั้งก็มัดไว้ดีแล้วด้วย ข้าจะพอแล้วละ เจ้าจิ้งห่อปานนี้ สหายคนนั้น ก็ทิ้งห่อปานเสียแล้ว ถือเอาด้ายปานไป. สองสหายเข้าไปยังหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง พบผ้าปานเป็นอันมาก ที่เขาทิ้งไว้ ณ บ้านแห่งนั้น. ครั้นแล้ว สหายก็เรียกสหายมาบอกว่า เพื่อน เราปรารถนาปานหรือด้ายปานเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนี้ก็คือผ้าปานที่เขาทิ้งไว้มากมาย เพื่อน ถ้าอย่างนั้น เจ้าจิ้งห่อปานเสีย เราก็จิ้งห่อปานเสียเหมือนกัน เราทั้งสองจักถือเอาห่อผ้าปานไปกันนะ. สหายอีกคนหนึ่งก็บอกว่า เพื่อน ห่อปานของข้านี้ ข้าชอบมาไกลแล้วทั้งก็มัดไว้ดีแล้วด้วย ข้าจะพอแล้ว เจ้าจิ้งห่อปานนี้ สหายคนนั้น ก็ทิ้งมัดด้ายปานเสียแล้ว หอบห่อผ้าปานไป. สองสหายเข้าไปยังทางหมู่บ้าน อีกแห่งหนึ่ง ก็พบเปลือกไม้เป็นอันมาก ที่เขาทิ้งไว้ ณ บ้านแห่งนั้น. แล้วก็พบด้ายเปลือกไม้ที่เขาทิ้งไว้มากมาย พบผ้าเปลือกไม้ พบฝ้าย พบด้าย ฝ้าย พบผ้าฝ้าย พบเหล็ก พบโลหะ พบดินบุก พบสำริด พบเงิน ในที่สุด พบทอง. สหายคนที่หนึ่งจึงเรียกสหายคนที่สองชวนว่า นี่แน่ะ เพื่อน เรามาแสวงโชคเพื่อประโยชน์แก่สิ่งอันใด ไม่ว่าจะป่าน ด้ายปาน ผ้าปาน เปลือกไม้ ด้ายเปลือกไม้ ผ้าเปลือกไม้ ฝ้าย ด้ายฝ้าย ผ้าฝ้าย หรือเหล็ก โลหะ ดินบุก สำริด หรือเงิน ทองที่เขาทิ้งไว้มากมายถ้าอย่างนั้น เจ้าจิ้งห่อปานเสียเถิด ข้าก็จิ้งห่อเงิน เราทั้งสองก็จะแบกห่อทองพากันไป. สหายคนที่สองพูดว่า เพื่อนเอ๋ย ห่อปานนี่นะ ข้าชอบมาไกลแล้วทั้งก็มัดไว้ดีด้วย ข้าจะพอแล้ว เจ้าจิ้งห่อปานนี้. คราวนั้น สหายคนที่หนึ่ง จึงทิ้งห่อเงินเสียแล้ว แบกเอาห่อทองไป. ทั้งสองสหายก็พากันกลับบ้านของตน. ในสองสหายนั้น สหายคนที่สองนั้นแบกห่อปานไปบ้าน บิคา มารดา

ของเขามิได้จิตใจด้วยเลย บุตรภริยา มิตรสหายก็ไม่จิตใจ เขาไม่ได้ประสบความสุขโสมนัส เพราะห่อป่านของเขานั้น. ส่วนสหายคนที่หนึ่ง แยกห่อทองไปบ้าน บิดามารดาของเขาก็จิตใจ ทั้งบุตรภริยา ทั้งมิตรสหาย ก็พากันจิตใจไปด้วย เขาได้ประสบความสุขโสมนัสเพราะห่อทองของเขานั้น. ท่านพระยาข้ออุปมานั้นฉันใด แม้ข้ออุปมานี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ท่านพระยาน่าจะรู้ตัวได้ว่า ท่านพระยาเปรียบเหมือนสหายคนชอบห่อป่าน ท่านพระยาโปรดสละความเห็นชั่วนั้นเสียเถิด ขอความเห็นช้วนนั้น อย่าได้มีแก่ท่านพระยา เพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนานเลย.

พระยาปายาสีขอคำแนะนำขามหายัญญ

[๓๒๘] พระยาปายาสี. ด้วยข้ออุปมาข้อแรกของท่านกัสสป ข้าพเจ้าก็เริ่มจิตใจอย่างยิ่งแล้ว แต่ข้าพเจ้าประสงค์จะฟังปฏิภาณแห่งปัญญาอันวิจิตรเหล่านั้น จึงทำทำที่โต้แย้งคัดค้านท่านกัสสป ปัญหาปฏิภาณช่างไพเราะจับใจจริง ๆ ท่านกัสสปประกาศธรรมโดยปริยายเป็นอันมาก แจ่มแจ้งเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด ชี้ทางแก่ผู้หลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ด้วยหมายใจจะให้ผู้มีจักมูมองเห็นรูป ได้ชัดเจนนั้น ท่านกัสสปข้าพเจ้านี้ขอถึงท่านพระโคดม ทั้งพระธรรมทั้งพระสงฆ์ว่า เป็นสละ ขอท่านกัสสป โปรดทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสก ถึงสละตลอดชีวิต นับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป. อนึ่ง ข้าพเจ้าประสงค์จะขามหายัญญ ขอท่านกัสสปโปรดสั่งสอนแนะนำข้าพเจ้าในเรื่องที่จะพึงเป็นประโยชน์เกื้อกูลความสุขแก่ข้าพเจ้าตลอดกาลนานด้วยเถิด.

พระกุมารกัสสป. ท่านพระยา ในยัญญเห็นปานใด เหล่าโคจะต้องถูกฆ่า เหล่าแพะแกะจะต้องถูกฆ่า ไก่และสุกรจะต้องถูกฆ่า เหล่าสัตว์มีชีวิต

ต่าง ๆ จะต้องถึงขาด ทั้งปฏิบัติหาก็เป็นผู้มีความเห็นผิด ดำริผิด พุจฉิต ทำผิด เลี้ยงชีพผิด พยายามผิด ระลึกผิด ตั้งใจผิด. ท่านพระยา ยัญเห็น ปานนั้นแล ไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่มีผลรุ่งเรืองมาก ไม่มีผลไพศาล. ท่านพระยา เปรียบเหมือนชวานา ถือเมล็ดพืชและไถเข้าไปป่า ในป่านั้น เขา ฟังปลุกเมล็ดพืชที่หัก ที่เสียดองลมและแดด ไม่มีแก่น แห่งไม้สนธิ ลงใน นานาเวลาที่มิคินแล้ว ยังไม่ได้แผ้วถางต่อและหนามออก ทั้งฝนก็ไม่ตกต้องตาม ฤดูกาล พืชเหล่านั้นจะพึงเจริญงอกงามเต็มที่ หรือชวานาพึงประสบผลไพบุลย์ ได้หรือ.

พระยาปายาลิ. ท่านกัสสป ไม่พึงประสบผลไพบุลย์อย่างนั้นดอก.

ฉนั้นเหมือนกัน ท่านพระยา ยัญที่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร หรือเหล่าสัตว์ต่าง ๆ ต้องถึงความพินาศ และปฏิบัติหาก็เป็นผู้มีความเห็นผิด ดำริผิด เจริจผิด การงานผิด เลี้ยงชีพผิด พยายามผิด ระลึกผิด ตั้งใจผิด เช่นนี้ ย่อมไม่มีผลใหญ่ ไม่มีอานิสงส์ใหญ่ ไม่มีผลรุ่งเรืองใหญ่ ไม่แพร่หลายใหญ่.

ดูก่อนท่านพระยา ส่วนยัญที่มีต้องฆ่า แพะ แกะ ไก่ สุกร หรือ เหล่าสัตว์ต่าง ๆ ไม่ต้องถึงความพินาศ และปฏิบัติหาก็เป็นผู้มีความเห็นชอบ ดำริชอบ เจริจชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ จงใจชอบ เช่นนี้ ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ มีความรุ่งเรืองใหญ่ แพร่ หลายใหญ่ เปรียบเหมือนชวานาถือเอาพืชและไถไปสู่ป่า เขาฟังหว่านพืชที่ไม่ หัก ไม่เสียด ไม่ถูกลมแดดแผดเผา อันมีแก่นแห่งสนธิ ลงในนาไร่อันดี เป็น พื้นที่ดี แผ้วถางต่อและหนามหมดดีแล้ว ทั้งฝนก็ตกชะเชยโดยชอบตาม ฤดูกาล พืชเหล่านั้นจะพึงถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์หรือหนอ ชวานาจะพึง ได้รับผลอันไพบุลย์หรือ.

เป็นอย่างนั้น ท่านกัสสป.

ฉันทันเหมือนกัน ท่านพระยา ชัญญ์ที่มีต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร หรือเหล่าสัตว์ต่างๆไม่ต้องถึงความพินาศ และปฏิคาหกก็เป็นผู้มีความเห็นชอบ คำริชอบ เจริญชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ เช่นนี้ ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ มีความรุ่งเรืองใหญ่ แพร่หลายใหญ่.

การให้ทานของพระยาปายาสี

[๑๒๕] ครั้งนั้น ท่านพระยาปายาสี ตั้งทานสำหรับสมณพราหมณ์ คนเข็ญใจ คนเดินทางฉิบหาย และยากทั้งหลาย. แต่ในทานนั้นแล เขาให้ โภชนะเป็นข้าวปลายเกรียน มีน้ำส้มพะอุมเป็นกับ และผ้า ผืนเล็ก ๆ ผ้าเปื้อน น้ำอ้อย. อนึ่ง ในทานนั้น อุตตรมาณพเป็นผู้จัดการให้ทานอุทิศแล้วอย่างนี้ว่า ด้วยทานนี้ ข้าพเจ้าได้พบกับพระยาปายาสีเฉพาะในโลกนี้เท่านั้น อย่าพบในโลกอื่นเลย. พระยาปายาสีได้ยินว่า เขาว่าอุตตรมาณพให้ทานอุทิศอย่างนี้ว่า ด้วยทานนี้ ข้าพเจ้าพบพระยาปายาสีในโลกนี้เท่านั้นเถิด อย่าพบในโลกอื่นเลย. ครั้งนั้นพระยาปายาสี จึงเรียกอุตตรมาณพมาถามว่า พ่ออุตตรมาณพ เขาว่า ให้ทานเสร็จแล้ว อุทิศอย่างเขานั้นจริงหรือ. อุตตรมาณพ ตอบว่า จริงขอรับ. ถามว่า เพราะเหตุไร พ่ออุตตรมาณพ ให้ทานแล้วจึงอุทิศ อย่างนั้น ข้าไม่ต้องการบุญ หวังผลของทานเท่านั้นหรือ. ตอบว่า ท่านขอรับ ท่านพระยาให้โภชนะ คือข้าวปลายเกรียน มีน้ำส้มพะอุมเป็นกับในทาน ท่านพระยายังไม่ปรารถนาจะตะตองแม่แต่เท่า ท่านพระยาจะบริโภคน้ำอ้อยได้อย่างไร ทั้งผ้าก็ผืนเล็ก ๆ เปื้อนน้ำอ้อย ท่านพระยายังไม่ปรารถนาจะตะตองแม่แต่เท่า

โฉนจะนุ่งห่มได้เล่า ก็ท่านพระยาเป็นที่รักที่พึงใจของพวกเรา พวกเราจะช่วยท่านพระยาผู้น่ารักนำพึงใจ โดยอาการที่ไม่นำพึงใจอย่างไรได้. ท่านพระยาปายาสีกล่าวว่า พ่ออุตตระ ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงจัดโภชนะอย่างที่ว่าบริโภคนิจจัดผ้าผ่อนอย่างที่ว่านุ่งห่ม. อุตตระมาพบ รับคำของพระยาปายาสีแล้วจัดโภชนะอย่างที่ท่านพระยาปายาสิบริโภค จัดผ้าผ่อนอย่างที่ท่านพระยาปายาสีนุ่งห่ม. ครั้งนั้น พระยาปายาสี ให้ทานโดยไม่เคารพ ให้ทานไม่ใช่ให้ด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยไม่นอบน้อม ให้ทานแบบทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ ครั้นตายแล้ว ก็เข้าถึง ความเป็นสหายของเหล่าเทพชั้นจาตุมหาราช มีเสรีสกวิมานอันว่างเปล่า. ส่วนอุตตระมาพบผู้จัดการในทานของพระยาปายาสีนั้น ให้ทานโดยเคารพ ให้ทานด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยนอบน้อม ให้ทานไม่ใช่ทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ ครั้นตายแล้ว ก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นสหายของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์.

เรื่องพระควัมปติเถระ - เทพบุตรปายาสี

[๓๓๐] สมัยนั้น ท่านพระควัมปติ ไปพักกลางวัน ณ เสรีสกวิมานอันว่างเปล่าเนื่อง ๆ. ครั้งนั้น ปายาสีเทพบุตร เข้าไปหาท่านพระควัมปติ กราบแล้วขึ้น ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ท่านพระควัมปติจึงถามปายาสีเทพบุตรว่า ผู้มีอายุ ท่านเป็นใคร. ปายาสีเทพบุตร ตอบว่า ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าคือ พระยาปายาสี. ถามว่า ผู้มีอายุ ท่านที่ได้มีความเห็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มีดังนี้นะหรือ. ตอบว่า จริงเจ้าข้า แต่ข้าพเจ้าถูกพระผู้เป็นเจ้ากุมารกัสสป เปลื้องเสียจากความเห็นอันชั่วนั้นแล้ว. ถามว่า ผู้มีอายุ ท่านอุตตระมาพบผู้จัดการในทานของท่านแล้ว เขาไปเกิดเสียที่ไหน. ตอบว่า ท่านเจ้าข้า

อุตรมาณพผู้จัดการทานของข้าพเจ้าให้ทานโดยเคารพ ให้ทานด้วยมือของ-
ตนเอง ให้ทานโดยนอบน้อม ให้ทานโดยไม่ทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ ครั้นตายแล้วก็เข้า
ถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นสหายของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ ท่านเจ้าข้า ส่วน
ข้าพเจ้า ให้ทานโดยไม่เคารพ ให้ทานโดยมิใช่โดยมือของตนเอง ให้ทานโดย
ไม่นอบน้อม ให้ทานทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ ครั้นตายแล้ว เข้าถึงความเป็นสหายของ
เหล่าเทพชั้นจาตุสรีสภิวนอันว่างเปล่า ท่านพระควัมปติ เจ้าข้า ถ้าอย่างนั้น
พระคุณเจ้ากลับมมนุษยโลกแล้ว โปรดบอกกล่าวคนทั้งหลายอย่างนี้ว่า พวกท่าน
จงให้ทานโดยเคารพ จงให้ทานโดยมือของตนเอง จงให้ทานโดยนอบน้อม
จงให้ทานอย่าทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ พระยาปายาสีให้ทานโดยไม่เคารพ ให้ทานไม่ใช่
ด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยไม่นอบน้อม ให้ทานทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ ตายแล้ว
ก็เข้าถึง ความเป็นสหายของเหล่าเทพชั้นจาตุมหาราช มีสรีสภิวนอันว่างเปล่า
ส่วนอุตรมาณพผู้จัดการทานของพระยาปายาสีนั้น ให้ทานโดยเคารพ ให้ทาน
ด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยนอบน้อม ให้ทานไม่ทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ ตายแล้ว
ก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นสหายของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์. ครั้งนั้น ท่าน
ควัมปติกลับมมนุษยโลกแล้วก็บอกกล่าวแก่คนทั้งหลาย อย่างที่ปายาสีเทพบุตร
ส่งเสียทุกประการแล.

จบปายาสีราชัญญสูตร ที่ ๑๐

อรรถกถาปายาสัตถกสูตร

ปายาสัตถกสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.
ในปายาสัตถกสูตรนั้น พรรณนาตามลำดับบท ดังต่อไปนี้.

ประวัติท่านพระกุมารกัสสป

คำว่า **อายุสมา** ผู้มีอายุ นี้เป็นคำที่น่ารัก. คำว่า **กุมารกัสสป** เป็นชื่อของท่าน. ก็เพราะท่านบวชครั้งยังเป็นเด็กหนุ่ม พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า พวกเธอจงเรียกกัสสปมา จงให้ผลไม้บ้าง ของเล็กน้อย บ้างแก่กัสสป ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย สงสัยว่ากัสสปองค์ไหน (เพราะพระที่ชื่อ กัสสปมีหลายองค์) จึงพากันขนานนามว่า กุมารกัสสป. ตั้งแต่นั้นมา แม้ ครั้งท่านแก่เฒ่า ก็ยังเรียกกันว่า กุมารกัสสป อยู่นั่นเอง. อีกนัยหนึ่ง เพราะท่านเป็นบุตรเลี้ยงของพระเจ้าปเสนทิโกศล คนทั้งหลาย จึงจำหมาย เรียกท่านว่ากุมารกัสสป. จะกล่าวเรื่องของท่านให้แจ่มแจ้ง ตั้งแต่บุพพประโยค ดังต่อไปนี้.

เล่ากันว่า พระเถระ (กุมารกัสสป) เป็นบุตรเศรษฐี ครั้งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ. ต่อมาวันหนึ่ง ท่านเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแต่งตั้งพระสาวกของพระองค์รูปหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้กล่าวธรรมได้ วิจิตรไว้ในตำแหน่ง (เอตทัคค) จึงถวายทานแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ๗ วัน กระทำความปรารถนาว่า แม้ข้าพเจ้าผู้มีโชคก็จะเป็นพระสาวกผู้กล่าวธรรมอย่าง วิจิตร เหมือนพระเถระองค์นี้ ของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ในอนาคตกาล

กระทำบุญทั้งหลาย บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป ไม่สามารถทำคุณวิเศษให้บังเกิดได้. นัยว่า ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระศาสนากำลังเสื่อม ภิกษุ ๕ รูป ทำบันไดขึ้นไปยังภูเขา กระทำสมณธรรม. ภิกษุผู้เป็นสังฆเถระ (หัวหน้า) บรรลุพระอรหัต ในวันที่ ๓. ภิกษุผู้เป็นอนุเถระ ได้เป็นพระอนาคามี ในวันที่ ๔. อีก ๓ รูปไม่สามารถทำคุณวิเศษให้บังเกิดได้ ก็ไปบังเกิดในเทวโลก. บรรดาภิกษุ ๓ รูป ที่เสวยสมบัติในเทวดาและมนุษย์ตลอดพุทธันตรหนึ่งนั้น รูปหนึ่งไปบังเกิดในราชตระกูลในกรุงคกสิลา เป็นพระราชานามว่า ปุกกุสาดิ บวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า มุ่งมายังกรุงราชคฤห์ ได้สดับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่โรงช่างหม้อ ก็บรรลุอนาคามีผล. รูปหนึ่งไปบังเกิดในเรือนของตระกูลที่ทำเรือชื่อ สุปัญโญทะเลแห่งหนึ่ง โดยสารเรือ ๆ แดกต้องเอาไม้ทำฝานุ่ง ได้ลาภสักการะ (ที่คนเขาหลงผิดคิดว่า เป็นพระอรหันต์บูชา) ตัวเองก็เกิดคิดว่าตัวเป็นพระอรหันต์ เทวดาผู้หวังดีต้องเตือนว่า ท่านไม่ใช่พระอรหันต์ดอก จงไปเฝ้าพระศาสดาทูลถามปัญหา ก็กระทำตามเทวดาเตือน ได้บรรลุพระอรหัตผล. รูปหนึ่งไปเกิดในครรภ์ของกุลสตรีผู้หนึ่ง ณ กรุงราชคฤห์. กุลสตรีผู้นั้น อ่อนนอนมารดา ก่อนก็ไม่ได้บวช จนมีสามี ไม่รู้ตัวว่าตั้งครรภ์ เอาใจสามี ๆ ก็อนุญาต จึงบวชเป็นภิกษุณีอยู่ในสำนักภิกษุณี. ภิกษุณีทั้งหลาย เห็นนางมีครรภ์ จึงถามพระเทวทัต. พระเทวทัตก็บอกว่า นางไม่เป็นสมณะ. แล้ว (ยังสงสัย) ก็ไปทูลถามพระทศพลเจ้า. พระศาสดารับสั่งให้พระอุบาลีเถระรับเรื่องไปวินิจฉัย. พระเถระเชิญตระกูลชาวกรุงสาวัตถี และนางวิสาขา อุบาลีกาให้ตรวจ (ได้ข้อเท็จจริงแล้ว) จึงวินิจฉัยว่า นางตั้งครรภ์มาก่อน บรรพชาจึงไม่เสีย. พระศาสดาประทานสาธุการรับรองแก่พระเถระว่า อุบาลีวินิจฉัยอธิกรณ์ชอบแล้ว. ภิกษุณี

นั้นตลอดบุตร เช่นกับหล่อด้วยแท่งทองคำ. พระเจ้าปเสนทิโกศลโปรดให้
รับทารกนั้นมาชุบเลี้ยง. พระราชทานนามว่ากัสสป ต่อมา ทรงเลี้ยง
กัสสปเติบโตพอแล้ว จึงทรงนำไปฝากไว้ยังสำนักพระศาสดาให้บรรพชา คน
ทั้งหลายจึงจำหมายเรียกท่านว่า กุมารกัสสป เพราะเป็นบุตรเลี้ยงของพระราช
ด้วยประการฉะนี้. วันหนึ่ง ท่านกระทำสมณธรรมอยู่ที่ป่าอันธวัน เทวดา
ผู้หวังดี จึงให้ท่านเรียนปัญหาแล้วบอกให้ท่านไปทูลถามปัญหาเหล่านี้กะพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า. พระเถระทูลถามปัญหาแล้วก็บรรลุพระอรหัต ตอนจบการ
วิชันนาปัญหา. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะ เป็นยอดของภิกษุผู้กล่าวธรรมได้วิจิตร.

คำว่า **เสตพฺยา** เป็นชื่อของนครนั้น. คำว่า **อุตุตเรน เสตพฺย**
คือ ทิศด้านเหนือของเสตพยนคร. คำว่า **ราชญฺโณ** คือเจ้าผู้มีได้รับมรธาภิเษก.
คำว่า **ทิกฺขุจิคคํ** ก็คือ ทิกฺขุ ความเห็นนั่นเอง. เมื่อมีคำที่กล่าวกันว่า **คุณคต**
มุตตคต ดังนี้ ของสิ่งอื่นนอกจากคุณเป็นต้น ย่อมไม่มี ฉัน ไค ทิกฺขุ นั้นแล
ก็คือ ทิกฺขุจิคคะฉันนั้น. คำว่า **แม่** เพราะเหตุนี้ จึงไม่มี ดังนี้ ความว่า
พระยาปายาสีกล่าวว่า ถึงจะอ้างเหตุนี้ๆ อย่างนี้ โลกอื่น ฯลฯ ก็ไม่มี. คำว่า
ปุรา ฯลฯ **สญฺญาเปติ** ความว่า ยังเข้าใจกันไม่ได้เพียงใด.

คำว่า **อิเม โภ กสฺสป จนฺทิมสุริยา** ความว่า นัยว่า พระยาปายาสี
นั้นถูกพระเถระถามแล้ว คิดว่า สมณะผู้นี้ นำเอาพระจันทร์พระอาทิตย์มาอุปมา
ก่อน จักเป็นผู้ที่คนอื่นครอบงำไว้ไม่ได้ด้วยปัญญา เช่นเดียวกับพระจันทร์
พระอาทิตย์ ก็ถ้าเราจักตอบว่า พระจันทร์พระอาทิตย์มีอยู่ในโลกนี้ สมณะผู้นี้
ก็จักทำให้เราตื่นด้วยปัญหากรรมเป็นต้นว่า พระจันทร์พระอาทิตย์เหล่านั้น
อาศัยอะไร กว้างยาวเท่าไร สูงเท่าไร เราก็ไม่สามารถจะผูกเธอไว้ได้ จัก
ตอบเธอว่า มีอยู่ในโลกอื่นเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระยาปายาสี จึงกล่าว

ตอบอย่างนั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสุธาโกชนียชาดกมาเมื่อไม่นาน ก่อน
ปายาสีราชัญญสูตรนั้น. ในสุธาโกชนียชาดกนั้น พระจันทร์เป็นจันทร์เทพบุตร
พระอาทิตย์เป็นสุริยเทพบุตร. ชาดกหรือพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้
ปรากฏรู้กันทั่วชมพูทวีป. ด้วยเหตุนี้ พระยาปายาสีนั้นคิดว่า เราไม่อาจ
กล่าวว่ เทพบุตรทั้งหลายที่อยู่ประจำในดวงจันทร์ดวงอาทิตย์นั้นไม่มี จึงกล่าว
ตอบว่า พระจันทร์พระอาทิตย์นั้นเป็นเทวดาไม่ใช่มนุษย์.

คำว่า **อตุล** **ปน** **ราชณ** **ปริยาโย** ความว่า พระเถระถามว่า
เหตุยังมืออยู่หรือ. คำว่า **อาพาธิกา** คือผู้ประกอบด้วยความเจ็บป่วย กล่าวคือ
ผู้มีเวทนาที่ไม่ถูกกัน. คำว่า **ทุกจิตา** คือถึงทุกข์. คำว่า **พาพุทธิลانا**
คือ เป็นไข้ มีประมาณยัง. คำว่า **สทฺธายิกา** ความว่า เราเชื่อพวกท่าน ๆ
เป็นผู้ควรเชื่อ มีวาจาที่เชื่อถือได้ของเรา. คำว่า **ปจฺจยิกา** ความว่า เรา
ไว้วางใจพวกท่าน ๆ ก็เป็นผู้ที่น่าไว้วางใจ น่าเชื่อถือของเรา.

คำว่า **อุทฺทิสิตฺวา** ความว่า แสดงตัวและสิ่งของที่เก็บงำไว้แก่คน
เหล่านั้น ให้รับไว้. คำว่า **วิปฺปลปนฺตสฺส** คือ พร่ำรำพันว่า ลูกชาย
ของเรา ลูกหญิงของเรา ทรัพย์ของเรา. คำว่า **นิริยปาเลสุ** คือผู้ลงโทษ
สัตว์ในนรก. ก็คนพวกใดกล่าวว่ กรรมนั้นแหละลงโทษ นายนิรยบาลไม่มี
คนพวกนั้นก็ค้านเทวดาสูตร ที่ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นายนิรยบาลจับคน
ผู้นั้นคั้งนี้เป็นคั้ง. นายนิรยบาลมีอยู่ในนรก เหมือนมนุษย์ผู้ลงโทษ ประจำ
ราชตระกูลในมนุษย์โลก ฉะนั้น.

คำว่า **เวพฺุโปลิกาหิ** แปลว่า ด้วยซีกไม้ไผ่. คำว่า **สุนิมฺมชฺชิตํ**
ความว่า คุณ เป็นของครูดออกด้วยดีโดยประการใด ก็ครูดออกไปโดยประการ
นั้น. อธิบายว่า จงครูดออก นำออกไปโดยประการนั้น. คำว่า **อสุจิ** คือ

ไม่น่าพอใจ. คำว่า **อสุจิตฺ ขโต** คือ ที่เป็นส่วนไม่สะอาด หรือที่รู้จักว่าเป็นของไม่สะอาด. คำว่า **ทุกฺคณฺโธ** คือกลิ่นเหม็นเหมือนซากศพ. คำว่า **ขลุจฺโจ** คือ ควรเป็นของน่ารังเกียจ. คำว่า **ปฏิกฺุโล** คือนำความขัดใจมาด้วยการเห็นเท่านั้น. คำว่า **อุพฺพาทติ** ความว่า กลิ่นของพวกมนุษย์ แม้จะเป็นจักรพรรดิ เป็นต้น ซึ่งอาบน้ำวันละ ๒ ครั้ง เปลี่ยนผ้าวัน ละ ๓ ครั้ง ตกแต่งประดับประดาแล้ว ก็ยังคลุ้งไปเหมือนซากศพที่ห้อยคอเทวดาซึ่งอยู่ไกล ตั้งร้อยโยชน์ คำว่า **ดาวตีสานํ** ความว่า ท่านกล่าวอีก ด้วยอำนาจคนที่สมทานศีล ๕ มีเว้นปาณาติบาต เป็นต้น ประพฤติอยู่. และกล่าวอธิบายคำว่าแห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์ว่า เทวดาผู้เกิดในที่ไกล อย่างมาก่อนเพราะเหตุไร เทวดา เหล่านี้จึงไม่มา. คำว่า **ขจนฺธุปฺโม มลฺลฺเย ปฏิกฺาสิ** คือ ปราภฏประหนึ่งคนตาบอด แต่กำเนิด.

คำว่า **อรณฺณวนปฏฺาธา** อธิบายว่า ที่ชื่อว่าอรัญ เพราะประกอบด้วยของคณฺของผู้อยู่ป่า ที่ชื่อว่าแนวป่า เพราะเป็นแนวป่าใหญ่. คำว่า **ปนฺุตานิ** คือไกล. คำว่า **กฺลฺยาณธมฺเม** คือมีธรรมอันดี เพราะศีลนั้นนั่นแหละ. คำว่า **ทุกฺขปฏิกฺุเล** คือผู้ไม่ปรารถนาทุกข์. คำว่า **เสยฺโย ภวิสฺสติ** อธิบายว่า จักมีสุคติสุข ในโลกอื่น. คำว่า **อุปฺวิษณฺญา** คือ เวลาตลอดใกล้เข้ามาแล้ว ครรภ์แก่แล้ว. อธิบายว่า จักคลอดไม่นานเทียว. บทว่า **อุปฺโภคา ภวิสฺสติ** คือ จักเป็นนางบำเรอ. บทว่า **อนนฺยพฺยสนํ** ได้แก่ ทุกข์ใหญ่. สุขชื่อว่า อยะไม่ใช่อยะ ชื่อว่าอยะ คือทุกข์ ทุกข์นั้นนั่น ย่อมจับ คือ เขี่ยสุขออกไปโดยประการทั้งปวง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อ **พฺยสนะ พฺยสนะ** คือทุกข์ ชื่อว่า **อนนฺยพฺยสนะ** อธิบายว่า ทุกข์ใหญ่ ด้วยประการ ฉะนี้. คำว่า **อโยนิโส** คือโดยไม่ใช่อุบาย. คำว่า **อปกฺกํ น ปริปาเจนฺติ** อธิบายว่า เข้าไปตัดอายุที่ยังไม่เปลี่ยน ยังไม่สิ้นให้ขาดในระหว่าง หามิได้. คำว่า **ปริปากํ อากเมฺนฺติ** คือรอเวลาที่อายุอม. แม้ท่านพระธรรมเสนาบดีก็กล่าวไว้ว่า

นาภินนทามิ มรณํ นาภิกงขามิ ชีวีตํ
กาลลยจ ปฏิกงขามิ นิพพุตํ ภฏโก ยถา
เราไม่ยินดีความตาย ไม่ปรารถนา
ความเป็น แต่เรารอเวลา (แตกดับ) เหมือน
ลูกจ้างรอค่าจ้างฉะนั้น.

คำว่า **อุพฺพินฺทิตฺวา** คือ กระเทาะดินที่ขุดไว้. คำว่า **รามณฺเวยกํ** คือ นำรีนมรมย์. คำว่า **เจลาวิกา** คือ เด็กหญิงที่ง่วนด้วยการเล่น. คำว่า **โกมาริกา** คือ เด็กหญิงวัยรุ่น. คำว่า **ตฺยฺหํ ชีวี** ความว่า หญิงเหล่านั้นแล เห็นชีวะที่ออกไปที่เข้าไป ขณะที่ท่านพระยาฝั้นเห็นบ้างใหม่. พระเถระถือว่า ชีวะเป็นอาการเที่ยวไปแห่งจิต จึงกล่าวไว้ในที่นี้. ก็ท่านมีความเข้าใจในอาการเที่ยวไปแห่งจิตนั้นว่าชีวะ.

คำว่า **ชียาย** ความว่า รัศชีวะไว้ด้วยสายธนู. คำว่า **ปตฺตินฺนตโร** กระด้าง คือ แข็งทื่อ. พระยาพยาบาลแสดงอะไรด้วยคำนี้. พระพยาบาลแสดงความขื่อนี้ว่า ท่านทั้งหลาย กล่าววว่า เวลายังเป็นอยู่ สัตว์มีขันธ ๕ แต่เวลาตายเหลืออยู่เพียงรูปขันธเท่านั้น ขันธ ๑ ก็เป็นไปไม่ได้ วิญญาณขันธก็ไป รูปขันธที่ยังเหลือ ควรจะเบา แต่กลับหนัก เพราะฉะนั้น อะไร ๆ ไปที่ไหน ไม่มีดังนี้. คำว่า **นิพพุตํ** คือมี **เตโชธาตุ** อันสงบแล้ว.

คำว่า **อนุปฺพหจ** คือไม่ให้เสียหาย. คำว่า **อทฺทมโต โหติ** คือเริ่มตายช้า ๆ คำว่า **โอรุณาท** แปลว่า ลากมาข้างนี้. คำว่า **สนฺธุณาท** แปลว่า ลากไปข้างโน้น. คำว่า **นิทฺธุณาท** แปลว่า ลากไปลากมา. คำว่า **ตลฺยจายตณฺน** **น ปฏฺฐิตํ เวเทติ** ความว่า รูปร่างตนะนั้น ไม่รู้แจ้งด้วยจักขุนั้น. ทุกบทก็เช่นนี้. คำว่า **ตฺยฺชโร** แปลว่า คนเป่าสังข์. คำว่า **อุปฺพาสิตฺวา** แปลว่า เป่า.

คำว่า **อคฺคฺคิโก** แปลว่า ผู้นำเรือไฟ. คำว่า **อาปาเทยฺย** คือ ฟิงให้สำเร็จ หรือฟิงถึงอายุ. คำว่า **โปเสยฺย** คือ ฟิงเลี้ยงด้วยโภชนะ เป็นต้น. คำว่า **วทฺเตยฺย** คือ ฟิงถึงความเติบโต. คำว่า **อรณฺสีสหิตํ** คือ คุ้ไม้สีไฟ.

คำว่า **ติโรราชาโน** พระราชาภายนอก ความว่า พระราชาทั้งหลาย
ในภายนอกแคว้น คือในชนบทอื่น ก็รู้. คำว่า **อพยตุโต** คือ ผู้ไม่มีปัญญา
กล้า ผู้ไม่ฉลาด. คำว่า **โกเปณปี** ความว่า คนเหล่าใด กล่าวกระอย่างนี้
ข้าพเจ้าก็จักชก จักนำ จักพาเขา ซึ่งมีทิวณ้อย่างนั้นเที่ยวไป ด้วยความโกรธ
ที่เกิดในคนเหล่านั้น. คำว่า **มกุเขน** ด้วยมักขะ คือ ความลบหลู่ ที่มีลักษณะ
ลบหลู่เหตุที่ท่านกล่าวแล้ว. คำว่า **ปลาเสน** ด้วยปลาสะ คือ ความตีตนเสมอ
อันมีลักษณะที่ถือว่าเป็นคู่ (เคียง) กับท่าน.

คำว่า **หริตกปณฺณ** ในสมอ คือ สมอ ชนิดใดชนิดหนึ่ง. อธิบายว่า
โดยที่สุด แม้ใบหญ้าอ่อนก็ไม่มี. คำว่า **อาสนุนทุรกลาปี** คือ ผู้มีเล่งธนูอัน
ผูกสอดไว้แล้ว. คำว่า **อาสิตุโตทกานิ วฏฺฐมานิ** คือ หนทางและห้วยละ
หาร มีน้ำบริบูรณ์. คำว่า **โยคฺคานิ** คือ ยานเทียมโคงาน. คำว่า **พหุณิกข-**
นฺตุโร ความว่า ออกไปมาก ออกไปนานแล้ว. คำว่า **ยถาภเตน ภณฺฑแทน**
ความว่า สิ่งของ คือหญ้าไม้และน้ำอันใด ที่พวกท่านบรรทุกมา ก็จงยังหมู
เกวียนให้เป็นไป ด้วยสิ่งของที่ท่านนำมา บรรทุกมา พามา นั้นเกิด. คำว่า
อปฺปสารานิ คือมีค่าน้อย. คำว่า **ปณฺยานิ** แปลว่า สิ่งของทั้งหลาย.

คำว่า **มม จ สฺตุกรกฺคฺต** ความว่า นี่เป็นอาหารแห่งสุกรทั้งหลาย ของ
ข้าพเจ้า. คำว่า **อฺคฺคฺมรฺนฺต** แปลว่า ไหลขึ้น. คำว่า **ปคฺคฺมรฺนฺต** แปลว่า ไหล
ลง. คำว่า **คฺคฺมุเห เขวตฺถล ภาณ** แปลว่า เนาะพนาย พวกท่านต่างหาก เป็นบ้า
เสียจริต ในเรื่องนี้. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. คำว่า **ตถา หิ ปน**
เม สฺตุกรกฺคฺต แปลว่า แต่ถึงอย่างนั้น คุณนี้ก็ป็นอาหารแห่งสุกรทั้งหลายของ
ข้าพเจ้า.

คำว่า **อาคตาคตฺ กฺลิ** แปลว่า กลิ่นเบื้อยแพ้ที่ทอดมาถึง ๆ เสีย. คำว่า
ปโฆหิสฺสุตฺตานิ ความว่า ข้าพเจ้าจักทำการเส้น จักทำการบวงสรวง. คำว่า

อกุเบหิ ทุพพิตฺตานิ แปลว่า จักเล่นด้วยลูกสะกาทั้งหลาย คือเล่นด้วยลูกบาต
ทั้งหลาย.

คำว่า ลิตฺตํ ปริเมน เตชสา แปลว่า ที่อาบด้วยยาพิษมีฤทธิ์ร้ายแรง.

ประเทศแห่งบ้านที่อยู่ ท่านเรียก คามป็ชชะ บาลีว่า คามปท ก็มี.
ความก็อย่างนี้เหมือนกัน. คำว่า ห่อป่าน คือ ห่อเปลือกป่าน. คำว่า สุตฺตุนฺท-
โร แปลว่า ผูกไว้ ดีแล้ว. คำว่า ตฺวั ปชานาหิ แปลว่า ท่านจงรู้. อธิบายว่า
ท่านจงรับไว้ ถ้าท่านต้องการจะถือเอา ก็ถือเอาได้. คำว่า โขมํ แปลว่า เปลือก
ไม้. คำว่า อยฺสํ แปลว่า เหล็ก (โลหะดำ). คำว่า โลหํ แปลว่า ทองแดง
(โลหะแดง) คำว่า สขุณฺณํ แปลว่า เงิน. คำว่า สุวณฺณํ แปลว่า ทองมาสก.
คำว่า อภินนฺทิสฺสุ แปลว่า ยินดีแล้ว.

คำว่า อตุตฺตมโน แปลว่า มีใจของตน คือมีจิตยินดีแล้ว. คำว่า
อภิลฺลโร แปลว่า เลื่อมใสยิ่งแล้ว. คำว่า ปญฺหปฏฺฐิภาณาน แปลว่า ความ
ปรากฏชัดแห่งปัญหา. คำว่า ปจฺจนิกํ กาทพฺพํ ความว่ากระทำประหนึ่งว่า
เป็นข้าศึก คือผู้ทำผิด ๆ. คำว่า อวมณฺณิสฺสํ ความว่า ยืนหยัดถือกลับกันเสีย.

คำว่า สจฺจมาตํ อาปชฺชนฺติ แปลว่า ถึงฆาต พิณาส มรณะ. คำว่า
น มหปฺผลโล ความว่า ไม่มีผลมากโดยผลวิบาก. คำว่า น มหานิสฺสํ โส ความ
ว่า ไม่มีอานิสงส์มาก โดยอานิสงส์คือคุณ. คำว่า น มหาชฺชติโก ความว่า ไม่มี
ความรุ่งเรือง โดยความรุ่งเรืองด้วยอานุภาพ. คำว่า น มหาวิปฺผาโร ความ
ว่า ไม่มีความแผ่ไพศาล โดยความแผ่ไปแห่งวิบาก. คำว่า พิชฺชนฺจลฺลํ
แปลว่า พืช (เมล็ดพันธุ์) และไถ. คำว่า ทฺวฺกฺเขตฺเต แปลว่า ในนาแล้ว นาไร้
สาระ. คำว่า ทฺวฺกฺญฺเม แปลว่า พื้นดินไม่สม่ำเสมอ. คำว่า ปติฏฺฐาเปยฺย แปลว่า
พึงทรงไว้. คำว่า ขณฺฑานิ คือ หักและแตก. คำว่า ปฺปฺตฺตินิ คือ ไร้สาระ.
คำว่า วาตาทปฺหตานิ คือ ถูกลมและแดดกระทบอบอ้าว. คำว่า อสารทานิ

คือ เจียวสด จนเว้นที่จะให้เมล็ดข้าวสารได้. คำว่า **อสุขสยิตานิ** คือ พืช
เหล่าใด ที่เขาทำให้แห้งแล้ว เกลี่ยไว้ในยุงฉาง พืชเหล่านั้น ชื่อว่าอสุขสยิต.
แต่พืชเหล่านั้นไม่เป็นเช่นนั้น. คำว่า **น อนุปฺปเวจฺเจยฺย** คือ ฝนไม่หลั่ง
ลงมา คือ ไม่ตกโดยชอบ (ถูกต้องตามฤดูกาล). อธิบายว่า ไม่ตกทุก
กิ่งเดือน ทุกสิบวัน ทุกห้าวัน. คำว่า **อปี นฺ ตานิ** ความว่า เมื่อนามี
พืชแลฝนเป็นโทษอยู่อย่างนี้ พืชเหล่านั้น จะพึงเติบโตสูงขึ้น งอกงามลงราก
และแผ่ใบพุ่มโดยรอบ ด้วยหน่อรากและใบเป็นต้น ได้หรือ. คำว่า **เอวฺรุโป**
โฆ ราชญฺส ยญฺโส ความว่า คุณก่อนท่านพระยา ท่านเห็นปานนี้ ย่อมไม่มี
ผลมาก เพราะไม่บริสุทธิ์โดยปัจจัยที่การทำร้ายผู้อื่นก่อให้เกิดขึ้นบ้าง โดย
ทายกบ้าง โดยปฏิคาหกบ้าง. คำว่า **เอวฺรุโป โฆ ราชญฺส อญฺโส** ความว่า
คุณก่อนท่านพระยา ท่านเห็นปานนี้ ย่อมมีผลมาก โดยปัจจัยที่เกิดขึ้น เพราะ
การไม่ทำร้ายผู้อื่นบ้าง โดยทายกผู้มีศีลเพราะไม่ทำร้ายผู้อื่นบ้าง โดยปฏิคาหก
ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณมีสัมมาทิฐิเป็นต้นบ้าง. ก็ถ้าท่าน ได้ปฏิคาหกผู้ออกจาก
นิโรธ ยิ่งหวัดด้วยคุณ (คุณาติโรกสัมปทา) และเจตนาของทายก ใพบุญฺชฺไชรึ
ก็จะให้วิบากทันตาเห็นทีเดียว. ก็ท่านพระยาปายาสี สดับธรรมกถาของพระเถระ
นิมนต์พระเถระถวายมหาทาน ๗ วัน ตั้งทานประจำแก่คนทั้งปวงตั้งแต่นั้นมา.
ท่านหมายถึงท่านนั้น จึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระยาปายาสีเป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กานฺนาชิกิ** คือข้าวที่หุงจากข้าวสารหักมีรา.

คำว่า **พิลฺลฺกฺกฺกฺติย** แปลว่า มีน้ำส้ม (พะอุม) เป็นที่สอง. คำว่า **โจรฺกานิ**
จ วตฺตฺตานิ แปลว่า ผ้าที่มีเส้นด้ายหยาบ. คำว่า **กุพฺพวาลกานิ** คือ ผ้าที่คลุก
ขึ้นน้ำอ้อยงบ อธิบายว่า ผ้าผืนใหญ่ที่วางไว้เป็นกอง ๆ. คำว่า **เอวมฺนุทฺทิสฺติ**
คือ ชีءแข็งไว้อย่างนี้. คำว่า **ปาทฺหาปี** แปลว่า แม้ด้วยเท้า. คำว่า **กสฺสกฺกฺจฺจ**

คือ เว้นศรัทธา ให้ท่านด้วยไม่มีศรัทธา. คำว่า **อสหตุตา**. แปลว่า ไม่ใช่ด้วยมือของตนเอง. คำว่า **อจิตฺตีกตฺ** คือ เว้นการกระทำความยำเกรงให้ท่าน. เข้าไปตั้งการกระทำความยำเกรง หามิได้ ให้ท่านกระทำให้ประณิธหามิได้. คำว่า **อปวิทุฐ** คือ ทิ้งขว้างตกแตกเรี่ยราด. คำว่า **สุญฺณํ เสรีสกํ** ความว่า เข้าไปสู่วิมานเงินที่ว่างเปล่า วิมานหนึ่ง ชื่อเสรีสกะ. นัยว่า มีต้นชื่กขนาดใหญ่ อยู่ใกล้ประตูวิมานนั้น เพราะเหตุนั้น วิมานนั้นจึงเรียกกันว่า เสรีสกะ.

เรื่องท่านพระควัมปติ

เล่ากันว่า พระเถระ เป็นหัวหน้าเด็กเลี้ยงโค ในมนุษยโลก ในชาติก่อน แฝ้วฉวางโคนต้นชื่กขนาดใหญ่ เกือบทรายไว้ นิมนต์พระเถระผู้ถือปิณฑปาติกฐนรูปหนึ่ง ให้นำที่โคนต้น ถวายอาหารที่ตนได้มา จุติจากมนุษยโลกนั้น ไปบังเกิดในวิมานเงินนั้น ด้วยอำนาจของบุญนั้น. ต้นชื่กตั้งอยู่ใกล้ประตูวิมาน. ๕๐ ปี ต้นชื่กนั้นจึงผลิตผล. แต่นั้นเทพบุตรก็ถึงความสลดใจว่า ล่วงไป ๕๐ ปีแล้ว. สมัยต่อมา เทพบุตรนั้นไปบังเกิดในหมู่มนุษย์ ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา ฟังธรรมกถาของพระศาสดา ก็บรรลुพระอรหัต. แต่ด้วยอำนาจความเคยชิน พระเถระก็ไปยังวิมานนั้นนั้นแหละอยู่เนื่อง ๆ เพื่อพักกลางวัน. นัยว่าวิมานนั้น เป็นที่มีสุขตามฤดูกาล ของพระเถระนั้น ท่านหมายเอาเหตุอันนั้น จึงกล่าววว่า สมัยนั้นแล ท่านพระควัมปติ ดังนี้เป็นต้น.

คำว่า **โส สกุกจฺจํ ทานํ ทตฺวา** ความว่า อุตฺตรมานพนั้น ให้ท่านแม้เป็นของ ๆ ผู้อื่นก็โดยเคารพ. คำว่า **เอวมารโหเจหิ** ความว่า ท่านจงบอก (มนุษย์) ด้วยนัยเป็นต้นว่า ท่านทั้งหลายจงให้ทานโดยเคารพ ดังนี้. ก็แลมหาชนฟังการบอกกล่าวของพระเถระนั้นแล้ว ก็ให้ทานโดยเคารพไปบังเกิด

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 411

ในทวโลก. ส่วนนางบำเรอ (ปริจาริกา) ของพระยาปายาสี. แม้ให้ทานโดย
เคารพ ก็ไปบังเกิดในสำนักของพระยาปายาสีนั่นแล ด้วยอำนาจความปรารถนา
นัยว่าเสรีสกีมานั้น เป็นวิมานสำหรับเทพผู้จาริกมาแต่ทุกทิศมีอยู่ในคงชื่อ
วิภูฏนี (ลับแล). ก็ในวันหนึ่ง ปายาสีเทพบุตรแสดงตัวแก่เหล่าพ่อค้าทั้งหลาย
แล้วกล่าวกรรมที่ตนกระทำไว้แล้วแล.

จบอรรถกถापายาสีราชัญญสูตรที่ ๑๐ แห่งอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อ
สมังคลวิลาสินี ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถามหาวรรค

รวมพระสูตรในเล่มนี้

๖. มหาโควินทสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๗. มหาสมัยสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๘. สักกปัญหสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๙. มหาสติปัฏฐานสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๑๐. ปายาสีราชัญญสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา

ตั้งแต่มหาปทานสูตรถึงปายาสีราชัญญสูตรนี้

รวมเรียกว่า มหาวรรค

จบ มหาวรรค